Oli kord noor, teatrist unistav tütarlaps, kes palus armast Jumalat, et talle lubataks kas või üksainuski kord astuda üle uhke «Vanemuise» lava, enne kui tol ajal ennustatud «sabaga täht» selle patuse maailma hukutab.

See tütarlaps olin mina ja mulle lubati palju rohkem kui vaid üks kord astuda ihaldatud kunstitempli lavale. Ja mitte üksnes «Vanemuise», vaid ka «Endla», «Estonia» ja «Draamateatri» lavadele. Ning hiljem veel veidi kaugemalgi, siinpool Soome lahte vennasrahva maal samuti. Tervelt neliktümmend aastat anti mulle. See on küll pikk aeg, kuid kumas saab inimlaps küllalt? Veel ja veel igatses ta lisa. Ta unistas isegi tollest «ümmargusest arvust», viiekümnest aastast, poolest sajandist.

Kuid Kõigevägevam määras teisiti.

LIINA REIMAN

RAMBIVALGUS SÜTTIB

LIINA REIMAN

RAMBIVALGUS SÜTTIB

MÄLESTUSED

LIINA REIMAN

LIINA REIMAN

RAMBIVALGUS SÜTTIB

Mälestusi minu lavateekonnalt

EESTI TEATRILIIT
Tallinn «Reet» 1991

Esmatrükk: Eesti Kirjanike Kooperatiiv. Lund, 1956; avaldatakse Mikk Põlde ja EKK loal

Toimetanud ja kommenteerinud Lilian Kirepe

Kujundanud Kersti Tormis

© Mikk Põlde
© Kommentaarid, kujundus, makett. Eesti Teatriliit, 1991

SAATEKS

Oli kord noor, teatrist unistav tütarlaps, kes palus armast Jumalat, et talle lubataks kas või üksainuski kord astuda üle uhke „Vanemuise" lava, enne kui tol ajal ennustatud „sabaga täht" selle patuse maailma hukutab.

See tütarlaps olin mina ja mulle lubati palju rohkem kui vaid üks kord astuda ihaldatud kunstitempli lavale. Ja mitte üksnes „Vanemuise", vaid ka „Endla", „Estonia" ja „Draamateatri" lavadele. Ning hiljem veel veidi kaugemalgi, siinpool Soome lahte vennasrahva maal samuti. Tervelt nelikümmend aastat anti mulle. See oli küll pikk aeg, kuid kunas saab inimlaps küllalt? Veel ja veel igatses ta lisa. Ta unistas isegi tollest „ümmargusest arvust", viiekümnest aastast, poolest sajandist.

Kuid Kõigevägevam määras teisiti.

Kui visa ja järeleandmatu tõbi tegi sammu raskeks ja käe nõrgaks selle armsa, nii omaseks saanud väikese ukse avamiseks, mis näitelavale viib — sellele ootuste-lootuste, murede ja rõõmude tallermaale —, siis muutus ka kogu muu maailm tühjaks ja halliks ning elu mõttetuks. Mis peab siis nüüd saama? Kuidas jõuan kanda seda aega, mis mulle veel määratud? Segaselt ekslesid mu pilgud tühjuses. Mis nüüd?

Aeg kulus. Pidin leppima sellega, et olin pikaks ajaks aheldatud voodisse. Kuid mõte töötas ja otsis. Kui üks tee oli suletud, pidin ometi otsima teisi eneseavalduse võimalusi.

Juba aastate eest olid mõned sõbrad ja töökaaslased nii kodumaal kui ka lähedaseks saanud Soomes mulle soovitanud oma mälestuste kirjapanemist. Olin pannud tähele, et mind sellal kuulati huviga, kui ma vahetevahel hoogu sattudes jutustasin teatrist, oma tööst, õpinguist, kogemusist, elamusist ja mitmesugustest juhtumitest, mis olid seoses teatriga.

Iga täisvereline teatriinimene teab, et ei ole haaravamat, meeli ning südant köitvamat kui näitleja elukutse, kui näitleja loov töö teatris. Kõik see on jätnud mälestusi, võib-olla kauneid ja rikkalikke. Kuid kirjutada neist, pidevalt ja järjekindlalt,

nii et see lugejat rahuldaks, kas on mul selleks eeldusi? Nii ma kahtlesin.

Sõbrad julgustavad mind. „Ma katsun sind aidata," õhutab üks neist ustavatest. Ja ta asub kohe tegelikult ja energiliselt asja juurde. Nad tahavad mulle kergendada mu olukorda, mõtlen liigutatult. Ja nõustun katsetama.

Algus oli meelitav ja lubav. Hakkasin vähehaaval juba sisse elama sellesse uude ossa, isegi füüsiline häda ei suutnud mind pidurdada. Mu kitsast haiglatoast hakkas nüüd kuulduma kõnelemist ja kirjutusmasina klõbinat.

Mida enam hargnes mälestuste kera, seda keerulisemaks ja raskemaks muutus ülesanne. Tunnete keeli võib puudutada, võib filosofeerida ja vaimustuda, kuid sündmuste asjalikuks, järjekindlaks ja täpseks edasiandmiseks on vaja rohkem — lahtist aru ja kindlat mälu, eriti mälu. Ja seda ei julge ma palju usaldada. Kus? Kes? Millal? Mis aastal? Mis kuupäeval? Ainult mälule toetudes oleks võimatu sellest okastraadist üle ronida.

Mälu värskendamiseks ja isiklikkude mälestuste täiendamiseks oli õnneks siiski mõnevõrra allikaid. Nendeks olid teatrikriitik ja kirjanik B. Linde minust kavatsetud biograafia käsikiri, mis mul kaasas ja millest olengi kasutanud peamiselt neid andmeid, mis olid pärit mu enda teatriarhiivist, mis jäi kodumaale, edasi „Estonia" seltsi kuuekümne aasta juubelialbum aastast 1925 ning „Estonia" kutselise teatri kahekümne viie aastase tegevuse aruanne. Lisaks leidus tolleaegses ajakirjanduses mõningaid vajalikke teateid.

Nimetatud materjal aitas kohati ammutavatest mälulühikutest üle, kuigi mitte alati kõiges. Tervik kannatab veelgi täpsuse ja järjekindluse puudumise all.

Kui mu mälestused võiksid kujuneda kas või killukesekski eesti teatri ajaloo koostamisel, siis oleksin õnnelik. Kui mitte, siis jäägu nad üksnes ühe näitleja eneseavalduseks, ühe teatriinimese ukse avamiseks mõttes ja mälestuseks aastailt, mil see talle teisiti ei olnud enam võimalik.

Ma ei taha kedagi õpetada ega esitada mingeid algtõdesid oma leiutistena. Ma ainult tahan oma mõtetest ja mälestustest püstitada vähenõudlikku mälestusmärki sellele tööle ja neile püüdeile, mis juhtisid eesti teatrit ta sünni- ja tõusuaegadel, ja ühtlasi ise veel viibida mulle nii armsas teatri õhkkonnas.

Võib-olla mäletab üks või teine mõningaid asju teisiti, mõnd inimest teistsugusena kui mina mäletan. Ärgu pandagu pahaks,

kui eksin või midagi olen unustanud või kui oma kujutluses võib-olla liialdan.

Käesoleva mälestusteose algupärand on kirjutatud soome keeli, sest mu töökaaslane on soomlane. Kirjanik Ilmar Talve on teose käsikirjast tõlkinud mu emakeelde. Ma tänan teda südamest. Samuti tänan ma mitmeid sõpru nii Soomes kui ka muudel maadel, kes mind kirjutamise kestel julgustasid ja õhutasid, mõned mitmel viisil otseselt aidates.

See pikk ekskursioon mu noorusmaile ja Eesti teatritesse ei oleks mul olnud võimalik ilma preili Lea Lumme abita. Ta oli nii headel kui pahadel päevadel mitte ainult mu abiline, vaid ka tugi, see teatri ja raamatu avara hingega sõber ja soojasüdameline hõimlane. Sitkelt ja väsimatult andus ta meie ühistööle, ohverdades oma aega ja vaeva. Tema kaastööd ei jõua ma küllalt kõrgelt hinnata, võin ainult öelda südamest aitäh!

Niisiis, kallis eesti lugeja, kus maailma kolkas sa ka ei oleks, jätan selle raamatu su kätte. Lehitse seda, ehk ütleb ta sulle midagi meie ühisest sünnimaast, selle teatritest ja inimestest, kes olid võib-olla sinulegi tuntud ja armsad.

Helsingi, küünlakuu 24. päeval 1956.

Liina Reiman

I PEATÜKK

Mu isa Mihkel Põlde.

Aupaigal mu lapsepõlvekodus seisis alati üks kapp. See oli salapärane, sest see oli ikka lukus. Õhtuti askeldas selle juures üksik mees, pärast töö lõppu puhtaks pestuna ja kodustes riietes. Midagi pidulikku oli ta askelduses, sest selles peitus suurt hellust. See mees oli minu isa.

Ainult tema võis kappi avada. Ja mõnikord kuuldus selle juurest vaikne, heatujuline, mõtlik vilistamine.

Kapp oli täis raamatuid, siin ja seal väike kimp kuivatatud lilli või oksi, väikesi kivimugulaid ja mõningaid muidki mälestusesemeid. Nende juures oli tal mõnus olla, need olid tema maailm.

Perekonna askeldustest ja kärast hoolimata süvenes ta innu ja andumusega oma raamatutesse. Mõnikord haaras ta pliiatsi, tehes lehekülgedele ägedalt märkusi ja allakriipsutusi.

Kui hilisematel aastatel tutvusin selle kapi sisuga, oli imelik jälgida ta raamatukogu arengut: seal oli raamatuid alates vagast Jenoveevast ja põnevuslugudest ning lõpetades kodumaise rahvusliku ärkamisaja ja selleaegse maailmakirjanduse tähtsamate teostega. Eriti üllatav oli teadusliku kirjanduse rohkus. Ja mis oli kõige imelikum — raamatute servad olid täis tema märkmeid, mitte ainult vastuväiteid ja heakskiitmisi, vaid need sisaldasid kogu ta filosoofiat.

Mihkel Põlde töötas raudteel Valga jaamas ja oli seal väikese töörühma juhatajaks. Ta tööpäev oli pikk. Mõnikord tuli tal töötada ka öövahetuses. Palk oli väike, nii väike, et sellest vaevalt jätkus kuuehingelise perekonna ülalpidamiseks. Tundus arusaamatuna, kuidas tal nendes oludes oli olnud võimalik see salapärane kapp täita raamatutega.

Tegelikult olenes see mitmetest asjaoludest. Osalt sellest, et vanemad lapsed, kes olid juba ise tööle hakanud, saatsid mõnikord väikesi rahasummasid koju. Ema oli majapidamises väga kokkuhoidlik ja käis ka ise vahetevahel tööl. Isa ise oli karske. Ta kasutas need mõned kopikad, mis ta enesele jättis

ja mis teised oleksid kasutanud muudeks naudinguteks, oma raamatukogu täiendamiseks.

Lindude laul ja kevadine mets — kes neid ei armastaks, kuid ainult Mihkel Põldele olid need midagi erilist, need olid sündmuseks. Valga ümbruse kauneim paik, Koiva jõe äärne monumentaalne tammemets, kus ööbikud pidasid oma kevadpidu, kutsus ta iga-aastasele palverännakule. Need rännakud kestsid alati kaks päeva ja kaks ööd, ja igal kevadel võttis ta enese selle jaoks töölt vabaks. Süli täis oksi, lilli ja pärgi, tuli ta õnnelikuna tagasi ja tõi kaasa osa kevadisest metsast. Kaua aega oli ta veel koduski metsa võlus ja jutustas meile ööbikutest ja muudest metsaimedest. Siis muutus ta õrnaks, otsekoheseks ja jutukaks. Tavaliselt kuulas ta rohkem, kui ise rääkis, kuid siiski võis alati märgata, et ta kõike erksalt jälgis.

Esimene kodu, mida mäletan, asus Valga äärelinnas, väikese puumaja katusekambris. Alakorral oli kõrts ja hoovipoolel elas lihunik. Ainus heledam punkt oli aed, selle taga niit ja siis mets. Selle kurvas ümbruses olime harjunud nägema kehvalt riietatud inimesi ja räbalates lapsi.

Meiegi isa tuli töölt tolmusena ja määrdinuna. Kodus järgnes kohe suur pesemine ja varsti nägime teda puhtais riietes. Ja kui ta õhtul, kepp käes, välja läks, oli ta meie, laste arvates peaaegu härrasmees, nagu neid olime näinud kesklinnas, ja äratas meis argusega segatud aukartust. Sest isal oli olemas peale ta salapärase kapi veel ka salapärane riidekirst. Sellessegi tuli vanematelt õdedelt abi.

Kui isa tuli öövahetusest koju ja heitis magama, näis tihti, et talle ei tulnud uni. Siis kutsus ta minu enda juurde ja ütles väsinult: „Sasi mu pead, armas laps!“ Seisin sõnakuulelikult voodi ääres ja silitasin. Näis, et see oli talle suureks naudinguks. „See on nii hea, mu laps!“ Mõnikord ta filosofeeris midagi omaette, millest mina muidugi palju aru ei saanud. Kui ta nüüd ometi jääks magama, pääseksin välja, mõtlesin kannatamatult. Laps on ju laps. Ja kui siis unine hääl ütles heale lapsele aitäh, jooksiski see ruttu hoovile mängima. Vaene isa vajas kindlasti rahuldust oma hellusetarbele ja samal ajal ka rahustavat unerohtu.

Kodus oli isa enamasti vaikne ja kinnine. Ainult siis, kui tugevad tunded ta valdasid, innustus ta kõnelema. Mu Karlist vend inspireeris teda selles suhtes eriti ja tema tunduski olevat isale kõige lähedasem. Karl oligi vanim ja juba lapsena õige elav ja jutukas, Adi-vend seevastu oli vaikne ja mina kui tütarlaps rippusin ema põlle küljes.

Alles siis, kui abielus olles võisin isa oma kodus armsa külalisena vastu võtta, õppisin teda põhjalikult tundma. Rääkisime mitmetest eluprobleemidest. Austan seda peenetundelisust ja taktilisust, millega ta kõneles meie perekonna õrnaloomulistest asjadest ja neist sündmustest, mis olid toonud talle kannatusi. Tema külaskäigud minu juurde olid alati minule pidulikkudeks silmapilkudeks. Tihti käisime isaga koos jalutamas. „Kes see su uus kavaler on? Nägime sind eile tänaval ühe vanahärraga käe alt kinni jalutavat ja armsasti kõnelevat,“ küsisid mu töökaaslased naljatades. „See oli minu isa,“ vastasin uhkelt.

Tuttavate ja sõprade seltskonnas osutas ta kõigile tähelepanu ja oli veidike diplomaatki. Temast peeti lugu.

Isa oli terve ja elujõuline ja vanaski eas ainult harva haige. Kui siis haigus tuli, oli see raske ning rõhuv ja murdis ta lõplikult. Ta suri 1923. a. Ja kuigi ta elas 82-aastaseks, meie ei näinud, ime küll, teda kunagi raugana. Olime kõik põrutatud. Surm oli meie Valga kodu laiali paisanud. Meie, laste pilgud peatusid murelikult meie lesest emal.

Mu ema.

Minu meelest oli mu ema imeline olend. Ta oli väike kõhn naine. Ta juuksed olid tumedad ja silmad suured ning sügavsinised. Pilk oli alati kuski kaugel, nagu äraolev. Mõnikord naeratas ta imelist naeratust.

„Mida te mõtlete siis, kui te naeratate mõnikord nii imeliselt ja teie pilk on äraolev?“ küsis mult kunagi üks intervjueerija Eestis. Olin üllatatud, seda ei olnud mu käest keegi varemalt küsinud. See on siis emalt, mõtlesin. Ja kindlasti olen palju muudki temalt pärinud.

Unistaja ja romantiline ta oli. Selles vaeses ja argipäevases elus, milles me elasime, ei olnud just palju, mis oleks võinud teda rõõmustada. Seetõttu vajus ta tihti mõttekujutuse avarasse maailma.

Tal oli ka kunstniku kalduvusi. Tal oli hea lauluhääl, alt. Ta laulis, ta näitles, ta luuletas, ja tal oli ka lavastaja oskusi. Argipäevsuse hulgas oli pidulikkegi hetki. Näit. sünnipäevadel ehtis ta laua lillede ja pärgadega. Laual oli muidugi saia ja kringleid, kui aga oli sügis, siis peaasjalikult looduse ande, marju ja õunu. Kui olid tulemas kauged külalised, nagu vanemad lapsed, siis ehtis ta uksepiidad pärgadega ja tõi tuppa kaski ja

lilli. Ise ta oli pidulik ja deklameeris omi improviseeritud luuletusi.

Esimese maailmasõja päevilt on sangarliku ema pilt sööbinud sügavalt mu mällu. Mu mõlemad vennad olid rindele minemas. Kurvana ja kahvatuna valmistas ema poegadele reisukotti. Mina istusin kuski nurgas ja nutsin. Kartsin, mis võib juhtuda lahkumise silmapilgul. Kui pojad olid minekuvalmis ja seisid uksel, peatas ema nad ja deklameeris hüvastijätuluuletuse Jumala õnnistusest ja sangarlusest isamaa eest. Kui maja oli vaikseks jäänud, kuuldus köögist ema murdunud nuuksumine kaugele.

Peenetundlikkus on temast mulle veel meelde jäänud lapsepõlve aastaist saadik. Üks omapärane juhtum sunnib mind veelgi teda imetlema ja austama. Äärelinnas oli palju lapsi ja ainult harvad emad olid võimelised neid kasvatama. Meie õues ei olnud lapse silmadele midagi ilusat vaadata — kõrts ja lihunikutall. Lõhnavad vorstid lihuniku väikeses lihakarnis ja ilustatud kompvekid ning kringlid kõrtsi akendel äratasid lastes kiusatusi. Tüdrukud vaatasid aknaid, vesi keelel, poisid kogunesid rühmadesse ja nende ilme muutus mõtlikuks. Omandamissoov paistis selgesti nende nägudelt. Poisid olid leidnud lihapoe seinas oleva väikese tuulutamisluugi. Roniti seina pidi üles, pisteti käsi august sisse ja vorstikamakas oligi pihus.

Ühel ilusal hommikul vaatasime koos emaga katusekambri aknast hoovile ja nägime, kuidas üks poisijõmpsikas just oli ronimas saagijahile. Ja oh häda — see poiss oligi mu oma vend! Retk õnnestus, kedagi ei olnud nägemas. Ema nägu oli väga tõsine. Olin põnevil ja kartsin, ma teadsin, et karistus pidi tulema. Majahoov oli kohtusaaliks. Kui mõni laps oli teinud paha, karistas lapse ema teda hoovil suure lärmi saatel kõikide teiste laste ja täiskasvanute nähes. Kuid minu ema ei vaadanud sellist karistuse jagamist kunagi pealt ja keelas meidki vaatamast. Ja mu venna karistamine toimus sellel korral niiviisi: poiss kutsuti sisse ja ema andis talle kohe keretäie ja pidas karistusjutluse. Selle järel pidi ta uuesti ronima üles luugini ja sealt sisse pistma raha, mis vastas vorsti hinnale. Ning lõpuks pidi poiss andma lubaduse, et ta enam kunagi niiviisi ei tee, muidu järgneb avalik karistamine hoovil. Minu mälestuse järgi seda ei toimunud, vähemalt ei saadud teda enam teo pealt kätte.

Minu meelest ema toimis lapse suhtes peenetundeliselt, sest selline avalik karistamine äratas ainult viha ja kättemaksuhimu vanemate vastu. Lapse hing on eriti erk mäletama selliseid alandavaid olukordi.

Olin juba aastaid toiminud näitlejana ja reisisin kord välis-

maale ning mu rong läks Valga kaudu. Olin emale oma reisust ette teatanud, kuid täpne kuupäev oli jäänud mainimata. Kui rong seisis tolli tõttu kella kahe ajal öösel jaamas, näen äkki, et mu ema ilmub mu kupeesse, nägu kohtumisrõõmust säramas. „Kuidas sa oskasid just nüüd siia tulla?“ Ja mu süda hakkas valutama, heites mulle süüdistusi teatamata jäänud kuupäeva pärast. Ei, ega ta polnudki teadnud. Ta oli ainult käinud igal ööl terve nädala päevad rongil vastas ja otsinud selle otsast otsani läbi.

„Ükskord sa ju ometi pidid tulema — ja tulidki.“

Suure armastusega valmistatud toidupaki oli ta pidanud juba mitmendat korda uuendama. Ei ühtegi laitvat sõna, ainult rõõm ja armastus! See altruism oli enam kui liigutav, see vapustas mind siis ja teeb seda ikka veel. See oli ainult üks juhtum neist paljudest ja mainimata jäänutest, kus ta ebaisekas, lõppematu emaarmastus väljendus.

Tema iseloomu kuulus veel muidki liigutavaid jooni. Kord olin ma kaugel välismaal. Ema mõtles mulle tihti, arvan, et väga tihti. Kord oli ta metsas kõndides ja linnuparve nähes lehvitanud lindudele käega ja hüüdnud: „Viige tervisi minu Liinale, linnud!“

Maantee kutsus teda... Jalamatkad olid ema eriliseks harrastuseks. Maanteel ta tundis end koduselt, ta jalgadel olid kui tiivad, teel kõndides jutustas ta rõõmsaid lugusid, tee viis teda edasi. Kuigi isa raudteelasena sai priipileteid, ei olnud midagi, mis oleks võinud ema takistada isegi kahe linna vahelisele jalamatkale asumast. Mõnikord käisin minagi temaga koos lühemaid otsi.

Üks mu ema kauaaegseid unistusi ja vanaduses peaaegu ainus soov minu suhtes oli see, et me kord läheksime jalamatkale tema sünnikohta. Seda soovisin minagi alati ja lubasingi minna. Aga mina, sama tüdruk, kes lapsena oli mõttes lubanud ema panna istuma suurde mugavasse leentooli ja riietada ta siidkleiti, mina ei saanud nii kaugele, et oleksin tema nii tagasihoidlikku soovi täitnud.

Mu ema suri aastal 1925. Lapsena olin alati mõelnud, et kui see juhtub, siis ma hüppan jõkke. Ja kui juhtus, polnud ma enam nii väga noor. Tõsi, jõkke ma ei hüpanud, kuid kõike muud juhtus. Tundus, nagu oleks maa kõikunud mu jalgade all.

Teatri kevadine ringreis pidi just algama. Arvati, et ma ei suuda seda kaasa teha, kuid palusin, et saaksin kaasa tulla. Matustele järgneval päeval pidin ma näitetrupiga Valgas ühinema. Näitlejatel oli oma vagun ja rongi seistes jaamas nägin

töökaaslaste murelikke nägusid vaguniaknail. Läksin rongi ja oma kupeesse. Jäin üksi ja ükski mu töökaaslastest ei tulnud kõnelema ega lohutama. Kus olid kõik? Alles hiljem kuulsin, et ma olin nende silmis olnud rauga välimusega, hall ja kortsus, väliseltki täiesti löödud. Ja keegi nendest ei julgenud tulla.

Üritasin kõike reipalt kaasa teha. Kui astusin esimesel õhtul lavale, siis tundusid kõik vahendid, tegevus, kõnelusedki võõraina, tühjadena ja mõttetuina. Kas see ongi kunst? Need pappkastid, butafoorid ja muu tühisus. Kõnelesin masinlikult, mu pea oli täiesti tühi. Ainult mu rutiin päästis mu ja eesriiet ei tarvitsenud enne lõppu alla lasta. Kui nädal oli möödunud, tahtis ringreisujuht mu koju tagasi saata: ega publik pole süüdi, et sul on mure ja lein. Kuid ma palusin ainult, ei võiksin jääda, üritada ja pingutada.

See on minu pika tegevuse ajal olnud ainus kord, mil olen tundnud teatrist pettumust. Tundsin siis, et muusika ja luule oleksid võinud olla paremaks tõlgendamisvahendiks. Ja see jäi ka ainsaks korraks, kui tugev, läbielatud tunne ei nõustunud kunsti teenima ja sügavamaks muutma. Selle põhjus on tänaseni mõistatus. Kas oli mu kiindumus emasse ja mu lein tõesti nii erakordselt tugev või olin ma ise nii erilaadne, et mingi tavaline vahend ei võinud mõjuda?

Vennad ja õed mu isa esimesest abielust.

Mihkel Põlde ja mu ema vanema õe Anu Umalase abielu oli õnnelik armastusabielu. See katkes ometi naise varase surma tõttu. Sellest abielust sündis viis last, kuid ellu jäi ainult kolm, nimelt Friedrich, Johanna ja Alviine.

Friedrich töötas äri alal. Ta õppis algul Valgas oma onu kaupluses ja tegutses siis ärimüüjana. Hiljem sai temast iseseisev ärimees, Pärnu rauakaupluse osanik.

Friedrich oli lõbus ja lugupeetud seltskonnainimene. Ta eriharrastused kaldusid kunsti suunas. Ta võttis aktiivselt osa karskusselts „Säde" tegevusest Valgas ja kuulus selle juhtivate inimeste hulka. Ta laulis, näitles ja juhatas näitemänge. Samad harrastused jätkusid ka Pärnus veelgi suuremas ulatuses.

Kui ma olin kooli lõpetanud, saadeti mind Friedrichi juurde tema osava naise Emilie kodumajandusõpilaseks. Arvatavasti õppisingi temalt palju oskusi, kuigi mitmed kruusid ja taldrikud mu kohmakuse tõttu katki läksid ja mõnikord unustasin triikraua linale, kus must jälg jäi jutustama triikija mõtete lendamisest muile maile.

Kui palju huvitavat ja põnevat leidus Pärnus noore tütarlapse jaoks! Juba sinna tulles jättis meri, mida esimest korda nägin, mulle sügava mulje. Tahtsin tihti seda vaadelda ja ta kohinat kuulata.

Pärnus toimis sel ajal „Endla"-nimeline amatöörteater. Mu vend ei võtnud haiguse tõttu enam selle tegevusest osa ja mulle pole Pärnust muud pidulikku meelde jäänud kui üks heategevusbasaar. Seal nägin ma lauljatar Mia Pumbot. Kord tegi Friedrich mulle ettepaneku ühe väikese osa täitmiseks teatris ja mäletan ta sooja pilku, kui ta sellest rääkis. Kuid ta naine keelas selle ära.

Vend pidas mind karmi korra all, kuid sellest hoolimata kuulsin juba seal Aamori tiibade kohinat ja elasin läbi oma esimese väikese romaani. Salajane kirjavahetus pargis kohatud koolipoisiga läks niikaua hästi, kui kirjad pandi värava kõrval seisva tünni alla ja samuti võeti sealt. Kui aga tema kord oli saatnud oma kirja postiga, oli mu vend hooldaja õigusega selle avanud, ja siis „kõrgelt austatud ja sügavalt armastatud neiu seal sünge raudvärava taga" sai sellise korralekutsumise jutluse osaliseks, et kavaleri kuuma armastusavalduse mõju oli kui käega pühitud.

Vend Friedrich suri oma parimates aastates.

Alviine ja Johanna moodustasid õestepaari, kes mu mälestustes ikka kuuluvad ühte. Nooruses toimisid nad mõlemad bonnedena, lastekasvatajatena Venemaal. Mina kohtasin neid oma lapsepõlves ainult harva, kui nad kodus käisid, ja need käigud kuulusid meie perekonna piduhetkede hulka. Isa säras õnnest, kui ta oli saanud neilt kirja tulekuteatega, ja ta vile sai vilkama rütmi. Ema sidus ustele pärgi nende saabumispäeva eelõhtul ja mina jooksin naabritele ja tuttavatele teatama suurt uudist õdede tulekust. Indu ja askeldust oli maja täis. Ja nad tulid. Tuulepuhang suurest maailmast tuli nendega koos meie väikesse katusekambrisse. Oo, kuidas nad minu meelest olid peened ja kui põnev oli oodata nende kohvrite avamist!

Johanna oli vaikne, rahulik ja iseloomult peenetundeline. Perekonnale meeldis ta eriti. Oma imelisel tagasihoidlikul viisil sai ta oma arvamise alati läbi viia, kuigi ta seda kunagi peale ei surunud. Teda peeti autoriteediks, kelle sõna perekonnas midagi kaalus. Ta suhtus teistesse suure arusaamisega, kuid passiivsus kuulus ta olemusse.

Alviine oli seevastu äge, energiline ja kirglik. Tahtejõuga, sitkusega ja suure energiaga teostas ta raskeimadki üritused. Nii näiteks, kui ta bonnena õpetas üht poissi ta ülesannete

tegemisel, õppis ta samas ka ise, ja kui poiss sooritas koolis lõppeksami, sooritas ka bonne sama eksami.

Olles juba neljakümneaastane, reisis Alviine Inglismaale, algul Londonisse. Seal ta, andes saksa keele tunde, õpetades käsitööd ja töötades bonnena, teenis endale ülalpidamist ja õppis inglise keelt. Ta tahtis saada endale iseseisvat ametit ja oli valinud erialaks ortopeedia. Selle tarvis õppis ta imetletava tarmukuse ja sitkusega ning sooritas ülikooli juures nõutavad eksamid. Mõne aasta järel võiski ta teostada oma unelma: ta avas ortopeedipraktika Bridgendi linnas, pealegi veel omas majas. See saavutus on üsnagi aukartustäratav. Tal on olnud edu. Ja veelgi, juba 80-aastaseks saanuna, ta töötab, küll mitte enam iseseisva praktikaga, vaid haiglas. Oma töö jätkajaks on ta koolitanud oma venna Friedrichi tütre Reni mehe, kelle perekond asus Inglismaale pagulastena Teise maailmasõja järel.

Õdedel oli omavaheline kokkulepe ühise kodu asutamiseks. Alviine aktiivsena ja praktilisena läks esimesena välismaale õnne proovima, avas tee ja asutas pesa. Mitmeid kordi kutsus ta Johannat sinna tulema, kuid viimasel oli takistuseks kohusetunne.

Johanna viimane ja mitmeaastane töökoht oli Kaukaasias, Bakuus, kus ta töötas ühe tatarlasest mitmekordse miljonäri lastekasvatajana. Proua suri ja Johanna oli andnud lubaduse hoolitseda suure lastepere kasvatamise eest. See toimus arvukate õpetajate kaasabil. Ta kiindus lastesse ja lapsed temasse. Perekond osutas talle oma tänulikkust lahkekäeliselt, kalleid ehteid ja muid väärtesemeid anti talle kingiks. Vanaisa määras talle oma päranduses terve majagi. Nii saavutas ta juba noores eas muretu elujärje, mis oli ka üheks teguriks Valgas oleva isa salapärase kapi ja kirstu sisu kasvamisel. Siis aga puhkes revolutsioon, pererahvas pidi põgenema (hiljem siirdusid nad Pariisi) ja kuigi Johanna teenijana polnud mingis hädaohus, kaotas ta siiski peaaegu kõik, mis tal oli, aidates pererahvast põgenemisel. Veel Teise maailmasõja järel käis Johanna Pariisis oma pererahvast külastamas.

Iseseisvusaja alguses saabus Johanna Eestisse ja reisis siit lühikese aja pärast Inglismaale. Õeksed elasid üheskoos, Johanna oli perenaine, Alviine teenis raha ja võttis osa ka kodustest toimetustest.

Kui minu õpireisud viisid mind kas Londoni või Pariisi, täitis seal mu meelt suur igatsus pääseda õdesid külastama. Ja ma käisingi mõningad korrad nende juures. Unustamatuteks on jäänud need ilusad päevad, kui võisin keset väsitavat matka

täielikult kõigest vabaneda ja laiselda, nautides nende hellast hoolitsemisest. Õdede kodu Bridgendis on mulle olnud jõu ja kosutuse allikaks.

Eluraskused, rõõmu ja õnne kandsid nad üheskoos. Selle viimase mure, ainsa, mida ei või jagada, kandjaks valis saatus Alviine, kutsudes nendest mõlematest Johanna esimesena igavesele puhkusele. Ta suri sügisel 1953.

Mu isa teine abielu ja lapsed sellest.

Võib-olla mõtlesid isa ja Anust-ema õde Liisa Umalas eriti perekonnarahu säilitamisele, kui nad sõlmisid oma abielu. Selles mõttes see küll täiesti ei õnnestunud, sest vana lugu võõrasema tulekust perekonda ja sellest johtuvad lahkhelid kippusid nüüdki võimule, kuigi mitte raskel kujul.

Lapsed sellest abielust olid: Julie, Karl Robert, Adolf Johannes ja Liina.

Julie eluteel läks, nagu elus tihti juhtub: anded jäävad kasutamata ja nendele ehitatud lootused täitumata. Mu lapsepõlve kõige varasemate mälestuste hulka kuuluvad kodused kontserdid. Julie laulul oli selline soe ja õrn kõla, et see tungis lapsesüdame kõige sügavamasse soppi ja teistegi põskedele valgusid tihti pisarad. Mina võisin teda vaevalt ilma nutmata kuulata. See laululõoke teenis oma nooruses endale ülalpidamist teenijana Valgas, hiljem töötas ta maal ühe paruni mõisas keetjana. Vana paruness pidas Juliest väga lugu ja viis kord Julie Saksamaalegi kaasa.

Seal oli Julie kord Bonni linnas aknaid pestes laulnud ja siis oli üks vanahärra tulnud ta juurde, imetlenud ta laulu ja pakkunud end tasuta laulutundide andjaks. See muusikaprofessor, nagu hiljem selgus, oli kõnelnud oma pakkumisest ka paruniprouale, kuid viimane ei võinud mõista, et „rahva hulgast" võiks tulla mingeid talente, ja seetõttu jäigi kogu asi pooleli. Ning Juliel endal polnud ei tarmukust ega taipu omapead sellest võimalusest kinni hakata.

Julie abiellus Karl Tikk'a nimelise maanoormehega. Hiljem nad kolisid Tartusse, kus mees tegutses voorimehena. Abielu selle heasüdamliku mehega ei kujunenud siiski õnnelikuks, sest neil polnud ühiseid huvisid. Ja kui mehes hiljem ilmnes nõrkus alkoholi vastu, tuli Julie ellu muret ja kannatusi. Kuid nurisemata ja alistudes kandis ta oma saatust.

Tema iseloomujoontest tuleks eraldi mainida ta kannatlikkust

ja ta sipelgalikku usinust. Vähenõudlikuna, südamliku soojusega kulutas ta oma aega meie teiste perekonnaliikmete eest hoolitsemiseks. Mäletan praegugi, kui palju minagi sain Tartus elades tema headusest osa.

Juliel oli kaks last, poeg Enno ja tütar Õie. Julie ja Õie vahekord näis kujunevat samasuguseks kui minul ja emal. Sisemise liigutusega jälgisin neid ja nägin juba samas ka sellest johtuvaid hädaohte. Tädina püüdsin ma ka osa võtta mulle lähedaseks muutunud tütarlapse kasvatamisest. Märkasin isegi, et ma alustasin oma jutte, nagu tavaliselt ikka alustatakse: „Vaata, kui mina olin noor, siis... siis...“ ja tihti sattusin selle piduliku lausega ummikusse. Kui märkasin, et ma ei võinud iseennast seada laitmatuks eeskujuks, purskasin mõnikord otsekoheselt: „Noh, ära tee siis vähemalt samu rumalusi, mis su tädi on teinud!“

Need sünnipärased kunstilised anded, mis Karl oli emalt pärinud, olid mitmekülgsemad ja suuremad kui Juliel, ja temal oli õnnelikum saatus kui Juliel selleski mõttes, et ta sai neid arendadagi. Juba noore poisina mängis ta viiulit ja hiljem arenes ta hääl kaunikõlaliseks baritoniks. Peale selle ta näitles.

Dr. Hellat, tuntud muusikaharrastaja, kelle juhatuse all Karl pangas töötas, andis talle õpetust muusika algteadmistes. Veelgi mäletan, kuidas mu lapsesüda värises, kui kuulasin ta mängu kodusel kontserdil. Karskusseltsi näitelaval mängis ta sangarite osi. Tartus, kuhu ta hiljem oma töö tõttu kolis, avanes talle võimalus oma harrastusi jätkata. Temast arenes üsna tähelepandav ja tunnustatud laulja, kes esines operettides, ooperites ja kontsertidel.

Oma nooruses töötas ta Valgas pangaametnikuna, siirdus sealt siis Tallinna ja sai lõpuks Tartu haiglate pearaamatupidajaks. Ta tööpäev oli liiga pikk ja liiga väsitav, end niiviisi kahe nõudliku ülesande vahel jagades. Eriti loov kunstiline töö nõuab selle tegijalt täielikku andumist. Kui olime samaaegselt „Vanemuise“ teatris, olin mõnikord mures ta ülepingutuse pärast, kuid ta kinnitas alati, et teater on talle armas, et see on talle karastuseks ja naudinguks, mis võimaldab tal unustada leivateenistuse ja muud eluraskused. Selline see on, see teatrisäde.

Karl oli iseloomult kiivas, äkilise vihaga ja temperamentne, samuti oli ta fanaatiline idealist, mis nähtus ta osavõtust poliitilisest elust. 1905. a. poliitilised lained viisid temagi kaasa. Kui ta siis lõpuks teatrist loobus ja peale selle tuli veel poliitilisigi pettumusi, oli ta vaimne kokkuvarisemine silmaga näha.

Karl abiellus noorelt rõõmsa ja värske Jenni Ojaga, kes usinalt ja suure leidlikkusega pidas hoolt kodu eest. Neil oli kaks poega, Mikk ja Karl. Mikk õppis õigusteadust ja tõusis oma energia ning annete tõttu ametialaliselt kiiresti. Pagulaspõlves Stokholmis on ta väsimatu energiaga loonud seal enesele uue positsiooni.

Adolf, kodus Adiks kutsutud, oli ilmselt pärinud enam isa kui ema omadusi. Tõsi küll, ta laulis ja mängis kitarri, kuid mõtlemine, lugemine, filosofeerimine ja katsetamine olid ta iseloomulikud omadused. Ta luges ja uuris näiteks inimeste toitlustamisküsimust. Ja kui ta oli omast meelest jõudnud mingi teooriani, pidi ta seda kohe kodus proovima. Emagi oli mõnikord täitsa hädas, kui ta ostis kööki igasuguseid kaalusid ja segas ennast toidukeetmisse. Ta sai isagi sõja ajal niikaugele, et see kandis koju suuri seljatäisi nõgeseid, mida pidi kuivatama talviseks tagavaraks. Tema tegevuse üle pidi tõesti mõnikord heatahtlikult muigama. Temas säilis kaua aega midagi poisikeslikku ja seetõttu võis tema vastu olla eriti armas.

Ta oli iseloomult kannatlik ja vaikne, kuigi ta võis mõnikord äkkvihaselt särtsuda. Ta esitas oma asjad usutavalt ja teda usaldati. Kõiges ta tegevuses oli midagi aeglaselt uurivat ja kõik arenes ta käes veidi pikkamisi.

Ta loodusearmastus oli samuti tähelepanuväärt. See oli ilmselt põhjuseks, miks ta lahkus pangaametist, mis alal ta noorena töötas, ja sundis teda minema maale. Ta sai metsaülema abi koha. Seal oli võimalus metsades hulkuda, linnulaulu kuulata ja taimi koguda. Koos palgaga kuulus selle ameti juurde väike maakoht, mida ta haris.

See mõtlev erak luges ka usulist kirjandust. Hilisematel aegadel leidis ta oma uuriva meele põletavaile küsimusile lahenduse Oxfordi-liikumisest. Kord, kui olin tema juures kodumaal, ta õhutas mindki: „Võta ühendus Oxfordi-liikumisega, peab olema rühm, minul ei ole rühma, olen üksi.“ Mu armsa venna soov täituski Soomes, otsisin rühma ja leidsingi.

Adi abiellus leskproua Liisi Reimaniga ja ta abielu oli õnnelik.

Perekondlikke erijooni ja sündmusi.

Kui pöördun mõtteis tagasi oma perekonna juurde, tõuseb veel esile monumentaalne vanaema kuju. Teda ennast pole ma näinud, kuid olen kuulnud tema kohta arvukaid jutustusi. Tema nõuandeid korrati ja nendele ei hakanud keegi vastu. Nagu vana-

emadel üldse, on temalgi olnud palju elutarkust, palju kogemusi ja palju hoiatusi nooremale põlvele päranduseks jagada. Kogu suures perekonnas tema sõna oli seadus, tema keelde ja käske täitis ka kõige tõrksam.

Üks mu sõber, kes tutvus nende mälestuspiltidega, mis ma oma perekonnast olin joonistanud, mõtles ja ütles siis: „Küllap need pildid ehk muidu vastavad tõelisusele, kuid kas nad kõik tõesti olid nii õilsad ja head, ja kas neis polnudki mingeid negatiivseid külgi?“

Loomulikult olid neilgi oma nõrkused. Milline inimene oleks neist vaba?

Kui aga aastakümnete järel hellad, kaunid ja armsad mälestused kerkivad esile ning nõrkused ja pahed kaovad otsekui uttu, kas seegi ei näita, et kõik, mis on olnud kaunis ja hea, on siiski olnud valitsev. Ligemad omaksed on klass omaette. Veri on paksem kui vesi.

On võimalik, et sama soe toon ja värv valitseb ka mu kirjeldusi lähedastest sõpradest ning töökaaslastest. Aastad ja vaheaeg on — missugune õnn! — minema pühkinud ja tasandanud palju inimlikke nõrkusi ja vigu, millest keegi meist ei ole vaba. Need on tundunud jäävat esiletulevate heledamate mälestuste varju. Kui hall ja sünge oleks elu, kui see toimuks vastupidi!

Näiteks lapsena äratasid minus isa estetism ja ta vaevanägemine oma raamatukogu heaks ainult puhast austust ja imetlust. Küpsemad aastad on aga toonud küsimuse, kas selle taga ei peitunud isekus, kuna ema ja me teised pidime leppima vähemaga. Kahtlemata. Kuid kellele seegi oleks võõras? Äkilisus ja demonstratiivselt kinnine olek kuuluvad veel selle „pahema poole“ nimestikku, kuhu veel peab lisama väikese mugavusearmastuse koduste raskuste keskel ja ülesannetes. Ja miks mitte ka lastekasvatuses.

Mu vaene ema jälle tugevate sümpaatiate ja antipaatiate inimesena toimis tihtigi ebaõiglaselt. Kui mõtted lähevad lendu koduste toimetuste juurest, siis pole ka ime, kui kodune kord ei ole alati laitmatu, enese eest hoolitsemine ununeb ja juhtub muidki hooletusse jätmisi. Ja käbi ei kuku ju kännust kaugele!

Mina oma ema murelapsena — sest olin ju haiglane — sain ema poolt sellise armastuse osaliseks, et teised perekonna liikmed põhjendatult laitsid ema liigse hellitamise ja kasvatusoskuse puudulikkuse pärast. Kuid nii palju kui sellest puudusest olengi ehk saanud oma elus kannatada, olen siiski võinud kogeda sellist lapseõnne, ja olen täiskasvanunagi teadnud, et ta mind

lõpmatult toetab, aitab ja mind kaitseb ka siis, kui teen vigu.

Sitkus ja edasipüüdmise soov kuuluvad eestlaste rahvuslike omaduste hulka ega ole meiegi pere selles suhtes mingi erand. Uurimine, põhjalikkus ja filosofeerimine on ehk pärand isalt, mida vähemalt mõnele meist on antud. Ja samuti leidub meis kõikides emalt päritud kunstilisi kalduvusi. Perekonnaarmastust ja kokkukuuluvuse tunnet tundsime ja tunneme me kõik.

Mäletan ühte kokkutulekut vend Adi juures maal, mis oli korraldatud Alviine Inglismaalt küllatuleku puhul. Isa oli juba pensionil, vanematel lastelgi olid meelekohad hallid. Ja minagi, noorim, teises abielus. Isa oli ehitanud metsa muinasjutulossi koos trooniga ja oli kirjutanud puutüvedele tervitusi.

Laul kõlas, rõõm rõkkas, tuju oli kõige kõrgem esimesel päeval. Jälle puudutas südant Karli viiuli hääl, veel helises Julie laul nagu enne Valgas katusekambris. Kuid teise päeva õhtul ja kolmanda, lahkumispäeva hommikul kõlas meie laulus juba kurblik nukrus. Kartsime lahkumise silmapilku. Võib-olla oli meis kõigis aimus, et see jääbki viimseks ühiseks kokkutulekuks. Vapper ema alustas siis nagu ühisel kokkuleppel marsilaulu, kui läksime saatma lahkujaid.

Lahkumine toimus ühel maanteesillal. Hiljem oli külas sellest lahkumisest kõneldud nii üht kui teist. „Küll need Põlded on ikka imelik rahvas!“ oli olnud lõppotsus.

Veel Karlist 1905. a. revolutsiooni keerises.

Oma lapsepõlves imetlesin ääretult oma Karlist venda, tema oli minu meesideaal. Mõtlesin, et just selline peab kord ka minu peigmees olema. Peale selle, et imetlesin teda, austasin ja ka kartsin teda. Nautisin ta ilusat häält ka siis, kui ta vihaselt kärkis.

Üks meie algkooliõpetajatest, selline Gogoli välimusega, kellest hiljem tuleb rohkem juttu, oli äratanud ka Karlis, nagu mitmes muuski noorukis, revolutsiooni aate. Ning kui revolutsioon puhkes a. 1905, võttis Karl fanaatiliselt osa rongkäikudest ja avalikest koosolekuist.

Ühel päeval koolist tulles nägin tänaval juba tavaliseks muutunud pilti: kasakad viisid vangi. Mu hing jäi kinni, sest see vang oli Karl. Karjudes jooksin neile järele ja haarasin Karlist kinni. Kuid kasakad rebisid mu lahti ja üks neist tõukas mind nii, et kukkusin tänavale maha. Kui toibusin ja

jõudsin koju, leidsin ema nuuksumas Karli voodi ääres. Majas valitses matusemeeleolu.

Kui olime veidi selginud raskest löögist, hakkasime teda otsima. Saime teada, et ta on viidud koos teiste vangidega raudtee sauna. Ema valmistas toidupaki ja läksime üheskoos seda viima.

Vene ohvitserid sõid rõõmsalt lõunat raudteejaama söögisaalis. Äkki ilmus nende keskele „arglik tüdruk" ja nõudis resoluutselt halvas vene keeles: „Mu vend on vangina saunas, ma tahan saada luba viia talle toidupakki." Kestis tükk aega, enne kui ohvitser sai aru, millist võimatut asja see hull tüdruk nõudis. Kuid mu julgus ei langenud ka sellest, et mind karmilt kästi välja minna. Eesruumis nägin, kuidas üks soldat tõukas mu seal ootava ema uksest välja. Hüppasin kui metskass ta kallale, küünistasin ta nägu ja hüüdsin: „Kuidas sa julged mu ema puutuda!"

Lõpuks see pakk jõudis siiski mu vennani. Kodus imestas isa, kuidas me üldse olime sellisel retkel veel ellu jäänud.

Põnevust, kuulujutte ja rahutust oli kestnud juba paar kuud. Kurbus ja mure valitsesid meie kodus.

Ühel päeval istusin oma kooliülesandeid õppimas, mõtted olid kaugel ja õppimine ei läinud edasi. Siis avati köögi uks. Kuulsin, kuidas ema karjatas ja nõusid kukkus põrandale. Tormasin kööki. Meie vang Karl seisis seal kahvatuna ja pika habemega.

Isa oli koju tulemas. Ema, nagu ikka pidulikel hetkil, mõtles valmistada isale üllatuse. Karl pandi oma tuppa. Isa tuligi, pesi ja läks oma kapi juurde. Põnevus kipitas meis, minus ja emas. Siis hakkas kuulduma vaikne viiulimäng Karli toast. Isa hüppas püsti, kuid sai siis asjast aru ja jäigi kuulatama. Oi, kuidas viiul sel korral helises ja kuidas selle mäng tungis meil südamesse!

Revolutsioon oli küll maha surutud, kuid selle järeldused andsid end tunda veel kaua aega. Karl ei saanud tööd. Ta oli rahutu ja alati nagu ägedalt kuhugi minemas. See tekitas meis muret, eriti aga minus. Kui ta läks välja, kartsin, et ta ei tule enam tagasi. Jälgisin erksalt ta minekuvalmistusi ja kellegi märkamata hiilisin tema kannul välja. Väravate taga peidus olles ja nurkade tagant piiludes jälgisin teda nagu vari. Värisesin külmast, kui ta viibis kuski kauem, kuid ootasin, kuni tuli välja. Seda oma vahiametit pidasin peaaegu aasta, kuni olud muutusid rahulikumaks. Mu vend sai sellest teada alles aastaid hiljem.

Valga, mu sünnilinn.

Valga on väike linn Eesti ja Läti piiril. Läbi selle voolab Pedeli jõgi. Kirik seisab keset linna. Linnale andis tähtsust raudtee sõlmkoht, kust läksid läbi välismaisedki rongid.

Majad olid enamasti puuehitised, nii ühe- kui mitmekordsed. Kui meie perekond oli kolinud väikesest katusekambrist kesklinna lähemale, neljakordse maja ülemisele korrale, siis avanes sealt rongide hõõguvate tulede esile loitsitud, kauget igatsust äratav lai vaateväli. Eriti siis, kui mõni omastest oli kas minemas või tulemas, avaldasid rongide säravad tuled mõju.

Valgas elas peale eestlaste veel lätlasi, sakslasi ja venelasi. Mu lapsepõlves oli vene keel ametlik keel ja saksa keel valitsev keel, kuid eesti keel hakkas juba tugevasti tungima ka haritlaskonnas juhtiva keele positsioonile.

Kultuuriharrastuste keskusi oli Valgas kolm, nimelt eestlastel karskusselts „Säde",[1] lätlastel oma selts ja sakslastel käsitöölisteselts „Musse". Kõik need harrastasid ka palju muud. Eriti eestlaste ja lätlaste vahel oli käimas võistlus.

Kui maa sai iseseisvaks, siis veeti Eesti ja Läti vaheline piir põiki läbi Valga linna. Sellest tuli palju ebamugavusi. Muu seas jäi eestlaste surnuaed Läti poolele ja sinna jäid ka mu vanemate hauad. Meie iseseisvuse aastatel käisin korrapäraselt igal aastal haudu külastamas, kuigi see oli juba väike „välismaareis". Ja kord taheti tollida isegi kanarbikupärg, mille olin metsas armastusega valmistanud.

Meie perekonna hajumine oli niiviisi alanud.

Mõningaid lapsepõlvemälestusi.

Juba väikesest peast oli meie perekonnal, eriti emal, minu, kõige noorema pärast palju hoolt ja muret. Juba kui ma olin aasta vana, pidi ema mu viima Tartusse lõikusele kaenlaroosi tõttu. Olukord oli paistnud lootusetuna ja ema süda oli olnud murest lõhkemas.

„Mu kõrgesti austatud ja sügavalt armastatud abikaasa Liisa," oli isa Tartusse kirjutanud, „ja tuletan veel meelde, et sa ei paneks seda väikest Liinat kohvrisse, kui koju sõidad, selle eest saab raudteel suure trahvi. Mata ta Tartu pühitsetud mulda... Sinu igavesti truu abikaasa Mihkel."

[1] Asutatud 1902.

Kuid Liinal olid teised kavatsused. Väike patsient hakkas kõikide imestuseks paranema, lõbustas arstigi oma imelise vidistamisega ja rõõmustas ema oma naeruga. Ja ühel päeval istus siis ema rongis, õnnelikuna, et väike Liina oli tema süles ja mitte kohvris.

Kuid selle asemel, et ema oleks lõikuse järel pääsenud minu haigusemuredest, sattus peatselt uus õnnetus. Ema jutustuse järgi olin ühel päeval hakanud vahetpidamatult nutma ja kaebama. Jälle arsti juurde. Parema käsivarre luu oli katki. Kuidas see siis oli võimalik? Nii nagu tihti, oli mind teiste kodunt ära minnes jäetud ühe tüdruku hoida ja olin tema sülest maha kukkunud. Tüdruk ei julgenud sellest rääkida. Sama käsi, millele lõikus oli tehtud, oli nüüd uuesti haige. Sellest jäigi püsiv viga — mu parema käe puudulik liikumisvõime.

Seal meie katusekambrikodus peeti tihti koduseid kontserte. Vend Karl mängis viiulit, Adi kitarri ja mandoliini ning Juliest õde laulis. Kontserdi alguses oli väline pilt järgmine: isa istus kapi ees ja vilistas vaikselt, ema seisis pliidi juures. Kontsert algas lõbusalt, kuid lõppes kurblike motiividega ja vaikselt. Mina istusin ahju taga ja nutsin.

Ema ja Karlist vend näitlesid linna karskusseltsi majas. Kodus nad kõnelesid näidenditest ja harjutasidki. Mäletan, et olin sellest eriti pingul ja ärritunud. Mis imet see õieti tähendas? Mind ei võetud näitemänguõhtule kaasa. Panin ainult tähele, et ema üritas panna mind sellel õhtul varakult magama, kuid mina mõtisklesin kaua ning imestasin.

Siis selgis mulle midagi. Ühel vana-aasta õhtul võeti mindki karskusseltsi majja kaasa. Saalis põlesid küünlad suurel, võimsal jõulupuul. Teisigi lapsi oli seal palju. Jõuluvana jagas maiustusi. Oi, kui ilus, kui taevalik see kõik oli mu meelest! Kui seda ilu oli imetletud ja maiustused söödud, hakkasid väiksemad lapsed üksteise järel emade sülle magama jääma. Kuid minul ei olnud und, tõesti mitte. Sest äkki juhtus midagi kummalist. Imelik kellahelin kõlas, suur riie teises seinas läks lahti kahele poole, eesriie avanes. Üks vanamees rääkis midagi mõmisedes ja komberdas üle näitelava. See on vana aasta, seletas ema. Siis astus sisse kaunis noormees ja rääkis midagi rõõmsalt ja suure innuga. See on uus aasta, seletas ema jälle. Mina olin kui säraküünal ema süles, vaatasin ringi, teised lapsed vahtisid unistena, mõned lausa magasid. Mina aga keesin kui aurukatel, olin valmis lendu tõusma. See oli imeline, imeline!

Kodus oma voodis vaatasin üha suuril silmil, uni ei tulnud, ei tulnud. Vana mees — vana aasta, noor mees — uus aasta.

See on siis näitemäng. Ema rääkis hiljem, et olin sellel ööl olnud väga rahutu.

See oli esimene mulje, mis ma näitelavast sain. See küdes ja elas edasi.

Mu lapsepõlve jõule.

Minu meelest on jõulud aasta suurimad ja kauneimad pühad. Kuidas ma neid küll ootan ja armastan! Palavikulised ettevalmistused, jooksmine ja askeldused, pakkide tegemine — kes sellest küll rõõmu ei tunneks! Ja siis veel see pidulik, püha meeleolu jõuluõhtul, kui kõik on valmis, kui jõulupuu seisab täies hiilguses ja levitab salapärasena ja suurena armast lõhna enda ümber, kuidas see on kaunis ja õnnelik aeg!

Heledad tähed särasid taevas. Majad, puud, põõsad — kõik uppusid valgesse lumme. Kerge pakane näpistas ettevaatlikult meie kõikide põski, kui tõttasime samas suunas, sinna, kuhu kirikukellad oma piduliku helinaga kutsusid. Jõulukellad, jõulukellad, imetlesin ema süles, kui ma riietesse pakituna esimest korda olin teel kirikusse. Olin siis vist nelja-aastane. Lumi krudises ema kiirete sammude all, koormat ei olnud kerge kanda. Algul teekond linnasüdamesse, siis seismine kirikus rahvamurrus ja uuesti tagasitee. Kaks hiiglajõulukuuske, küünalde sära, orelimäng, koraal, õpetaja kõne... Suurte ja õnnelikkude silmadega olin kui tulesäde ema süles. Imelikus õndsuses olin laulnud kaasa suure häälega, kuid loomulikult omal viisil; see erines teiste laulust ja inimesed naersid, nii jutustas ema.

Jõulud olid taas lähenemas, ema vorstid olid juba valmis, nagu oli kombeks. Olin siis veidi haiglane ja rahutu. Paar päeva enne jõule käisin õues uurimas ja kontrollimas, kas jõulukuusk on juba ilmunud mõne seina taha. Mu vennad tavaliselt tõid selle. Sel korral seda ei olnud toodud. Lootusetult tulin tuppa tagasi. Sama uurimisreisu tegin veel jõululaupäeval. Olin meeleheitel, asi on niisiis selge, jõulukuuske ei ole ega saagi olema. Oh seda muret!

Ema toimetas koduselt pliidi ääres. Mina viskasin enese voodisse ja hakkasin nutma. Ema ei saanud vastust oma küsimusele, et mis mul viga on. Küllap ta aru sai, milles asi seisis. Mina nutsin ja jäin lõpuks magama. Nägin vist und metshaldjatest ja jõuluvanadest, ei mäleta enam. Kui aga ärkasin ema hella äratuse peale, nägin — oh imet küll! — suur jõulupuu, suurem kui kunagi varemalt, seisis oma ehetes kesk tuba, ja palju, palju küünlaid, rohkem kui kunagi, põles kauni helgiga. Jõulukuuse all olid pakid. Jõuluvanagi oli käinud! Tuba oli soe ja lõhnas

kuusest ning küünaldest. Jõuluvorstid, sealiha ja jõulusai olid laual. Milline rõõm ja õnn! Just nii, nagu juhtub jõulumuinasjuttudes.

Jõuluvana pakist leidsin suure südame- või ratsamehekujulise piparkoogi, paar õuna ja mõne kompveki ilusas paberis. Rõõm kinkidest oli suur, ma ei raatsinud neid süüa, vaid vaatasin neid veel mitmel päeval pärast jõulegi.

Sellest ajast, kui vanim vend Friedrich oli Pärnus tööl ja tuli jõuluks koju, hakkas ka jõuluvana tooma meile suuremaid ja kallimaid kingitusi. Siis elasime juba suures majas. Kord juhtus nii, et Friedrich tuli nagu tuulehoog, tervitas, viskas jõuluvana pakid lauale ja kadus ise oma sõprade juurde. Ootasime teda asjata sel jõuluõhtul. Siis aga avati jõuluvana pakid. Ja oh seda rõõmu! Olin saanud kingituseks kõige suurema nuku oma elus ja nukumööbli!

Jõulu esimese püha hommikul olime hiirvaiksed, et Friedrich saaks magada. Piilusin ettevaatlikult teise tuppa, seal ta magaski, see minu härrasmehest vend, kes minu oma kingitustega oli nii õnnelikuks teinud. Olin veidi häbelik, kuid samal ajal ometi ka uhke. Peale tema ärkamist jõime koos ühiselt jõulukohvi, ta kõneles eriti isaga. Naljatades patsutas ta meid väiksemaid ja läks siis jälle naeratades. Vahtisin kaua talle järele. Oh, miks ta ometi läks nii ruttu, ma ei olnud teda ju veel põhjalikumalt tänadagi saanud ta ilusate kingituste eest! Me kohtasime teda veel ainult kiiretel lahkumissilmapilkudel, sest tal oli nii palju sõpru.

Pühapäevakoolist algkooli.

Pühapäevakool, kus ma käisin nii väikesena, et mu vend või õde olid mind saatmas, on jäänud mulle eriti meelde sealse õpetaja, pastor Wühneri isiksuse tõttu. Ta oli minu meelest ilus kui pühak ja tuletas meelde prohveteid ja isegi Kristust. Ta kõne- ja lauluhääl kõlasid toredasti ja kogu ta esinemine oli mõjuv. Ta jutlustas karmilt ja fanaatiliselt. Seesugune oli mu esimene õpetaja.

Pühapäevakoolis õpetati katekismust ja piiblilugu ja anti lastele eluks vajalikke näpunäiteid. Koraalide laulmist harjutati muidugi ka.

Pastor Wühner oli minu nooruse aegne hingekarjane. Käisin tema juures leeris ja tema käest võtsin esimest korda vastu ka püha õhtusöömaaja. Tema laulatas mu esimesse abiellu ja saatis mu õpetuste ning õnnistuse soovidega mu eluteele.

Valgas oli mu lapsepõlves palju koole. Eestikeelseid mäletan ainult ühte, köster Ants Eineri ettevalmistuskooli. Vene riigi kulul oli Valgas raudteelaste laste tarvis kool, kus meiegi pere lapsed käisid. Sinna voolas õpilasi ka mujalt, vahel isegi Venemaalt. Enamik õpilastest oli poisid. Kool oli kolmeklassiline ja õpetajaid oli viis.

Kui kooli läksin, ei osanud ma sõnagi vene keelt. Seetõttu, ja ka häbelikkusest selles suures poistekarjas, olin ma kartlik, arg ja kohmetu. Õppiminegi oli nõrgavõitu, eriti tumedaks jäi mulle rehkendus, sest et ma keelest aru ei saanud. Kui keeleraskustest üle hakkasin saama, hakkas ka õppimine paranema. Eriti olin huvitatud muinasjuttudest, muistenditest ja luuletustest. Neid ma esitasin tundides suure innu ning andumusega ning õpetajagi näis olevat rahul.

Kirjanduse õpetaja Mordvinov oli väga omapärane isiksus. Välimuselt meenutas ta minu meelest suurt vene kirjanikku Gogolit. Tal oli võime õpilasi kaasa tõmmata, ta oli kui magnet, ta kirjeldas värvikalt ja esitas kõike kunstniku elavusega.

Mäletan, et sellel õpetajal oli oma lemmikõpilane, kuid kahjuks polnud see mina, vaid üks eriti ilus Veera-nimeline tüdruk. Veera teadis kõik ja esines alati väga kenasti. Õpetaja otse sulas teda nähes ja muutus lahkeks. Me olime kõik Veerale kadedad.

Nüüd hiljem meelde tuletades oma pika teatritee sündmusi, mäletan eriti selgelt Mordvinovi poolt saadud otsustavat tõuget. Kevad lähenes ja koolis valmistati lõpupidu ette. Lauluõpetaja harjutas laulukoori ja kavasse kuulus ka näidend, nagu tavaliselt. Selle lavastajaks oli õpetaja Mordvinov. „Naisõpetaja osa mängib Liina Põlde," kuulutas Mordvinov klassi ees, osade jagamist toimetades. Ma ei tahtnud uskuda oma kõrvu. „See tüdruk ei saa ju sõna suust välja, see on ju nii häbelik ja kohmakas," kahtlesid teised õpetajad. „Küll ta saab, kui ainult lavale pääseb," kinnitas Mordvinov.

Silmad rõõmust säramas, jooksin koju. „Ema, ema, mina saan näidelda, mina näitlen koolipeol!" Ja emagi silmad särasid. Uhke oli see mu esimene osa, „kooliõpetaja" osa.

Ja siis ma näitlesingi. Räägiti, et olin kõnelnud suure ja selge häälega ning olnud julge. Kõik imetlesid, et kust see julgus nüüd äkki tuli. Väike säde oli süttinud.

Selles koolis käimisest on jäänud üldiselt siiski vaid udune mälestus. Õpetajad olid, tõsi küll, omapärased isiksused, eriti Mordvinov, kes heitis esimese teatrisädeme õpilase alateadvusse. Kuid ma tundsin siiski, et olen seal nagu muulane. Õppimine

võõras keeles oli koormaks ja võõrast vaimu õhkus kogu koolist. Raske on lapsel jälgida võõrkeelset õpetust. Sellest koolist saadud kasu oli vene keele põhjalik äraõppimine. Noore tütarlapse väikesed saladused usaldati sellel ajajärgul venekeelsele päevikule.

Tütarlastekoolis.

Mu õdede Alviine ja Johanna julgustuse ja majandusliku toetuse najal jätkasin kooliskäimist. Nüüd püüdsin pääseda ja pääsesingi õpilaseks saksa tütarlastekooli. Kooli omanikuks ja juhatajaks oli Caroline Schütz. Siin koolis oli kuus klassi ja mina algkoolist tulnuna pääsesin kõrgemasse. Õpilastena oli siin eesti, saksa, läti ja vene lapsi.

Caroline Schütz äratas aukartust ja ka kartust. Iseloomult oli ta kinnine ja ta oli tihti haiglane. Kasvult oli ta väike, näolt kahvatu. Oma käitumises oli ta mõnikord kummaline. Ta võis kasutada imelikke karistusviise, näiteks võis ta võtta mõne tüdruku kõrvast kinni või silitada naljatades selle pead, kuid äkitselt muutis selle kas näpistuseks või karvustuseks. Kutse tulla juhataja juurde moodustas põnevama osa meie kooliajast. Juba ta tuba kooli hoovipoolses ehitises oma hämara valguse, vaipade, pikkade draperiide ning antiiksete laternatega jättis müstilise mulje. Ning pinevil olev õpilane võis mõnikord üllatudes terava karistusjutluse asemel saada koguni kiitust ja hellusi.

Nende kaheksa õpetaja hulgast, peale juhataja, on mul meelde jäänud matemaatika õpetaja Töchter. See tore naine riietus elegantselt. Meie, õpilased, olime temast vaimustatud ja püüdsime võita ta poolehoidu. Nii ka mina, kuigi halbade tagajärgedega. Matemaatika oli ju mu nõrgim punkt. Kord olin kutsutud tahvli ette üht ülesannet lahendama ja ma ei osanud seda. Õpetaja muutus närviliseks, mina sattusin sellest veel enam segadusse. Lõpuks muutus ta päris ägedaks ja läks nii kaugele, et kutsus alama klassi õpilased vaatama tüdrukut, kes ei oska niisugustki ülesannet lahendada! Missugune häbi ja alandus! Võimetu viha jäi küdema mu südamesse.

Ainuke õpetaja nende võõraste ja võõrkeelsete hulgas, kellest jäi helgem mälestus, oli meie klassijuhataja ja käsitöö õpetaja Ottilia Schütz, koolijuhataja sugulane. Temal jätkus soojust igale tüdrukule ja teda armastasime kõik. Ning tema vastu oldi ka tähelepanelik, selleks olid koolitüdrukutel mitmesugused viisid. Minagi julgesin minna isegi võõrasse aeda lillevargile, et aga

saaksin talt naeratuse ja tänu lillede eest, mis talle viisin.

Kirjandus ja loodusteadus olid mu lemmikained. Kirjanduse õpetus haaras nii vene kui ka saksa kirjanduse, kuid eesti keel ja kirjandus ei kuulunud selle kooli õppekavva. Kooliajal oligi mu suureks harrastuseks lugemine, ja mitte ainult harrastuseks, vaid armastuseks ja kireks, võib-olla isa pärandina. Nendel aastatel lugesin rohkem raamatuid kui kunagi hiljem niisama pika aja jooksul. Seda indu imetlen praegugi veel. Alguse selleks andis mulle mu koolikaaslane Marie Kerse oma jutustustega loetud raamatutest. Raamatuid ostsin odavate venekeelsete väljaannetena „Universaal-biblioteegi" sarjast ja need maksid kas kümme või viisteist kopikat tükk. Vene kirjanduse klassikud Puškin, Lermontov, Gogol ja Tolstoi, Ostrovski ja Tšehhov kogunesid vähehaaval mu väikesse, kuid pidevalt laienevasse raamatukogusse. Skandinaavlased nagu Björnson, Ibsen ja eriti Hamsun olid mu lemmikkirjanikud. Samuti kuulusin ma Maeterlincki imetlejate hulka.

Ka mu Karlist venna kodus suurenes raamatukapi maht ja selle abil pääsesin Schilleri, Molière'i ning Shakespeare'i maailma.

Schütži kooli mõningad eestlastest õpilased moodustasid muidugi oma sõprusringi. See sõprus oligi väärtuslik ja vajalik tugi igaühele meist selles võõraslapse tunnet tekitavas ümbruskonnas. Üks neist kaasõpilasist, Anna Välk, elas hiljem kogu oma elu Valgas, püsides ikka samasuguselt rõõmsana, tütarlapselikuna ja lõbusana. Sõprus temaga säilis aastakümneid.

Teater kutsub.

Juba oma kooliajal pääsesin mõnikord karskusseltsi majja näitemängu vaatama. Kord näitlesid seal ema ja vend Karl ema ja poega. Saal oli rahvast täis ja mina istusin jälle nagu nõiutuna. Ema hääl kõlas selgelt ja kaunilt, samuti Karli oma. Draama oli vapustav. Nutsin etendusel ja nutsin veel hiljemgi. Oh, kui minagi kord võiksin siin näidelda — ohkasin ja unistasin.

Kui olin tütarlastekooli lõpetanud, tõusis küsimus, missugust elukutset valida. Kord peeti selle jaoks isegi perekonna konverents ja onu, me perekonna autoriteet, oli ka seal. Tehti mitmesuguseid ettepanekuid, kes soovitas hakata õmblejaks, kes ametnikuks piimaühingusse, ja onu, kes just oli tulnud juukselõikaja juurest, pidas juukselõikaja ametit sobivaks. Vane-

mad õed soovitasid õppimist jätkata, kuid selleks oli neilgi vähe raha. Ükski nendest aladest ei huvitanud mind, võib-olla siiski õppimine. Sest mina unistasin näitlejaks saamisest.

Kuid lootusi selleks ei olnud. Olin nimelt juba rääkinud vend Karlile, et kas ta ei võiks mind aidata pääseda näitlema karskusseltsis. Algul ta muigas, et mis sina nüüd, kuid oli siiski rääkinud asjast seltsi näitejuhile. Üheskoos olid nad lõpuks jõudnud tulemusele, et minust näitlejat ikkagi ei saa, olen liiga abitu, kohmakas ja häbelik. Ja sedasama olen ma ikka kuulda saanud: abitu, kohmakas ja häbelik.

Kuid siis süttis sädemest leek. Aastal 1908 juhtus nimelt Valga linnas suursündmus — niihästi Tartu „Vanemuine" kui ka Tallinna „Estonia" esinesid seal. Kogu linn oli vaimustust täis. „Vanemuine" esines esimesena ja sealne primadonna oli Anna Altleis. Näidendi nimi oli „Efraimi tütar".[2] Ja mina, tühine tüdruk, nägin sellist ettekannet, milles eriti tema sädeles kui teemant. Ta mängis talutüdrukut, kes oli armunud mustlasepoissi. Oh ime, milline etendus see oli! Hoopis midagi muud kui Valga näitemänguseltsi ettekanded! Olin otsekui joobunud, ei osanud kellegagi kõneldagi. Peas ainult kohises ja sumises.

Järgmisel hommikul jalutasin linnast välja, tahtsin üksinduses kõik nähtu uuesti läbi elada. Minu haprad unistused näitlejaelukutsest said sellest otsekui tõuke. Kuidas oleks aga nende teostamine võimalik?

Linna tagasi tulles hakkasin otsima, kus need üliinimesed elasid, sest tavalised nad minu meelest ei olnud. Väikeses linnas oli koht varsti leitud. Pidasin hotelli ukse ees valvet. Kui mõni näitlejatest välja tuli, jälitasin teda. Mul õnnestus sel viisil näha ka Anna Altleisi. Jooksin talle järele kui koerakutsikas.

Kui nad kõik olid läinud, jäi kogu linn minu meelest tühjaks. Oli, nagu oleks päike looja läinud.

Algul hellitasin lootust pääseda Anna Altleisi juurde teenijaks. Saaksin teda siis alati näha ja teenida teda, suurt näitlejat. Kuid siis lendasid mu mõtted kõrgemale ja muutusid julgemaks. Ei, ma tahan ise näitlejaks saada!

Tühjendasin oma indu täis oleva südame koolikaaslasele Marie Kersele, kes nüüd käis Tartus kaubanduskoolis ja jutustas mulle „Vanemuise" teatristki. Tema julgustas mind. „Ega sul pead maha ei võeta, kui su proov ei õnnestu!" Jutustasin siis emalegi nendest oma unistustest ja soovidest. Temagi sai

[2] G. Hauptmanni draama.

hoogu, kuigi vahetevahel nägin ta pilgus kaastunnet, et oh sind vaest tüdrukut küll! Kuid mina ei saanud rahu ei ööl ega päeval. Teatrisse ja näitlejaks, teatrisse ja näitlejaks — see tagus lakkamatult mul peas.

Tegin lõpuks julge kava ja kindla otsuse.

Sõidan Tartusse ja püüan saada „Vanemuise" direktori, suure Menningi jutule. Ainult emale kõnelesin oma otsusest. Tema hankis mulle sõiduraha. Ja niiviisi istusin siis ühel sügisepäeval rongis, teel Tartu poole.

Esimene päikesekiir.

Harduses imetlesin „Vanemuise" teatrit. Oli tunne, nagu oleksin saabunud püha templi ette. Just neil päevil käis ringi kuulujutt, et üks sabaga täht on tormamas maakera poole ja et maailma lõpp on lähedal.[3] Ja mina, vaene tüdruk, palvetasin: Armas Jumal, luba mul vähemalt kordki astuda üle selle kunstitempli pühima paiga, enne kui ma hukkun! Ja Jumal lubas. Lubas mitmeid ja mitmeid kordi.

Ühel õhtupoolikul seisin siis Karl Menningi, selle vägeva mehe maja ees. Kuumad ja külmad värinad jooksid piki selgroogu, süda peksles ja värises. Kõndisin edasi-tagasi, edasi-tagasi. Siis tegin otsustava sammu ukseni. Helistasin.

Menning ise avas ukse. Ta purskas naerma, arvatavasti jätsin koomilise mulje. Olin end hoolega kamminud ja olin sidunud lehviku palmikusse. „Sisse, sisse, väike preili! Ega te ainult pole kodunt või koolist ära joosnud?" Küll võttis aega, enne kui sain öeldud, et tahan hakata näitlejaks. „Mis teile teatris meeldib ja teid sinna tõmbab? Kas ilusad riided?"

„Ei," ütlesin, otsekui oleksin vandunud püha vannet. Ta uuris mind natuke aega ja meie jutuajamine lõppes nõuandega: „Sõitke koju tagasi ja hankige kõigepealt vanemate nõusolek. Ja siis valmistage ette pala mõnest näidendist ja paar luuletust. Siis tulge uuesti, vaatame."

Missuguse rõõmuga lendasin välja! Hüppasin mitu trepiastet korraga ja jooksin tänaval ilma sihita, õnnest ja rõõmust lõhkemas. See oli mu nooruse suurim päev!

Järgmisel päeval jutustasin sellest kõigest Valgas oma emale. Temagi silmad sädelesid ja ka tema oli vist täis samasugust hurma. Mu kuldne emakene! Ei ole teist sellist maailmas.

Siis algas kõige liigutavam aeg. Valmistasin palavikuliselt

[3] 1910. a. toimus Halley komeedi tagasipöördumine.

esinemist ette. Näidendikatkendi võtsin, nagu mäletan, soomlase Kaarle Halme draamast „Aino", mida olin näinud Valga seltsi näitelaval. Luuletusi ei mäleta enam. Aino osas oli esinenud keegi õpetajanna, kes rääkis peenutsevalt, hääldades s-tähte saksapäraselt. Mina üritasin tema „peenikest keelt" järele ahvida. Mu monoloog oli traagiline. Elasin sellele traagikale kaasa kogu oma olemuse ja jõuga, harjutasin muidugi forte fortissimo. Ema pidas uksel valvet. See oli meie kahe saladus. Oh sa mu armas ema!

Koitis siis seegi päev, mil esitasin selle kõik, mis olin õppinud, Menningi ees. Tal ei olnud vist kunagi varemalt olnud nii lõbus, sest ta naeris südamepõhjast. „Kust te selle peenikese s-tähe olete saanud, jätke see ära," lausus ta, ja muudki veel.

Kõik see viis lõpuks siiski nii kaugele, et ta viimaks ütles: „Noh, midagi selles ettekandes ikkagi oli." Siis ta uuriv pilk langes mu nõrka kohta, paremale käsivarrele. Ta muutus sellest tõsiseks ja ütles, see olevat suureks takistuseks näitelaval. Ehmusin. Kuid veidi aja pärast jätkas ta mõtlikult: „Kui teil on annet, kui teil on sitkust pingutusteks ja kui teil on tõsist armastust teatri vastu, nii et teie sisemine panus sunnib publiku unustama selle teie välise puuduse, — sel kombel võite te takistuse võita ja siis on tee teil lahti. Igal näitlejal tuleb pingutada, teil veelgi rohkem."

„Proovime siis," ütles ta lõpuks. „Võtame teid üheks aastaks õpilaseks, ilma palgata. Teatan teile, kui tuleb kohale ilmuda."

Kodus jutustasin emale kõik täpselt peale Menningi naeru, sest mul oli veidi häbi. Ja siis algas Menningi kirja ootamine. See võttis aega. Selle saabumine venis ja venis... Juba hakkasin tundma muret, kuid siis koitis lõpuks õnnepäev.

„Preili Liina Põlde, Valga. „Vanemuise" teater, Tartu." Nii luges mu vend kirjaümbrikult ja oli uudishimulik, et kes sealt meie Liinale kirjutab. Tõmbasin kirja ta käest ja jooksin välja. Ema jäi kui sammas pliidi äärde seisma. Ja mina lugesin kirjast: „Austatud preili Põlde! Tulge jaanuarikuu alguses. Olen teie jaoks hoidnud väikese, kuid tänuliku ülesande, toatüdruku osa prantsuse komöödias „Cyprienne"."[4] Piiritus rõõmuhoos oleksin heameelega joosnud kuhugi kaugele, kuid siis meenus mulle ootav ema, ja nii ronisin tagasi viiendale korrale — elasime siis juba suuremas majas — ja tormasin sisse.

[4] V. Sardou ja E. de Najac'i komöödia, mida „Vanemuises" mängiti pealkirjaga „Lähme lahku".

Nüüd sai kogu pere kuulda meie saladusest. Alguses tekkis suur hämmastus. Kuidas tüdruk on ometi julgenud... Ja siis järgnes perekonna nõupidamine. Isa teatas, et ei ole raha elada Tartus terve aasta ilma palgata. Kust võtta raha? Tõsi küll, sellele polnud ma üldse mõelnudki. Ja lootusetus hakkas kohe maad võtma. Ema siiski lohutas.

Järgnes veel teine nõupidamine. Karlist vend ütles: „Kui sul, aral tütarlapsel, on nii palju julgust, et oled ajanud oma asja ise Menningi ees nii kaugele, küllap siis sinus ikkagi midagi peab olema. Meie oleme Adiga koos otsustanud sind aidata. Meie kumbki anname sulle 10 rubla kuus, nõnda siis kokku 20 rubla, ühe aasta jooksul. Aga vaata sa, tüdruk, ette, et sa meile pettumust ei valmista!"

Järgnes vaikus, pikk vaikus...

Nii alandlik ja sügav tänutunne valdas minu, et ma ei saanud ühtki tänusõna suust. Siis alustas Karli viiul vaikset viisi, sellega ühines Adi mandoliin. Viiulimängija silmad olid muistavad ja kurvad. Ja mina nutsin, nutsin ainult, emagi pühkis pisaraid. Isa avas oma raamatukapi ukse ja vilistas vaikselt omaette.

II PEATÜKK

Valgast Tartusse.

Vaadeldes rongide heledaid tulesid Valga kodu aknast olin lugematuid kordi soovinud, et rong võtaks mu kord kaasa ja viiks, viiks... Nüüd see viis mu kaasa, viis Tartusse, vastavalt Menningi kutsekirjale. Härdameelsus ja lahkumiskurbus andsid siiski pikkamööda aset uue elu ootuse loodud põnevusele. Näitelavale, näitelavale... Ometi kartsin. Oli siiski hea, et Juliest õde oli raudteejaamas vastas ja viis mu kaasa oma väikesse tuppa. See sündis jaanuari alguses 1910.

Mu esimene Tartu korter oli väike katusekamber vanas puumajas Toomemäe nõlvakul. Seesugusena see meenutas mu lapsepõlvekodu. Sellel korral siiski see teadmine, et see on m i n u korter, mu oma tuba, valmistas suurt heameelt. Alumisel korral elavate üliõpilaste laul ja muu lõbusus kinnitasid mulle, et olen nüüd oma mitmete unelmate linnas.

Valgast tulevale tütarlapsele oli Tartu täielik maailmaime. Toomemägi oma ajalooliste varemete, tähetorni ja sildadega oli esimene nägemisväärsus. Ülikool oma võimsa sammastikuga ja puhaste joontega jättis mulle sügava mulje. See tundus hirmuäratavalt autoriteetne. Kõndisin selle ümber ja vaatasin, vaatasin sisse ja välja kulgevaid üliõpilasi aukartusega. Emajõgi oli siis jääkütkes, kuid uustulnukas äratas tähelepanu üle jõe viiv Kivisild. Barclay de Tolly mälestussammas äratas mus imetlevat hardust, selle vastas asetsev Kaubahoov oma sammastega jäi meelde esimese nägemise järel. Ja kõikidest veidi kõrgemal seisis Aia tänavas „Vanemuine", kunstitempel, teatrimaja, mu uue maailma keskus ja süda. Kõik need Tartu nägemisväärsused asetsevad linna keskuses üsna sobivalt üksteise lähedal.

Missugune lärm ja kihin, värvide kirevus ja keeltesegu valitses sel ajal Tartu Rüütli tänaval, peatänaval! Selles keevas katlas leidus lisaks eestlastele arvukalt muid rahvusi, eriti idast, kuid ka läänest pärit olevaid üliõpilasi. Liikuvast ja rõõmsast noortehulgast eraldusid eriti tulised ja mustasilmalised Kaukaasia ja

Armeenia noorukid. Univorme, korporanditekleid, värvipaelu, aga ka lihtsast riidest kodukootud ülikondi võis näha.

Enne kui see suur päev koitis, mil võisin astuda õpilasena esimesele harjutusele, oli mul veel võimalus istuda „Vanemuises" publiku hulgas etendust jälgimas. Suures saalis keskendus mu tähelepanu näitelava avausele ja eesriidele. Neljakandilised, laternaid meenutavad valgustusseadmed heitsid saali pehme ja meeleolulise valguse. Tükk, mida mängiti, oli G. Hauptmanni „Kobranahkne kasukas". Ma ei osanud seda arvustada, kõik, mis nägin, oli vaid imeilus. Mu õnnetunnet suurendas veelgi teadmine, et varsti saan minagi sellel suurel näitelaval näidelda. Vaheajal jalutasin fuajees. Seegi oli kaunis — üks sein klaasakendest, väljavaade kontsertaeda, kaks skulptuuri, A. Weizenbergi „Koit" ja „Hämarik", ja jälle need neljakandilised laternad. Fuajeest viis väike kitsas uks näitelava poolele. Vahtisin üksisilmi kui hüpnotiseerituna seda ust ja sellest läbikäivaid inimesi. Homme astun minagi sealt sisse.

Väikesest uksest sisse.

Järgmisel päeval toimus siis mu minek „Vanemuise" teatrirahva hulka, esimesele proovile. Olin juba varemalt jõudnud tähele panna, et naisnäitlejad riietusid elegantselt. See pani mind pead murdma. Minu koolitüdruku-pühapäevariided kõlbasid küll veel Valgas, kuid mitte enam Tartus ja näitlejate hulgas. Pidasin nõu õde Juliega. Tal oli täiesti uus, minu meelest ilus kleit. Ta lubas kleidi selleks tähtsaks päevaks mulle laenata. Esimene mulje peab olema hea, kui mitte muidu, siis vähemalt uue kleidi abil. Kuid oh mind vaest tüdrukut!

Ei, kleidil polnud viga midagi. See oli ilus printsesskleit, millel oli bolero-pluus. Kuid mina olin pikk, kõhn tüdruk, ja Julie oli lühem ja naiselikult ümmargune, nii-öelda selle aja ideaal. Võime kujutleda, milline see näitlejaks pürgiv 17-aastane tüdruk[5] selles daamilikus kleidis võis välja näha, juuksed veel kaunilt palmikus ja lehvikuga seotud. Ei olnud ka mu vaesel õel ei aega ega võimeid mind arvustada.

Raatuse kell lähenes kümnele. Siis lükkasin selle väikese ukse tahti ja astusin sisse. Seisin pikas poolpimedas koridoris. Seal istus näitlejaid, kes jutlesid ja suitsetasid. Seisatasin ja mu süda peksis. „Keda te otsite?" „Direktor Menningit," kogelesin. Ja

[5] L. Reiman tuli „Vanemuisesse" 19-aastaselt.

sealt ta siis tuligi, Karl Menning, väike naeratus huulil. „Ahah, väike preili Põlde, muudkui mantel varna ja julgelt edasi, olge nagu kodus!“

Üks uks avanes, siis teinegi. Kuski kuuldus väike naeruturtsatus, sosistati. Mina olin hämmastunud. „„Vanemuise“ teatri uus primadonna!“ ütles keegi ja jälle kõlas naer. Läksin näost punaseks, tundsin, et olin segi ja abitu.

Tulin lõpuks ühte garderoobi, vaatasin suurde peeglisse. Siis nägin ennast esimest korda selles uues hiilguses ja uhkuses. Sain nüüd aru, et ma oleksin pidanud selga panema oma pühapäevakleidi. Tragikoomiline. Kuid siiski — see naer, see pilkav, õel naer... Ja veel nende, näitlejate hulgas, keda ma olin asetanud teistest inimestest kõrgemale. Nii oli esimene mürgipisar langenud mu karikasse.

Kell helises ja äratas mu masendusest. Astusin julgust kogudes näitelavale ja esimesele proovile.

Näitelava hõng.

Näitelava oli suur, minu meelest peaaegu hirmuäratavalt suur ja kõrge. Inimesed tundusid siin olevat kääbused. Ja mida kõike seal oli vaadata! Kui pöörasin pilgu üles, panin tähele, et seal rippusid terved metsad, puud ja suured peosaalid. Salapäraseid lampe, laternaid ja muid valgustusvahendeid. Lõuendit, pappi ja igasuguseid värvipurke oli näitelava taga põrandal. Seal maaliti midagi. Maalija oli noor prillidega mees, kelle heledates juustes oli üksik hõbedane kihar. Värvi ja lavatolmu lõhn täitis õhku. Näitelavahõngust räägitakse palju ja sellest kõneldakse kui millestki uimastavast narkootilisest ainest. Kui keegi teatri-inimestest seda hõngu on küllalt kaua ja põhjalikult hinganud ja see on tal verre imbunud, siis lahti sellest enam ei pääse, ta on kadunud. Sellest väike jutustus.

„Estonia“ teatris harjutati Aino Kallase „Mare ja ta poeg“ — aasta oli vist 1935. Autor ise jälgis harjutusi. Enne kella kümmet ilmus ta korrapäraselt teatrisse. Kui kell helises lavale ja näitlejad kogunesid sinna, istus juba rambi ääres tugitoolis majesteetlik naine, musta ja valgesse riietunud, mustades kinnastes, loor kübaral — Aino Kallas. Ta istus peaaegu liikumatuna, raamat põlvedel, vaadates sellesse, nagu ei jälgiks ta üldse harjutust. Arvatavasti peenetundlikkusest ja et mitte näitlejaid närviliseks teha, sest rambipalavikku ta tekitas nii kaua, kuni temaga harjuti. Kaunis, maaliline pilt! Kui proovid muutusid

õgedateks, kui näitlejad võitlesid sünnitusvaludega ja kui näitejuht Ants Lauter kärkis ja hädas olles palus abi: „Öelge nüüd lõpuks ometi midagi, proua kirjanik!“, siis võisime näha kaunist käsi kergitavat kübaraloori ja kuulsime rahulikku musikaalset häält vastavat: „Ei, härra Lauter, mina ei kuule midagi, mina ei näe midagi, mina ei sega end teie asjadesse, mind ei ole olemaski“, ja siis veel pehmelt: „Kuid laske mul siin istuda, siin on nii hea.“ Tema soome rahulikkus mõjus meissegi.

Kui proovid lõppesid, kadus ta vaikselt ja tähelepanematult. Võib-olla kartis ta uut rünnakut. Kuid hommikul istus ta jälle esimesena omal kohal ja nii sündis see ustavalt ja järjekindlalt kõik need neli nädalat. Aino Kallas oli kõnelnud kõige rohkem näitlejate sissekäigu valvuri proua Riisiga, kelle kabiini väikese akna ees teda nähti peatuvat tulles ja minnes. Ja temale oli Aino Kallas öelnud: „Ah, proua Riis, lavaatmosfäär on mulle kui oopium! See uimastab, see tõmbab, ma vajan seda!“ Niisiis temagi.

Ja nüüd jälle tagasi Tartusse, „Vanemuisesse“, kus noor teatrivõsu vaatles, silmad suured, lavaimesid ja kummalisi masinavärke.

„Siin on teatri uustulnuk, väike preili Põlde, ta tuleb meile proovile meie uues näidendis.“ Ja nii nagu peaaegu alati juhtub, hakkavad meesnäitlejad sõbralikult ja julgustavalt kõnetema. Hõbedase juuksekiharaga maalija oli minuga eriti südamlik. See oli „Vanemuise“ teatri andekas dekoraator Aleksander Tuurand. Ta näitas mulle dekoraatori väikest töö- ja laoruumi, mille riiulitel seisis arvukalt igasuguseid imeesemeid, vaase ja laternaid ning puuvilju järeletehtud hõbevaagnal. Toitude osakond huvitas mind eriti, sest selle praed, kalad, salatid ja puuviljad tekitasid söögiisu ja tuli otse tahtmine pirni külgest hammustada. Ja muidki uusi muljeid otsekui valgus mu peale sellel imelisel päeval.

Harjutusele tulev tükk oli prantsuse komöödia „Cyprienne“. Osade jagamine ja tüki selgitamine sündis esimesel päeval. Samas näitas juhataja ka näidendi kohta käivaid välismaisi osa- ja lavastuspilte, arvustusi ja muud, mis näidendiga ühenduses seisis. Mina sain toaneitsi Josephine osa. Igale näitlejale anti terve näidend pihku. Sel ajal ei peetud minu mälestuse järgi üldse lugemisharjutusi, vaid juba järgmisel päeval alustati liikumisharjutustega.

Näidendi osaraamat on mulle sellest päevast peale olnud kalliks aardeks ja koduteed kõndides hoidsin ma seda hellalt käenlas. Koju jõudes hakkasin seda kohe suure innuga lugema.

Selle esimese näidendi õppimise ajal omandasin juba arusaamise harjutuskorrast ja proovide arenemisest ning õppisin ka mõningaid kutselisi mõisteid. Esimestel päevadel õpetati näitelaval liikumist ja tegevust laval, seda nimetati ka misanstseenharjutuseks. Samaaegselt pidi oma osa pähe õppima, sest nende harjutuste järel ei olnud enam luba raamatut kasutada. Proovid muutusid päev-päevalt ikka raskemaks. Näitlejad pingutasid ja muutusid närviliseks, lavastaja ainult nõudis ja nõudis paremat. Vahel ta otse karjus. See kõik pani mind imestama ja hirmutas. Kui ta juba niiviisi piitsutab kuulsaid ja väljaõppinud näitlejaid, kuidas käib siis minu, vaesekese käsi? Kui minu järjekord tuli, läksin põlvede värisedes lavale.

Kuid mu hämmastuseks kohtles ta mind isaliku sõbralikkusega. Ta laskis mul veel jääda vormimatuks tooraineks, kõrvaldas ainult mu suuremad vead. Targa psühholoogina ei tahtnud ta mind ilmselt mitte ära ehmatada, vaid uuris ainult mu loomulikke võimeid.

Aeg läks edasi. Esinemine muutus kindlamaks, töö hakkas muutuma rahulikumaks. Peaproove oli ainult üks. Sellel kasutati juba dekoratsioone ja esineti kostüümides, kuid ilma grimmita.

Ja saatuslik esietendus oli jaanuarikuu 17. päeval 1910. Närvipinge tõttu olin täiesti endast väljas. Ma ei mallanud oodata juuksurit, vaid proovisin ise oma juukseid lokkida ja torkasin tulikuumad lokitangid juustesse... psshhsshh... ja juuksed suitsesid! Oma osa kohaselt kandsin kohvikandmiku lavale. Käed värisesid nii, et kohvi loksus peente daamide ilusatele kleitidele. Mulle sadas vihaseid pilke. Garderoobis nad valasid oma südame välja: „Missuguseid lollakaid nüüdsel ajal lastakse näitelavale, see on selge skandaal!“ Olin oma õnnetusest peaaegu nõrkemas. Vaevaliselt ronisin oma väikesse katusekambrisse. Homme ajavad nad mu kindlasti teatrist minema. Ja öösel niisutasin pisaratega oma patja.

Kui järgmisel hommikul läksin masendunult ja alandlikuna teatrisse, heitis Menning mulle valju pilgu. Kuid märkasin siiski nagu väikese naeruvälgatuse libisemist üle ta näo. Ta kutsus mu oma tuppa ja alustas üsna karmilt. Kuid siis ta pehmenes ja muutus lahkemaks. Otsuseks tuli: „Võite jääda. Proovime.“

See oli teine õnnelik päev.

Kool ja distsipliin.

Sel ajal olid „Vanemuises“ ainult mõned õpilased ja igaüks neist jõudis edasi oma tempoga, mingit alatist õpilasrühma teater ei pidanud. Praktiline õpetus toimus loomulikult harjutuste abil. Õpilase kohuseks oligi jälgida kõiki harjutusi, hoolimata sellest, kas ta tegutses näidendis kaasa või mitte. Massistseenides ja väiksemates osades pidi ta ka esinema. Ta pidi olema hoolas, täpne ja tähelepanelik. Neis nõuetes oli Menning eriti karm.

Teoreetiline külg jäi peaasjalikult iseõppimise hooleks. Menning pidas küll mõnikord loenguid tervele näitlejaskonnale, kuid neid oli harva. Ta jagas õpilastele õpperaamatuidki. Nende tegemise juures ilmnes aga see raskus, et need olid võõrkeelsed, mõned vene, teised saksa keeles. Teatriajalugu, liikumisõpetus, grimeerimisõpetus, näitekirjanduse ajalugu jm. küsimusi käsitlevad teosed ilmusid järjekorras mu katusekambrisse ja nendega koos tulid manitsused: „Lugege, uurige!“

Ning ma üritasin. Kõik see tundus aga noore tütarlapse käes kuivana ja raskena, sest polnud ju veel olemas mingit sügavamat arusaamist teatritöö nõuetest. Raamatute joonised ja pildid hõlbustasid küll teoreetilisest tekstist arusaamist, kuid need viisid ka kõrvalteedele — põhjusetult peegli ette matkima kurbi ja rõõmsaid näoilmeid ja liigutusi. Iseõppimiseks polnud mul loomulikult mingeid kogemusi, olin ju alles koolist pääsenud ja tendu läinud kodunt oma ema tiibade alt.

„Tahan teatrisse, soovin näitlejaks“ — ainult seda tundsin ja teadsin. „Tahan näitlejaks, tahan, tahan, seepärast peab pingutama!“ kordasin iseendale. Kuid milliste pingutuste, töö ja vaeva taga see kõik oli, seda mina, rumal tüdruk, ei osanud siis aimatagi. „Lugege, uurige, lugege kõva häälega, laulge, tehke tööd ja tööd!“ Mina siis üritasin.

Kuivõrd õnnelik on nüüdisaegne noorus, kes teatrilavale püüab pääseda — neil on teatrikoolid ja -kursused, eraõpetuse saamise võimalused ja see kõik loomulikult oma emakeeles. Minu arvamine on, et ilma teatrikooli lõpetamata või vastavat õppemäära erateel sooritamata praegusaja noorus ei peaks püüdma ega peaks teda ka lastama teatrilavale.

Minugi iseõppimises juhtus kahetsetavaid hooletusse jätmisi. Osalt sündis see sellepärast, et kuiv lugemismaterjal ja sellest vähene arusaamine tõi kaasa pettumuse, osalt ka sellepärast, et Tartu lõbus elu oma ajaviidete ja romantiliste lugudega hakkas noort tütarlast kaasa tõmbama ja veetlema. Peod ja ballid, oh jaa!

Korporatsioonide uhked ballid „Vanemuise“ peosaalis olid Tartu noorsoo poolt innuga oodatud. Suurtualettide kombineerimine algas juba sügisel, õmblejatel oli kiire ja isadel rahamured. Minagi nakatusin sellest palavikust ja kitsiduseni minev kokkuhoid oli ainus tee riiderahade hankimiseks. Ja vana tuntud abinõu — vee ja leiva dieet — aitas mindki, et võisin riietuda helerohelisse hõbedaga kaunistatud ballikleiti.

Valsihelid kõlasid meeleolukalt valgustatud peosaalis, naeratavad paarid hõljusid muusika rütmis. Mina nende hulgas. Olin õnnest joobunud, olin 18-aastane! Ja millal siis, kui mitte nüüd! Serpentiinid vuhisesid õhus ja Aamori nooled lendasid. „Millal võin preiliga kokku saada? Kas Werneri kohvikus või Toomemäel?“ Ja oligi mõni romantiline kohtumine, sündis väike tutvus, kuid need ei võinud kaua jätkuda, sest juba järgmisel hommikul tuli mulle kutse tulla direktori juurde. Tema karmist ilmest järeldades ei olnud midagi head oodata. „Või tantsusaalide, kohvikute ja rendez-vous'dega väike preili Põlde kavatseb alustada oma näitlejaametit? Kui niiviisi edasi läheb, siis tuleb unistused teatrist küll lõpetada. Kui palju te olete lugenud teatriajalugu?“ Oh seda masendust!

Mul oli halb õnn. Juhuslikult kõndisin kord ühe noormehega tänaval. Äkki märkasin, et Menning läheneb. Kus on pääsmine? Hüppasin esimesest väravast sisse ja jätsin kavaleri tänavale imestama. See on ju kloostrikool, mitte mingi teatrikool, protestisin mõttes.

Teatris harjutati A. Schnitzleri „Armumängu“. Selle romantiline traagika huvitas mind ja põnevusega jälgisin, kuidas näidend vormus Menningi režii all. Jälle lõi välku ning müristas ja näitlejate närvid värisesid. „Te räägite armastusest nagu mingist võinaelast või juustutükist. Te ei tunne midagi, vähemalt mitte armastust! Te ei tunne elu, te olete külmad kui koeraninad!“ müristas Menning. Ei tunne elu... nii, siin me siis oleme, mõtlesin, ja kahjurõõm lohutas mu sügavalt haavatud südant. Ning mu mässulised mõtted jahvatasid üht ja sama küsimust: kus ja kuidas võid sa õppida elu ja armastust tundma, kui kõige väiksemategi ürituste eest sind juba ähvardatakse vallandamisega?

Kevadpoolaasta lõpp lähenes ja teater pidi kombe kohaselt minema maale ringreisule. Kui mustale tahvlile ilmus teade, et „Cyprienne“, milles minul oli osa, on määratud teiseks ringreisutükiks, polnud mu rõõmul otsa. Nüüd võin näidelda Valgas, nüüd saan näidelda emale ja perekonnale. Kuid samas tõstis ka väike kättemaksuhimu pead. Ja nüüd näitlen ka sellele karskus-

seltsi näitejuhile, kes mu omal ajal tagasi lükkas, nüüd ma talle näitan...

Kuid mu lootused olid enneaegsed, sest sain teada, et keegi teine näitleja, kellel oli osa teises näidendis, esitab ka minu osa, ja mina ei pääsegi ringreisule. „Millest nüüd siis jälle see kurbus ja nutt?“ küsis Menning. „Tahaksin näidelda vähemalt oma kodulinnas Valgas.“ „Noh, korraldame siis nii, et saate näidelda Valgas, väike Põlde,“ lubas Menning naeratades.

Minu suur saabumine Valka.

Ühel kaunil maikuu päeval 1910 Tartust tulev rong tõi lõbusa näitlejaterühma Valga jaama. Ja kelle veel? Minu, õnneliku, õnneliku sellest, et kuulusin nende hulka! Kogu hoole ja tähtsusega olin valmistunud selle silmapilgu jaoks, kui tulen kodulinna tagasi „Vanemuise“ teatri näitlejaskonda kuuluvana. Mu kübaraserv oli painutatud viltuseks, olin hankinud kübarale sule ja mantligi olin püüdnud vormida kunstnikumoeliseks.

Näitlejate väljatulek rongist sündis lõbusa jutuvadina ja tõttlemise saatel. Ja viimast korda peeglisse vaadates mõtlesin: mida nad minust arvavad, kas näen ka küllalt aukartust äratav välja?

Ja hetkel, kui ei olnud hädaohtu, et oleksin jäänud teiste varju, astusin vagunitrepile, tegin veel vist väikese „kunstpausigi“, enne kui alla tulin. Kui aga nägin oma ema armast nägu, unustasin kõik ahvitembud, jooksin ta sülle, ja ema silmad särasid õnnest. Imetluse ning aukartusega vaatles ta näitlejaid ja ta pilk näis neid tänavat selle eest, et temagi tütar võis kuuluda nende hulka.

Mingit rambipalavikku mul seekord polnud, olin vist liiga enesekindel. Ja lasksin oma etteastes kõrgelt üle märgi. Peaasi oli, et pääseksin tüki lõppedes saali, enne kui publik lahkub. Piilusin eesriide väikesest august. Saalis istus inimesi, nagu ootaksid nad veel midagi.

Nüüd on minu hetk tulnud, mõtlesin, ja astusin näitelava väikesest uksest alla saali. Vaatasin ringi hajameelse ilmega, nagu kedagi otsides. Aeglaste sammudega ja tähtsalt kõndisin saalist läbi eesruumi. Jõudsin seal poseerides näha karskusseltsi näiteringi juhatajatki. Ta tervitas jahedalt ja selle tõlgendasin ma loomulikult halva südametunnistuse märgiks. Püüdsin ka ühe ja teise tuttavaga armulikult keskustella.

Kuid mulle tundus mu hämmastuseks, et ma polnudki äratanud

mingit vapustavat tähelepanu või imetelu. Hakkasin juba veidi häbenema ja tundsin lõpuks suurt pettumust. Kuid mu ema soe pilk ja liigutav püüd kiita mu esinemist tegid minust jälle loomuliku, õnneliku tütarlapse. Mu isagi oli rahul ja ka vennas märkasin väikest vaikset aukartust. Nad püüdsid igal viisil olla mu vastu tähelepanelikud.

Õhtul hakkas Adi mandoliin tähelepanematult ja kelmikalt sädistama ja Karli viiul laulis mänglevaid serenaade. Ema ei võinud enam kauem köögis olla ning isa istus oma vanal kohal kapi kõrval, sealt kuuldus juba vana tuttav vilegi. Kodu oli lähedane, soe ja armas.

Lõbus näiteseltskond läks jätkama oma matka. Olin neid jaamas saatmas. Lahkumine oli nukker. Oh, kui ometi minagi võiksin reisida teiega koos! Küll jõuad, väike Põlde, lohutasid vanemad töökaaslased. Hõbedakiharaline dekoraator, kes mu vastu oli olnud väga lahke ja armas, surus südamlikult mu kätt. Rong vilistas ja läks. Jäin kui naelutatult seisma ja vaatasin üksisilmi rongile järele.

Pühi pisarad, väike Põlde, lohutas keegi. Ei ole häda midagi, kevad õitseb ja varsti tuleb ilus suvi. Sul on ju raamatuidki kaasas ja pea meeles: loe, loe, uuri, õpi! Rohelisel aasal ja metsas laisana lebades võid lugeda. Jäta kõrvale vigurdamine ja järeleahvimine. Võib-olla pääsed siis sügisel jälle ühe sammu edasi.

Õpilasest näitlejaks.

Suvi läks, sügis tuli. Teatriinimesed kogunesid augustikuu alguses tööd alustama. Olime päikesest pruunid ja lõbusad puhkusmälestused olid igal kaasas. Mehed rääkisid kalamehejutte. Naised hiilgasid oma kogemustega supelrandadelt, teised taas romantiseerisid heinal käimist ja näitasid uhkustades rakuarme peopesades.

Mina olin teinud arvukalt jalamatku Valga ümbruses. Ühest sellisest matkast oli minulgi pajatada. Ööbisin kord võõras talus, olin väsinud ja juba uinumas, kui märkasin, et üks vari liikus akna all, ja varsti see oligi toas. Ehmunult hüppasin voodist. „Ärge nüüd kartke, linnapreili, ajame veidi juttu...“ ja muud sellist tühja rääkisid need kolm noormeest, kellega sain kuni aovalguseni vihaselt tülitseda. Kui siis hommikul haavunult jutustasin perenaisele öistest segajatest, sain imetleva vastuse: Kas siis preili ei ole kuulnud ehal käimisest, see on ometi vana komme!

Kui kaunis on kõndida üksi maanteel ilusal suvepäeval ja nautida loodust. Enne lähed läbi vaigust lõhnava männimetsa, siis mööda valgetüvelisest kaskede rühmast ja jõuad õitseva, lõhnava niidu keskele, lõokesed laulavad, sinine taevas kaardub kõrgel, loodus elab! Hingad sügavalt sisse lõhnu ja elu, istud hetkeks kännule. Võid nautida, kiiret ei ole... ja naudid.

Veetsin sellel suvel paar nädalat oma klassikaaslase Betty Lauri juures maal, suures ilusas talus. Läksime üheskoos naaberkihelkonda Antslasse suvepeole, kus kavasse kuulus ka näidend. Istusin saalis iseteadlikuna. Näidend kuulus ka „Vanemuise“ kavasse, olin seda näinud, — ja kuidas nad mõtlevad sellega siin hakkama saada? Eesriie avanes, näidend algas. Algul ei saanud aru, mis see kõik tähendas, kuigi näidend oli tuttav. Peatselt selgus, et etteütleja oli peategelane. Ta esitas kõik osad, tihtipeale kõvema häälega kui näitleja ise. Kui häda tuli kätte, hüppas ta poolest saadik etteütleja kastist välja ja juhtis tarmukalt teiste tegevust. Ning publik oli naerust lõhkemas. Mida pikemale ettekanne jõudis, seda hullemaks see muutus. Peened daamid kõnelesid kõrge piiksuva häälega, kuna seevastu madalat häält kasutati harimatuse märkimiseks. Minu arvustav enesekindlus sulas selles üldises rõõmus. See oli tõeline „lõbus õhtu“, mis saavutas oma tipu üldises tantsimises.

Rõõmu ja naeru, värskust ja jõudu oli kogunenud ja sügishooaja töö võis muretult alata. Direktor Menningki ilmus teiste hulka pruunina, lõbusana ja humoristlikuna. Kõik olid rõõmsad ja head. Oh seda Looja suurt sanatooriumi, suve! Päike, vulisev vesi, metsad ja rohelised aasad on selle sanatooriumi imearstid, kes saavad aru väsinute ja haigete tarvetest. Vitamiinitagavarad olid olemas vähemalt jõuluni välja.

Direktor pidas vaimustava avakõne. Selle järel kuulati ettekannet avatüki kohta ja hooaja töökavadest. Kõik tundus uuena, lubavana ja kaunina.

„Noh, väike Põlde, kuidas olete veetnud oma suvepuhkuse?“ küsis Menning heatujuliselt ja viis siis mu veidi kõrvale. „Kas olete... lugenud, uurinud, õppinud...“ julgesin mina juba kelmikalt naerda. „Mul on teile häid uudiseid. Juhatus on määranud teile juba väikese palgagi, 15 rubla kuus. Mitmed meeldivad ja tänuväärsed osad on teid ootamas, edu ripub nüüd teist enesest. Õnn kaasa!“

Olin sügavalt liigutatud.

Ei, nüüd pean pääsema üksindusse! Jooksin „Vanemuise“ kontsertaeda, istusin põõsaste varju pingile. Kas see on tõesti tõsi, et mulle makstakse juba palkagi, kuigi õpilasaasta pole veel

lõppenud?! Olen siis juba näitleja, tänuväärsed osad ootavad mind! Andsin seal istudes endale tuliseid lubadusi: tahan olla töökas, tahan uurida ja õppida. Kõrvale jäägu kõik ballid, Werneri kohvikud ja Toomemäe romantika, nüüd algab tõeline töö!

Kuna tundsin, et olen nüüd juba peaaegu rikas (vendade poolt lubatud abirahast oli sügispoolaasta osa veel pangas), otsisin veidi suurema ja mugavama korteri. Kolimine sündis jälle katusekambrist rongide lähedusse, niisamuti kui mu lapsepõlve Valgaski.

Harjutused algasid värske hooga. Harjutati inglise komöödiat „Miss Hobbes".[6] Erilist elevust meie töösse tõi külalisena Ida Põdram, kes õppis Peterburi teatrikoolis ning veetis nüüd Tartus oma puhkust. Tema poole vaadati lugupidamisega üles. Ja ta eralduski teiste hulgast. Menningi ja tema vahel tekkis ägedaid vaidlusi. Mina aga märkasin, et ta kõnelemisviis oli venepäraseks muutunud ning töö ei saanud veel õieti kindlamat hoogu.

Mängiv Vanemuine.

Töö kõrval jõudsin ka ringi vaadata. Ilmad olid veel soojad ja ilusad ja linn veetles oma suvise õitsenguga. Lugematud lootsikud ja purjepaadid liuglesid piki Emajõge ja laul helises selle kallastel. Noorsugu nautis vett ja päikest. Jõgi kutsus. Rohelusse ja lilledesse uppuvalt Toomemäelt avanes avar vaade üle linna katuste ja aedade kaugele lainetavate kollaste viljaväljadeni. Kui linna elu oli vaikinud tööpäeva tõtlustest ja jõelgi liikumine vähenenud, süttisid „Vanemuise" kontsertaias värvilised laternad ja orkestrihelid hakkasid kostma. Kuigi kodus oleks olnud paljugi tööd, kiskus see kõik tihtigi kontserte kuulama.

„Vanemuise" kontsertaed on minu arvates ainulaadne. Sellega võrreldavat ei ole ma kuski näinud. Teatrimaja ja kontsertaed moodustasid terviku, mis teineteist täiendasid. Teatrimaja pika külgseina akenderivi, millede vahel hargnesid lopsakad metsviinapuu väädid, oli aiale taustaks ja linnalärmi eest kaitsevat aiamüüri näisid samad väädid otse uputavat oma rohelusse. Kontsertplatsi ümbritseva liivase jalutustee kohale kaardus samuti metsviinapuu väätidest võlvistik. Aia ühel poolel võisid kuulajad tõmbuda väikestesse põõsasaedadest moodustatud ja

[6] J. K. Jerome'i komöödia.

valge mööbliga sisustatud lehtlaisse, kuna tavalised pingid asetsesid kontsertlava ees oleval platsil. Aia poole avaneval terrassil toimis suverestoran. Vihmase ilma puhul peeti kontsert aga saalis.

Neid vabaõhukontserte anti igal suvel kolme suvekuu jooksul kuus korda nädalas. Orkester oli suur, viis-kuuskümmend meest, ja sellesse olid koondatud parimad muusikud kogu maalt ja Peterburi konservatooriumist. Kord nädalas peeti sümfooniakontsert külalissolistidega.[7] Selle orkestri juhatajatena toimisid tuntud muusikamehed S. Lindpere, Juhan Simm ja Juhan Aavik.

Teatrietendused algasid augustikuu keskpaiku, samaaegselt jätkusid kontserdid augustikuu lõpuni. Näitlejate garderoobide aknad avanesid kontsertaia poolele. Helid tungisid sisse, tekitasid erksa meeleolu ja inspireerisid tihtigi näitlejaid nende õhtusteks etendusteks ja harjutusteks.

Valge põll.

Harjutasime siis, nagu öeldud, „Miss Hobbes'i" ja Ida Põdram näitles selles peaosa. Miss Hobbes on uhke emantsipeeritud naine, kes juhuslikult satub ühe mehe taltsutada, mässab selle vastu, tükis tekib koomilisi olukordi ja näidend lõpeb sellega, et ta langeb enda vallutajale kaela. Mina esitasin selles tükis armast kodukanalikku tüdrukut, kes on õnnelik oma peigmehe kaenlas. Püüdsin hoolsalt ja kohusetruult jälgida lavastaja õpetusi ja juhtnööre, süveneda oma ülesandesse ja olla igapidi mõistlik ja usin. Jälgisin samal ajal suure huviga ka teisi, eriti aga külalisnäitlejat. Talle nähtavasti see meeldis ja ta kõneles minuga tihti sõbralikult.

Tekkis suur tahtmine kuulda temalt, kuidas suures maailmas näitlejate kutsekoolis õpetatakse ja kuhu seal püütakse välja jõuda. Kas oleksin julgenud kutsuda tema enda juurde, et põhjalikumalt keskustella? Oli mul ju õige kena tubagi, kuhu teda oleks võinud paluda. Mu õppimisind julgustas mind siiski küsima, kas ta tuleks, kui kutsuksin. Miks ei tuleks, vastas ta heatujuliselt.

Oi, missugune ootus ja rõõm! Kogusin kokku kõik need kokakunsti oskused, mis veel olid järel vennanaise õpetustest, ja tegin enda teada õige maitseva lõunasöögi koos kohviga. Põsed

[7] Vabaõhukontserte anti „Vanemuise" aias juba 1907. aastal. Suvel 1908 komplekteeriti sümfooniaorkester.

õhetamas ja sõrmed tahmased, mässas teatritüdruk pliidi ääres, kui diiva sisse astus. Esimeseks tervituseks heitis ta mulle naerdes väikese pehme pakikese. „See on teile, seda läheb teil tulevikus laval tarvis, väike Põlde."

Hoidsin pakki hellalt käes. Mida see võiks sisaldada? Ei suutnud oma uudishimu taltsutada. Valge toatüdruku põll! Ootamatu! Tundsin, et punastasin kõrvuni. Kui naelutatult seisin paigal, pilk maha löödud. Mis see siis on? See näitab sulle sinu koha laval, see on sinu tulevik, väike Põlde. Seisa seal, kus oled, ja ära kujutlegi muud! Näid olevat haavunud. Miks siis? Kelle sa arvad enese õige olevat? Ei, ei, ma ei ole, ei! Ma ei ole palees sündinud, agulis olen ma maailmavalgust näinud. Mu õde oli paruniproua teenija ja see ei lubanud tal lauljannaks hakata. Unistasin ju minagi, et oleksin ainult pääsenud Anna Altleisi teenijakski, et ainult pääseksin kunstipreestrinna lähedusse. Ja kas ka toatüdruk ja köögikaru ei või olla inimestena väärtuslikumad kui mõni paruniproua või peen maailmadaam? Kuid miks siis oled haavunud, väike Põlde? Ma ei tea, ei suuda mõista...

Õnneks mu külaline seisis sel ajal peegli ees. Ümber pöördudes küsis ta kohe: „Kas teile see põll ei meeldi?" Ärkasin. „Muidugi, muidugi," kogelesin, „tänan väga!"

Kõik läks, nagu pidi minema. Võõras kiitis mu maitsevat toitu ja ülistas mu keeduoskust. Heatahtlikult naeratades küsis ta, kuidas olin pääsenud lavale. Häbenesin. Püüdsin aralt ta käest pärida, kuidas on Peterburis ta teatrikoolis. Kuid mu vaimustus oli vähenenud. Midagi minus oli läinud katki. „Kas olete alati nii vaikne ja kurb?" Kontakti ei tekkinud ja varsti ta lahkus. Kui olin üksi jäänud, vaatasin üksisilmi kuhugi kaugusse. Panin põlle pakki ega ole seda enam kunagi avanud.

See põllelugu seisis unustuses tervenisti 28 aastat. Aastail 1937 ja 1938 oli Hella Vuolijoe näidendite „Niskamäe naised" ja „Niskamäe leib" võidukäik Eestis.[8] Selle pani liikvele siis juba kuulsa ja teeneka soomlase Eino Salmelaise uusi teid avav ja värskeid tuuli toov, hiilgav külalislavastus „Estonias". Ta vallutas arvustuse ja publiku. Mina näitlesin „Estonia" teatris vanaperenaist. Näidendi ettekande eest sain ka mina tänu, imetlust ja poolehoidu. „Ah, Niskamäe vanaperenaine!" kuuldus tänavail, trammis, kohvikutes, igal pool, kus olin. Just nagu poleks ▸

[8] „Niskamäe naised" esietendus Eestis („Estonias") 1936. a. (lavastas E. Salmelainen), „Niskamäe leib" 1939. a. (lavastas A. Lauter).

ma muid osi esitanudki, torises minus mõnikord enesearmas näitleja, kuigi oli ju kena kiitust kuulda. Minu meelest kõik muudki vanaperenaise-osa esitajad olid hästi õnnestunud ja seetõttu oligi auahnel näitlejal põhjust olla pahur. Soomlane Elsa Rantalainen oli siiski mu meelest klass omaette.

Kui ühel õhtul ettekande järel ruttasin „Estonia" Valgesse saali õhtusöögile, kuuldus jälle mu seljatagant imetlev hüüatus: „Niskamäe vanaperenaine!"

Kes nüüd? Ida Põdram-Tago!„Lubage mul suruda teie kätt. Suurepäraselt tehtud. Siin on mu tütar, teie suur austaja."

See oli esimest korda, kus Ida Põdram-Tago mind tänas ja kiitis. Mu mõtted lendasid Tartusse, väikese Põlde kambrisse. Langetasin pea ja naeratasin. Mu naeratuses oli vist väikest kibedust ja irooniat. Ta vaatles mind uurivalt.

„Kas olete ikka veel mulle pahane? Olen kuulnud, et niiviisi räägitakse. Armas aeg, ma ei osanud ju arvata, et see süütu valge põlleke võib sünnitada nii suure tragöödia. Mina oleksin olnud rõõmus, kui keegi oleks kinkinud mulle korraliku valge põlle näitelava jaoks, sest ega seda näitleja ise kunagi ei hakka ostma."

„Kas olete täiesti kindel, et mõtlesite siis samal viisil nagu nüüd?" Ta kinnitas, et oli nii. Olgu sellega, kuidas oli, kuid seekord purskasime mõlemad vabastavalt naerma ja surusime teineteise kätt.

Vaatasin mõttes talle järele. Iseteadlik, rühikas naine, suurtes hallides silmades tark pilk. Ta lõpetas Peterburi teatrikooli, kuid minu teada esines ta teatris ainult lühikest aega külalisetendustel. Teatritee oli vahetunud perekonnaema ülesannete vastu. Kindlasti oli ta hea ema ja perenaine, kuid astumine rambi teisele poolele oli vaevalt olnud kerge samm. Vahetevahel käis ta teatris, kuid oli, nagu üldiselt teada, alati väga kriitiline ja kinnine.

Ta mees, dirigent Tago, oli noor muusikamees Tartu suveorkestris samal ajal a. 1910, kui meie harjutasime „Miss Hobbesi", mille juurde nüüd jälle tagasi pöördun.

Pärast minu pidulikku lõunasööki olin harjutustel Ida Põdrami suhtes tagasihoidlik, vähekese kartsingi teda. Ja temagi tundus jahedana. Külalisel oli menu, talle oli kasuks, et ta erines teiste tempost oma rahulikkuse ja aeglusega, kuid aktsendi eest sai ta laita. Minagi sain arvustuselt paar julgustavat sõna. Tükil oli tervikuna edu ja see võeti järgmise suve ringreisul teiseks näidendiks.

Ära arva endast palju!

Kuldne sügis lähenes. „Vanemuise“ aed uppus värvidesse. Ja siis lõppesid taas kontserdid. Orkestrilava suleti hallide laudadega. Aed jäi tühjaks ja kurvaks. Sügise melanhoolia ja valulisus pugesid inimeste meeltesse. Tuuled ja vihm peksid maha kuldsed punased lehed, hallidena ja inetutena nad varisesid ja varsti olid ainult paljad oksad järel. Oli külm ja niiske, kõige kurvem aastaaeg oli saabunud. Loodus asetus puhkusele. Koolilapsed ja üliõpilased tulid linna ja puhkuse veetjad pöördusid koju. Tänavatel kihises elu taas vilkalt ja niihästi töö kui meelelahutuste rütm muutus kogu linnas kiiremaks. Minugi lugemine ja uurimine jätkusid tarmukalt. Et ma polnud iseõppimisega harjunud, ei leidnud ma oma pingutustest hoolimata teooriate sisu. Võitlesin, saavutasin midagi, olin hooletugi, kõik see on tuttav. Kohvikud ja peodki püüdsid jälle meelitada.

Uus osa oli sündmus. Vaimustus tõusis, närvid pingutusid, terve hingega elasin tööle kaasa. Kuid samal ajal juhtus, et jätsin teisi kohustusi hooletusse. Mõnikord ei olnud ma kohal statistide massistseenide ajal ega jälginud kõiki neid harjutusi, kus mul ei olnud osa. Unustasin, et olin õpilane. Alustasin juba sellega, et vahetevahel lubasin endale näitleja mugavusi. Kuid mu kõrvalehoidumistel ei olnud õnne. Menningil oli terav pilk ja täpne mälu. Ja ühel päeval langes mulle selga selline laviin, et jalad läksid nõrgaks ja silmade ees oli hall udu. Ja lisa tuli proovide ajal. Nüüd seal ei antud armu. Ei tulnud selliseid märkusi, nagu et „teie ei tunne armastust, ei tunne elu, olete külm kui koeranina“, sest niisuguste plikakeste, kelle osas ma esinesin, elu ja armastus polnudki veel nii sügav. „Kuidas te kõnnite!“ „Mis kehahoiak niisugune on?“ „Kas teil on pudru suus? Mis te ütlesite? Minagi tahaksin kuulda teie saladust.“ „Mis tembutamine see siis on?“

Jah, niiviisi läheb, kui inimene kujutleb, et ta on juba näitleja. Menning kiskus välja kõik tembud ja laisklemised. Ja siis istud jälle näitelava nurgas sõnakuulelikuna ja mõistlikuna teiste proove jälgimas ja tunned iseend tühise putukana. Ning kui siis lõpuks oled saanud juhataja hallidest silmadest heakskiitva pilgu, on su rõõm sellest mitmekordne. See mees oskas distsipliini pidada.

Rõõmude ning murede vahelduses kulus sügis ja tulid jõulud.

Ema oli lubanud jõuluks Tartusse tulla. Ema oli tulemas! Lapseliku innuga tegin ettevalmistusi jõulupühadeks, koristasin

toa ja muretsesin jõulukingid. Jõulukuusk oli minule juba lapsepõlves olnud väga tähtis ning armastatud, oli veel siis ja on nüüdki. Sel korral pidi see ema pärast olema eriti kaunis, mõtlesin ma, ja saingi niisuguse, mis mulle meeldis. Ema tuli nagu jõuluvana pakkidega ja kompsudega. Ta tõi kaasa koduse soojuse ja mu tuba muutus varsti hubaseks. Jõuluvorstid, saiad, piparkoogid ja muud maiuspalad ilmusid lauale ja kingipakid jõulupuu alla.

Süütasin küünlad, sõime jõulutoitu ja istusime kahekesi suurele sohvale. Laulsime hardusega kõiki jõululaule. Istusime vaikselt. Pugesin, suur tüdruk, oma ema külje alla. Oli nii hea olla, et sõnu ei olnud vaja.

Jutustasin talle põhjalikult oma tööst teatris, enda esimestest sammudest näitelaval, oma rõõmudest, muredest, raskustest ja meelehärmist. Ema silitas hellalt mu pead, silmad vahel niisked, vahel rõõmust sädeldes. „Väike Ninni, väike Ninni,“ kordas ta vaikselt nagu väikesele lapsele. Seda unustamatut jõuluõhtut mäletan praegugi veel harduse ja liigutusega.

Pääsuke põletab tiivad.

Vana aasta läks ja uus tuli. Aastale 1911 mõtlen värinaga. Ma ei olnud valanud uueks aastaks tina ega osanud ka muidu aimata, mis saatus mind selle aasta jooksul ootas. Õnneks.

Rõõmsana ja tööhimulisena alustasin seda aastat. Menningi nõuded tõusid üha ja ta juhtis mind karmilt ja kindla käega.

„Vanemuises“ oli sel ajal kombeks igal teisel nädalal korraldada perekonnaõhtuid, millest juhatuseliikmed, personal ja teatrisõbrad koos perekondadega osa võtsid. Muu eeskava lisaks kanti ette ka mõni lühinäidend. Neid näitemänge lavastas juhataja abi Ants Simm.

Ühes sellises näidendis oli minul 16-aastase tütarlapse osa. Tüdruk oli häbelik ja arg ja hääldas s-tähte pehme susinaga. Kui vastasmängija oma osa kohaselt küsis: „Kes te olete?“, siis vastasin: „Mina olen Liina Pääsuke!“ Lavastaja ja teised näitlejad purskasid naerma. Mäletan, et selle osa puhul mulle ei tehtud ühtegi märkust. Ühe proovi ajal käis ka Menning laval, juhtus nägema just seda stseeni ja temagi naeris. Minul oli edu! Sellest saadik kutsuti mind uue nimega: Liina Pääsuke.

Kevad lähenes. Lepingute sõlmimine ja palgatõstmised pidasid meie meeli põnevuses, teatriinimeste jüripäev oli tulemas. Noored ja nõrgemad ohkasid: Kas uuendatakse leping või antakse reisu-

pass? See mure rõhus mindki. Ja nüüd sündiski suuremaid muutusi kui enne: „Endla“, Pärnu uus teater, avas oma uhke maja uksed[9] ja kutsus juhatajaks „Vanemuise“ perest andeka näitleja Aleksander Teetsovi, kes oli just abiellunud Olga Västrikuga. Anna Kartseva-Tamm ja Eduard Türk kolisid sinna nendele lisaks. Juhataja teatas, et minu palka oli tõstetud 15 rublalt 25 rublale kuus ja et tuleval hooajal ma pidin saama suuremaid ja nõudlikumaid ülesandeid. „Saate võimaluse näidata, milleks olete suuteline, Liina Pääsuke“, ja sõnadele lisaks sõbralik patsutus õlale. Tuli veel teinegi hea üllatus. Ibseni „Kummitused“ ja „Miss Hobbes“ olid määratud ringreisutükkideks ja mina pääsesin ringreisule kaasa. Missugune õnn!

Kuid siiski — kas oled siis nüüd täiesti õnnelik? Muidugi, muidugi olen, mu unistused olid täitumas. Kuid miks su pilk ikka eksleb kurvalt ja igatsevalt kauguses? Miks su suu ümber väriseb väike kibestunud joon? Miks oled nii hajameelne, Liina Pääsuke? Psst, psst — et vaid Menning ei kuuleks! See oli saladus. Olin armunud. Juba? Just nii, juba. Ja olen juba kogenud ka esimese armastuse pettumusi. Olen haavata saanud, Liina Pääsuke. Kuid sellest ei tohi keegi teada.

Kevadine ringreis algas, nagu tavaliselt, Valgast. Minu sinnatulek oli nüüd juba palju vähem tähtis ja rambipalavik palju suurem kui esimesel korral. Enam ma ei tahtnud etenduse järel minna saali inimeste hulka ja see oligi muu seas valjult keelatud. Tundus siiski, et mu tuttavad osutasid mulle palju enam tähelepanu kui aasta tagasi. Sain vist isegi tunnustuseks mõne käest kuulda, et „olite päris kena“. Seda oli hea kuulda.

Reisides linnast linna ja ühest vallast teise õppisin tundma oma ilusat kodumaad. Rong ruttas läbi õitseva kevade. Kuus õhtut nädalas kulus ettekannetele, publik oli enamasti vaimustatud ja avaldas poolehoidu ning mitmel pool korraldati näitlejate auks pidulikke vastuvõtte. Töökaaslaste hulgast sain sellel reisul sõpru ja terve ansambel näis kujunevat ühiseks suureks perekonnaks. Mu ustav rüütel, hõbejuukseline dekoraator, oli ikka üha tähelepanelik. Häbelikult naeratades ulatas ta väikesi lillekimpe Liina Pääsukesele.

Tallinna tulek täitis mu meele otse piduliku ootusega. Ja palju oli seal imetlemist esimest korda külastajale: vana ajalooline linnaosa kitsaste tänavatega, Toompea, millest sai iseseisvusajaks meie riikliku elu keskus, Pika Hermanni massiivne torn, mille tipus iga eestlane veelgi näeb meie lippu uljalt lehvivat, Tornide väljak — Tallinn ongi ju tornide linn —, Paks Margareeta, tol ajal hirmuäratav paik, vangla. Oli lõbus sõita hobuste veetud trammiga Kadriorgu. Mererand ja hukkunud sõjalaeva „Russalka“ mälestuseks püstitatud kaitseinglit kujutav sammas jättis mulle sügava mulje juba siis nagu alati hiljemgi.

Ringreis jätkus kavade kohaselt ja lõppes juunikuu alguses. See matk oli minule olnud rikas ja paljupakkuv. Väsitava töö järel vajusime igaüks suve sügavasse rüppe. Veetsin oma suve jälle kodus, Valgas. Õpperaamatuid ja sügishooaja näidendeid oli mul kaasas ja uurisin neid. Püüdsin süveneda oma ülesannetesse Björnsoni „Üle jõu“ ja Tolstoi „Pimeduse võimuses“ kallal, milledes mul olid Racheli ja Marina osad.

Mu südant painas saladus, mida ma polnud avaldanud kellelegi. See tegi mu sageli nukraks. Ja siis viisid mu sammud mind jalutuskäikudele metsa, kuni rahutu meel tasanes. Kui puhkus lõppes, otsustasin maha raputada kõik saladused ja kõik, mis segas. Miski ei tohtinud häirida mu süvenemist töösse.

[9] „Endla“ selts asutati 1875. aastal. 23. okt. 1911 avati koos uue seltsi- ja teatrimajaga kutseline „Endla“ teater.

III PEATÜKK

Ühe tragöödia algus.

Björnsoni „Üle jõu“ proovid algasid koos kõigega, mis selle juurde kuulub. Racheli osa kujunes mulle jõuprooviks ja tõeliseks katsekiviks, sest see oli mu suurem traagiline osa.

Suvel olin seda uurides end pingutanud, rolli omapead harjutades ja teksti pähe tuupides. See oli aga hädaohtlik mitte üksnes noortele, vaid isegi küpsetele näitlejatele. Menning kõrvaldas aga varsti kõik mu valevõtted ja hakkas siis osa oma nägemise järgi vormima. See oli karm ja ränk töö. Lootusetus kippus jälle kallale ja kahtlused hiilisid südamesse. Kas suudan, kas jaksan, kas sellest kõigest tuleb üldse midagi?

Kui need küsimused mind ahistasid, läksin ühel õhtupoolikul, nagu tihti varemaltki, otsima rahu ja rahustust loodusest. Kõndisin linnast välja, vaatlesin kollaseid rukkipõlde ja hingasin maa ning mulla lõhnu naudinguga. Linna tagasi tulles juhtusin minema kinost mööda. Film, mis seal jooksis, paistis olevat huvitav. Väsimus manitses mind mu ema häälega: Mine nüüd, armas laps, koju magama, et jaksad homme puhanuna alustada oma tööd teatris! Kuid mind tõmbas kinno ja ma läksin sisse. Pime saal oli puupüsti täis, jäin ukse kõrvale seisma.

„Olge head, istuge, preili, siin on teile tool,“ kuulsin üht häält viisakalt ütlevat. See oli kitsa näoga, pikk nooruk, vene üliõpilase vormiriietuses, kes mind kõnetas. „Tänan!“ Süvenesin filmi jälgimisse ja see tõmbaski kaasa. Raekoja kell lõi just kümme, kui astusin kinost välja ja hakkasin koju ruttama.

„Vabandage, preili, kas ma tohin teid saata?“ Oh neid tänavarüütleid! mõtlesin, ja vaatasin tüdinult: „Jätke mind rahule!“ Kui aga temas ära tundsin selle kahvatu üliõpilase kinost, kes mulle viisakalt oma koha oli loovutanud, tundsin, et olen kohustatud midagi sõbralikumatki ütlema. Nii läksimegi siis ühes.

Selgus, et ta oli üliõpilane Gruusiast, kes õppis viimast aastat matemaatikat. Ta äratas usaldust oma intelligentse näoga. „Kas tohin küsida, kas ka teie õpite kuski?“ küsis ta. „Seda

küll.“ „Kus?“ „Teatris.“ „Ah nii, siis olete näitleja, nii noor ja juba näitleja!“ „Kas näitleja peab siis olema vana?“ „Muidugi mitte, aga...“ märkasin pettumust ta näol. Olgu pealegi, nüüd pääsen temast kindlasti lahti, mõtlesin juba lootusrikkalt. Kuid väravas ta küsis: „Millal võin teid kohata?“

„Mitte kunagi, mul ei ole aega ja ma pole huvitatud kohtumistest.“

Niiviisi lahkusime.

Kui mõni päev hiljem pärast proove astusin teatrist tänavale — kes seal seisis ja vahtis üksisilmi tulijaid? Grusiinlane. Oh taevas, kas ma ei saagi temast lahti?

„Palun, kas ma võin teiega rääkida?“ ütles ta otsustavalt.

„Mul ei ole aega, lähen koju,“ vastasin sama häälega.

„See on tõsine asi,“ ütles ta, „tulge!“ Ja ähvardav leek välkus ta pilgus. Mis see tähendas? Jalutasime Toomemäele ja istusime pingile. „Palun teie kätt, olen teisse armunud esimesest pilgust peale!“ ütles ta ilma pikema sissejuhatuseta.

„Aga kuidas siis...“ kogelesin mina hämmastunult.

„Ärge öelge ainult mitte ei, mõelge paar päeva,“ ütles ta.

Kuid mul polnud siin midagi järele mõelda. Läksin siiski kokkulepitud päeval Toomemäele ja istusime jälle pingil. Nägin, et ta silmades oli paluv pilk.

„Ei,“ oli minu vastus. „Mispärast ei?“ „Ma ei armasta teid.“ „Te õpite mind armastama!“ „Ma ei usu,“ ütlesin mina, „olen juba õppinud armastust tundma ja sellest mulle aitab.“ „Kas teie olete juba armastanud? Nii noor ja...“ vaatles ta mind teravalt oma uurivate silmadega. Teadsin, mida ta mõtles. „Olen,“ ütlesin rahulikult. Seejärel tekkis piinlik ja kiuslik paus. Nägin, kuidas temas viha tõusis, kuid ta surus selle alla.

„Sel juhul palun vabandust, et olen teid tülitanud,“ kuuldus kahvatu grusiinlase külm hääl ja siis ta läks.

Istusin hetke üksi ja mõtlesin. Vasturääkivad tunded liikusid mu südames. Mispärast tuli see esimene ja miks ma ei ajanud teda minema? Millest ma tean, et tema on teistsugune? Mis oleks juhtunud, kui ta oleks tulnud juba aasta tagasi? Siis aga raputasin kõik küsimused meelest. Tahan ju tööd teha, tööd, ei midagi muud. Ja kui kõndisin vabastunult kodu poole, vaatlesin sügise kuldkollaseid lehti ja tundsin nende kaunist kahinat oma sammude all.

Kuid ei kulunud nädalatki, kui ta jälle seisis teatri uksel. Midagi alistunut ja alandlikku märkasin nüüd ta enne nii uhkes ja nõudlikus olekus. Mis see jälle tähendas? Hakkasin juba küllastuma, mu vastus oli minu arvates küllalt selge, ja

peale selle... „Jah, vastus oli selge ja kõik oli selge, kuid ma ei või... teist lahkuda. Armastan teid.“ „Kuid mina ei armasta,“ hüüdsin meeleheites. „Mina ootan, kuni armute, ootan kas või maailma lõpuni!“

Ja nii see lugu siis algas.

Teatris jätkus mu meeleheitlik võitlus oma uue osaga. Nüüd tulid veel uued raskused lisaks. „Mis pagana mürgikärbes teid on hammustanud? Millest tuleb see hüsteeriline hüplemine? See ei kuulu ju Racheli iseloomu!“ hüüdis Menning. Vaatlesin teda kartlikult. Kas ta teab midagi? Mahalöödult läksin teatrist peale proovide lõppu.

Grusiinlane ei oodanud enam teatri ees, olin selle ära keelanud. Tee koju oli pikk. Elasin nüüd oma õe Julie juures, kes oli abielus. Tänava nimi oli Õnne tänav. Õnne! Ja kodutee läks Tähe tänavat pidi Õnne poole! Tavaliselt vaatasin kartlikult ümber, sest teadsin, et ta ilmub äkitselt kusagilt põiktänavalt või nurga tagant. Mõnikord oli ta reibas ja rõõmus, mõnikord kannatamatu ja kurb, kuid alati oli vähemalt ta silmis, kui mitte just huultel, seesama vana küsimus: „Kas armastate mind?“

Minu eitav vastus ei suutnud teda murda.

Tihti põgenesin teatrist kusagile ja olin võimalikult kaua ära. Siis ootas ta tänaval maja ees, või hiljem, kui oli tutvunud mu õega, läks meile koju ja istus seal. Ta ei väsinud ootamisest ja lõpuks ta koguni kolis elamagi Õnne tänavale, päris kõrvalmajasse. Olukord muutus juba painajalikuks, tundsin, et olen kui vang. Mu õele ta meeldis. Mu emagi tutvus temaga Tartus käies ja temalegi ta meeldis. „Ta on korralik noormees ja tal on targad silmad.“ „Jah,“ ütlesin mina, „võib-olla võiksin temasse armudagi, kui saaksin ise vabalt otsustada. Ega armastus ei tule sunniviisil.“

Björnsoni „Üle jõu“ esietendus hakkas lähenema. Üritasin koondada kogu oma jõu ja vabaneda rusuvast rahutusest. Oma parimate võimete kohaselt püüdsin noore tütarlapse traagikasse sisse elada, kes peamiselt kannatas oma haige ema ja tema vapustava surma pärast. Panin tähele, et kannatused eraelus olid hakanud laiendama ja avardama ka mu näitleja tundeskaalat. Menningki tundus mõnikord olevat rahul ja seda oli juba palju.

Publik võttiski ettekande heatahtlikult vastu ja ka arvustajad olid rahul. Paar julgustavat sõna, midagi „lootustandvast noorest“ pudenes mullegi. Seegi väike edu tegi mu õnnelikuks. Lisaks grusiinlanegi andis mulle väikese hingamispausi ega tüüdanud oma alatiste armastusküsimustega. Ega noormehes

midagi viga polnud. Kui ta oli rahulik, oli ta lõbus ja nägi kena välja. Tekkis lootus, et ehk kõik veel korraldub hästi.

Kord oli ta saanud kodunt Kaukaasiast suure paki. Siis kutsus ta minu endale külla. Mitmesugused maiustoidud meelitasid laua taha: kaukaasia rahvustoidud, erilisel viisil valmistatud liha ja juust, puuvilju ja kaukaasia veine omapärastes nahklähkrites. Algupool õhtust läks lõbusalt ja rõõmsalt, maitsesin veini, sõin mahlaseid persikuid ja näppisin viinamarju. Oli õige mugav olla.

„Noh, kas te nüüd juba armastate mind?“ kerkis siis see kardetud küsimus jälle esile. Mul jäi midagi kurku ja tuju oli läinud. Oh noormees, kui ta seekord oleks veel suutnud seda küsimust tagasi hoida! Kas matemaatik siis põrmugi ei oska olla diplomaat? Vastasin midagi ebamäärast. Kuid missugused tagajärjed! Ta hüppas püsti, silmad välkusid, kaukaasia puss lendas välkkiirelt tuiksoonele.

„Armastan küll, muidugi... kuidas siis muidu,“ kogelesin mina, sest midagi muud ma selles olukorras ei osanud enam teha. Närvid ei pidanud vastu, hakkasin nutma.

Ta palus andeks ja lubas, et ta mind enam kunagi ei piina, sest ta teab nüüd, et ma teda armastan. Vaene poiss, ehkki muudes asjades nii tark!

Mõned päevad ta säras ja sädeles õnnest. Mingit lähenemist ei üritanud ta kunagi. Ta ainult unistas ja unistas. „Kui kevadel sooritan ülikoolis lõppeksamid, siis alles koidavad meie õnnepäevad. Ühel ilusal pühapäeva hommikul sõidame hobustega tuhatnelja linnast välja, meid laulatatakse kuski maakirikus, ja sealt reisime mu kaunile kodumaale Gruusiasse.“

„Ma ei või lahkuda teatrist, mitte mingil tingimusel,“ kaebasin.

„Ei ole vajagi. Mina ise kavatsen jätkata õppimist Moskvas mäeinseneride instituudis. Ja sina, sina võid õppida Moskva Kunstiteatri koolis. Mis sa selle kohta ütled?“ jätkus ta unistamine. „Mõtle, missugused võimalused sul siis tulevikus on!“

See ind hakkas mullegi külge. Tundus, et hakkangi teda juba armastama. „Moskva Kunstiteatri kooli, Moskva Kunstiteatri kooli,“ kordasin õnnelikuna.

Tolstoi „Pimeduse võimuses“ proovid algasid. Mul oli selles Marina osa, eelmisest, Racheli osast nõudlikum ülesanne. Menning näitas meile selle näidendi pilte Moskva Kunstiteatrist. Missuguse innuga vaatlesin neid! Kas pääsen tõesti kunagi sinna kooli?

Pidasin oma tutvust grusiinlasega kogu aja saladuses. Kas kartusest Menningi ees või mingil muul põhjusel ei rääkinud

ma sellest isegi oma parimatele sõpradele. Ainult ema ja õde teadsid sellest.

Vaherahu ei kestnud kaua. Ta kahtlustused algasid uuesti.

„Sa ei armasta mind! Miks sa valetasid? Su pilk on külm ja ükskõikne!“

Ja minu ärkamas olnud tunne hakkas kustuma. Temas aga kees armukadedus otse meeletult. Ta oli vihane isegi mu emale, kodule, teatrilegi. „Moskva teatrikool, jah, sellest sa ainult unistad!“ Mehelik enesearmastus ja isekus, mis olid ühendatud kuuma lõunamaise temperamendiga, sünnitasid selliseid piinu ja sellise draama, et mulle sai selgeks: sellest ei või midagi tulla, oleme liiga erinevad. Kõik see muutus mulle tülgastavaks.

Juhtus siis kord, et ta oli minu juures külas. Laual oli mu esimese armastuse pilt. Ma oleksin pidanud selle ära panema, kuid et ta mulle ikka veel midagi tähendas, siis oli pilt seal. „Kes see on?“ küsis sünge hääl. „Kas tema, tema?“ Silmapilkselt rebis ta pildi tükkideks, viskas tükid põrandale ja trampis neid jalgadega. Pöörasena tormas ta uksest välja. Aga selle pildi juurde tuli ta ikka ja jälle tagasi. Sellest sündis stseene ja enesetapukatseidki. Mul hakkas kõige selle ees hirm, kuid ma ei leiutanud mingit vahendit, kuidas oleksin temast lahti saanud. Elasin pideva kartuse küüsis.

Teater oli mulle siis ainus kindel paik. Mu omad elamused olid siiski liiga rasked, et oleksin täielikult võinud töösse keskenduda, kuigi üritasin. „Mis te magate? Kus te mõtted ringi hulguvad?“ käratas Menning. „Katsuge end kokku võtta!“ Püüdsin teha oma parima. Need „Pimeduse võimuses“ proovid on jäänud ainult hämaralt mul meelde. Näidendil oli siiski edu ja minulegi langes arvustustes mõni kiitev sõna.

Ring tõmbub kokku.

Novembri kahekümne esimene aastal 1911 oli teisipäevane päev. Tulin teatrist koju. Teda ei olnud näha ei tänaval ega kodus. Ka esmaspäeval polnud ma teda näinud. Kaks päeva. Hakkasin juba imestama, sest olin näinud teda iga päev mitmesugustes meeleoludes. Võimalik, et väikeses rahutuses juba küsisin: „Kas on midagi juhtunud?“ Kuid oli siiski hea olla üksinda ja rahus.

Siis kõlas koputus uksele. Tulija ei olnud aga tema, vaid keegi teine üliõpilane. Temaga meil oli alati lõbus, kamraadlik vahekord ja ta tõi mulle mõnikord raamatuid lugeda. Ta istus

ja hakkas jutustama ühest naljakast juhtumist. Kuid mina ei saanud jälgida ta jutustust, sest ma ei olnud kindel, millal uks avaneb ja kahvatu nägu ilmub nähtavale. Ku see juhtub just nüüd, siis vähemalt komöödia sellest küll ei tule, vaid sünge draama. Olin kavatsenud igal juhul minna linna ja nüüd kiirustasin minekut. Mu külaline ei haavunud sellest põrmugi, vaid jätkas oma jutustust tänaval. Kuulasin jutustajat ainult ühe kõrvaga, sest kogu mu tähelepanu oli nüüd taas keskendatud kartusele, kas grusiinlane ei tule meile vastu.

Äkki nägingi teda piki Tähe tänavat rutates tulevat. Jäin kangeks. Mis nüüd juhtub? Ta kergitas mütsi demonstratiivselt kõrgele ja tormas meist mööda. Hetke pärast oli ta aga tagasi mu kõrval ja palus mind otsekohe koju tagasi tulla. Hetke olin täiesti abitu. Siis nägin lõbusa üliõpilase silmis pilkavat ilmet. Mu enesetunne tõstis pead ja ma jätkasin minekut, pea püsti.

Grusiinlase palve muutus nüüd ultimaatumiks.

„Tuleb vist aasialasele anda väike õpetus, kuidas eesti naisi kohelda,“ sähvas nüüd eesti üliõpilane.

Ja nii see näidend algas. Üks sangar oli tõsine Othello, teine teeskles Romeot, ja kumbki rääkis omas keeles. Grusiinlane ei saanud eesti keelest aru, aga eestlane sai aru vene keelest. Nii me eksisime edasi ilma sihita piki tänavaid.

Oh sa rumal tüdruk! Et sina ei saanud seda kaasa teha ei Juliana ega Desdemonana — oleksid pidanud jätma Romeo ja Othello tänavale ja jooksma kusagilt väravast sisse!

Kuid seda ma ei märganud teha, ma ei mäletanud isegi oma mineku sihti. Nüüd oleks Menning pidanud vastu tulema. Kuid nii vastutulelik polnud minu saatus. Ja mõlemal pool muutusid hääled ja žestid aina ägedamaks.

„Lõpetage juba see aasimine, palun teid!“ ütlesin omamaalasele. „See on hädaohtlik mäng ja sellest võib mulle tulla veel palju pahandusi!“

„Hea küll,“ vastas ta, „olemegi juba jõudnud minu koduväravani. Nägemiseni, lugupeetud daamid ja härrad!“ Ja ta kadus majauksest sisse.

Jäime kahekesi tänavale. Inetu sõimusõna tuli kähisedes grusiinlase kurgust. Kõrvakiil laksatas ta näole, mu käsi oli tegutsenud ilma käskimata. Samal hetkel ilmus mu hiljutine Romeo mu kõrvale ja ta käsi surus mu pihku külma ja raske eseme.

„Kaitsege end, preili!“ ja üliõpilane kadus uuesti. Vaatasin, mu käes oli revolver. Kas tõeline paharet oli ilmutanud end mu rüütli näol?

„Idioot!“ naeris grusiinlane hüsteeriliselt. „Selle teo eest pead sa veel kallilt maksma!“ Ta naerus oli midagi võigast ja võõrast. Mõtlematult pistsin ma revolvri taskusse, lootuses, et võin selle kuhugi või kellelegi ära anda.

Hakkas hämaraks muutuma. Ühtegi inimest ei tulnud meile vastu ja ka politseid ei paistnud kusagilt. Sünge vaikuse valitsedes kõndisime piki Õnne tänavat. Äkki tõmbas ta revolvri mu taskust.

„Mademoiselle, nüüd palun teid enda juurde külla!“ Hirmuga vaatasin otsivalt ringi, kuid abi polnud kuskil, tänav oli tühi.

Uks raksatas lukku meie järel, tänavalatern valgustas tuba, ta ei süüdanud tuld. Algas piinamine, mis kestis viis tundi. Süüdistusi, kaebusi ja ähvardusi lendas. Hüsteeriliselt naerdes mängis ta revolvriga. Vahetevahel sihtis ta sellega mu otsaesisele. Vahel jälle asetas ta revolvritoru vastu mu rinda ja luges: üks, kaks, ko-olm. Siis külm raud meelekohale ja jälle: üks, kaks, kolm. Vahetevahel ähvardas, et ta laseb meid mõlemaid maha: üks, kaks, kolm. Ja see jätkus tundide viisi.

Asjatu oli rääkida ja paluda. Ka pererahvast polnud kodus. Nürimeelsena alistusin oma saatusele. Tekkis hetkeline vaikus. Siis aga kostis midagi. Mis see oli? Laste naeru ja juttu oli kuulda. Mu lootus tõusis jälle, haarasin õlekõrrest: palusin vanimat poega, et ta otsekohe kutsuks mu õe kohale. Rääkisin nendega eesti keeles läbi suletud ukse. Poiss läks. Grusiinlane oli valvel, käsi tõstis jälle revolvri.

Koputamine. See oli mu õde. Ohkasin kergendusest. „Kui keegi proovib ust maha murda, lasen kohe, otsekohe!“

Mõne sõnaga seletasin õele mu hädaohtliku olukorra. Kuuldus karjatus ja kolinat. Kas ta kukkus? „Avage uks ja laske mu õde välja!“ palus mu õde. Grusiinlane vaikis hetkeks, tal oli vist mu õest kahju, sest see oli ta vastu alati olnud sõbralik.

„Rahustuge!“ ütles grusiinlane. „Annan ausõna, et ma ei tee teie õele midagi paha. Tunni aja pärast võite tulla talle järele. Kuid hoiatan teid, kui kutsute politsei või kedagi muud abiks, siis, enne kui te jõuate sisse tungida, lasen ma nii teie õe kui ka enda maha. Pidage seda meeles!“

Alistumine näis sel hetkel olevat ainus võimalus. Mu õde läks.

Resignatsioon valdas meid mõlemaid. Väsinult heitsin voodile pikali. Lasku siis pealegi, minule oli see juba ükskõik. Ta pani lambi põlema ja hakkas midagi kirjutama. Oli vaikne. Kuuldus ainult sule krabin paberil. Vahtisin üksisilmi lakke. Vastumeelne tühjus oli mu ümber. Närvidki ei värisenud enam. Ma ei tea, kui kaua see kestis. Siis tuli ta mu kõrvale istuma ja

pistis paberilehe mu pluusi kaelaaugust sisse. Ta vaatles mind kurvalt. „Kas võid anda mulle andeks selle piinamise?“ „Ei!“ „Aga siis, kui ma suren?“

„Ei,“ kordasin ma masinlikult. Olime vait. „Niina, Niina,“ kordas ta siis oma noorima õe nime nagu mõnikord varemgi.

Koputus uksele katkestas vaikuse. See oli mu õde, tund aega oli kulunud. Mees hüppas närviliselt püsti. „Mis te soovite?“ karjus ta. „Te andsite ju oma ausõna...“ alustas õde ja grusiinlane avaski ukse. Värsket õhku paiskus tuppa, see oli kui tuulehoog vabadusest. Tõusin üles ja läksin ukse poole. „Ära mine!“ karjus ta. Ma ei peatunud.

Siis kõlas lask. Ta lamas põrandal. Ma ei tundnud midagi, ei mõelnud midagi, seisin ainult samal kohal.

Nüüd hakkas saabuma inimesi, nüüd oli neid kõikjal. Siis tuli ka politsei. Algas ülekuulamine. See kujunes siiski lühikeseks, sest laual oli politseile adresseeritud kiri. Selles kirjas tegi grusiinlane teatavaks, et ta oli vabatahtlikult oma elu lõpetanud, ja palus, et tema surmas kedagi ei süüdistataks. Haavatud mees tõsteti vankrile ja viidi haiglasse.

Kaua aega kõlasid mul kõrvus ta valuhüüded. Inimesed hakkasid laiali minema. Varsti tühjenesid tänavad taas ja õine vaikus laskus meiegi kohale. Seisin väraval. Mu õde viis mu koju ja lohutas mind hellalt. „Ta on ainult haavatud, ehk läheb kõik veel hästi!“

Võtsin enese masinlikult riidest lahti. Midagi kukkus põrandale. See oli paberileht. Tema jumalagajätukiri.

Järgmisel hommikul kutsuti mind politseisse ülekuulamisele. Sama revolver oli laual. Vahtisin seda üksisilmi. Ja politseinik ütles: „Ta suri öösi.“ Siis niimoodi. Revolver, mis aastate kaupa oli vedelnud kuski laekapõhjas, oli nüüd muutunud abinõuks, mis lõpetas selle noore elu. Ja mis oli veelgi imelikum — ta ei surnud haava tõttu, vaid roostetanud kuuli tekitatud veremürgitusse.

Nii lõppes see kurb lugu.

Järelmäng.

Selle loo järeldused tuli minul üksi kanda.

Politseijaoskonnast läksin otse teatrisse. Teel sinna hakkas olukord mulle selgima. Väike uks lava poolele ei olnud kunagi olnud nii raske lahti lükata kui täna. Uudis oli juba kiiresti levinud. Näitlejate rühmas käis äge jutusumin. Keegi ei tulnud mu lähedale. Olin peaaegu niisama abitu kui siis, kui astusin esi-

mest korda siia poolpimedasse esikusse.

Koputasin direktori uksele. „Sisse!“ ütles ametlik hääl. Seisin hetke ta terava pilgu ees, ilma et oleksin saanud sõnagi suust.

„Noh, mis asja teil oli?“ kuuldus külmalt.

„Ma ei saa homme esineda „Pimeduse võimuses“. Palun puhkust.“

„Mispärast ei saa?“ kuuldus teravalt. Mu pea vajus norgu. „Noh, teist ongi juba „näitleja“ arenenud ja libedaid teid pidi olete te ka kõndinud. Te kompromiteerite kogu meie teatri!“

Mida muud direktor olekski võinud öelda, pealegi kui tal juhtumist ei saanud olla täpseid teateid. Ja ta oli mind ju nii palju hoiatanud.

Mu silmade ees läks mustaks. Mu tagakiusatud hinge kõik märatsevad jõud pääsesid vallale, ma, õnnetu tüdruk, paiskasin talle kogu oma piinatud südame välja. Mäletan praegu veel lõpuhüüatust: „Teie ei tunne elu, te ei tea midagi... Katsuge sisse elada, sisse elada!“

Menning ehmatas, arvas vist, et ma olen mõistuse kaotanud, kutsus Anna Altleisi, käskis tal saata mind koju ja mu eest hoolitseda.

Järgmise päeva „Pimeduse võimuses“ etendus jäi ära. Niiviisi oli eraelu ka tööd kahjustanud, kuigi ka mina, nagu noored üldiselt, olin juba jõudnud moodustada sellest oma käsituse. Kord oli nimelt taas olnud armukadedusstseen grusiinlasega, ja ta küsis, kas ma võin esineda samal õhtul, kui olen saanud kuulda, et ta on surnud.

„Aga muidugi,“ vastasin rahulikult, „see on mu kohus. Töö ei tohi kannatada eraelu sündmuste all.“

Kui arukalt vastatud! Kuid nüüd — kuhu kadus see kohusetunne töö vastu? Nii kerge on teoretiseerida, olgem parem vait ja öelgem: Tean, mis ma peaksin tegema, aga ma ei tea, mis ma teen.

Algas õudne aeg. Kogu linn oli sellest asjast juttu ja lärmi täis. Kui kõndisin tänaval, vahiti ustest ja akendest: see on tema, see on tema! Ühel päeval tuli kaks gruusia üliõpilast mu juurde koju grusiinlaste esindajatena seletust nõudma. Nad käitusid ähvardavalt. Püüdsin olla erapooletu ja jutustasin, mis oli juhtunud, nii kuidas oskasin ja suutsin. Ära minnes andsid nad nõu, et ma ei liiguks palju tänavatel, sest grusiinlaste meeleolu oli väga üles piitsutatud ja oli ähvardatud mulle kätte maksta.

Küsisin, millal on matused. „Ega te ometi ei kavatse sinna ilmuda?“ olid nad imestunud. „Tingimata tulen.“ „Sel juhul

me ei või vastutada tagajärgede eest,“ lõpetasid nad.

Väike kirik seisis leinarüüs. Seal ta lebas, andekas matemaatik, oma perekonna lootus ja uhkus, kes mõne kuu pärast oleks võinud sooritada lõppeksamid kuldaurahaga, nagu ta kaaslased ennustasid. Missugune mõttetu ja kurb lõpp! Misjaoks, milleks, kellele oli seda vaja? Missugune õnn, et ta ema enam ei elanud. Vastukäivad, segased ja rasked mõtted painasid mu meelt. Ta üliõpilaskaaslased kogunesid kirstu ümber. Nende mustades silmades põles viha ja ähvardus, mille tundsin enesele olevat suunatud. Tehke, mis tahate, mulle on see ükskõik! Pidasin matusetalituse lõpuni vastu. Koju jõudes ei jaksanud ma enam, pea tinaraske, langesin voodisse. Olin haige.

Mõni päev peale matuseid tuli mu juurde keegi grusiinlane, juba vanem üliõpilane, musta habemega, meelekohad hallid. Ta kõneles minuga sõbralikult, peaaegu isalikult. „Olge täiesti rahulik, keegi ei tee teile midagi paha. Vampiir? See ajab ju naeru peale. On kahju vaadelda teie kahvatut, piinatud lapsenägu. Kui olete terveks saanud, siis tulge minu juurde. Meil, grusiinlastel, on oma söökla, kuhu kõik kogunevad. Siis võivad nad seal vaadelda ja uurida seda veetlejat ja südametesööjat. Vampiir — see on ju liigutav!“

Heatahtlikult naeratades lahkus ta. See oli mulle nii hea. Hakkasin nutma.

Ema käis mind koju, Valka viimas. Et mu ema oli imeline olend, sellest olen juba jutustanud. Kuid et ka isa ja vennad Karl ning Adi olid selles olukorras niisama head, see oli mulle üllatuseks. Kui palju hellust ja sooja hoolitsust langes mulle osaks! Ei ainustki häirivat või kiusavat sõna. Panin ka tähele, et nad pidasid mind silmas. Ühel päeval juhtusin siiski üksi koju jääma. Tahtsin lugeda ajalehte. Teadsin, et koju käib meil Tartu leht. Kuid kus olid lehed? Leidsin need siiski lõpuks, need olid ära peidetud. „Kaukaaslase enesetapp“, leidus lehes suur pealkiri. See oli valelik ja inetu kirjutis, nagu tihti sensatsioonihimust kokku keedetud. Olin põrutatud ja jooksin välja. Elasime siis raudtee-äärses majas, rong oli tulemas. Ma ei teadnud isegi, mis mõtted või kavatsused mul olid, kuid äkki seisis vend mu kõrval. Sellest peale ei lastud mul hetkegi üksi olla, isegi öösi mitte. Mind pandi suurde perekonnavoodisse keskele magama ja vennad magasid teine teisel pool. Õhtuti jäid nad väsinutena magama, aga mina olin valvel. Kirjeldamatu õrnus nende vastu valdas mind neil hilistel hetkedel ja ma silitasin tasa nende sassis juukseid. Oh armsad, armsad... Seesugune imeline perekond mul oli. Veel nüüdki tänan Jumalat selle eest.

Tagasi Tartus.

Kui Menningi antud puhkus lõppes, reisisin Tartusse tagasi. Esinesin teatris oma endistes osades. Midagi tähelepandavat uut ei olnud kahjuks tulemas. Mingi tähtsam ülesanne või põhjalikum töö oleks võinud takistada mind langemast süngesse meeleollu. Tõsi küll, mustale tahvlile ilmus teade ühe näidendi kohta, milles mulle oli ette nähtud üsna suur osa. Kuid see oli juba eelmisel hooajal esitatud näidend, kus ma ainult pidin täitma vahepeal Pärnu kolinud Olga Teetsovi rolli. Ja nagu sellistel juhtudel tavaline, oli proove ainult paar-kolm. Näidendi lavastas direktori abi Ants Simm, kes esines ka peaosas. Ilma kogemusteta, nagu ma olin, ei suutnud ma sellises meeleolus pakkuda oma parimat. Kas mu ebakindlusest või millelgi muul põhjusel juhtus veel seegi õnnetus, et näitlejate tuntud hirmuuni sai tõeks — ühes tähtsas stseenis unustasin ma täielikult oma teksti. Iga näitleja teab, kui hirmus selline hetk laval võib olla. Selle etenduse järel olin kahevõrra masendatud. Töö ei tahtnud kuidagi minna.

Menningi suhtumine minusse muutus. Tõsi küll, olin talle jutustanud kogu tõe sellest, mis oli juhtunud. Ta oli pidevalt jahe ja ametlik, ta isegi ei karjunud ega laitnud proovide ajal. Ka töökaaslastega — mõningad erandid välja arvatud — ei saanud ma enam endist kamraadlikku kontakti. Midagi oli katki läinud. Enne olin tormanud teatrisse rõõmsate sammudega, nüüd hiilisin piki sealseid koridore ebakindlana ja kartlikuna. Tundsin, et olen vaenelaps ja üksinda.

Olin järgnenud kutsele minna grusiinlaste sööklasse. Peremees oli südamlik ja külalislahke. Teised üliõpilased olid tagasihoidlikud, kuid siiski viisakad. Vähemalt ei tundnud ma enam, et nende pilgud oleksid välkunud vihast. Oli imelik, et mida suuremaks mu vaeslapsetunne kasvas teatris, seda tihedamini viisid mu sammud mind grusiinlaste sööklasse. See asetses mu kodutee ääres ja tundsin nüüd mingit kokkukuuluvust sellega. Mõnikord pidin selle tunde vastu isegi võitlema.

Kord oli mulle koju toodud sedelike, millega mind sinna kutsuti. Kui saabusin kohale, nägin, et peremehe nägu oli tõsine ja teised olid tagasihoidlikud ning jahedad. Ta jutustas, et ta oli saanud Kaukaasiast kirja. Kolja perekonnas oli teade sellest, mis oli juhtunud, sünnitanud mitmeid raskusi. Ta isa oli selle vapustuse tagajärjel kaotanud närvid, oli märatsemishoos jooksnud välja ning tänaval oma kinžalliga haavanud esimest

vastutulijat. Nüüd oli temast saanud murettekitav vaikne melanhoolik.

„Ega Kolja, vaeseke, ei osanud arvata, et ta teol on sellised tagajärjed. Kuid ärge teie liialt masenduge, suhtuge sellesse rahulikult, küll aeg kõik haavad parandab. Ja siis veel — mul on teile üle anda Niina saadetud kiri, katsuge temastki aru saada. Ta on kibestunud, kannatav laps, kelle ainus lootus oli ta armsaim vend. Ehk soovite talle kirjutada, mõelge järele. Igal juhul võite loota minule. Kui vajate nõu või abi, pöörduge minu poole!“

Üksinda kodus olles avasin kirja. Selles oli kaebusi, süüdistusi, ähvardusi ja needmisi võrgutaja-näitleja aadressil, kes oli mõrvanud ta venna!

„Andke tagasi mu vend, te mõrtsukas, päästke, aidake!“ Olin otsekui halvatud. Kuid mida muud ta olekski võinud kirjutada? Nüüd, alles nüüd hakkasin lõpuks täielikult taipama, milline tragöödia oli sündinud ja missuguseid õnnetusi selle tagajärjel võis veelgi juhtuda. Ja see kõik tuli minu vastutusele ja minu selgitada!

Südametunnistus hakkas mind piitsutama. Miks olin teinud nii ja mitte teisiti? Miks ja miks? Oleksid võinud ta päästa! Oled süüdlane!

Lisaks hakkasin nägema õudseid unenägusid: hallijuukseline, mustasilmne hullunud vanamees tormas mu kallale ja kägistas mind kõrist — unenäopilt ta isast.

Linnas keerles kogu juhtumist kõige erinevamaid ja liialdatud kuulujutte. Tigedus ja pahatahtlikkus võidutsesid nende abil. Et kadunu oli märter ja allesjäänu süüdlane, see on ju tavaline. Neid päevi ei tuleta ma meelsasti üksikasjades meelde. Ja kui siis teatergi oli muutunud külmaks, tundsin, et olen jõudnud täielikku ummikusse.

Vastasin Niina kirjale kaastundlikult, kuid tegin teatavaks, et olin kibestunud. Meie vahel tekkis kirjavahetus, ta muutus vähem lähvardavaks ja sajatavaks, kuid samas ka kaeblikuks.

„Tahan näha teid, kelle pärast mu vend mu unustas, saatke oma pilt!“

Sünge algus.

Aasta 1912 algas ja jätkus süngete tähiste all. Teatris sain ma ainult väikesi, tähtsusetuid osi ja midagi tähelepandavamat seal minu suhtes ei juhtunud. Kui lepingu tegemise aeg hakkas lähenema, täitsid kartus ja halvad aimused mu meelt. Kui

lepingut ei uuendata, mis minust siis saab? Menning vältis mind. See ainult kinnitas mu halbu aimusi.

Ikka tihedamini kutsus mind grusiinlaste söökla. Seal tegid üliõpilased suure innuga kodureisu kavasid. Mustad silmad sädelesid ja unistavalt ümisesid nad oma rahvalaule. Mäed! Kui ainult teaksite, kui võimsad need on!

Kevad oli tulemas, rentslites jooksid veed rõõmsalt. Inimesed olid heas tujus ja muutusid elavaks. Minagi hakkasin tundma, et heledamad meeleolud tulid tagasi. Kuid siis piitsutas mind mingi sisemine hääl taas armutult. Sa ei või olla rõõmus, pea meeles, mis on juhtunud! Kuidas sa selle heaks teed, kuidas sa sellest kõigest välja rabeled?

Ja siis tuli see sünge päev teatris, mil Menning kutsus minu oma tuppa. Ta teatas, et juhatus ei või kahjuks enam minuga lepingut uuendada. Mind lasti lahti. Niisiis oli see nüüd tõelisuseks muutunud. Mu pahim aimus oli täitunud.

Nüüd ei olnud enam kuski ühtegi heledamat punkti. Mis nüüd teha? Vedasin jalgu järel nagu mõni rauk. Ja vedasin siis enese kord taas grusiinlaste söögimajja. Puhkesin seal nutma. „Vaene tüdruk, ärge nüüd nutke! Väljas on kevad, kõik läheb veel hästi. Reisige ära kuhugi uude ümbrusse, sellest on palju abi," lohutas peremees. „Tulge meiega koos Kaukaasiasse!" ütles keegi lapselikult. Kogemata ja mõtlematult öeldud lause jäigi idanema mu alateadvusse. Kaukaasiasse?

Saatsin Niinale oma pildi ja lasksin pildistada ta venna hauakünka. Meie kirjavahetus muutus tihedamaks ja soojemaks. Tüdruku lein, lapselik abitus ja tundlikkus hakkasid mind liigutama. Ühine kannatus sidus meid. Minuski tekkis tahtmine teda kohata ja anda talle täpne kirjeldus ta venna traagilisest lõpust. Ehk see aitaks meid mõlemaid? Kaukaasia! Kui ma tõesti reisiksin sinna? See ei peaks olema võimatu. Aga kust saada raha? See on siiski võimatu. Kuid mõte sellest ainult hõõgus tuha all ja lõi üha uuesti leegitsema.

Läksin küsima nõu oma gruusia sõbralt, keda ma usaldasin. Ta ehmus. „Armas laps, milline meeletu idee! See on selge hullus! Mis imet te sealt otsite? Parimal juhul ärritate neid ja piinate iseennast. Pahimal juhul ei tule te enam elusalt sealt tagasi."

„Ma ei karda ta isa ega kedagi, Niina pärast tahaksin ainult sõita," ei andnud ma järele.

„Visake niisugused lollused peast minema, küll te pääsete sellest kõigest muulgi viisil vabaks."

Tark, hea, kuldne inimene, mõtlesin, kuid järelejätmatult

tulin sama asja juurde ühe uuesti tagasi. Ohates loobus ta lõpuks vastupanust.

„Reisige siis, aga omal vastutusel. Ise vastutate tagajärgede eest. Mina võin teile küll korraldada koha meie ekskursioonivagunis, see on odavam. Reis kestab kaheksa päeva. Mina lahkun oma kodulinnas Tiflisis. Kuid ehk on mõni üliõpilane, kes võib teile Kutaisis, Kolja kodulinnas, nõu anda."

Mu otsus oli kindel. Tundsin vabanemistunnet ja hakkasin oma asju korda seadma.

Kuid reisuraha? Kust mujalt ma oleksin võinud seda paluda kui kodunt ja seepärast sõitsin ma Valka. Kõva töö oli ees. Alguses seletasin asja loomulikult oma emale. Ta muutus kahvatuks ja raputas õnnetult pead. „See on võimatu, sellest ei tule midagi." Siis tuli teha lõplik samm ja jutustada kavatsusest kogu perekonnale. Kuid alati ei lähe asjad edasi. Nüüdki tekkis täielik vastasrind. „Ei mingil juhul!" otsustasid isa ja vennad. Ema üritas vaikselt ja soojade sõnadega mulle mõistust pähe panna. „Vägisi ei või teie mind takistada minemast. Küll ma pean siis vist abi mujalt hankima." Ema vaikis, sellest asjast rohkem ei räägitud. Haudusin üksi oma süngeid mõtteid. Järgmisel päeval pistis ema mu pihku paksu ümbriku. Sada rubla. „Kust..." „Laenasin su onult, sellest ei maksa rääkida." Oh, ema, ema...

Takistused olid kõrvaldatud, reis oli ees, nii uskumatu kui see paistis. Selles lootuses oli kergem välja kannatada ka seda kõige raskemat — lahkumist armsast teatrist. Näitlejad läksid jälle kevadisele ringreisule, lahkumine ja jumalagajätt. Kõik olid südamlikud ja peenetundelised.

„Nägemiseni, Liina Pääsuke!" hüüdsid näitlejad. „Pea püsti, väike Põlde!" ütles Menning julgustavalt. „Kes seda veel teab, mille jaoks seda kõike vaja oli."

Kui teater oli tühjenenud, läksin veel üksi lavale. Kõik oli puhastatud ja korda seatud. Metsad ja lossid olid tõmmatud kõrgele lakke, mööblid, pintslid ja värvipurgid olid ära viidud. Kuid lava veetlev ja ohtlik hõng oli alles ja elas edasi. Proovide mälestused, töö voolavus, etenduste põnevus, väikesed võidud ja suured kannatused — need kõik voogasid mulle mitmest küljest vastu tugevatena, tundlikena ja võluvatena nagu mingid muinasjutu muruneitsid või päkapikud. Oh neid õnnelikke, lootusrikkaid päevi! Hüvasti, armas näitelava, armas saal, hüvasti ja suur tänu kõige eest! Ei, nüüd ei pane see mind enam nutma, küllalt on juba pisaraid valatud.

Mul oli võimalus astuda rohkem kui üks kord — nagu olin

palunud — üle „Vanemuise“ näitelava. Ennustatud sabaga täht polnudki põrganud maakeraga kokku. Ehk annab Jumal mulle uut õnne, et need siin astutud lapsesammud ei jääks viimasteks.

Kui olin jumalaga jätnud, läksin „Vanemuise“ kontsertaeda. Puud ja põõsad olid juba kevadiselt rohelised. Varsti süttivad jälle värvilised laternad ja muusika hakkab mängima. Hüvasti, ei, nägemiseni!

Oli soe kevadine päev, päike paistis, samm muutus kergeks. Tundus, nagu oleksin vabanenud painavatest ja närivatest elamustest, kas või ainult lühikesekski ajaks. Tänu sellegi eest!

Reis Kaukaasiasse.

Ema ja õde tõid suure toidupaki kaasa, kui nad tulid mind jaama saatma. Grusiinlaste vagun läks teele maikuu keskpaiku aastal 1912.

„Hoolitsen teie tütre eest, ärge olge mures!“ kinnitas mu grusiinlasest sõber ja ema surus tänulikuna ta kätt.

„Jumal kaitsegu sind, mu laps!“ Lahkusime kiiresti, et vältida lahkumisvalu.

„Siin on teie kupee, võite siin olla vabalt ja segamatult. Ja nüüd heitke kõik mured meelest!“

Ennetundmatu reisupõnevus ja -palavik vallutasid mu. Kui mind seal mägede maal ootaks kõige halvemgi, on mul ometi kaheksa päeva aega nautida reisuelamusi, maastikke ja suurlinnu.

Üliõpilased naersid, lärmitsesid ja olid rõõmsad. Koju, koju... Nad laulsid gruusia laule. Vahepeal avati toidupakke, söödi, joodi, pakuti teistele. Õhtul muutus vagun vaiksemaks, igaüks asetus magama. Siit ja sealt kuuldus norskamist. Mina vaatlesin hilise õhtuni maastikke, kuid heitsin siis lõpuks kõvale pingile magama. Hommikul jõudsime Peterburi, see oli esimene peatus.

Peterburi oli esimene suurlinn, mida nägin. Selle tänavaliiklus oma trammide, voorimeeste ja autodega pani mu pea ringi käima. Kõndisime piki Peterburi kuulsa Nevski prospekti puusillutist. Linna keskuse hiilgus ja rikkus oli silmipimestav. Selle vastandina aga pani üllatuma väljaspool keskust leiduv räpaste ja räbaldunud kerjuste rohkus.

Oli jälle mugav istuda rongis ja avada võileivapakk. Väsimus oli endisest suurem ja uni magusam.

Moskva! Imelik põnevus täitis mu meele ja väike kipitus riivas

südantki. „Kas teate, kus on Moskva Kunstiteater?“ küsisin oma gruusia sõbralt. „Muidugi,“ vastas ta, „olen käinud seal mitu korda, kuid ega seal päeval pole etendusi.“ „Tean küll, aga paluksin teid siiski, et te viiksite mu sinna, et näeksin vähemalt teatrihoonet.“

Kui seisime selle maja ees, ütlesin pettununa: „Kuid see polegi ju mingi teatrihoone!“ „Ega see ei olegi teatrihoone, vaid tavaline suurlinna maja, kus teater asub. Aga kui te teaksite, mis aardeid see sisaldab!“ „Tean küll, olen sellest lugenud ja kuulnud...“ Vahtisin maja aknaid, otsekui oleksin tahtnud näha neid aardeid läbi seinte.

Kolja poolt äratatud unistused tulid nüüd kibedatena meelde... Ja vaevalt suutis mu sõber vedada mu kaasa vaatama ka teisi paiku linnas. Vaatasime uhket Riigiteatrit[10] ja imetlesime Kremlit. Meie lühike aeg kulus kiiresti tänavaliiklusse.

Õhtul, kui olime vagunisse tagasi tulnud, palusin oma sõpra, et ta jutustaks mulle üksikasjaliselt Moskva Kunstiteatri etendustest. Kuulasin innuga ja väsimatult ja küsisin aina lisa, kuni ta lõpetas. „Nüüd aitab, nüüd tuleb magama minna, mu laps.“

Meie reis jätkus ja arvukalt möödus linnu ja külasid. Jaamades pakkusid naised ja lapsed karjudes ja hõigates oma maatooteid ja toite, nii nagu ahjus küpsetatud piima savikruusides, praetud kanapoegi, arbuuse, kirsse, pirne, õunu, persikuid. Ma ei julgenud palju osta, vähemalt mitte nii kaua, kuni mu leivakott veel midagi sisaldas. Ja seal leidus veel õige palju...

Olime lahkunud keset kevadet ja jõudsime välja suve keskele. Loodus muutus aina lopsakamaks, lagendikud sügavroheliseks. Inimesed muutusid pruunimaks ja temperament elavamaks. Olime sõitnud kaua aega piki tasandikku ja siis ühel päeval märkasin, et grusiinlased olid erakordselt elavad ja põnevil.

„Vaadake välja, siis näete midagi erakordset!“ ütles mu sõber. Nägingi silmapiiril, sinises udus midagi.

„Kas need on mäed või pilved?“

„Mäed!“ Ja siis rõkatas grusiinlaste võimas laul, otsekui tervitushümn mägedele. Vaatepilt kadus vahepeal, ilmus siis jälle uuesti, ja siis olid selle äärjooned juba selginud. Lähenesime Kaukaasiale. Päevad olid helged ja kuumad, õhtuhämarus muutus ootamatult äkki pimeduseks. Öödki olid soojad, juhtus olema kuuvalge. Üliõpilased ei mallanud magada, mõni istus vagunitrepil, teised vaatasid unistavalt akendest välja, nad ümisesid vaikselt oma laule. Maastik muutus kuuvalguses muinas-

[10] Suur Teater.

jutuliselt kauniks. Tavalised puud ja põõsadki paistsid salapärastena, mis siis veel öelda küpresside kohta, mis võimsate ja pidulikena tõusevad kõrguste poole. Lõunamaine öö on imeilus.

Saabusime Tiflisi, Gruusia pealinna. Mu hea sõber ja ustav kaitseja lahkus minust. „Soovin õnnelikku reisu! Tere tulemast tagasireisul meie juurde Tiflisis — tulge päris kindlasti!"

Meeleolu vagunis muutus nüüd tühjaks ja kõledaks. Üliõpilased katsusid olla sõbralikud, kuid midagi puudus. Ebamäärane tunne ja rahutus tuli mu kallale — lähenesime lõppsihile. Kas ma kartsin? Võib-olla. Kaheksapäevane nauding reisust oli möödas, varsti oleme kohal. Mis võib homne päev tuua kaasa?

Kutais. Rong pidurdas ja peatus. Nüüd juhtus midagi sellist, mida ma ei osanud kujutledagi. Grusiinlastel oli äkki hirmus kiire vagunist väljapääsemisega. Nende käitumine oli ametlik ja jahe ja jumalagajätt sündis suure rutuga. Mõne minuti pärast polnud neist enam kedagi näha. Siis tuli üks ometi veel tagasi, aitas mu kohvri voorimehele ja ütles sellele mu hotelli aadressi. Märkasin, et temalgi oli suur kiire minust pääseda. Sain nendest hästi aru, mäletasin mu grusiinlasest sõbra hoiatust ja ta märkust, et ta võib vastutada mu eest ainult Tiflisist saadik. Hetke seisin üksi voorimehe kõrval. Nüüd olin siis üksi, tõelikult üksi ja võõral kaugel maal, kus vaenulikkus mind ootas. Äkki tundsin eneses siiski mingit jõudu ja kindlust. Seda olen oma elus hiljemgi hädaohtlikel hetkil tundnud. Vähemalt voorimees oli kena mees.

Arvukad mustad silmapaarid vaatlesid mind hotelli esikus. Hakkas juba hirm. Pääsesin siiski varsti oma tuppa varjule. Avatud aknast kuuldus võõrkeelset kisa ja lärmi ning laluviise, milledel oli kummaline inisev toon. Pime, soe öö. Kas julgen riidest lahti võtta ja magama heita? Ma pean. Homme on päev ja ma vajan jõudu ja võimet mõtteid koondada. Kuid uni ei tahtnud tulla. Liiga palju rahutuid mõtteid pöörles mu peas. Lõpuks väsisin nendest ja uni päästis mu.

Hommikul ärkasin varakult. Alguses ma ei tajunud, kus ma olen, kuid vähehaaval tõid võõrad esemed mu tagasi tõelusse. Riietusin kiiresti, peaaegu masinlikult... Küsisin järele, kus Kolja kodu asus. See ei olnud üldse kaugel. Majanumber näitas mulle ka ametlikult selle koha kätte. Siin see siis oligi. Seisin värava ees, kõndisin edasi-tagasi, edasi-tagasi, mul polnud julgust sisse minna, kuni taipasin, et niiviisi asi ei lähe. Tuleb teha otsustav samm, tulgu, mis tuleb! Helistasin uksekella.

Mustasilmne, intelligentse välimusega härra avas ukse. Hiljem

selgus, et see oli Kolja õemees, gümnaasiumiõpetaja. Seletasin, kes ma olen. Ta juhtis mu väikesse tuppa, ta terav pilk uuris mind läbitungivalt.

„Kas tohin teilt küsida, mispärast te õieti siia tulite, mis on teie siht, kas olete järele mõelnud, missuguseid pahandusi sellest võib tulla meile ja ennekõike teile endile?"

„Olen mõelnud sellelegi, kuid nagu näete, see ei ole mind hirmutanud."

„Mida te siis õieti soovite?" küsis ta karmilt.

„Sooviksin, et Kolja omaksed saaksid tõele vastava pildi ja andmeid sellest õnnetusest, mis on juhtunud, ja teiseks oli mu reisu lõplikuks põhjuseks Niina, kelle kirjad mind sügavalt on vapustanud. Arvan, et tõde muudaks ta olukorra kergemaks. Ma ei ole mõrvar."

„Kas te võite Kolja uuesti ellu äratada? Teie olete ju igal juhul põhjuseks, miks see õnnetus juhtus, olgu siis asjade käik milline tahtes."

Mida ma veel oleksin osanud sellele ülekuulajale vastata, kelle küsimused olid asetatud külmalt ja terava loogikaga? Vaikisin.

„Kuid et te juba olete siin, siis on meie kohus võtta teid vastu meie külalisena ja teid kaitseda. Me pole mingid barbarid. Niikaua kui olete meie juures, ei juhtu teile midagi halba. Kuid selle eest, mis võib juhtuda väljaspool meie maja, meie ei vastuta. Kõik see on meile väga raske ja kahetsusväärne, sellest peate aru saama. Katsuge end tunda kui kodus, mu abikaasa tuleb varsti koju. Nägemiseni!"

Hetke seisin kui paigale naelutatud. Taipasin, et sel mehel oli õigus. Nüüd alles sain aru, kui meeletu see mu reis siia kaugele, võõrale maale õieti oli olnud. Seda, mis oli juhtunud, ma ei võinud teha olematuks, ja kõik muu oli nähtavasti asjatu. Kuid et ma nüüd juba olen siin, siis on üsna õige, härra grusiinlane, et ma ei saa sinna enam midagi parata.

Vaatlesin tuba. Istusin sohvale ja vaatasin kaunist vaipa, mis peitis põrandat, ja arvukaid kirjuid patju. Tuli tahtmine heita pikali patjadele. Ja et oli täiesti vaikne, tegingi nii. Oli hea lebada ja lasta end lõdvaks pehmetel patjadel. Tulgu, mis tuleb, ma ei jaksa lõpmatuseni kannatada, kord peab tulema sellelegi mingisugune lõpp. Sulgesin silmad, oli nii rahulik ja hea olla.

Uksekell helises kimedalt ja rikkus vaikuse. Hüppasin püsti ja olin valmis vastu võtma mistahes, head ma enam ei julgenud loota. Ukse avas mulle juba tuntud selle maja väimees, tulija oli tema naine, Kolja õde. Kuuldus vaikne karjatus ja seejärel

ägedat, katkendlikku kõnelust, mida mees katsus vaigistada, kuni uks lendas uuesti paukudes kinni, ja jälle valitses vaikus.

Istusin ja ootasin, süda peksles. Sammud lähenesid ja väikese toa uks avanes uuesti. Mustajuukseline, kahvatu, leinariides naine astus sisse.

„Olen Kolja õde," ütles ta. Temagi uuris mind pilguga, milles oli uudishimu, arvustust ja viha. Mustad silmad välkusid vahetevahel, ja tundus, et ta püüdis end tugevasti valitseda.

„Missuguses hotellis te elate?" Ütlesin, kus. „Sinna te ei või jääda, tulete nüüd meie juurde elama, ma lasen teie kohvri ära tuua."

Vahetasime mõningaid sisutuid sõnu ja siis ta läks, et hommikueine eest hoolitseda, nagu ta ütles. Varsti istusime temaga koos kahekesi söögilauas, mehi ei olnud kohal. Vahetevahel asetas ta mulle äkilisi küsimusi, milledele alati ei osanud kohe vastata. Jälle välkusid silmad. Kui raske võis sel kahvatul naisel olla end valitseda ja kui raske oli minulgi istuda ta uuriva pilgu all, nagu oleksin kes teab missugune kurjategija. Ja tema silmis ma kindlasti olingi kurjategija.

„Millal Niina tuleb?" proovisin teha muud juttu.

„Ta tuleb siis, kui kool lõpeb."

Kui ta nüüd ometi viimaks tuleks, ta on mu ainus pääsemine!

Söögitoast viis ta mu võõrastetuppa istuma ja ootama perekonna kogunemist. „Võite nüüd anda seletuse perekonnakohtu ees," katsus ta naljatada, kuigi selle naljatuse taga kuuldus väike ähvardus. Jäin üksi.

Tuba oli suur. Tagaseinas oli madal sohva, kaetud siidkattega. Selle taga olev sein oli kaetud suure vaibaga. Seinu ilustasid arvukad relvade rühmad, kus leidus sõjakirveid, kinžalle, mõõku, püstoleid ja muid tulirelvi. Need olid kindlasti päritud sõjakatelt esivanematelt. Suur vaip põrandal ja istumispadjad selle peal ning mustriga siidrätid seintel andsid toale pehme idamaise meeleolu. Nurgalaual oli valge rätiga peidetud suur pilt. Ma ei julgenud katet tõsta, aimasin, keda see kujutas. Toolid ja lauad olid idamaiselt madalad. Istusin ja ootasin.

Müstiline vaikus hakkas mõjuma närvidele. Kui nüüd siit koju lennata! Hull ma olin, oh ema, emake! Teistest tubadest hakkas kuulduma tasast kõnet ja sosistamisi. Olin nagu pinguletõmmatud vibu. Uks avanes. Kolja õde Maša, tema mees, tema vend, üks tädipoeg, üks sugulane-proua ja siis... siis... ta isa, vaikne melanhoolik. Kuid ta polnudki see hallijuukseline, mustasilmaline metslane ja hull vanamees, kes mu hirmuunenägudes oli püüdnud

mind kägistada, ei. Ta oli hallijuukseline, sinisilmaline ja meeldiva välimusega mees, mitte eriti vana. Ma ei saanud midagi parata, et ta tuletas mulle veidi mu oma isa meelde. Ohkasin kergendusest.

Nad kogunesid vaikselt kui kirikusse, ükski ei tulnud mind tervitama, istusid vaikselt ja hakkasid üksisilmi mind vahtima. Istusin kui nõeltel. Kuumad ja külmad värinad jooksid piki selgroogu.

„Kus on Niina?" küsisin ja vaatasin nagu abi otsides ringi.

„Nüüd oleme kõik kogunenud ja valmis kuulama, mis teil on meile jutustada," alustas Maša.

„Kuid kus on Niina?" küsisin hädisena, ei jaksanud enam seda küsimust tagasi hoida.

„Hakake aga peale, ta on tulemas."

„Ei," ütlesin otsustavalt, tõusin üles, käisin toas edasi-tagasi, ja siis helises uksekell. Uks tõmmati lahti ja seal ta siis seisiski. Missugune pilt! Noor, habras tüdruk mustades riietes, leinaloor kastanpruunidel juustel. Suured mustad silmad, sirge, kitsas kreeka nina, nägu kitsas ja kahvatu, nahk alabastrivärvi. Ta oli klassiline iludus, milliseid näeb ainult maalidel ja kujudena. Ja sellele lisaks väike madonna, kellest õhkus puhtust ja vaimukust.

„Ja selle võis Kolja unustada!" oli mu esimene mõte.

Ta oli juba mu ees põlvili. „Sa tulid... tulid siiski," kogeles ta läbi pisarate ja kaisutas ning silitas samal ajal mu põlvi. Tõstsin ta üles ja sülelesin teda hellalt. Ma tegin siiski õieti, et tulin, mu vaist ei petnud mind, tundsin seda selgelt. Nüüd ma ei kartnud enam midagi ega kedagi. Istusin nüüd uuesti ja Niina istus patjadele mu jalgade ette. Oli vaikne.

Püüdsin oma mõtteid koguda, et võida loogiliselt jutustada. Jutustamine oli raske ülesanne. Ma pidin jutustama niiviisi, et ma ei haavaks nende armastatu mälestust, ja nii, et ma ei asetaks ennastki halba valgusse. Palvetasin Jumala poole ja palusin oma ema abiks.

Ta isa tõusis, läks nurgalaua juurde ja tõmbas pildi eest valge rätiku kõrvale. See oli Kolja suurendatud foto, nagu olin arvanudki. Kõik perekonnaliikmed vaatasid seda pilti. Vähehaaval need pilgud kandusid üle ja peatusid minul ootavaina, nõudlikena ja süüdistavaina. Millega kavatsed sa nüüd ennast kaitseda? Jutusta nüüd ausalt ainult seda, mis on tõde — lugesin nende pilkudest.

Alustasin ebakindlalt ja sõnu otsides ning muutsin ja parandasin seda, mida juba olin öelnud. Maša teravaid küsimusi sadas

mu jutustuse vahele. Tema näiski toimivat perekonnakohtu prokurörina. Sattusin sellest segadusse ja oleksin juba ajanud kõik segamini, kuid Niina paluv ja armas pilk julgustas mind. Ta toetas mind kogu aja. Jätkasin ja sain vähehaaval tasakaalu tagasi. Mida kaugemale mu jutustus arenes, seda enam unustasin mind ümbritsevad ja üksisilmi vahtivad inimesed. Elasin uuesti sisse sellesse põrutavasse draamasse, selle igasse üksikasja ja juhtumisse algusest lõpuni. Minu loogiline kava jutustuse jaoks ununes täielikult. Kui lask oli kõlanud, vajusin sisemiselt täiesti kokku, ja kui matusekellade kõla oli kustunud, olin täiesti läbi.

Jõudnud lõpuni, olin pööranud neile selja. Kuulsin samme lähenemas. Nüüd ta tuleb! Kas mu hirmuuni saab tõeks? Pöördusin tulija poole. See oligi Kolja isa. Ta suudles mind otsaesisele. Siis läks ta hääletult oma endisele kohale tagasi. Lõpuks tuli ka Maša mu juurde ja ütles: „Nüüd peate minema puhkama." Äsjase süüdistaja häälekõla oli pehme.

Niina juhtis mind väikesse tuppa, mis oli minu jaoks korda seatud. Heitsin sohvale pikali. Väsitav teekond, täiesti uus ja võõras ümbrus ning võõrad inimesed, suur hingeline pingutus, lakkamatu pinevus ja valvelolek nagu tulistel sütel olid kõik mõjunud. Närvid ei pidanud enam vastu ja ma purskasin hüsteeriliselt nutma. Tundlik Niina hakkas liigutava emalikkusega mu eest hoolitsema ja rääkis minuga nagu väikese lapsega. Väsimus võitis lõpuks ja ma vajusin unne.

Lõunalauas olid ainult perekonnaliikmed. Nüüd kuulsin, et Kolja vendki oli õpetaja. Ta oli vaikne mees ja jättis meeldiva mulje. Laud oli rikkalikult kaetud, kuid toidud olid mulle võõrad. Paljude toitude juurde kasutati punast haput kastet. Peatoiduna pakuti šašlõkki, kaukaaslaste lemmiktoitu — värske lambaliha, mida küpsetatakse lahtisel tulel. Seda söödi riisi ja eelmainitud kastmega. Toidud oli tavalisest rohkem vürtsitatud. Vein ja puuvili kuulusid alati toidu juurde. Lõuna kulus vaikuses ja vahetevahel minult küsiti üht ja teist mu kodumaa olude ja kommete kohta.

Peale lõunasööki läks igaüks omale poolele, Niina viis minu jälle väikesse tuppa. Tema pilgust lugesin ma tuhandeid küsimusi. „Kas olete väga väsinud, kas jaksaksite jutustada?" küsis ta paluvalt. Ma pidin jutustama Koljast ja kõigest, mis oli talle olnud lähedane, ta korterist, ta harrastustest ja eriti sellest, mis ta oli Niinast rääkinud, kui tihti ja mida. Ta vaatas mulle otse silma ja otsekui neelas ahnelt iga sõna. Ta unistas samuti üliõpilaseks saamisest ja jutustas, kuidas Kolja oli lubanud maksta ta õpingute eest. Siis nuttis ta vaikselt. Vaene tüdruk! Vahetevahel tekkis mul otse viha Kolja vastu. Kuid samas hakkas ka mu ärritatud südametunnistus mind jälle piinama. Sina oleksid võinud ta päästa, sina, sina... Tema lohutuseks püüdsin jutustada, isegi liialdades, kui väga Kolja teda oli armastanud ja temast jutustanud. Ta kuulas innukalt ja õnnelikuna, kuid konstateeris siiski kurvalt: „Sellest hoolimata ta jättis mu maha." Vaikisin õnnetuna.

Kui õhtu hämardus, oli mul palav ja ma tegin ettepaneku, et me läheksime välja jalutama. Niina oli sellele vastu. Panin tähele, et ta otse tahtlikult püüdis mind toas hoida. Kolin ja hääled kõrvaltubadest äratasid mu tähelepanu, märkasin samuti, et väljas aias liikus puude vahel inimkujusid ja -varje, ja kuulsin sealt tihti ägedat, summutatud juttu ning sosinat. Kõik tundus kummalisena ja salapärasena ja mind valdas jälle rahutus.

„Miks me ei või minna välja, kas või ainult õue ja aeda?" küsisin närviliselt, ja hakkasin samas minema toast esikusse ja sealt välja. Niina ruttas mulle järele. Aias ja õues oli rühm inimesi, kes minu tulles otsekui põgenesid. Terve maja näis olevat ümber piiratud. Varsti laskus täielik lõunamaine pimedus meie üle. Niina vedas mu tuppa tagasi. „On parem, et me oleme siin," ütles ta.

„Mis see tähendab, kes need inimesed on, miks nad on siin?" uurisin temalt.

„Tule siia mu kõrvale! Nad on meie tuttavad ja muud siinse linna elanikud, kes on kuulnud, et sina oled meie juures. Teade sinust on levinud kui kulutuli kogu linnas. Vaata, nad... nad ei saa sellest aru... et sina oled siin, meie juures. Nüüd nad tahavad sind näha. Aga kuula mind, on parem, et sa ei lähe välja. Sisse nad ei julge tulla. Ja mina olen ju sinu juures, ära karda, sulle ei juhtu meie juures midagi halba."

Kuigi ta rääkis minuga vältivalt, hakkasin mõistma, milles oli küsimus, ja sain nüüd ka aru, miks mind oli hoiatatud.

Vaevalt oli Niina lõpetanud oma rahustava seletuse, kui põõsastest kuuldus kahinat ja avatud aknast ilmus nähtavale must pea, mille põlevad silmad uurisid mind tähelepanelikult, sellele järgnes teine ja kolmaski. Hakkasin kartma. Niina pani akna kinni.

Olime mõlemad väsinud ega suutnud just enam palju kõnelda. Õhtul palusin teda vähemalt selleks ööks jääda minu tuppa magama. Seda ta lubas. Maša käis meile head ööd soovimas,

märkasin, et ta oli väga tõsine. Kõikidest suurtest elamustest hoolimata vaibusin sügavasse unne.

Kui ärkasin hommikul, oli Niina juba kooli läinud.

Ilma Niinata ma ei osanud midagi peale hakata, kõik oli võõras ja ebaharilik. Maša oli tagasihoidlik ja jahe. Mehi ei näinud ma üldse. Panin jälle tähele, et võõraid inimesi tuli ja läks ja neid vahtis sisse ustest ja akendest. Tundsin, et olen nagu imeelukas loomaaias, keda käidi vaatamas ja arvustamas.

„Ma ei saa enam istuda siin puuris, ma lämbun, tahan minna välja, tahan jalutada," ütlesin ma Niinale õhtupoolikul. Kaheldes nõustus ta lõpuks. Hiilisime tähelepanematult tänavale. Panin tähele, et Niina valis väikesi kõrvaltänavaid ja vältis linna keskust, kus liikus palju inimesi.

Jõudsime lõpuks linnast välja platsile, millelt avanes kaunis vaade. Oli kerge hingata vabas looduses. Päike paistis palavalt, kuid lõunamaine kuiv, kirgas ja läbipaistev õhk ei väsita kuumanagi nii palju kui põhjamaine kuumus.

Mäletasin seal olles kodumaa lopsakaid nurmikuid ja oleksin tahtnud heita pikali murule, kuid siin oli selline mõnus puhkus võimatu, sest taimedel oli palju torkivaid okkaid, kõvu lehti ja teravaid kante. Lisaks hirmutasid putukad ja mitmesugused väikesed roomajad. Kuid vaated, need olid maalilised ja nende kaunidust on raske kirjeldada.

Niina aga muutus varsti rahutuks ja ütles, et enne pimedust peame kodus tagasi olema. Ja nii hiilisime taas piki kõrvaltänavaid koju otsekui pahategijad.

Halba ennustav välgatus Maša silmis võttis meid vastu.

„Või niiviisi! Linna käidi vaatamas! Kas te tulite siia huvireisule? Muidugi, muidugi, kes nüüd kaua leinata jaksab! Oh, vaene Kolja!"

Lööduna tõmbusin tagasi väikesse tuppa ja olin hiirvait. Niina lohutas mind jälle truult.

Õhkkond muutus juba järgmisel päeval selgesti rõhuvaks. Mu kõige loomulikumadki elutahte avaldused ärritasid neid. Kui söögilauas sõin hea isuga puuvilja, panin tähele, et pilgud küsisid, kuidas sa ometi niiviisi võid süüa. Kui mulle midagi meeldis ja ma naeratasin, siis laitsid nende pilgud: kuidas võib leinaja naeratada! Ma oleksin pidanud riietuma kotiriidesse ja raputama tuhka pealaele. Kui ma vahel aga purskasin nutma ja olin õnnetu, siis kiideti see heaks; niiviisi peab leinama ja kannatama.

Majas käis ikka veel ägedajutulisi võõraid. Nende mõju oli kindlasti selleski, et vaenulikkust minu vastu hakkas tekkima

ka maja elanike hulgas. Täiesti õige — mis oli juhtunud, seda ei saanud muuta olematuks. Hakkasin valmistuma kojusõidule. Mulle teatati, et Kolja vanim õde ja mõned tädi-tütred ning -pojad soovivad mind ka kohata ja et mul tuleb sõita maale nende koju. Niina andis mulle nõu sinna minna. „Seal saad olla kaunis mägestikus, looduse hõlmas, ja puhata. Kui kool mõne päeva pärast lõpeb, siis tulen minagi sinna." Lahkumine oli viisakas. Lahkusin Kutaisist, ilma et üldse õieti oleksin linna näinudki.

Reis mägedesse.

Reis määratud jaamani kestis rongiga ainult tunni võrra. Kolja tädipoeg, 15-aastane koolipoiss, oli jaamas vastas. Me pidime jala minema üle mäe selle taga oleva oruni, tee pikkus oli seitse versta. Kui olime tulnud mägestikuteerajale, kõndisime käsikäes nagu Hans ja Grete.

Mägestikuteed on raske kõndida, eriti veel siis, kui kõndijal ei ole sobivaid jalanõusid. Meie tee oli kivine, kühmuline ja konarlik, tihtipeale väga kitsas, nii et kaks inimest vaevalt mahtus kõrvuti kõndima. Pidi olema ettevaatlik, et mitte kukkuda sügavusse. Kuid võimsad vaated panid unustama teekonna raskused: metsikuid mägesid kaljutippudega, peadpööritavaid lõhestikke ja kuristikke. Mägede ahelikud näisid jätkuvat kaugusse. „Hirmuäratavalt kaunis!" hüüdsin võlutuna. „Nii kerge on hingata mägestikuõhku, tahaksin tõusta lendu!"

Nüüd sain aru, miks kaukaaslased olid oma mägedest nii vaimustatud. Mägestiku nägemine on valdav elamus, eriti esimesel korral.

Tahtsin tihti peatuda, kuid mu saatja, noor ja ümmargune, laiakämblaline poiss tõmbas mu uuesti liikvele. „Me peame kiirustama, et jõuaksime enne pimeda tulekut pärale." Ülespoole ronimine läks veel kuidagi, kuid allaminek oli üsna tülikas. Olime juba paar tundi kõndinud, ma hakkasin väsima ja king hõõrus kanda. Ma ei jaksanud kiirustada ja nii jäime siiski teele pimedusse. Ohtlikkudes kohtades poiss aitas mind. Varsti hakkas pimedusest paistma väikesi tulesilmi, need olid oruküla tuled. Varsti jõuame pärale, Jumal tänatud. Ja jälle läksime reipalt käsikäes edasi. Nii saabusimegi külla. Esmalt tulime maja aeda. Nägin meest ja naist istuvat rõdul. „Ma lähen meie tulekust teatama," ütles poiss ja läks. Seisin üksi pimeduses ja ootasin. Süda kloppis jälle. Rõdult kuuldus äkki naise südantlõhestav kiljatus, siis kolinat ja müra, ja ma nägin,

kuidas mees talutas naise rõdult minema. Hirm valdas mind.

Siis tulid poiss ja majaperemees mind sisse viima. Peremees, Kolja õemees, näis olevat rahulik, vaikne ja lihtne mees, ta jättis hea ja usaldatava mulje. „Te kindlasti ehmusite," ütles ta halvas vene keeles, „kui juhtusite kuulma seda karjatust. Mu naine on astmahaige ja ta närvid ei ole korras. Ägedaloomuline, nagu ta on, ei suutnud ta end valitseda. Viisin ta voodisse." „Sellest on kahju," ütlesin ma kartlikult, „kuid ma ei saa aru, miks ta siis kutsus mu siia." „See oli tema idee, sellele ei võinud ma midagi teha. Suhtuge sellesse rahulikult, küll kõik läheb veel hästi. Ta ei ole halb inimene." Siis tuli tüdruk ja tõi pikakaelalise kannuga vett, mida ta kallas mu kätele pesemise jaoks.

Rõdul oli söögilaud juba kaetud. „Olge head ja istuge, te olete reisust väsinud, võib-olla maitseks toit." Ja tõsi see oli, vein maitses ja söögiisugi oli tulnud. Vaevalt sain istuda, kui uks läks lahti ja suurekoguline naine astus sisse. Ta pea ümber oli side ja ta mustad silmad põlesid kui palavikus. Ta tuli mu juurde ja ootamatult laskus ta äkki mu põlvede ette maha, nii et mütsus.

„Kas sina oledki see naine, kelle pärast meie Kolja meid maha jättis?" Ta hääl oli vahel pehme, vahel ähvardav. „Ära karda, sa oled jù peaaegu laps."

Ja siis ta nuttis hüsteeriliselt ning peremees viis ta jälle ära. Olin vapustatud, toit ei maitsenud enam. Peremees viis mu mulle määratud tuppa. See oli suur, vaipade ja relvadega kaunistatud tuba, veidi tagasihoidlikum kui linnas. Sellel ööl ma just palju ei maganud, nüüd kartsin tõesti, ja polnud kedagi, kes oleks mind julgustanud.

Perenaine astus hommikul mu tuppa mind hommikueinele kutsuma. Sidet ta pea ümber enam ei olnud, haigushoog oli vist juba möödas. Ta näis olevat rahulik ja sõbralik. Aiast avanes tore vaade. See väike, mägedega ümbritsetud org oli kui avar roheline looduslik saal. Istusime aias maha levitatud vaibal lopsakate viljapuude ja lillepeenarde keskel. Tarvitses ainult puud raputada ja kohe kukkus suuri küpsi persikuid rohule, või ulatas neid kätt sirutades võtma, need olid nii mahlakad ja maitsevad. Paksud pöidlaotsa suurused kirsid pakatasid elujõust ja otse sulasid suus. Selles paradiislikus ümbruses pidin jutustama Kolja kurva loo jälle algusest lõpuni. Perenaise silmad olid kurvad ja pisarais, äkilist plahvatust, nagu olin kartnud, siiski enam ei tulnud. See oli ju nende loomuses, vahelduda äkilisest vihast hellusse ja hellusest vihasse.

Kui perenaine hiljem valmistas lõunasööki, pidin ma kogu aeg

temaga juttu ajama. Lõunaks oli ta kavatsenud maiustoidu, praetud kanapojad. Köök oli algeline, kõvakstrambitud maa moodustas põranda ja keedukohaks oli savist tehtud lahtine kolle. Mina istusin künnisel. Kanapojad jooksid pahaaimamatult hoovis ringi. Ta kutsus neid enda juurde, kahmas kinni ja silitas neid hellalt. Siis jutuajamist jätkates lõikas ta nende pead maha, nagu oleks sibulat paladeks lõiganud, ja viskas nurka. Mul läks süda pahaks, pöördusin kõrvale. Ta silmis välgatas viha.

„Kanapoja verd ei või näha, aga Kolja verd oled küll võinud vaadata!" Kuid siis jälle: „Lapsukene, tuvikene, ega see sinu süü ei olnud!" Siis ta katkus kanapojad kiiresti sulgedest puhtaks, pistis nad raudvardasse ja küpsetas lahtisel tulel. Maiustoit oli see tõesti. Ja niisugust vaheldust oli terve päev. Looduserüpes lebamisest ei olnud selles õitsevas orus juttugi. See oleks teda taas ärritanud.

Otsustasin järgmisel päeval minna matkale Kolja tädipoegade juurde, kuhu mind Kutaisis oli samuti kästud minna. Perenaine oli mu mineku vastu, kuid peremees sai minust aru. Asja kergendas see, et peremees oli just minemas hobusel samasse suunda ja niiviisi korraldus reisule minek nagu iseenesest. Loodetavasti on see siis viimane koht, kuhu ma pean minema ennast näitama, ja sealt pääsen otse jaama ja koduteele.

Jõudsime kohale keskpäeva ajal, kui päike paistis kõige kuumemalt. See küla oli eelmisest suurem, mägestik oli eriti järsk ja metsik. Tee läks läbi küla. Majad seisid selle kummalgi pool aedade keskel. Mägede veerjatel külgedel olid viinamarjaistandused. Majad olid ühekordsed, tasaste katustega või rõdudega varustatud. Mitmed nendest olid kindlasti kunagi olnüd valgeks värvitud ja mõned olid viltu vajunud või muidu lagunenud. Valgeid suvilaid seisis mäerinnakul kaunimatel paikadel. Ühel kõrgel künkal oli jälgi ühe vürstilossi varemeist.

Maja õues ei olnud ühtegi inimest näha. Läksime sisse ja tulime suurde tuppa, kus avanes lõbus pilt: seitse või kaheksa noort naist lebas vaipadega kaetud põrandal, kõik sügavas unes, ainult mõnus norskamine ja kärbeste pirin kuuldusid toas. Nüüd seda meelde tuletades tuleb loomulikult esimeseks küsimus: kas olime sattunud haaremisse? Olin kuski lugenudki, et gruusia naised olid varemalt haaremites eriti hinnatud. Siis ilmus kusagilt väike tüdruk ja hakkas kiirustades magajaid äratama. Need ringutasid laisalt käsi, hõõrusid silmi ja haigutasid. Varsti nende silmad selgisid ja kui nad meid märkasid, hüppasid nad kiiresti püsti. Siin oli mustade silmade välkumist! Kõik nad olid

kena välimusega, loodusvärsked, ümmargused tüdrukud, kulmukarvad tihedad.

Lärmakalt ja kihistades ümbritsesid nad mind, laulsid ja lõõritasid omas keeles. Ainult üks nendest oskas natuke vene keelt. Mõni neist puudutas mu riideid, teine sõrmitses mu juukseid, neil näis olevat palju küsida. Siin ei olnud karjatusi ega muid vihavalanguid. Lõbusust, naeru ja rõõmu näis mu küllatulek olevat põhjustanud. Need olid siis Kolja täditütred või veelgi kaugemad sugulased ja elasid mägede keskel külas, kus ainult harva käis kaugemaid võõraid.

Majaperenaine oli surnud ja vanim tütar toimis nüüd perenaisena. Peremeest kohtasin ainult mööda minnes õhtul ja üldse nägi siin maal mehi päeval ainult harva. Kui tüdrukud olid mu läbi uurinud, viisid nad mu suplema. Majast madalamal voolas oru põhjas väike selge ojake, mis sai alguse mingist mägestikuallikast. Kui tüdrukud olid end riideist vabastanud, pesid nad algul särgi ja kleidi ojas puhtaks ja panid põõsastele kuivama. Seejärel jooksid kõik vette ja mina nende hulgas. Ja vees sulistati, pritsiti ja mulistati ning tehti ringmängu nagu näkineiud. Kuum päike oli riided ära kuivatanud ja need tõmmati jälle selga. Külmast veest karastatuina läksime koju tagasi. Küll maitses nüüd puuvili!

Vene keelt rääkiv tüdruk hakkas toimima kokana ja mina olin tema juures. Kööki ei olnud, vaid toitu valmistati õuel, kuhu lapergustest kividest oli ehitatud mingisugune tulease keetmise ja küpsetamise jaoks. Lahtisele tulele asetatud pannil küpsetati pannkoogisarnast leiba maisijahust. Kui märkasin, et jälle hakati kanapoegi julmalt kohtlema, põgenesin selleks ajaks ja sattusin viinamarjaaeda.

Viinamarjaistandus oli ehitatud mäerinnakule ja see tõusis terrassidena ülespoole. Kõndisin piki vahekäike, mida piirasid lopsakad viinamarjaväädid, ja sellest rohelusest paistis vahetevahel mõne mehe must pea, mis aga jälle märkamatult kadus. Proovisin neilt üht ja teist küsida, kuid nad olid nii arad, et ma ei saanud mingit vastust, ja nad kadusid jälle. Kes oleks võinud arvata, et needsamad häbelikud noormehed suurtel rahvapidudel, riietatuna toredatesse rahvariietesse, kõrged karusnahksed mütsid peas ja kinžallid vööl, ekstaasis ja isegi kunstipäraselt liikudes tantsivad oma metsikuid mõõgatantse. Päeval liikusid nad vaikselt ja arglikult, õhtul aga olid kui pantrid.

Lõunasöök läks lõbusalt tütarlaste seltskonnas ja peale seda heitsid mõned neist jälle põrandale vaipadele magama ning kutsusid mindki leiba luusse laskma. Kuigi heitsin vaibale, ei tul-

nud und. Ja vaikselt, ilma et teisi oleksin seganud, lipsasin uksest õue ja väravast välja teele. Nüüd olin esimest korda siin olles üksi ja vaba. Nüüd tahtsin minna ümbrusega tutvuma. Surusin maja ja värava endale hoolsalt mällu, et oleksin osanud tagasi tulla. Läksin mäenõlvakule, ronisin piki keerlevat jalgrada ülespoole ja kui leidsin avara vaate, istusin maha seda nautima. Suurejooneline ja pidulik oli see loodus, nii et inimene tundis siin end väikese ja tähtsusetuna. Kerge ja kuiv õhk otsekui tõmbas lendu ja see on nauding, mis kordub ainult ilusates unenägudes. Olin unustanud aja ja koha, kui äkki mul tuli meelde, et varsti vist hakkab hämarduma, ja hakkasin minema kodu poole tagasi. Kui olin jõudnud külateele, muutuski juba hämaraks. Hakkasin kiirustama, tee ei olnud enam pikk.

Kaugelt hakkas kostma kumisevat rütmilist müdinat. Mis see oli? See lähenes — hobusekapjade plagin. Rühm ratsanikke lendas hoogsalt küla poole. Nende juht märkas mind, sest äkki peatas ta oma ratsu, ja teisedki vähendasid kiirust. Kokku oli neid viis meest. Nad olid riietatud toredasse mägilaste sõduririietusse, mille moodustas pikk kitsas kuub. Selle rind oli ilustatud nahksete padrunitaskutega, kaunistatud kinžallid vööl, kõrged karvased mütsid peas. Juhil lehvis tore mantel õlgadel. Ta tervitas mind sõdurlikult au andes ja küsis midagi gruusia keeles. Ta kordas siis oma küsimust grusiinlaste vigases vene keeles, millest taipasin, et ta päris ühe maja järele. Vastasin ainult, et olen võõras ega oska teed juhatada. Ta tervitas jälle viisakalt ja siis nad ratsutasid edasi. Ka mina jätkasin oma matka.

Kui jõudsin väravast sisse, oli juba kottpime. Oli õnn, et olin jõudnud juba õuele, imestasin ainult, et majast ei paistnud ühtki tuld. Käsikaudu kobades pääsesin lõpuks ukseni, koputasin ja vist isegi hüüdsin. Poiss, kes mind jaamast siia oli saatnud, „Hänsel", avas ukse ja viis mu sisse. „Kallis preili, kuhu te kadusite, terve maja on olnud hirmu täis ja ei võidud ka teid otsima minna, sest juba varakult tuli hoiatav teade, et röövlijõuk on saabumas meie külla. Äsja nad just ratsutasid mööda. Keegi ei ole julgenud tuldki süüdata. Tüdrukud on kõik endid ära peitnud."

„Missugused röövlid?" ei saanud ma aru.

„Röövlid, kes röövivad, mõrvavad ja viivad naisi kaasa. Nad asuvad mägedes ja teevad vahetevahel küladesse ja linnadesse röövretki."

„Aga armas Jumal, siis need olidki röövlid!"

„Missugused need?" küsis poiss hämmastunult.

Jutustasin talle ratsanikest, kes olid mult midagi küsinud ja kes olid väga viisakad ja ilusasti riides. Kas sellised võivad siis röövlid olla?

Poisi suu jäi lahti. Peatselt ta kadus teise tuppa ja varsti tormas sealt kogu tüdrukutekari sisse. Lamp pandi põlema. Tüdrukud piirasid mu ümber ja rääkisid ärritatult kõik korraga. Suures segaduses näisid nad unustavat sellegi, et ma ei mõistnud nende keelt. Ime küll, poisidki olid tuppa kogunenud, kuid nad püsisid viisakalt kaugemal, välja arvatud „Hänsel", kes elavalt ja tähtsalt seletas neile minu seiklusest. Olin päevakangelane ja hakkasin juba kartma, et mind jälle viiakse kuhugi näha.

Küll oli tüdrukutel küsimist. „Kuidas oli see võimalik, et nad sinuga viisakalt rääkisid? Miks nad sulle midagi ei teinud? Miks nad sind ära ei röövinud ja mägedesse kaasa ei viinud?" Arvatavasti olid need siis Vene tsaari vastased, mässajad, kes otsisid mõnd oma ohvrit. Seda imetlust ja selgitust jätkus kuni hommikööni, nad ei osanud sellest vapustusest toibuda. Mulle selgus, et siin elati alatises hädaohus. Kuid mulle tundus ka, et naised olid arad ja nende maailm piirdus ainult nende koduküla juhtumitega. Neil ei näinud olevat kohustusi teha väliseid töid, mida tegid ainult mehed. Nad ainult armastasid mehi ja sünnitasid lapsi.

Kaukaasia mägestik on olnud, nagu teada, aastasadu mitmesuguste seiklejate, kurjategijate ja muude selliste peidupaigaks, kelle jalgade all maa on tuliseks läinud. Nende hulgas on muu seas neidki, kes veretasu eest on põgenenud, samuti neid, kelle sugukonda veretasu on tabanud, ja järelejäänud on läinud mägedesse valmistuma kättemaksuks. Röövimistest on tekkinud niihästi julmi kui ka romantilisi lugusid, isegi legende. Niihästi röövimised kui lood nende kohta õitsesid veel aastal 1912. Röövlite tegevus oli mitmesugune, jutustati mulle. „Õilsad" röövlid röövisid rikastelt ja andsid vaestele, et saada neist liitlasi. Teistel oli röövimine ametiks. Poliitilised röövlid tegid kättemaksuretki ja sooritasid poliitilisi mõrvu. Jutustati, et vähemalt üks ohvitser, politseikomissar või mõni muu ebameeldiv isik tapetakse iga päev. Ja mägestikust ei saadud röövleid kätte ka mingi sõjaväe- või politseiüksuste abiga, see oli tõeline varjupaik.

Alles hommiku poole ööd pääsesime magama, kuid järgmisel päeval oli küllalt aega puhata. Tüdrukutel oli majas oma voli ja vabadus. Kas see johtus sellest, et polnud õiget perenaist, või oli see üldine komme? Nad sõid, kui tuli nälg, magasid, millal ainult tahtsid, käisid ujumas ja mängisid muretult rannal.

See oli lõbus ja rõõmus rahvas. Nad õpetasid mulle gruusia keelt ja rahvalaule. Kui oskasin öelda mõned sõnad umbes sinnapoolegi, pahvatasid nad rõõmsalt naerma. Kolja pärast ei nõudnud nad minult vastust. Siin oleksin meelsasti veetnud kogu nädalagi, oleksin saanud rahuneda ja puhata kõikidest kurbadest elamustest ja rasketest mõtetest, olla vaba ja loomulik nagu need lõbusad õeksed. Kuid seda ma ei saanud. Maša ja Niina tulid juba järgmisel päeval Kutaisist. Nähes mind selle rõõmsa parve hulgas muutus Maša nägu pilviseks.

„Noh nii, teil on siin, nagu näha, väga lõbus. Ehk on tahtmine minna tantsimagi? Olete juba üsna vilgas, põsedki on hakanud punetama."

Tüdrukud ehmusid. Mina jooksin välja, Niina mulle järele. „Ära haavu, ära tee väljagi, ta on juba selline, pole midagi parata," ütles ta. Ta otsis käekotist midagi ja pistis mu kätte postkaardi. See oli emalt. „Mu armas laps! Laual on su lemmiktoit, tule sööma! Ootan sind, laps. Jumal õnnistagu sind! Ema." Nutsin liigutusest. „Ma sõidan homme ära," ütlesin vaikselt.

Loomulikult rääkisime kogu aeg Koljast. Vaesel tüdrukul oli midagi südamel. Ta unistas reisust Tartusse, Kolja hauale. „Tunnen ennast kodus üksildasena ja mahajäetuna, ainult Kolja sai minust aru. Ja kuigi sina võtsid ta minult, anna andeks, ma ei süüdista sind, see oli julm saatus. Sina oled Kolja kaudu mulle lähedasem kui õde. Ära unusta mind! Ega sa ei unusta mind?"

Ta purskas nutma, mina samuti, ja nii me nutsime mõlemad ja lohutasime teineteist. „Kirjutame teineteisele." „Kirjutame." Ja siis hakkasime suure innuga tegema tema reisuplaane.

„Kuid raha?" „Jah — see raha. Küll sedagi kusagilt saab!" „Kindlasti! Ehk saan minagi veel koha teatris ja hakkan teenima. Siis panen iga kuu väikese summa kõrvale." Ta silmad särasid rõõmust ja tänulikkusest. „Liinutška, mu kallim!" „Niinutška, mu kullakene!" Ta langes mulle kaela.

Lahkusime järgmisel päeval. Ütlesin tänulikult jumalaga rõõmsale tüdrukuteperele, Niinale ja Mašale, kes nüüd lahkumishetkel oli taas veidi lahkem. „Hänsel" saatis mu hobusel jaama.

Istusin rongis ja mõtlesin. Tundsin suurt kergendust ja vabanemist. Nüüd on see siis tehtud, mida olen võinud teha. Ainult üks ülesanne jäi mulle veel sellest loost: hankida Niinale reisuraha.

Kui nüüd, enam kui nelikümmend aastat hiljem, meenutan neid sündmusi, siis tunduvad nad mulle endalegi uskumatu loona.

Ainult filmis või teatris võib midagi sellist näha, öeldakse tavaliselt. Ja siiski on niiviisi juhtunud. Ja sündis veel muidki kummalisi asju.

Veel kord kohtu ette.

Vähehaaval keskendus mu tähelepanu teistele reisijatele vagunis. Mu vastas istusid hallijuukseline vanaproua ja keskealine, prillidega naine. Nad olid keele järgi otsustades venelased, ema ja tütar. Nad tegid oma toidukorvi lahti, panid valge lina pingile ja võtsid oma toidud korvist välja. Tahtmatult tuli mul seda pealt vaadata. Sealt ilmus välja praetud kanapoegi, praetud kala, sinki, kurke, seene- ja lihapirukaid ja kaaviarigi. Mul tuli vesi suhu. Missugused maiasmokad need venelased on! Ja otsekui oleks ta lugenud mu mõtteid, pakkus vanaproua mullegi neid maiuspalasid. Punastasin, kuid võtsin himukalt vastu. Venelased olid ju kuulsad oma külalislahkusega. Selgus, et nende kodu oli Kutaisis ja olid nüüd reisul Kislovodskisse, Kaukaasia kuulsasse supellinna. Tütar oli õpetaja. „Kuid teie, kes te olete ja kuhu te reisite?“ küsis vanaproua. „Mina olen Jurjevi linnast, Estoniast.“ „Jurjevist?“ hüüdis õpetaja innustunult. „Siis te ju teate ka sellest draamast, kus üks Kutaisist pärit olev üliõpilane laskis enese maha ühe kergemeelse näitlejatari pärast. Terve see enesetapmislugu on, nagu kuulda, üsna müstiline. Räägitakse nii ühte kui teist!“

Jäin tummaks.

Kas ma ei pääsegi vastuseandmisest vabaks? Olen küll lahkunud Kutaisist, kuid Kutais ei lahku minust, see kihutab mulle järele. Mis ma nüüd teen, mida nüüd ütlen? „Kas te teate midagi rohkem sellest põrutavast juhtumist?“ „Tean... tean küll.“ „Kas tõesti? Jutustage ometi meilegi!“ õpetaja lausa värises põnevusest. „Kas tunnete seda võrgutajat?“ „Jah... tunnen... ma tunnen teda küll,“ katsusin aja võitmiseks venitada. Peab jutustama, ei aita midagi, sellest ei pääse, kuid kas ma paljastan enda, kas ütlen, kes ma olen, või mitte? Otsustasin, et ma ei ütle, vähemalt mitte esialgu.

„Milline see näitlejatar oli? Kas ta oli ilus? Kas ta oli noor?“ lõõritas ta naiseliku uudishimuga.

„Noor oli ta küll, ei olnud veel kahtkümmendki täis. Ja ilus? No nii, kuidas seda nüüd võtta... maitseasi...“ olin täiesti hädas, näost punane nagu keedetud vähk. „Jah, päris kena,“ ütlesin siis otsustavalt.

Kuid küsimusi sadas lõpmatult.

„Kas ta oli julm, kas ta oli võrgutaja, kas ta polnud mitte halbade elukommetega naisterahvas? Küll on ikka hirmus, kui noor mees õpib suure vaeva ja kuluga võõral maal, on just saavutamas oma eesmärki ja satub siis kergemeelsete naiste mänguasjaks ja ohvriks!“ Vaikisin. „Vabandage, kuid hoolimata sellest, et ta oli teie kaasmaalane, kas see teiegi meelest pole jõhker?“

Ma ei osanud enesest leida sellist olendit, kes minust endast võiks erapooletult jutustada, ma ei osanud lõhestada end kaheks eri olendiks. Alguses pidi peaaegu vägisi kiskuma sõnu mu suust, kuid vähehaaval hakkas jutustus siiski voolama.

Alustasin aeglaselt ja rahulikult, nagu oleksin olnud selle näitlejatari hea tuttav, siis, nii tundus, muutusin vähehaaval tema parimaks sõbratariks, ja lõpuks olin sündmustesse taas nii sisse elanud, et unustasin ema ja tütre ning kõik muud vagunis istujad. Ma ei või vanduda, et ma vahepeal mitte ei muutunud kogunisti iseendakski. Siis lõpetasin ja olin väsinud.

Vanaproua pühkis pisaraid silmist ja õpetaja puhastas oma prille. Ta sinised silmad olid abitud kui lapsel. „Vaeseke!“ ütles ta vaikselt näitlejatari kohta. Jah, „vaeseke“ ütlesin minagi, ega teadnud, kuidas oleksin jätkanud. Jäin vait. Vanaproua asetus pingile pikali ja meie kaks seisime akna ääres ja vaatasime välja. Oli jälle kuuvalge. Õpetaja ei suutnud rahuneda, ta asetas mulle ikka uusi ja uusi küsimusi ja mina vastasin. Vaatasin talle kaua aega otse silma. Minu meelest oleks ta pidanud mind läbi nägema ja ära tundma, ilma et ma talle seda oleksin tarvitsenud öelda. Kuid ei, suured abitud lapsesilmad ainult vaatasid mulle otsa ja nägid minus ainuüksi näitlejanna sõbratari. Ta oli ilmselt väga naiivne ja eluvõõras ja oli imelik, et ta polnud Kutaisis oma kaasõpetajate hulgas midagi kuulnud näitlejatari sealkäigust. Kutais pole ju mingi suur linn. Ei, see oli tõesti nii, et ta ei taibanud kogu asjast midagi, sest nii hästi ei oleks ta suutnud teeselda.

Lahkusime Tiflisis. „Viige sellele näitlejatarile tervisi!“ ütles ta täiesti puhtsüdamlikult ja otsekoheselt.

„Tänan väga! Head reisu!“

Tiflisis.

Olin nüüd Tbilisis, Gruusia pealinnas. Järgnesin mu vana sõbra kutsele teda külastada. Kuigi ma polnud oma täpsest tulekuajast teatanudki, oli mul siiski õnne. Saabusin hommikul vara nende asupaika ja mu sõber ning ta abikaasa olid kodus.

Vastuvõtt oli südamlik ja külalislahke. Väike mugav korter oli maitsekalt sisustatud idamaises stiilis, seal oli madalaid sohvasid ja vaipu ning siidrätte, vähem relvi kui Kutaisis, kuid rohkem skulptuure, maale ja muid kunstiesemeid. Mõlemad, nii proua kui härra, olid päeval tööl. Lapsed olid teenijaga koos kuski maal. Ära minnes manitsesid nad mind puhkama heitma, kuid ma ei mallanud kauaks üksi koju jääda, sest kavatsesin edasi sõita juba järgmise päeva õhtul ja linnagi pidi ju vaatama.

Üksi ma ei osanud orienteeruda ega tundnud ma ka linna nägemisväärsusi. Jõudsin selle keskusse. Milline inimeste hulk, kihin ja lärm! Riietus paistis silma oma kirevusega nii värvide kui moodide poolest. Näis, et Euroopa ja Aasia kohtusid siin, sellel isegi arvukate Kaukaasia rahvaste kodupinnal. Kõige selle sagina keskel leidsin siiski oma käigu sihi. Seisin Tiflisi suure ja kauni teatrimaja ees ja uurisin seda. Teater oli suvel kinni, kuid külalistrupp Peterburist oli tulemas.

Olin kuulnud jutustusi Tiflisi kuulsast botaanikaaiast. Kus võis see olla? Vene keeles küsides sain suuna kätte ja sõitsin trammiga mulle juhatatud peatuseni. Ostsin pileti aiaväravas ja piletimüüja vaatas mind imestunult. Hakkasin minema juhatatud suunas, mäed tõusid mõlemal pool teed. Õhk oli kaunis ja selge, ilus oli kõndida siin mägede keskel. Imestasin ainult, et siin oli täielik vaikus, ühtki inimest ma ei kohanud. Tee oli paarkolm versta pikk, kuid jõudsin lõpuks kohale.

Aed oli lõpmatu suur, tundus, nagu oleks muinasjutu maailm avanenud. Seal kasvasid mu meelest kõik maailma puud, põõsad ja lilled. Sain aru, et keegi oleks pidanud olema juhiks ja selgitajaks, kuid kedagi ma kuskil ei näinud. Kõndisin ilma kindla sihita selle külluse ja ilu keskel. Peatusin. Kuid mis see siis oli? Soe hoog käis minust läbi. Tükike kodumaad laius mu ees. Kullerkupud, karikakrad, pääsusilmad, ristikheinad ja arvukad muud tuttavad õistaimed kasvasid pehmel niidul ja nende kõrval seisis mõningaid rõõmsaid kaski. Seisin kui võlutuna, kui lähedane, kui armas! Üritasin minna edasi, kuid ikka tõmbas mind tagasi. Kodumaised niidud puhkevad just nüüd õitsema ja ja suur igatsus valdas mind. Harduses jätkasin oma käiku. Lõunamaa uhked puud ja kaunid põõsad, mille nimesid ei mäleta, nende lõõskavad värvid, uimastav lõhn ja imelised vormid äratasid imetlust ja vaimustust, kuid väike nelinurkne kodumaine niiduke oli viinud mu südame.

Edasi minnes jõudsin palmimetsa. Istusin ja imetlesin. Oli vaikne, kuski ei olnud inimhingegi. Äkki hakkasin tundma võõrastust, ma ei tea, mis põhjusel. Hakkasin kartma. Nüüd ma

pean, pean minema! Eksisin ja muutusin närviliseks. Lõpuks pääsesin samasse väravasse, kust olin sissegi tulnud. Ohkasin kergendusest.

Oli juba hilja, kui jõudsin oma sõprade juurde tagasi. Seal valitses rahutus, niisamuti kui seal orus, kus olin kohanud ratsamehi. „Kus teie küll olete olnud, hea laps?“ „Botaanikaaias,“ vastasin. „Kus?“ „Botaanikaaias.“ Nad olid ehmunud. „Kes teid oli saatmas?“ „Ei keegi, olin üksi.“ „Kuid see oli teist täitsa hull ettevõte, armas laps. Sinna ei või keegi üksi minna. Saatja peab alati kaasas olema, elukutseline juht ja seletuste andja. Keegi meistki ei usalda minna sinna üksi, isegi mitte mehed.“ „Miks siis?“ küsisin. „Sellepärast, et mägedes asuvad röövlijõugud ja seal on juhtunud arvukalt röövimisi ja mõrvu. Teil oli tõepoolest õnne!“

Proua jäi järgmisel päeval töölt koju ja viis mu linna vaatama. Läksime vanasse linnaossa ja selle basaari. Ta jutustas, et Tiflisi on asutatud juba 5. sajandil, kuid on kohati mitugi korda hävitatud. Basaar moodustas suure, kirju ja värvika vaatepildi. Müüdavad kaubad olid pandud maha mattidele ja riietele. Kaupmehi oli mitmest eri rahvusest — tatarlasi, pärslasi, armeenlasi, grusiinlasi jne., igaüks omades rahvariietes. Karjudes, hüüdes ja lärmates pakkusid nad oma kaupu: siidrätikuid, imelisi ja hirmutavaid idamaisi relvi, kätepesemiskannusid, väikesi jumalapilte ja -kujusid, maale, suurel arvul piipe ja metallist suitsetamislaudu, mitmesuguseid nõusid metallist ja savist jne. Valik oli suur. Vaatajate ja ostjate hulk oli samuti vägagi kirju.

Õhtul tänasin ja jätsin jumalaga oma külalislahked sõbrad. Matk siit Euroopa ja Aasia kohtamispaigalt koju tagasi algas.

Teekond koju.

Öeldakse, et Jumal kaitseb lapsi ja nõdraarulisi. Mina olin vist segu veidi mõlemast sordist. Mu reisult tuleb meelde üks juhtum, mis seda iseloomustab. Olin jõudnud jaama, mille nimi oli Mihhailovo, suur raudteesõlm, kust rongid läksid mitmetesse Kaukaasia supelkuurortidesse, muu seas Boržomi. Sinna oli ainult pooletunnine teekond. Boržomis oli kuulsaid terviseallikaid, millede vett müüdi ja joodi igal pool Venemaal. Mul tuli Mihhailovos viis tundi oodata ja ma otsustasin vahepeal käia Boržomis. Enne minekut käisin daamide toas ja panin oma kohvri sinna pingi alla varjule, mis oli mulle nagu endast-

mõistetav „talletuspaik“, ja ruttasin Boržomi minevale rongile.

Boržom oli kaunis, mägedest piiratud koht. Ilusad valged villad asetsesid mäenõlvakutel. Kõndisin veidi siia ja sinna, ilma et oleksin usaldanud jaamast kaugemale minna. Istusin mäenõlvakule ilusale kohale väljavaadet nautima. Märkasin, et keegi mees liikus mu läheduses ja jälgis mind. Inimesi liikus vähe. Tõusin pahaselt üles. Kas siis tõesti enam kusagil ei või üksigi olla? Kas see on jälle mõni röövel või kurjategija? Läksin tagasi jaama ja sõitsin Mihhailovosse.

Läksin daamide tuppa oma kohvrit võtma. Olin väga imestunud, kui ma seda enam sealt ei leidnud. Olin imestunud, kuid siis ehmatasin, sest mu rahagi oli olnud selles kohvris. Mis nüüd teha? Nutt kurgus, jutustasin jaamaametnikule oma õnnetusest. „Kus kohas see kohver oli?“ „Daamide toas pingi all.“ „Ja kus te siis ise olite?“ „Käisin veidi Boržomi vaatamas.“ „Või nii! Noh, miks te siis ei jätnud kohvrit hoopis tänavale, see oleks olnud niisama hea. Meie ei saa teid kahjuks aidata, kallis preili!“

Sain nüüd küll isegi aru, kui rumalasti olin talitanud. Kuid mis minu nüüd päästab? Olin täielikult otsas.

Vana südamlik vene eit tuli daamide tuppa, kui ma seal nutsin. Vaatas veidi aega mind naeratades ja ütles siis pehmelt: „Aga tuvikene, kallikene, kuidas te võite niiviisi talitada? Olete täitsa tita! Kas te pole kunagi enne reisinud? Ma jälgisin teid ja panin kõik tähele. Võtsin teie kohvri oma hoole alla. Tänage Jumalat, et kõik on nii hästi läinud.“ Õnnelikuna tänasin ja kallistasin eite ja andsin talle hea jootraha.

Rong viis mind iga päevaga kodumaale lähemale. Reis oli väsitav selles tolmus ja kuumuses. Vaatamist siiski jätkus. Kui kodumaa männi- ja kasesalud ning rohelised niidud levisid mu ümber, valdas mu südant kirjeldamatu soe ja õnnelik tunne. Maastikud ei võlunud oma toredusega, kuid olid kodused ja lähedased.

Tartus peatusin paar päeva õde Julie juures. Olin loomulikult väga väsinud. Magasin ja magasin. Ei olnud tahtmist kedagi kohata ja tuttavad olid ka kõik puhkusel. Kõndisin ümber „Vanemuise“. Mured ärkasid uuesti. Minevik oli jõudmas mingisuguse lõpuni. Kuid mida toob tulevik? Siis sõitsin Valka.

Siin oli mind ootamas suur ja rõõmus üllatus. Pärnust oli tulnud kiri, milles mind kutsuti „Endla“ teatri näitlejaks tulevaseks hooajaks. Oh suur Looja! Panin käed risti. Tänu, tänu, tänu!

Jaanilaupäeval olin kodus. Meie kodu oli ehitud kaskedega,

lilli oli kõikjal. Kullerkupud ja pääsusilmad särasid. Mu voodi jalutsisse oli vend toonud suure toreda kase. Olin oma reisust siiski veel üsna väsinud. Oli nii hea rahus puhata. Nagu filmilindil jooksid maastikud, kogemused, inimesed ja elamused minust mööda.

Selle mu esimese ja tõesti suure välismaareisu peaotstarve oli täidetud, olin võinud anda Kolja perekonnale kirjelduse saatuslikust sündmusest. Niina soov, et me oleksime tutvunud, täitus samuti ja veelgi rohkem — meist olid saanud sõbrad. Nüüd pidin veel üritama täita ta unistuse, et ta pääseks Kolja hauale.

Sellelt reisult olin ma samuti saanud suure tagavara inimeste tundmist, sügavaid elamusi ja haruldasi kogemusi ning üsna laia ülevaate võõrastest oludest. Need kõik kindlasti vormisid mind ja muutsid mind küpsemaks.

IV PEATÜKK

„Vanemuine“ ja tema minevik.

Jättes jumalaga Tartuga, lubatagu väike ajalooline tagasivaade sellest, mida Tartu on olnud eesti teatrile selle algusest peale.

Möödunud sajandi lõpul ja käesoleva sajandi esimestel kümnenditel tegutses üle kogu Eesti väiksemates linnades ning suuremates maakeskustes arvukaid seltse. Karskusseltse oli nende hulgas tõenäoselt kõige enam. Seltsid olid suures enamuses tekkinud rahvustunde ärkamise tõttu. Nende tegevus pani aluse järgnevale rahvusliku kultuuri arengule. Seltsides selgitati meie rahvuslikku olukorda ja õhutati julgust vabaduse saavutamiseks. Kuigi Vene valvav ja kahtlev silm oli täpne ja vali, võidi seltside usalduslikus ringkonnas siiski vabalt tegutseda.

Arvukates seltsides harrastati kõige muu lisaks koorilaulu, pillimängu, näitemängu, peeti kõnesid, esitati deklamatsioone jms. Eesti teatri algajalugu liitub samuti nende seltside tegevusega. Üks silmapaistvamaid nende seltside hulgas oli laulu- ja mänguselts „Vanemuine“, asutatud 6. juulil 1865. Juba viis aastat hiljem kanti selle ringkondades ette Lydia Koidula tõlgitud ja kohandatud Th. Körneri näidend „Saaremaa onupoeg“ ja a. 1872 Koidula kirjutatud „Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola“, millistest võib lugeda eesti teatri sündi, kuigi juhuslikke ja üksikuid näidendeid kanti ette juba pool sajandit varemgi.[11]

Seltside hulgas sai näitetegevusele osaks üha suurenev harrastus. Nõnda näit. oli „Taara“ ja „Ugaunia“ seltsides näitetegevusel tähelepandav koht. Tähtsam on siiski näitetegevuse

[11] Veel kanti 1871. aastal ette L. Koidula „Maret ja Miina ehk Kosjakased“. Kõikide nende näitemängude juures olid algatajateks ja tegelasteks J. V. Jannseni perekonna liikmed ja nende lähedased sõbrad. Üksikute eestikeelsete näidendite ettekandmine varem on seotud saksa teatritegevusega Tallinnas. 1789. a. kanti seal asjaarmastajate teatri poolt ette A. von Kotzebue saksa- ja eestikeelne rahvatükk „Isalik ootus“. 1819. a. esitati saksa Linnateatri eesti rahvusest näitleja P. A. Steinsbergi eestikeelne „Häbbi sellel, kes petta tahhab“ jne.

areng „Vanemuise“ seltsis. Selle seltsi tegelaste hulka olid kuulunud ms. ka Lydia Koidula ja H. Rosenthal.[12] Vana „Vanemuise“ arengule — nii nagu seda varasemat seltsitegevust hiljem nimetati — aitas kõige tähelepandavamalt siiski kaasa August Wiera, kes töötas „Vanemuises“ kakskümmend aastat. Teda kutsuti juba teatrijuhatajaks.

Wiera kogus enda ümber andekaid asjaarmastajaid ja kandis suure menu saatel ette selle aja maitsele vastavaid näidendeid. Wiera töötas suure armastuse ja agarusega ning tal olid mitmekülgsed anded. Ta suutis teatrile hankida juba kostüümide, maskide ja parukate kogud. Õnnetuseks langesid need tulikahju ohvriks, nii nagu majagi, kus etendusi peeti. Kuid murdumatult alustas ta jälle algusest ja jätkas tööd „Bürgermusse“ majas.

Wiera juhitud vana „Vanemuise“ näitelava lõpetas oma tegevuse samal ajal kui „Vanemuise“ kutseline teater avati uues majas. Wiera jätkas oma näitejuhitööd teistes seltsides. Mõned Wiera näitlejatest tulid üle uue teatri personali hulka. Mäletan, kuidas minugi ajal võidi mõne näitleja töö kohta naeratades öelda: „See on Wiera stiilis.“ Nii on tavaliselt ikka, et üks arenguaste unustab, et ta toetub teisele. Wiera teerajaja-teened olid igal juhul väärtuslikud. Tema hilisem elusaatus oli kurb ja ta veetis ülejäänud päevad tagasitõmbununa. Üksinduses suri ta 30. märtsil 1919.[13]

Näitena selle kohta, kui tähelepandavalt lai ja rikkalik oli seltside tegevus just enne „Vanemuise“ maja valmimist, mainitagu, et juhuslikult välja otsitud „Postimehe“ nr. 35 aas-

[12] Heinrich Rosenthal oli hiljem Lydia Koidula õemees. Lõi aktiivselt kaasa „Vanemuise“ seltsi tegevuses ja Koidula teatriürituses. Mängis Muru Mikut „Saaremaa onupojas“, Nääri Maretit „Kosjakaskedes“ ja Mäeotsa Peetrit „Säärases mulgis“.

[13] August Wiera alustas 1869. aastal „Vanemuise“ laulukooris. 1878. a. valiti seltsi näitemängu, laulukoori ja orkestri juhiks. Ühtlasi langes tema õlgadele „Vanemuise“ kogu kunstialase tegevuse juhtimine. 1888 sõlmis ta seltsiga lepingu, võttes oma majanduslikule riisikole kõik näitemänguõhtud ja kontserdid. 1890. a. keelati võimude poolt „Vanemuise“ näitemängutegevus. 1891. a. hankis Wiera omale ametliku loa organiseerida näitemängutruppe ja anda nendega etendusi Vene riigi ulatuses. Jätkas näitetegevust „Vanemuises“, piirdudes selle juures valdavalt organisaatori rolliga. Näitejuhina tegutses ise harva. Wiera leping seltsiga lõppes 19. juulil 1903. a. seltsimaja põlemisega. Jätkas oma trupiga etenduste andmist teistes Tartu seltsides. Wiera suri 26. märtsil 1919.

tast 1905, 12. veebruarist toob kuulutusleheküljel kolmeteist-kümne seltsi kuulutused, milledest kümme on Tartust. Näit. teatab „Taara“ peakoosolekust ja perekonnaõhtust koos näidendiga (J. Kunderi „Kroonu onu“), „Ugaunia“ teatab muusika- ja kirjandusõhtust, mingi heategevusselts näokattepeost, „Karskuse Sõber“ kannab ette Minna Canthi „Roinila talus“ ja Valgas korraldab tuletõrjeselts kontserdi ning kannab ette M. Canthi „Murdvarguse“, K. Jungholz lavastab „Bürgermusse“ saalis Wildenbruchi näidendi „Lõoke“, kuna „Vanemuises“ peetakse sel ajal eesti keele kursusi. Ka pärast kutselise teatri sündi jätkus see seltside ning asjaarmastajate elav tegevus.

Uus „Vanemuine“ avab uksed.

„Vanemuise“, Eesti esimese teatri- ja kontsertmaja avamine ja õnnistamine Tartus a. 1906 oli sajandi algusel üks meie tähtsamaid kultuurilisi sündmusi. Kaua ja sitkelt oli laulu- ja mänguselts „Vanemuine“ teinud tööd selle kunstitempli püstitamiseks. Avamispidustused toimusid suure eesti näituse ajal 12.—14. augustil 1906. Ajalehtede kaudu jälgiti seda sündmust üle kogu maa. Maja õnnistamise sooritas „Vanemuise“ auliige pastor dr. Jakob Hurt. Avamiskõne pidas Jaan Tõnisson. Tema kõne lõppes üleskutsega, et meie tegevuse sihiks peab olema meie rahva edu ning õitseng. Sellele järgnes „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“.

Pidulikul õhtusöögil pidas sütitava kõne Villem Reiman. Ta kasutas Kreutzwaldi ennustuslikke sõnu „Kaugel näen kodu kasvavat“ ja kõnele järgnes laul „Eestimaa, mu isamaa“. Kunstilise kava tippudeks olid S. Lindpere poolt juhatatud eesti helitööde ajalooline kontsert ja August Kitzbergi draama „Tuulte pöörises“ esietendus.

Avamisnäidendi saamiseks oli välja kuulutatud võistlus, millele saabus 22 näidendit. Žürii tunnistas Kitzbergi näidendi parimaks, kuigi sellele anti ainult teine auhind. Enne pidustusi levis kuuldus, et näidendi ettekandmiseks ei saadagi Vene asutiste luba. Kui kirjanik ise ja Jaan Tõnisson olid käinud Tallinnas asja ajamas, saabus luba ainult kolm päeva enne etendust.

Näidendi oli lavastanud Karl Menning ja selles näitlesid preili Mieler Leenat, Ants Simm Jaani ja hr. Rebane isa. Huvitava ajapildina lisan siia juurde väljavõtte Tallinna „Päevalehe“ teatest näidendi kohta (nr. 182, 18. aug. 1906): „Tüki etendamine läks wõrdlemisi wäga hästi. Neiu Mieleri Leena ja hra Simmi Jaan oliwad kõigiti mõnusad, niisama ka hr. Rebane

isa osas. Näha on, et „Wanemuise“ uus näitejuht K. Menning enam sisemise eluta ja liigutusteta nukkusi näitelawale ei lase. Mõnes kohas oli juhatus päris meisterlik olnud.“

Sellest teatriajalooliselt tähtsast etendusest kirjutas „Postimees“ peale pidustusi kolmes eri numbris. Arvustaja kirjutas ettekande kohta ms.: „Waatame selle pääle, kuidas „Tuulte pöörises“ mõjus, siis ei wõi meie mitte tõendada, et tema päältwaatajaid täieliselt oleks jõudnud ära wõita, sütitada. Plaksutati üksikute waatede juures käsa, hüüti lõpul näitlejaid, näitejuhti ja kirjanikku wälja, aga see oli enam lugupidamine kui sütitaw waimustus. Lõpuotsus oleks mõju üle siis see, mida sakslased sõnaga „Achtungerfolg“ tähendawad, s. o. awaldati oma lugupidamist töö kohta, näitemängijate ja nende juhataja waewa kohta, aga tõsist waimustusetuld ei jõudnud ettekanne sütitada; hää osa kiitusest langes ehk ka häätahtlise pidutuju pääle.“ (Postimees nr. 186, 18. aug. 1906.)

Kahjuks ei ole see lehenumber, milles etenduse ja näitlejate pärisarvustus leidub, olnud kättesaadav, kuid eelavaldatud väljavõttest saab pildi arvustaja suhtumisviisist. Nüüd tagantjärele paneb meid imestama, et nii suure rahvusliku ja kultuurilise piduliku sündmuse puhul, nagu seda oli meie esimese kunstitempli avamine, mille tõttu valitses meeleliigutus, vaimustus ja uhkus niihästi juhtivate kultuuritegelaste kui ka kogu rahva hulgas, suhtus arvustaja nii autorisse, lavastajasse kui ka näitlejaisse sellise terava ja valju kriitikaga. Oleks võinud sellel korral lasta südamel rohkem kõnelda kui mõistusel. Eestlane on armutult kriitiline. Millest see oleneb ja kas see alati on õige, seda ma ei tea, kuid ülevoolava peomeeleolu hulgas see moodustab mõnikord jämeda dissonantsi.

Varsti pärast „Vanemuise“ maja avamist tegid selle juhatus ja ehitustoimkond ühisel koosolekul tähelepandava otsuse. Otsustati nimelt asutada alaline näitlejaskond, kellele makstakse kindlat palka, ja samuti otsustati kindlapalgaline teatrijuht ametisse palgata (23. augustil 1906). Juhatajaks sai Karl Menning.

Mõni aeg peale avamispidustusi läks teater ulatuslikule ringreisule nii linnadesse kui maale ümber kogu Eesti. Reis muutus ainulaadseks rahvuslikuks pidustuseks üle maa. Auväravad, orkestrid, laulukoorid ja tulised isamaalised peokõned võtsid meie esimest elukutselist teatrit ja selle juhatajat igal pool vastu. See suur ja sütitav sündmus elas kaua aega õhutavana meie teatrirahva südameis. Uus tegur oli astunud Eesti kultuuriellu, eesti teater oli sündinud.

„Kaugelt näen kodu kasvavat“... nüüdki, sõbrad.

Karl Menning.

Usuteaduse üliõpilane Karl Menning, kellest hiljem sai „Vanemuise“ esimene direktor, oli innuga osa võtnud „Vanemuise“ asutamisest. Ta õppis kirikuõpetajaks, kuid tundis endas samal ajal suurt kutsumust teatri alal töötamiseks. Ta reisis Saksamaale ja oli üle aasta Berliinis Max Reinhardti õpilaseks. Ta süvenes ka Stanislavski õpetustesse. Ta oli isiksus ja autoriteet, Eesti oma aja suurim niihästi teatrijuhina kui -arvustajana. Ta siirdus nimelt seitsmeaastase teenistuse järel „Vanemuisest“ Tallinna „Päevalehe“ teatriarvustajaks.[14] Iseseisvuse ajal läks ta omakorda üle diplomaatlikku teenistusse ja tegutses Eesti saadikuna Berliinis ja Riias.

See mees, kes eesti teatri ajalukku on sügavad jäljed jätnud, oli keskmise kasvuga, kikkhabemega, ennem heledavereline kui tõmmu. Tal olid ilusad, hallid ja ilmekad silmad, nende pilk oli tark ja uuriv. Liigutused olid alati kiired ja asjalikud. Ta hääl ja kõnelemisviis oli veidi terav ja pisut irooniline. Meie, näitlejad, kartsime teda loomulikult. Juhtus harva, et ta pilk mingisugusel põhjusel muutus pehmeks ja südamlikuks. Siis oli ta mõju eriti hea ja suur.

Ta abikaasa oli sünnilt Saksamaa sakslane, võluv, elegantne, tõmmu daam. Ta suitsetas sigarette pika pitsi otsas, mis sel ajal meie oludes oli haruldane. See sündis nii elegantselt, et meelitas mõningaidki seda suure maailma kommet matkima. Imekspandav ja austust äratav oli veel seegi, et proua Menning kõneles eesti keelt kaunilt ja veatult. See oli haruldane seetõttu, et isegi kaua meie maal elanud muulased purssisid siis ja veel hiljemgi õige vigaselt eesti keelt. Seetõttu teda ka armastati ja ta ümber kogunes austajate innukas ringkond. Kodus oli ta — nii räägiti — eeskujulik perenaine, kes ise sooritas kõik kodused tööd.

Menning pidas töös eeskujuks oma õpetajaid Max Reinhardti ja Konstantin Stanislavskit, kelle õpetused just siis olid oma uudsusega teatrimaailma vallutamas. Nendelt suurtelt eeskujudelt saadud õpetuste ja põhimõtete järgi hakkas ta saadaval olnud jõududest moodustama ja kujundama näitlejaid ja äsjaasutatud teatri tegutsemislaadi. Näitlejaskonda valis ta andekamaid üliõpilasi ja võimelisemaid näitlejaid asjaarmastajate teatritest. Menning ehitas „Vanemuise“ teatri töö alguses ansamblisüsteemile. Oma andekusel ja õpinguil põhinevat ameti-

[14] Karl Menning oli „Päevalehe“ teatriarvustajaks 1914—1918.

oskust püüdis ta tõsta tegeliku töö ja õppereisude abil. Sihikindel töö ja järeleandmatu distsipliin olid ta põhimõteteks, mille järgi ta suurima põhjalikkusega püüdis käia. Mõne aastaga viis ta „Vanemuise“ teatri tähelepandavale kunstilisele tasemele. See kannatas juba tõsistki kriitikat välja.

Kuid tal oli ka vastaseid, kes ta tööd teravalt arvustasid. Ta võis mõnikord muuta näidendite teksti sel määral, et see juba siis tekitas pahameelt. Teised laitsid teda selle eest, et ta pani näitlejad jahvatama oma teksti liiga kiires tempos, või automaatselt nagu nukud, keda ta tõmbas nöörist ja kes nagu mõtlesid lavastaja ja mitte oma ajudega. Aastaid hiljem, kui ta juba oli ajakirjanik Tallinnas, oli kord temaga kõnet sellest. Siis ta seletas, et ta oli pidanud oma teguviisi ainsaks abinõuks, et vabastada näitlejaid nende rohketest vigadest, kes olid juba kivistunud asjaarmastajate maneeridesse, nagu teatraalsusse, valesse rõhutamisse ja puudulikku hääldamisse. Alles neist vigadest vabanenuna, seletas ta, võib näitleja anduda uue loomisele. Nii tegi ta näitejuhina umbes sama tööd, mida praegu teevad teatrikoolid.

Menningi tööviis näidendi lavastamisel oli järgmine: ta seletas põhjalikult ja kõigile arusaadavalt oma nägemuse tükist ning tõi esile kas kirjaniku loodud isiku või siis lavastaja arusaamise sellest. Kui näitleja, hoolimata lavastaja seletustest, ei olnud autori ja lavastaja mõttest aru saanud, vaid katsus näidelda midagi taipamata ja tühjade sõnadega, siis võis Menning vihaselt hüüda: „Nii halvasti oskan ka mina näidelda!“ Ta nimelt ei olnud ise näitleja ega olnud tal selleks vähimatki annet. Kui näitleja oli mõttest aru saanud omal puhtal, kuid lavastaja nägemusest erineval kombel, siis kuuldus märkus: „Ei ole just halb, ja teil oleks õigus, kui isik oleks seesugune, kuid ta on hoopis teine ja väljendab ennast teisel viisil kui teie seda teete.“ Kui aga näitleja oli juba õiget tüüpi kätte saamas, kuid oli veel ebakindel ja kobav, siis oskas ta usalduslikult julgustada ja innustada, et näitleja võiks jõuda sihile.

Temale oli tüüpiline võrdluste kasutamine. Tihti need polnud just meelitavad, vaid vahel otse haavavadki. Nagu näiteks: „Te plärisete nagu roostetanud katel!“ „Kas teil on kõht lahti või mis viga teil on?“ „Kas te suu on putru täis?“ Kui mõni nooruk sooritas armuavalduse leigelt, kuuldus küsimus: „Kas te olete poest ostmas poolt naela vorsti või palute vanematelt oma armastatu kätt?“ Mõnikord need märkused läksid jämedusteni. Kuid tabavad need olid ja näitlejad purskasid tihti naerma, aga igaühe kord jõudis omal ajal kätte.

Ma ei usu, et on selliseid näitlejaid või muidki kunstnikke, kes on täiesti vabad arvustuse mõjust, kuigi mõned katsuvad seda väita. Kui arvustused on kiitvad, neid usutakse ja need jäävad meelde. Kui need on laitvad, siis öeldakse tavaliselt, et arvustajal puudub õige arusaamine. Mõned näitlejad kinnitavad, et nad üldse ei tee arvustustest väljagi. Arvustusel on tegelikult ka publikule suur mõju. Trükisõna on võimas. Ka lavastajad, kuigi nad on enesele kindlad, hakkavad asjatundliku arvustuse ees kõikuma. Menning oli aga üks nendest, kes oli iga arvustuse ees kindel ja rahulik. Mulle tundus siis, et ka negatiivsed ja isiklikult haavavad arvustused ei teinud teda närviliseks.

Esietendusel ta tavaliselt ise ei viibinud. Kuid ta teadis siiski, kuidas see läks. Ei tea, kas ta naine andis talle ülevaate või istus ta ise märkamatult kuski. Järgmisel päeval arvustas ta ise näitlejaid. See arvustus oli otsustav, kuigi see võis olla otse vastupidine kui avalik arvustus. Kui temagi ühines avaliku arvustusega ja kui viimane oli eitav, siis sai vaene näitleja kahekordse löögi.

Väga harva jagas Menning oma näitlejatele tunnustust. Kui see aga sündis, olid eriti noored näitlejad otsekui joobnud. „Ei olnud sugugi nii halb, väike Põlde!“ Oh seda õnne! Tavaliselt jooksin kusagile pelgupaika, et üksinda nautida seda õnne.

Kunstnike, eriti näitlejate moraal, kombed ja üldse käitumine on alati olnud üldise tähelepanu objektiks. Teatri ja eriti filmi kaudu saavad näitlejad laiale publikule kõikidest rahvakihtidest tuttavaks ning ka nende eraelu äratab uudishimu ning huvi. Tihti on põhjused moraali arvustamiseks mõnedes teistes ringides niisama suured või suuremadki, kuid et isikud pole tuntud, siis nad pääsevad hukkamõistmisest, kuna aga tähelepanu alla sattunud vaene näitleja mõistetakse süüdi kas põhjusega või ilma. Minu teatritee algpäevil see moraali valvamine oli eriti vali ja vaevalt on see nüüdki palju lõdvemaks muutunud. Üldist arvamist näitlejatest sel ajal iseloomustab näiteks määrus, et Vene armee ohvitserid ei võinud abielluda näitlejataridega, ja kui nad seda tegid, olid nad sunnitud sõjaväest lahkuma. Ja üldse ei kiidetud heaks, kui rikaste kodanikuperekondade pojad või tütred abiellusid näitlejatega, olgugi et need viltuvaatajad võisid samaaegselt olla suured näitekunsti austajad. Võib-olla oleks üldse suhtutud ja suhtutaks näitlejatesse teisiti, kui näitlejate ja publiku suhe oleks piirdunud ainuüksi teatriga. Kuid kutsed perekondadesse, pidudele ja restoranidesse ning teistsugunegi soosikute hellitamine on näitlejatele liiga meelitavad. Need aga võivad viia liigse tuttavlikkuseni, mille tagajärjel

kannatab illusioon, mille on publik saanud näitlejast tema loovas töös. „Mis teid teatrisse meelitab, kas ilusad riided ja näitelava hiilgus?“ küsis Menning kord, nagu juba jutustasin, ja mina, Valgast tulnud koolitüdruk Liina Põlde, vastasin pühalikult ei. Siiski märkasin varsti, et mind hakkas tõmbama pidudele ning muudele meelelahutustele. Ja sinna ma läksingi. Kuid näitleja peab oma meelelahutuste eest tihti maksma kallimalt kui mõni muu ja seda just ümbruskonna suhtumise arvel.

Menning pidas näitlejaid teravalt silmas ja valvas nende eraelu järele. See puutus eriti noortesse naisnäitlejatesse. Ise ta, tõsi küll, liikus restoranides ja pidudel harva, kuid ta teadis kõik, mis sündis. Ja nii juhtus, et vahetevahel sai mõni näitleja kutse ilmuda tema töötuppa. Oma kogemusest ma teadsin, milliseid hoiatusi ja teravaid märkusi seal langetati. Tõsistena, löödutena ja häbistatutena tuldi sealt välja. Mõnikord lahkuti isegi kogu majast. Vanemaisse ja nimekamaisse näitlejaisse suhtuti pehmemalt.

Samasuguse karmusega valvas ta näitlejate alkoholitarvitamise järele. Sellest Tartu Menningi ajast ma ei mäleta, et ükski näitleja oleks purjus olekus ilmunud proovidele, rääkimata etendustest. Ta oskas äratada sügavat kohusetunnet ja tahet selle täitmiseks ning austust töö vastu.

Ta hea tahe oli aga peidetud liiga karmi koore alla. Valjus oli tema vahend nagu sel ajal kasvatuses üldiselt. Kuid ainuüksi see ei vii alati kõige paremate tulemusteni.

Ta hoolitses niihästi näitlejate ametialalise kui ka muu vaimse kasvatuse eest. Ta pidas vahetevahel näitlejaskonnale ka loenguid. Ta püüdis näitlejaid õhutada oma ala õpperaamatuid ning kõike muudki kirjandust lugema, mis kunstist arusaamist arendas. Loetu üle diskuteeriti vahetevahel elavalt, millesse ka tema sekkus. Mõnikord ilmus ta ootamatult kas laulu- või võimlemistundi teatris. Kui ta nägi, et tööd tehti usinalt ja tõsiselt, muutus ta ilme pehmelt sõbralikuks. „Niiviisi, just niiviisi peab harjutama ja töötama, töö on ainus, mis viib sihile,“ pomises ta sõbralikult. Mõnikord, kui ta seisis, käed ristis rinnal nagu noor Kreutzwald, oleks ta nagu näinud rahvuslikku teatrit tükk-tükilt ja kord-korralt tõusvat kõrge ideaali poole.

Tundus tõesti uskumatuna, et ta seitsmeaastase töö järel Tartus jättis ometi teatri ja läks üle teisele alale. Kas polnud ta küllalt kunstnik või mõjusid ründavad poleemilised kirjutised temasse nii sügavalt, et armastus selle töö vastu jahenes?

Kuid eesti teatri tee oli avatud ja alus sellele pandud.

Tartu teatriarvustajad.

Tartus ilmus sajandi alguses kaks ajalehte, „Postimees", peatoimetajaks Jaan Tõnisson, ja kord nädalas ilmuv „Olevik", peatoimetajaks kuni 1901. a. Ado Grenzstein. Mõlemad lehed avaldasid teatriarvustusi. „Postimehel" oli kaks teatriarvustajat, Anton Jürgenstein ja Karl August Hindrey.

Jürgenstein oli rahulik ja heatahtlik härra. Ta katsus alati näitlejaid julgustada, tõstes ikka etenduse häid pooli esile.

Hindrey taas oli terav ja irooniline intelligentsiakrobaat. „Postimehe" lisalehes „Sädemed" ta kirjutas humoristliku ja sümboolse varjunime Hoia Ronk all poleemilisi ja piitsutavaid värsse poliitiliste ja kunstiliste sündmuste kohta. Arvustajana oskas ta piitsutada ja laita rafineeritumal viisil kui Menning lavastajana. Teda peeti asjatundjaks arvustajaks, kuigi ta oli keeruline ja muutus tihti isiklikuks. Teatrirahvast kiusas seegi, et ta vaevalt kunagi vaatas etendust lõpuni. Ta väitis, et ta saab pildi kogu ettekandest juba paari vaatuse kaudu. Nii enesekindel ja iseteadlik oli K. A. Hindrey! „Vanemuise" eine-laud näis teda tõmbavat enam kui „Vanemuise" teatrisaal, nii väideti. Välimuselt ja olemuselt oli Hindrey kultiveeritud ja hoolitsetud. Nüüd hiljem on tahtmine kutsuda teda monsieur Hindreyks ja tundub, nagu oleks ta väikese tuulepuhangu Montparnasse'ilt kaasa toonud.

Teatrirestoran oli tõesti mugav ja meeleolukas koht. Eesti intelligents, kirjanikud, kunstnikud ja üliõpilased kõgunesid sinna. Päevapoliitilised ja kunstilised sündmused olid seal kõne-aineks ja vaidluste teemaks. Hommikutundidel, kui oli liiga sügavalt klaasi põhja vaadatud, tekkis seal vahetevahel tülisid ja kaklusigi. Näiteks kui baltisaksa korporandid tulid sinna purjus päi meelt avaldama, siis võisid norimised areneda üldi-seks löömingiks. Ja võitlusväli nägi pärast kurb välja: lauad ning toolid pikali, põrandal klaasikilde ja mõni aknaruut katki.

1905 asutati „Noor-Eesti" nimeline kirjandusrühm. Gustav Suits oli selle juhtiv nimi. Ka Menning võttis „Noor-Eesti" tegevusest osa. Selle ringi tegevuse ümber kujunes aja jooksul vastupidiseid arvamusi, eriti Menningi ja Hindrey ja Menningi ning Jaan Tõnissoni vahel. Ja oli kindlasti üsna ilmne, et kui Hindrey tahtis Menningit karistada, siis ka meie, näitlejad, saime sellest arvustustes oma osa. Menning taas kasutas teatrit vastu-

rünnakuks. Muu seas oli kavas laulumäng „Omal jalgel".[15] Osa sellest romantilisest üliõpilasnäidendist muutis ta poliitiliseks revüüks ja karikeeris siin Hindreyd, Tõnissoni ja muid oma vastaseid. Need kaks olid juba välimuseltki tänulikud tüübid näitlejatele esinemiseks. Niisugused tuuled puhusid sel ajal aga kõrgemates ringkondades, kuhu mina, väike näitleja, ei kuulunud.

Teise ajalehe, „Oleviku" arvustusi oli raske võtta kunstilises mõttes tõsiselt. Need jutlustasid tihti väiklast moraali ja ründasid näitlejaid haavavate kirjutistega.

Näitlejaid „Vanemuises" 1910—12.

Mõned aastad peale asutamist oli uuel „Vanemuisel" juba mitmekülgne ja andekas näitlejaskond. Osa neist oli kuulunud teatri juurde algusest peale, teised tulid mõningate aastate jooksul. Siis ma neid loendan: abidirektor ja sangariosade esitaja üliõpilane Ants Simm, üliõpilased Karl Kadak ja Hans Rebane, vanast „Vanemuisest" tulnud Karl Triipus ja Leopold Hansen, hiljem Narva asjaarmastajate teatrist saabunud Karl Treumundt ja Julius Põder, Pärnust Aleksander Teetsov ja lisaks Eduard Türk, Hartius Möller, Aleksander Teder, August Sunne ja härra Libene. Naisnäitlejad olid: Amalie Konsa vanast „Vanemuisest", Anna Altleis Tartu „Taara" seltsi näitelavalt, Olga Västrik, Anna Markus, kes oli tulnud Tallinnast, Ida Põdram, Mizzi Annuk[16] Narvast, Hilda Hellas ning preilid Konksi, Leesment, Nusar ja teised. Statistideks ja juhuslikeks näitlejaiks olid tavaliselt üliõpilased.

Teatri tragédienne Anna Altleis oli tumedajuukseline, hallide silmadega naine. Temasarnast näitlejat olen vaevalt kuski mujal kohanud. Ta lõhnas metsasamblast ning põllumullast ja lõõritas kui lõoke. Ta naeris värskelt ja sütitavalt. Ta ülevoolav elu-rõõm nakatas ka publiku. Ta viha oli äkiline ja metsik ning see tuli nii järsku, et pani kartma. Ta põles looduslapse terve kirega nagu ilus metsloom ja elektriseeris ka oma partnerit sel määral, et teine võis — nagu meesnäitlejad jutustasid — unustada teatrile seatud piirid. Looduslapsed ja rahvapärased naistüübid olid tema erialaks. Rafineeritud ja kultiveeritud salongidaamide osades ei pääsenud ta mõjule. Tiina Kitzbergi

[15] E. Pohli ja H. Wilkeni kohalikele oludele seatud laulumäng. Esietendus 1908. aastal.

[16] Hiljem Mizzi Möller ja Mari Möldre.

„Libahundis“ oli aga otse tema jaoks kirjutatud. „Tuulte pöörises“ Leena ja Heijermans'i „Õnnistuse lootuse“ Ju kuulusid sel ajajärgul ka tema võitude nimestikku. Ta oli lavastajale rikkalik materjal vormimiseks ja Karl Menning tegigi temaga väsimatult ja energiliselt tööd.

Olga Västrik-Teetsov, see valgevereline, sinisilmne, pikk sihvakas naine esitas noorte tütarlaste osi, lüürilisi sangaritare ja salongidaame vahenditult ja usutavalt. Ta otse sädeles armsust, elegantsi ning graatsiat. Publik pidas temast lugu. Schnitzleri „Armumängu“ Kristiine kuulus ta hiilgeosade hulka.

Anna Markus oli samuti omapärane ja huvitav isiksus. Tema skaala oli lai. Ta oli intelligentne, terav, kuiv ja ärritaval kombel rahulik. Strindbergi naised sobisid talle eriti hästi. Strindbergi „Isa“ Laura osas oli tal eriti edu. Ka Ibseni naisosi esitas ta suure menuga. Lisaks kuulus ta võimete hulka kunst joonistada teravalt, väikeste vahenditega karaktertüüpe. Ta oli heledajuukseline, nägu teravate joontega ja otsekohene. Iseloomult oli ta iseseisev ja iseteadlik ning teda peeti autoriteediks. Teda kardeti ka ta terava keele pärast. Ta oli ainus naisnäitlejatest, kelle suhtes Menning ei usaldanud kasutada oma tavalisi „võrdlusi“.

Amalie Konsa sai iseseisvuse ajal aunime Eesti näitekunsti ema ja talle jagati tunnustust ning aumärke.[17] Ta oli olnud juba Wiera ajal vana „Vanemuise“ populaarne primadonna. Eriti laulumängudes see väike, kaunis ning elurõõmust pulbitsev naine sai kuulsaks. Tal oli olnud ilus lauluhääl. Ta kasutas, nagu sel ajal diivadel oli kombeks, varjunime, mis oli tuntud üle terve maa. Minu mälestuse järgi see oli „Preciosa“ — laen ühest ta lemmikosast.[18] Uues „Vanemuises“ta esines südamlikes emaosades. Kitzbergi „Libahundist“ on mul meelde jäänud tema suurepärane vanaema kuju. Tema vanaema oli orjuse viletsuses ja alandustes kivistunud ning nürinenud. Pimeda kustunud pilk nägi kaugele nii minevikku kui ka tulevikku. Imelise monotoonse häälega filosofeeris ta elutarkusi. „Ei ole midagi uut, kõik kordub siin maailmas.“

Ants Simm kuulus „Vanemuise“ vanade näitlejate hulka ja ta

[17] Amalie Konsa valiti 1936 Eesti Näitlejate Liidu auliikmeks ja talle anti selle kuldne rinnamärk.

[18] Peaosa C. M. v. Weberi laulumängus „Preciosa“ oli A. Konsa üks menurolle vanas „Vanemuises“. Kõik „Vanemuise“ näitlejad esinesid sel ajal varjunimede all. Amalie Konsa kandis nime Brigitta. Tema enda sõnade järgi on see pärit ühest loetud romaanist, kus esines sellenimeline mustlastüdruk.

meeldis mulle eriti. Välimuselt oli ta ennem väike kui suur, ka ta silmad olid väikesed. Õieti oli ta mitte midagi ütleva välimusega. Kuid temas oli mingi eriline külgetõmbav jõud. Kas see oli ta baritonihääl, millel oli imelik murdunud kõla, või oli see ta mehelik jõud, on raske öelda. Temas põles alati suletud, allasurutud sisemine tuli ja kirg. Ta elektriseeris vastasnäitlejat. Tavalises elus mõjus ta sünge ja põrnitsevana ning kõneles katkendlike, pomisevate lausete ning sõnadega. Kui aga juhtusid teda kohtama ühistel koosviibimistel alkoholi mõju all, oli ta kui uuestisündinu, ja mis veelgi haruldasem, temast voolas soojust ja südamlikkust, headust ja peenetundlikkust. Ta ei olnud kunagi vastumeelne ja mida enam ta purju jäi, seda hurmavamaks ta muutus.

Leopold Hansen oli koomik jumala armust. Rahvatükid olid temale kõige sobivamaks alaks. Rahvamehe intelligentsus, filosofeerimine ja kelmikas huumor moodustasid tema näitlejakuju peajooned.

Karl Kadaku välimus ja hääl olid olnud toredad — ma ei näinud teda enam — ja ta oli olnud suurepärane karakternäitleja, täiesti klass omaette. Kahjuks oli ta lahkunud lavalt mõneaastase esinemise järel.

Hans Rebanegi oli minu ajal lavalt lahkunud, ainult mõnikord ta esines oma vanades lemmikosades, nagu näiteks laulunäidendis „Lumpaci vagabundus“. Temastki sai iseseisvuse ajal diplomaat ja ta oli ka Eesti saadik Helsingis. Näitlejana oli ta koomik, väga populaarne ja lugupeetud sellisena.

Hartius Möller oli pikk ja tore poiss, haruldaselt esindusliku välimusega. Mis sisulisest sügavusest puudu jäi, selle tegi välimus tasa. Mehelikud, hoolimatud ja veidi kuivad olid tema Don Juani kujud salongitükkides. Kelmid ja huligaanid kuulusid samuti tema rollide hulka. Ta mõjus veidi pinnapealselt. Ta lahkus lavalt ning tema võimalik arengutee jäi ilmselt pooleli.

Karl Triipus ja Taavet Mutsu olid kaks soliidset näitlejat, kes täitsid oma koha korrektselt ja täiendasid koosseisu erinevates karaktertüüpides.

Eespool on mainitud neid kandvaid tugisambaid, milledele „Vanemuise“ teater omal ajal oli rajatud. Minu ajal ja veidi hiljem mitmed noored ja andekad näitlejad rikastasid seda tugevat ansamblit. Teatrisse tulid Mizzi Annuk, Karl Treumundt ja tema abikaasa ning Julius Põder, kõik Narva asjaarmastajate teatrist. Narva ongi andnud niihästi Tartu kui Tallinna teatritele arvukalt andekaid ja mitmekülgseid näitlejaid ning muusikuid. Ja narvalased olid sellele väga uhked. „Vanemuise“ personali hulka

kuulusid lisaks veel Eduard Türk, Aleksander Teetsov, Aleksander Teder ja teised.

Mizzi Annukist arenes hiljem Tallinna teatris Mari Möldre nimeline populaarne ja omapärane karakternäitleja. Lisaks esines ta estraadikunstnikuna ning äratas suurt tähelepanu ja sai suurt tunnustust Oskar Lutsu „Kevade" dramatiseeringus Joosep Tootsi osas. Tal oli haruldane võime jäljendada ja ta lõbustas publikut, parodeerides selle aja tuntud lauljaid ja lauljannasid.[19]

Eduard Türkist sai Tallinnas Draamateatris klassiliste draamade sangariosade esitaja. Sophoklese Oidipus ja Franz Wedekindi Simson olid tema suured saavutused.

August Sunne nimi taas säilib eesti teatri ajaloos eriti Hinkemanina samanimelises E. Tolleri saksa draamas, ja Ibseni John Gabriel Borkmani osas. Need mõlemad kanti ka hiljem Tartus ette, kui ta sinna Tallinnast tagasi tuli.[20]

Aleksander Teetsov, soositud koomik niihästi elus kui laval, oli lugupeetud mees. Ta oli anekdootide meister eraelus, esitades neid surmtõsise näoga ja haruldase usutavusega. Temagi siirdus Tartust Pärnu kaudu Tallinna.

Julius Põder oli kangelasosade esitaja, kuuludes nende noorte hulka, kes jäid truuks „Vanemuisele", kui teised sealt hiljem lahkusid, arvestamata ta lühidat vahemängu Tallinnas. Hea välimus, kaunis, mehelik hääl ja iseloomu sümpaatsus tegid temast lugupeetud näitleja.

Mõned eelmainitud noortest lahkusid näitetegevusest. Nende hulka kuulus ms. Teder, kes oli selle poolest erilaadne Eesti näitelaval, et tal olid nii sisemiselt kui välimuselt kõik pehme, õrna ja armastusväärse nooruki omadused. Teda oleks tahtnud kutsuda „kuldseks mammapojukeseks".

Hõbejuukseline dekoraator Aleksander Tuurand moodustab peatüki omaette. Ta oli andekas lavastaja ja butafoorimeister. Ta fantaasial oli vaba lend. Ta oskas papist, köiejuppidest ja lauatükkidest imelisi asju esile loitsida. Ta oli Menningi paremaks käeks. Vahetevahel saatis Menning ta teatri kulul välismaale õppima, milline abi sel ajal oli haruldane. Menning pidas Tuurandist väga lugu ja kutsus teda hüüdnimega Sassi.

[19] O. Lutsu „Kevade" esietendus Eesti Draamateatris 1937. a. Mari Möldre tõi Joosep Tootsi kuju ülimenukalt ka estraadilavale, kirjutades ise tekstid, milles pilas päevapoliitilisi sündmusi ja situatsioone.

[20] E. Tolleri „Hinkemann" (1925) ja H. Ibseni „John Gabriel Borkman" (1931) kanti ette ainult „Vanemuises"

Üldiselt vahekorrad teatris polnud just nii tuttavlikud.

Kui a. 1918 „Vanemuises" sisemiste vastuolude tõttu sündis pereheitmine ja pooled näitlejatest siirdusid Tallinna, asutades seal uue teatri, Draamateatri, siis kuulus ka Tuurand nende hulka. Tema, kui just ükski neist, sõna otseses tähenduses tuli, nägi ja võitis Tallinna publiku ja arvustajad täielikult. Ta lavapildid klassilistes draamades said erilise tunnustuse osaliseks. Näiteks Schilleri „Orleansi neitsi" esietendusel, kui eesriie avanes, puhkes võimas aplaus dekoraatorile. Mäletan seda vist eriti seetõttu, et mina neitsi osa esitajana, istudes üksinda vaikselt suure tamme all, sattusin segadusse ja arvasin imestunult, et aplaus oli mulle määratud, ning olin juba peaaegu üles tõusmas, et publikut tänada, kui publik mu sellest piinlikust olukorrast päästis, hüüdes: „Tuurand välja!" „Estonia" teater kutsus ta hiljem dekoraatoriks ja Draamateater jäi hätta. Ta edu jätkus sealgi aastaid.[21]

Eesti teatriperel tuli hiljem kogeda põrutav sündmus: see suur ja hinnatud kunstnik lahkus vabatahtlikult elust. Siis otsiti loomulikult selle sündmuse põhjusi ja nüüdki küsin ma mõtteis sedasama. Eraelu teadupärast seda ei põhjustanud, vaid tööga ühenduses olevad asjaolud. Ta oli aastakümneid teinud kulutavat, kõrgepingelist tööd, alati ja üha loonud uut. Kindlasti hakkas ta tundma ning aimama, et vaimsete tagavarade lõpp läheneb, kui neid nõnda kulutatakse, ilma et kusagilt mujalt saaks lisa kui ainuüksi oma hingest. Tal puudus see ametioskuslik alus, millele toetudes oleks võinud tehnika abil kasutada oma andeid. Vahetevahel oli ta juba saanud väikesi märkusi. Kui Tartus kunstikool „Pallases" hakkas valmima kunstnikke, kes tõid dekoratsioonigi alale uusi suundi, siis ta arvatavasti kartis, et ta ei suuda ega oska enam võistluseks kohaneda. Seesugused inimlikult arusaadavad, väikesed, kuid ikka jälle korduvad põhjused murdsidki ta lõpuks, kui ta oli tegelikult oma võimete tipul.

Tuurand ei eraldunud teatris ainult omadele ülesannetele ja enda ümbrusse, nagu dekoraatorid tihti teevad, kohates näitlejaid ainult peaproovidel. Sellest johtudes ja oma vahenditu, pea-

[21] Tegelikult toimus grupi näitlejate lahkumine „Vanemuisest" ja tulevase Eesti Draamateatri rajamine nende poolt Tallinnas 1916. a. Aleksander Tuurand lahkus „Vanemuisest" 1922. a. Oli kuni 1924 Eesti Draamateatri, 1924—1936 „Estonia" dekoraator. Lõpetas elu 1936. a. Väites, et Tuurand oli andekas lavastaja, mõtleb autor selle all kunstniku oskust olla aktiivseks kaasloojaks lavastuse kunstilise terviku kujundamisel.

aegu lapseliku iseloomu tõttu oli ta armastatud kogu teatripere poolt ja teda leinati sügavalt ning siiralt. Ta elutöö eesti teatri heaks oli uusi teid avav, väärtuslik ja säilib kauni saavutusena.

Etendusi oli „Vanemuises" tegevuse algaastatel kolm korda nädalas. Esitati kergeid komöödiaid, rahvatükke ja kord aastas mõni laulumäng. Kuid tõsised ja väärtuslikud draamad valitsesid siiski repertuaari. Tolstoi, Gorki, Ibsen, Strindberg, Björnson, Grillparzer, Hauptmann, Schnitzler, Sudermann jt. tehti publikule tuttavaks. Suuri klassikuid, nagu Shakespeare'i, Molière'i, Schillerit jt. Menning veel ei usaldanud kavasse võtta, ka mitte Aleksis Kivi ja Minna Canthi. Minna Canthi „Roinila talus" ja „Murdvargus" olid kord küll Tartus vanas „Vanemuises"[22] ette kantud ja seejärel teisteski kohtades. Tõlked olid aga üsna algelised. Alles hiljem said need hea eestikeelse vormi ning rikastasid väärikalt eesti teatrite repertuaari.

Eesti näitekirjandusest enne iseseisvusaega.

Kui ei arvestata tendentslikke tükke ja muid väiksemaid katseid, tuleb Lydia Koidula tükki „Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola" pidada esimeseks eesti algupäraseks näidendiks. See kolmevaatuslik komöödia, mis ilmus a. 1872, moodustab eesti näitekirjanduse nurgakivi. Juhan Kunderi näidend „Mulgi mõistus ja tartlase tarkus" ilmus aastal 1874. See on saanud tuntuks muugi kui ainult hea nime tõttu. Neid kahte näidendit nimetatakse sageli koos.

Asjaarmastajate teatrid esitasid arvukaid väiksemaid näidendeid, mida ilmus aastakümnete jooksul. Kuid alles kutselise teatri asutamine andis hoogu ja elu ka algupärasele näitekirjandusele.

Kristjan Rajasaare-Rutoffi näidend „Vastu vett" ilmus 1906. Tema „Kivi" nimelist näidendit, mis ilmus 1914, on palju ette kantud.

Oskar Luts ja Eduard Wilde on kirjanikena juba kõrgemast klassist. Lutsu väikenäidendid „Kapsapea" ja „Pärijad" a. 1913 ja „Paunvere" a. 1915 on saanud kindla koha rahvalike komöödiate hulgas.

Eduard Wilde on kirjutanud kolm näidendit. Nendest ilmus

[22] M. Canthi „Roinila talus" ja „Murdvargust" nn. vanas „Vanemuises" (Wiera teater) ette ei kantud.

„Tabamata ime" 1912, „Pisuhänd" 1913 ja „Side" 1922. „Pisuhänd" on kolmevaatuslik komöödia, sellel on olnud suur menu ja see on saanud palju tunnustust. Seda on ka väljaspool Eestit ette kantud ja Soomes see on tuntud nime all „Vihtahousu".

August Kitzbergil (1856—1927) on vaidlematult juhtiv ja tähtsaim positsioon eesti draamakirjanduses. Oma kirjanduslikku toodangut alustas ta jutustustega ja ajalehevestetega. Oma peamise elutöö sooritas ta siiski näitekirjanikuna, alustades tendentslikkude näidenditega.[23] Neist on tähelepandavaim „Punga Mart ja Uba Kaarel", mis ilmus 1894. „Vanemuise" avamisnäidend „Tuulte pöörises" on juba mainitud. Ta arvukatest näidenditest on kõige rohkem ette kantud „Libahunti", millega Pärnu kutseline teater „Endla" avas uksed 1912.[24] Kolmas suur draama, „Kauka jumal", ilmus 1915.

„Libahundis" ja „Kauka jumalas" on mõlemas loodud näitlejatele suured ja tänulikud ülesanded, „Libahundis" Tiina ja „Kauka jumalas" Mogri Märdi kuju. Need on aastakümneid olnud eesti näitlejatele katsekivideks. Kõikide naisnäitlejate suur unistus on Tiina osa. See julge, jõuline, orjaaja miljöös kasvanud ja õitsenud ning ka närtsinud, tähelennuna sädelnud Eesti vabaduse sümbol on üht näitlejapõlvkonda teise järel innustanud pakkuma oma parimat. Ka mina olen esinenud selles osas ja olen näinud arvukalt teiste esitusi, kuid Anna Altleisi Tiina Tartus Menningi ajal on ülivõimsana meelde jäänud.

Kitzbergi näidendeid on tõlgitud soome ja läti keelde. Eriti tuleb veel mainida seda inspireerivat mõju, mis „Libahundil" on olnud meie heliloojatele. Juhan Simm on kirjutanud sellele muusika ja Eduard Tubin on kavatsenud sellest ooperit komponeerida.

Kitzbergi optimistlik ja heatahtlik iseloom ilmnes ka tema suhtumises näitlejatesse peale ettekannet. Ta surus näitlejate kätt ja tänas neid ja oskas eriti peenetundeliselt leida nende esitustest, ka nõrkadest, midagi uut, mida teised ei olnud esile toonud.

August Kitzberg suri a. 1927 Tartus. Ta maised jäänused olid paigutatud „Vanemuise" teatrisaali, samasse templisse, mida ta kõrge vaim lugematuid kordi enne seda ja aastakümneid selle järel on valitsenud. Uksed olid lahti kaks päeva ja katkematu

[23] A. Kitzbergi varasem näitekirjanduslik looming oli pühendatud karskusidee propageerimisele.

[24] Kutseline „Endla" teater avati 23. oktoobril 1911.

vooluna käisid tema, kirjanduse ja teatri sõbrad jätmas jumalaga armastatud kirjanikuga.

Tartu.

Tartu, armas Tartu! Kerge ja hea oli hingata sinu kuiva ja tervet sisemaa õhku. Kui hea ja kodune oli eriti sügissuvel istuda lopsakasse kollakasrohelisse lehestikku uppuval mäerinnakul, millelt avanes avar vaade üle linnakatuste kuni lainetavate kuldsete viljapõldudeni.

Mullast, põllust, ja talupoja aastasadu kestnud tööst on Tartu, Eesti vaimuelu keskus, tõusnud ja neist lätteist saab see oma jõu. Põllud ümbritsevad ja kaitsevad teda ja saadavad talle iga päev oma tervituse nende maasaadusi linna toovate koormate kaudu, mis hommikul vara piki munakiviseid tänavaid veerevad linna turule Emajõe kaldal.

Mäletan, kuidas tihti oli tahtmine turule minna, millal midagi ostma, millal ainult vaatlema. Kivisillast vasakul algasid pikad lauad, mis nõtkusid puuviljaaedade saaduste, aedvilja, mahlakate marjade, õunte, pirnide, ploomide ja kirsside rohkuse all. Teise laudaderivi peitsid lillede koormad endi alla.

Paremal pool Kivisillast, Tartu Kaubahoovi väljakul asetsesid maarahva vankrid. Kauplemine oli vilgas. Iga laadi kaupa pakuti müüa. Sõbralikud, punapõselised, päikesest põlenud ja põllutööst karedate kätega taluperenaised ning -tütred pakkusid linlastele võid, juustu, mune, seeni, marju, õunu, sooja leiba ja muud head ning paremat.

Tartumaalased olid sõbralik rahvas, elavad, jutukad ning toimekad. Nende murret oli lõbus kuulata. Ma ei mäleta, et mõne teise linna turul oleks valitsenud nii mugav, kodune, sõbralik ja soe õhkkond kui Tartus. See oli võimeline peletama paha tujugi. Sealt tuli inimene alati kergete sammudega ja rõõmsana koju.

Sellises kirjus, liikuvas ja lärmakas inimestehulgas on alati mitmesuguseid tüüpe. Näitleja uurib neid, õpib nendelt, paneb kõrva taha, mis ta kuuleb ning näeb, ta toob selle tarbe korral oma mälu varasalvest taas välja. Küpsed karakternäitlejad ammutavadki elust enesest suuri inimkujusid — ja mitte üksnes ninasid ja habemeid kui selliseid, oh ei!

V PEATÜKK

„Endla“ hõlma.

Väike rong keerutab agaralt piki kitsaid rööpmeid, puh-puh-puh. Vahel ta vilistab rõõmsalt, on kiire, on kiire, ainult edasi! Ülesmäge minnes ta ähib, puhib ja lõõtsutab. Reisijad hüppavad vahepeal rongilt naerdes maha, jooksevad sellega võidu, teeseldes, nagu aitaksid nad teda tillukest, kuni rong jälle saab hoo sisse. Too kitsarööpmeline rongike oli lausa liigutav nähtus. Selle lemmiknimeks oli „susla“.

Oli mugav istuda ühel augustikuu õhtul vaguninurgas ja vaadata välja. On imelik, kuidas looduski näib miniatuursena kitsarööpmelise aknast vaadatuna. Minule tundus see selles rongis alati niiviisi. Kaunid Kaukaasia maastikud kulgesid nüüd mööda mu suletud silmadest — ja kui süngelt need mõjusid! Kusagilt kaugelt viirastus kahvatu lapsenägu ja kaks suurt kurba silma vaatasid ning vaatasid. Emalik hellus täitis mu südame.

Missugune õnn, et noorel näitlejal, kellele juba oli tiibadele löödud ja kes oli elult saanud üsna raske hoobi, oli nüüd võimalus alustada oma tööd uuesti! Kuidas mul oleks läinud ilma sinuta, armas „Endla“, tänas see näitleja teda oma südames.

Pikk, rõõmus vilistus, huuiiii... iit! Rong lähenes Pärnule. Pöörak mereranna poole, põiklemine risti-rästi ja piki tänavaid, siis peatus. Siin ma nüüd siis jälle olen!

Vaevalt olin pääsenud omaste vastuvõtuõhinast, millele eriti rõõmsalt kaasa aitas mu väike vennatütar Reni, kui mu pilk juba peatus jaama vastas seisval suurel valgel majal, „Endla“ teatril. Vaatasin seda hardumuse ja imetlusega. Teadsin, et mu tulevik oli nüüd seotud selle majaga. Tere tulemast, ütles see väärikalt, mina avan sulle oma uksed, väike Põlde. Nüüd saad võimaluse näidata, milleks tõeliselt oled võimeline. Su tulevik oleneb sinust enesest, ära seda unusta. Ma püüan, ole ainult kannatlik, armas Endla, palusin alandlikult.

„Endla“ ja selle rahvas.

Pärnu kultuurilises tegevuses juhtival kohal olnud „Endla“ selts (asutatud 1875) oli just eelmisel sügisel valmis saanud oma ilusa, stiilipuhta teatri- ja kontsertmaja, mille olid kavandanud arhitektid G. Hellat ja E. Wolffeldt. Fuajees oli üks sein moodustatud akendest, mis avanesid siis veel pooleli olevasse aeda. Alakorral olev ilus restoran oli avar ja valge, seda kaunistasid palmid, loorberipuud, mitmed väätkasvud ja muud lõunamaiselt lopsakad taimed.

„Endla“ maja tuletas „Vanemuiset“ meelde, kuigi oli igapidi lihtsam ja vähenõudlikum. Kogu „Endlat“ valitsesid avarus ja valgus. Maja asus lisaks veel üksikuna avaral platsil, mille äärest see uhkelt valitses ümbruskonda. Kõigele lisaks oli hoone siis veel täiesti uus ja sellisena puhas ja ootav.

Selle uue teatri esimeseks juhiks oli „Vanemuisest“ oma kodulinna tagasi kutsutud Aleksander Teetsov. Meid oli selles majas minu sinna jõudes kuus kutselist näitlejat: direktor ise, Olga Västrik-Teetsov, Anna Kartseva-Tamm, Eduard Türk, Ella Uuehendrik ja mina noorimana, meie kõik „Vanemuisest“. Vanast „Endlast“ olid kaasas võimekamad amatöörnäitlejad Paula Andrekson, proua Pavelson, Voldemar Toffer,[25] Manivald Mitt, August Reiman ja Ferdinand Pettai, kes tuli hiljem Valgast, ja veel teisi. Dekoraatorina katsetas Herbert Tamm. Temast sai hiljem tunnustatud dekoraator Tallinna Töölisteatris. Teater oli avatud Kitzbergi „Libahundiga“.

Etendusi anti kaks, mõnikord kolm korda nädalas, ja vahetevahel tehti ka ringreise lähemasse ümbrusse. Kavasse kuuluvad näidendid olid „Vanemuise“ soliidsest repertuaarist. Vaheldukseks esitati kergemaid laulumänge. Ka perekonnaõhtud, kus esitati deklamatsioone, laulu jm. ning mõni väikenäidend, ja kus lõpuks oli tants, kuulusid samuti selle aja kombe kohaselt teatri kavva. Neil oli pigemini pidude kui teatriõhtute ilme ja nende üheks tagamõtteks oli noorsoo teatrisse meelitamine.

Ajalehti ilmus Pärnus sel ajal kaks, „Pärnu Postimees“ ja „Pärnu Teataja“. Mõlemates arvustati ka teatrit. „Pärnu Postimees“ oli Tartu „Postimehe“ ja „Pärnu Teataja“ Tallinna „Teataja“ lisaleht.

„Endla“ tundus olevat Pärnu eesti seltskonna lemmiklaps. Väärikad seltskonnadaamid korraldasid usinalt ja suure innuga noore teatri toetamiseks väljamüüke ja muid üritusi. Peamiseks

[25] Hiljem Valdur Tohera, „Estonia“ teatri kauaaegne näitleja ja grimeerija.

tõukejõuks selles harrastuses oli rahvuslik vaim ning ind. Pärnulased olid uhked oma teatrimajale, ja põhjusega, sest oli see ju Eesti teine kutseline teater, kuna Tallinna tore „Estonia“ avati alles hiljem.[26]

Luubi alla.

Järgmisel päeval peale mu Pärnusse tulekut astusin kergete sammudega, kuid põnevil teatritrepist üles. Kuidas mul läheb ja missugune on mu esimene mulje?

„Preili Liina Põlde,“ esitles direktor mind liialdatud pidulikkusega ja kelmika huumoriga. Ta oli koomik ja oli kuulu järgi mehi hirmutanud juba ette. „Nüüd ta tuleb, olge ettevaatlikud, poisid!“

Pinevil ja arvustavad pilgud asetasid mu otsekui suurendusklaasi alla. Naised olid uudishimulikud ja mehed kaalusid endamisi: Ahah, see on siis see kuulus vampiir, kelle pärast mehed endile kuuli pähe kihutavad. Abitult ja segaste tunnetega näppisin oma käekotti. Ei olnud mõnus olla. Järgnes hetkeline vaikus ja see kestis... Kuid siis tõmbas keegi tuletikust tuld... ja põnevil olek andis vähehaaval järele. Mehed hakkasid rahulikult suitsetama. Kuulus vampiir ei äratanudki ilmselt nii suurt huvi kui eelteadete põhjal oleks võinud loota. Ainult üks tumedajuukseline, kena välimusega poiss tundus vaatlevat tõsiselt, otsekui kaasa tundes, et oh sind vaest tüdrukut küll! Ta nimi oli August Reiman.

Meeleolu muutus peagi elavaks ja lõbusaks, nagu ikka, kui teatripere sügisel tööhooaja avamisele koguneb. Mind võeti sõbralikult, isegi südamlikult vastu selles indu ja töötahet õhkuvas noores teatris.

Töö algab.

Hooaja avanäidendiks oli Wilhelm Wolters'i komöödia „Kus ta oli?“. Minu osaks oli siin noor, alles hiljuti abiellunud, kena seltskonnakanake, nagu neid seesugustes lõbusates ja peentes salongitükkides ju tihti leidub. Ärevus valdas mind esimestel proovidel, eriti kui märkasin, et töökaaslased jälgisid iga mu

[26] „Endla“ oli tekkelt „Vanemuise“ ja „Estonia“ järel kolmas kutseline teater Eestis. Autor mõtleb siin kronoloogilises järjestuses kutseteatrite jaoks ehitatud hooneid („Vanemuine“ 1906, „Endla“ 1911, „Estonia“ 1913). „Vanemuise“ ja „Endla“ puhul langes kutseteatrite avamine ühte uute hoonete avamisega.

liigutust. Teetsovi tööviis lavastajana oli aga nii kodune ja mugav, et pingutunud olek hävis varsti ja võisin vabanenuna proove jätkata.

Milline hea tunne, kui ei tarvitse alati väriseda ja karta, mõtlesin rahul olles. Elagu kuldne vabadus! Elagu vaba loov töö! Rahulikult ja rahuldatult astusin, tekstiraamat kaenlas, teatrist välja ja tundsin esimest korda, et ma olen juba tõesti näitleja. Nii see peabki olema, nüüd see hakkab minema.

Kas tõesti hakkab? Hakkab küll! Kui kaua peab siis pingutama ja võitlema? Kaua aega veel, väike Põlde, kaua ja alati!

Proovid jätkusid ladusalt ja ilma viperusteta. Teetsov ise ja ta naine Olga Västrik-Teetsov esinesid peaosades. Nad oskasid suurepäraselt oma ülesannet ja inspireerisid teisigi. Näitejuht parandas jämedamad vead, eriti otsis ta vigu Pärnu asjaarmastajate juures. Meie, vanemuislased, olime juba eri asendis ja pääsesime väheste märkustega. Lavastaja hoolitses eriti komöödia kiire tempo eest. „Tempot, tempot, armsad sõbrad," innustas ta meid, „ei maksa venitada, nüüd me ei mängi draamat."

Niiviisi valmis sujuv ja lõbus komöödia.

Vabanemistunne ja sellest tulenev enesekindlus olid mulle kasuks, samuti ergutav rambipalavik. Esietendusel olid aplausid eriti soojad Teetsovitele, kuid ka minule, uustulnukale. Peale esietendust oli korraldatud teatri juhatuse poolt näitlejatele pidulik õhtusöök „Endla" kaunis einelauaruumis. See kujunes meeleoluliseks ja lõbusaks. August Reiman saatis mu koju. Märkasin temas huvi ja väikest kiindumust minu vastu. Vaatasin teda mõtlikult — ta mõjus sümpaatsena.

Kui läksin järgmisel päeval teatrisse, oldi seal hoolega tegevuses arvustuste lugemisega ja ma ühinesin põnevil olles teistega. Kiitvas arvustuses lugesin ma muu seas, et „Liina Põldel on eriline võime esitada kõrgema klassi seltskonnadaame ...". Punastasin, märkasin seda vastas olevast peeglist, selline tunnustus tuli ootamatult.

Ja vaata, juba hüppas väike uhkus mu hinge, ja ma katsusin võtta rahuliku ilme, nagu oleksin tahtnud teistele öelda, et see on ju loomulik! Lahkusin teiste hulgast, otsides vaikse, üksiku nurga. Kõrgema klassi seltskonnadaam! Andusin seda magusat tunnet nautima, mis näitlejas tekib, kui ta kuuleb sellist kiitust, mida ta ka ise tõena ei usu, kuid mida siiski on nii kena kuulda. Või oli mu pikk iseseisev reis ja tutvumine arvukate uute inimestega toonud mu esinemisse tõesti sellist kindlust, mis siin oli avaldunud seltskondlike kogemuste näol? Noore näitleja esimene „antree" oli õnnestunud.

Meeldivat tööd ja tundepiinu.

Teatris jätkus töö meeldivalt. Õhkkond selles majas oli südamlik, ja imelik küll, intriigideta. Kõik läks libedalt, ilma suurema vaeva, piina ja võitluseta. Hermann Sudermanni „Kivi kivide hulgas" ja Björnstjerne Björnsoni „Noorpaar" olid selle hooaja tõsisemad ja nõudlikumad ülesanded. Nendeski sain ma kiitva arvustuse osaliseks — „tema peenetundeline ja nüansserikas esitus oli kaasatõmbav".

Komöödiates esitasin ma naiivseid tütarlapsi. Neid kujutati sel ajal liigutavalt ühetooniliselt: kaunid valged käharjuuksed ingellikkudes kuldlokkides, pisut beebilikult ja sentimentaalselt. Kui sellele lisada mu pehme pudikeel, pikavõitu kasv ja pisut abitu, kanalik siblimine laval, siis saame sellise „naiivitari", kes paneks nüüdisaegse teatripubliku muigama. Nii olin ma kirjutanud koguteoses „Pärnu ja ta kuurort" a. 1939 artiklis „Minu esimesed teatrisammud Pärnus". Kuid siis läks kõik libedalt ja arvustaja kiitis, et sa olid kena ning meeldiv.

Võimalik, et vabanemine kartusest ja Menningi karmist distsipliinist andis algul positiivseid tulemusi ja äratas rahuldust. Kuid mitte kaua. Kuigi ma nautisin arvustajate kiitust ja publiku heatahtlikkust, ei pääsenud eneseimetlus siiski kauaks valitsema. Ka oma tööd ei jätnud ma hooletusse. Kuid siis hakkas mingi sisemine rahutus vähehaaval mind närima. See paljukiidetud ja ihaldatud kuldne vabadus on küll hea asi, kuid ainult teatud kindla ja määritletud eeldusega. Enne seda peab näitlejal olema põhjalik alus teadmiste ja võimete näol ning küllalt palju ametioskust. Ja ka sel juhul on kuldne vabadus veel küsitav väärtus. Enne kõike on aga määravaks anne, õige vaist ja närv, mis moodustavad loova töö saladuse ja selle võtme, mida teistele ei saa anda.

Võitlus raskemeelsusega.

Pärnus elasin Karusselli tänaval väikeses puumajas mere ääres. Madal majake kükitas seal üksikult. Mu tuba oli eraldi, üksik ja nukravõitu oma vanade mööblitega. Aken avanes hoovile, kus vastas asetses kõrge sammaldunud aed, ning päikesepaiste juhtus ainult harva vilksatama aknast sisse. Alguses see rahu ja vaikus veetles mind. Siin võib teha tööd ja uurida oma osi.

Kuid see valik oli vaevalt tark. Minu meeleolus oleksin ma pidanud elama kuski koduses perekonnas ja heledamas ümbruskonnas. Kui esimene ind oli möödunud, hakkasin taas märkama,

et ma ei olnud vabanenud grusiinlase draamast. Löödud haav ei olnud paranenud, Kaukaasia reisust saadud kergendus ei olnud lõplik. Noore mehe elu katkemine vaevas mu südametunnistust. Kirjavahetus Niinaga ja sitkeid pingutusi ning loobumisi nõudev matkaraha kokkuhoidmine oma väikesest palgast oli mu ainus lohutus. Valasime mõlemad oma mured välja pikkades, tundeküllastes kirjades, kuni äkki tema poolt kirjavahetus katkes. Kuulsin hiljem, et ta omaksed olid selle ära keelanud. Kui mu mälu ei peta, oli ta abiellumas. Õieti toimisid ta sugulased mõistlikult, sest kas oleks pikk rännak ta venna hauale parandanud ta haava ja andnud talle soovitud rahu, see on küsimus. Sellegi sideme katkemine lisas mu tühjustunnet.

Kõndisin tihti sügisõhtutel piki puiesteid mererannal. Pärnu randa on ehitatud pikk muul, mis kitsana ulatub kaugele merre. See on saanud kurva kuulsuse seetõttu, et selle tipus on mitmed lõpetanud oma lootusetu elu merre hüpates. Sügisese tuule unnates ja lainete kohisedes vastu kivimuuli kõndisin minagi seda teed ja vahtisin avamerele. Neil rannapuiesteil kohtasin ma mõnikord teistki üksildast jalutajat, August Reimani. Tema näis neist kohtumistest rõõmu tundvat ja minagi tundsin neist juhuslikest kokkusaamistest, et vabanesin hetkeks oma muredest. Ja siis mõnikord jätkasime oma jalutuskäiku koos.

Ta äratas minus sel määral usaldust, et avasin talle oma südame ja paljastasin talle raskusi, mis mind rõhusid. Ta oskas lohutada ja olla osavõtlik, mis mõjus rahustavalt. Vähehaaval hakkas ta mulle üha enam meeldima. Ja nii see lugu algas.

August Reiman.

August Reiman oli Viljandist pärit. Ta omas Pärnus pildiraamimis-, raamatuköite- ja ilutrükkimistöökoda. Oma kohusetruuduse ja usinusega oli ta juba noorena saavutanud kindla majandusliku positsiooni.

August Reimanil oli meeldiv hääl ja ta laulis kooris. Samuti esines ta vanas „Endlas“ asjaarmastaja-näitlejana ja siis kutsuti ta uudegi teatrisse.

Ta oli rahulik, tõsine ja usaldust äratav. Ta ei tarvitanud alkoholi ega suitsetanud. Ta oli igapidi selline, mida mõeldakse sõnade all korralik mees. Iseloomult oli ta kinnine ja veidi jäik. Võisime mõnikord kõndida pika maa, ilma et oleksime sõnagi vahetanud.

Talve jooksul said Pärnu mitmekümne kilomeetri pikkused

puiestikuteed mitmed korrad mõõdetud. August Reiman näis mu masendusest aru saavat. Ta püsis mu kõrval hea sõbrana, ei nõudnud midagi ega olnud pealetükkiv. Ta ootas.

Kui kevadine päike paistma hakkas, tundsin, et valutav haav hakkas vähehaaval paranema ja mu tundeelu muutus tasakaalukamaks. Mulle hakkas selguma, et minevik on minevik ja et tuleb alustada uut elu. Sellesse kuulusid loomulikult oma kodu ja abiellumine.

Mu sünge tuba hakkas mind küllastama. Kord jalutades imetlesin üht valget, rõõmsat maja keset õitsevat aeda.

„Oh, kui ma saaksin seal elada!“

Läksime edasi. Ta näitas üht teist, veelgi ilusamat maja. „Aga kuidas sulle see meeldib? Siin on kogu alumine kord tühi.“ „Kuid see on ju perekonnakorter!“ „Noh, aga kas sa siis ei taha elada perekonnakorteris?“ küsis ta, ja ta hääles oli soe kõla.

„Muidugi tahan.“

Sellest peale hakkasime sihikindlalt otsime endile ühist ja uut korterit.

Looduse kevadine jõud ja veetlused tõmbasid meid mõlemaid kaasa. Oma kodu asutamine haaras mindki. Üürisime endile sobiva, mugava ja kauni korteri, milles oli neli tuba. See asetses Aia tänaval, supelpargi parimas osas. Sisustuse kavandamine oli huvitav ning täitis mind innuga. Saali ma aga ühelgi juhul ei soovinud tol ajal moes olnud kõrget plüüšiga kaetud mööblit, vaid midagi pehmet ja mugavat, idamaist. Selline mööbel siis tellitigi.

Nii hakkasime ehitama ühist pesa. Mu pettumus esimesest armastusest ja vapustused grusiinlasest olid viinud mu mõtted otsuseni, et näitleja peab abielluma ainult näitlejaga. Siis võivad nad teineteisest aru saada, arvasin. Vaid näitleja võib teist näitlejat inspireerida, ainult näitleja võib teist näitlejat ta loovas töös aidata. See oli siis mu ideaal.

August Reimani kaunis mehelik hääl ja vahetevahel kuuldud soe toon ja tema artistlik välimus olid pannud mu kujutlema, et temas on rohkemgi peidus kui ta tavaliselt laseb välja paista. Mul tekkis tahtmine vabastada temas kõik need jõud ja anded, mida ma kujutlesin temas leiduvat. Mõtlesin isegi nii, et ta peaks koguni loobuma oma töökojast ja hakkama ainult näitlejaks.

Kuid ideaalid teostuvad harva.

Kevadine Pärnu.

Parke ja puiesteid, lilli ja rohelisi muruväljakuid — see on Pärnu. Mereranda viiv kaskedega piiratud allee oli minu meelest kauneim. Sirged, valgetüvelised kased oma alles hiirekõrvule puhkenud okstega värisesid. Ei ole midagi nii ilusat ja koduselt armast, kui värskelt lõhnavate kaskede esimene rohelus.

Lõpmatutena tunduvad puiesteed olid Pärnu omapäraks. Kaskede, kastanite, siberi kuuskede ja tavaliste kuuskede alleed algavad kõik suurest rannapargist. Need keerlevad piki mereranda ja risti-rästi roheliste väljakute vahel läbi kogu linna. Sirelid, akaatsiad ja arvukad muud põõsad annavad linnale looduslikku ilu.

Mererannal asub Pärnu elu tsentrum — supelasutis, kus haiged ja väsinud inimesed saavad mitmesuguseid vanne ja tervisravi. Sinna voolaski suvevõõraid nii kodu- kui ka välismaalt. Ka mitmesugust meelelahutust pakuti rohkesti. Pärnule on omane pehme, soe ilmastik ja imekaunis liivarand.

Rannale ehitati iseseisvuse ajal suur tore rannahotell ja rannakohvik, millel oli seenekujuline, omapärane rõdu. Samuti kaeti iseseisvuse ajal Pärnu kõnniteed asfaltkõva punase kattega, mida mööda oli mugav kõndida.

Aastal 1929 teostus lõpuks ka kaua kavatsetud ja plaanitsetud Lydia Koidula ausamba püstitamine Pärnu, Koidula kooliaja- ja noorusaastate linna. Samba oli kavandanud kujur Amandus Adamson.

Samba paljastamine oli üks vaba Eesti suurtest kultuurisündmustest. Pidulik aktus peeti „Endla" teatrisaalis. Aino Kallase teenekas ja väärtuslik ettekanne oli aktuse keskpunktiks. Koidula luulet kanti ette niihästi koorilauludena kui deklamatsioonidena. Mind oli Tallinnast kutsutud Koidula luuletusi deklameerima.

Sammas oli paigutatud avarale rohelisele väljakule, Koidula platsile. Selle tausta moodustab puiestiku roheline müür, selle ees laiub linn, vastas asetseb Pärnu tütarlaste gümnaasiumi ilus maja. Lydia Koidula seisab kivisel alusel, loomulikus suuruses, rahvariides, lüüra käes, pilk kaugusse suunatud. Samba ees on bassein purskkaevuga, milles kuldkalad ujuvad. Mitmesugused lillepeenrad täis kõige imelisemais värves lilli kerkivad roheliselt murult. Kitsad, punasevärvilised kõnniteed keerlevad muruväljakul ja arvukaid mugavaid pinke on asetatud ümbrusse. Laste mänguväljak ja liivakastid on asetatud veidi kaugemale. Kaunitel suvepäevadel täidab kogu ümbrust laste rõõmus kilkamine. Kõik siin Koidula ümber on hele ja kaunis. Kui istud põõsa varju pingile, on nii mugav olla, et raske on uuesti minema hakata. Koidula sügavtõsine pilk, ta lehvivate juuste ja hõljuva räti lennukus sunnivad vaatajat ikka uuesti tagasi pöörduma.

Millal sind teretan, laulude rand?
Ei vastust ann'd
Õhu, ei pilve, ei linnukse viis!

Kuid pöördume tagasi sinna Pärnusse, kus ma töötasin noore näitlejana.

Pärnust ja pärnakate elust.

Pärnu linnas võis eraldada kolme eri linnaosa, nimelt linna keskus ehk linna süda, siis suvilate rajoon ja lõpuks jõetagune linnaosa, mida kirjanik Jakobson nimetab „Vaeste-patuste aleviks".[27]

Raudteejaamast minnes, mis on tagasihoidlik puuehitis, asub vasakul pool „Endla" teater.[28] Rüütli tänav on siin nagu Tartuski peatänavaks. Linna parimad ärid asuvad sellel tänaval. Kirik, tütarlaste gümnaasium ja „Endla" olid keskuse tähtsamad ehitised.

Puiestikuteed viisid keskusest mereranda. Selles suunas laius ulatuslik villade rajoon. Suvilad olid suured, vene stiilis, dekoratiivsete tornide, nikerduste ja rõdudega. Igaüht neist ümbritses oma lokkav aed. Rannarestoranist kulges piki randa pikk tore rannapuiestee, ühel pool meri, teisel pool arvukad suvilad. See lõppes ilusa lossisarnase villaga, mille oli ehitanud mitmekordne miljonär Ammende. Selle villa juurde kuulus kõik see luksus ja hiilgus, mida sel ajal osati kujutleda: tenniseväljakud, triiphoone, haruldased lõunamaised taimed ja lilled, sammastikud jne.

Jõetagune linnaosa meenutas rohkem alevikku kui linna. Väikesed puumajad kükitasid tagasihoidlikena aedade keskel. Selle keskuses asus lai väljak, mis oli Pärnu traditsiooniliste kolmenädalaste aastalaatade paigaks.

Sinna tuli kaupmehi koos kaupadega Tallinnast, Riiast ja Venemaaltki. Telkkatustega kaetud müügilauad pakkusid kõige

[27] August Jakobsoni romaan „Vaeste patuste alev".

[28] Hoone hävis Teise maailmasõja ajal. Praegu asub sellel kohal hotell „Pärnu".

mitmesugusemaid kaupu. Seal liikus ja kihises inimesi suurel arvul. Vabriku- ja maatüdrukud ning -poisid kõndisid seal kenasti käsikäes ja poisid ostsid tüdrukutele kollast rosinatega saia ja roosat limonaadi.

Linna keskusse olid koondatud riidekaupmeeste poed. Kaupmehed ise olid suurelt osalt juudid. Müüjad meelitasid möödaminejaid äridesse ja jooksid neile isegi tänaval järele. „Ei ole vaja osta, tulge ainult vaatama!" Kui möödamineja laskis enese sisse meelitada, siis vaevalt ta ostmata välja pääses. Kaupluses algas kuulus pakkumine ja tingimine. Osavad tingijad võisid mõnikord osta kauba kümnendikuga algul nõutud hinnast. Tühjaks need riidekauplused laada ajal tavaliselt ostetigi, sest rahvas hoidis raha ja sooritas ostud peamiselt just laada ajal.

Lõbustusi pakuti laadal laialt. Tsirkus, palaganid, karussellid ja muud. Oli õnne ja rõõmu lastele, oli lusti ja lõbu ka täiskasvanutele. Minagi sõitsin mõnikord koos Reniga karussellil ja imetlesin kunsttükkide tegijaid, siugnaisi, magavaid iludusi ja muud arusaamatut, mis tõmbas vastupanematult enda poole. Leierkastimäng, kaupmeeste kaubapakkumishüüded, noorte lärm ja kõik muu kohin sulasid ühte seesuguseks tervikuks, mis võlus ja tõmbas kaasa. Maitsevad vahvlitorbikud toodi alati soolaks-leivaks koju kaasa.

Enne Esimest maailmasõda oli Pärnu saksastunud linn. Siis elas seal palju baltisakslasi ja saksastunud eestlasi, keda kutsuti kadakasaksteks. Ärideski kõneldi enamasti saksa keelt. Eesti keelt kõnelevatele linlastele krimpsutasid müüjad nina ja maaelanikega kõnelesid nad heatahtlikult peenutsevat eesti keelt.

Eestlus hakkas siis teadlikult ja sihikindlalt esile tungima. Seda juhtis eesti intelligents. Eestimeelne haritlaskond, eelkõige akadeemilise haridusega, hakkas moodustama oma ringkonda, kuhu kuulusid arstid, advokaadid, gümnaasiumiõpetajad, pangaametnikud, mõned ärimehed, ajakirjanikud jne. See ringkond oli omaette ja muist linlasist eraldunud. Ühes rühmas käisid nad tennist mängimas, purjetusretkedel, pidudel jne. Osa neist tegutses ka „Endla" teatri juures ja kuulus selle juhatusse. Mulle on meelde jäänud järgnevad nimed: laevade omanik Linde ja tema abikaasa, kontoriametnik Emma Uuehendrik, pangadirektor Teetsov, näitleja Teetsovi vend, advokaat Jürvetson, doktor Uustalu ja tema proua, endine näitleja Ella Uuehendrik, kellede kodus ma tihti olin võõraks, doktor Kukk, toimetaja Jung, pianist proua Talvik ja ta mees doktor Talvik, pangaametnik Luise Andersson, hiljem proua Järv, ja rida teisi, kelle nimesid kahjuks enam ei mäleta.

Mina sattusin Pärnus peamiselt kaupmeeste ja ärimeeste perekondadesse, sest mu venna Friedrichi lesk kuulus nende hulka. Kuid need olid suurelt jaolt kadakasaksad. Südamlikud ja liigutavad nad olid ja külalislahked. Kui kohvilauas arenes elav saksakeelne jutuajamine, siis tekitas see minus protestivaimu ja ma vastasin alati selgelt eesti keeles, kuigi ma saksa keelt oskasin. Renisse nakatus lapsest peale see tuline eestimeelsus ja lõpuks läks ta minust oma innukuses ettegi.

Kunstisündmusi Pärnus.

Kui meie väike veetlev supellinn Pärnu kevaditi ärkas talveunest ja hakkas uppuma rohelusse, puhkes tavaliselt ka kunstimaailma lühike, kuid elamusrikas külalishooaeg. Reeglipäraselt käisid niihästi „Vanemuine" kui ka „Estonia" siin külastusel ja sageli esines Pärnus ka kuulsaid muusikakunstnikke. Üheks silmapaistvaks sündmuseks oli meie Paula Brehmi ja soomlase Väinö Sola ühine kontsert a. 1913.

Paula Brehm ja Aino Tamm olid sel ajal meie esimesed, menukad ja ainukesed kontsertlauljad ehk, nagu rahvas neid nimetas, „kunstlauljad". Paula Brehm oli väikesekasvuline ja tumedajuukseline. Ta lüüriline, kuigi väikese ulatusega hääl kõlas kaunilt ja vabalt. Ta tõlgendus oli nüansirikas ja musikaalne. Aino Tamm taas oli kollasejuukseline, kogult korpulentne ja tore naine, kelle kohta võib öelda: belle femme. Tema tugev hääl, mis veidi tuletas meelde sarvepuhumist, helises kõlavana, kaunina ja hõbeselgena. Aino Tamme esinemistes oli alati diivalisi efekte, kuna Paula Brehm oli liigutavalt tagasihoidlik.

See oli minu mälestuse järgi Väinö Sola esimene esinemine Pärnus. Ta kuulsus oli küll ulatunud juba siia varasemast ajast, sest ta oli esinenud külalisena „Estonias" juba a. 1910 peale. „Endla" saal oli tema esinemisel ääreni täis. Väinö Sola polnud mingi kompvekimagus tenorihäälega noormees, vaid meeldival kombel mehelik. Ta vallutas publiku oma rahulikkusega, vahenditusega ja isikliku sarmiga. Ta imekaunis tenor tõmbas kuulajad kaasa oma dramaatilise jõuga. Ta tõlgendas musikaalselt, varjundirikkalt ning tõelise kunstitundega. Eriti vallutasid publikut ta kelmikus ja poisiklikkus. Ta võlus Pärnu publiku täielikult, nagu ta seda varem juba Tallinnas ja teistel esinemistel Eestis oli teinud.

Nii „Estonia" kui „Vanemuine" tulid sel kevadel meile külla. „Estonia" tõi kaasa teise soome kunstniku, Hilma Rantaneni.

See oli pikk, sihvakas naine, lava jaoks eriti tänuliku välimusega. Ta kõnehääl oli hästi koolitatud, kultiveeritud ja diktsioonilt selge. Oma osa esitas ta eesti keeles, võõras aktsent lisas ainult veetlevust ja pikantsust. Eesti keel, mida me ise sageli pudistame liiga kiirelt ja hoolimatult, kõlas tema kõnes selgelt, puhtalt ja kaunilt. Mulle meeldib üldse soomlaste eesti keele hääldamine. Nad täiendavad meie keelt oma rahulikkuse ja selgusega.

„Estonia" ringreisurühm kandis ette kaks näidendit, teine neist oli L. Schmidti salongikomöödia „Unenägu".[29] Tükis mängisid kaasa teatri nimekaimad näitlejad Erna Villmer, Netty Pinna, Paul Pinna, Betty Kuuskmann[30] ja teised. Loomulikult keskendus kogu huvi külalisele. Hilma Rantanen näitles üht neist diplomaatlikest, tarkadest ja veetlevatest abielunaistest, kes oskavad oma igavese naiselikkuse abil keerata mehi ümber sõrme. Ja kui hurmavalt ta seda tegi! Ta valitses lava oma küpse tõlgenduse ning suurepärase tehnikaga.

Elamuseks oli mulle ka Erna Villmer, keda ma nüüd nägin esimest korda. Ta näitles üsna väikest, tähtsusetut tütarlapseosa. Kuid mõelge, temal puudusid kuldsed inglijuuksed ja beebilikkus! Ta omad loomulikud juuksed olid lihtsalt, isegi hoolimatult mingi lehvikuga kinni seotud. Ta oli ainult veidi grimeeritud ja ta ninagi oli pisut punane. Kõne, liigutused ja kogu väljendusviis olid ääretu lihtsad ja loomulikud. Kuid ta on ju loomulikult nii veetlevalt väike ja mitte seesugune koljat nagu mina, kaitsesin end mõtetes. Ja kui armsa nüansirikka ja elava plika ta andis oma osast. Kuid Erna Villmer oli saanud ka tõelise lavaõpetuse, pealegi Moskva Kunstiteatri stuudios.[31]

Jah, Moskva Kunstiteatri kool! ohkasin sügavalt. Seal oleksin minagi võinud olla, ja ehk just nüüd, kui... kui mu õnnetu grusiinlane ei magaks mulla all! Ja jälle hakkas mu süda lainetama. Kas see haav ei parane iialgi?

„Estonia" jätkas oma ringreisu Pärnu ümbruses. Vahepeal tuli Pärnusse võõrusetendusele „Vanemuine" koos oma diiva Anna Altleisiga. See oli mulle kodune ja lähedane sõpruskond. Tore oli neid jälle kohata. Anna Altleisiga oli meil südamlik vahekord juba Tartu päevilt ning samast ajast olid mu suhted

[29] Mängiti 1914. a. „Estonias" pealkirjaga „Ainult unenägu".
[30] Hiljem Betty Kuuskemaa.
[31] E. Villmer õppis 1908—1910 Kunstiteatri näitleja A. Adaševi stuudios.

lähedased ka teistega. Kutsusin nad kõik enda juurde külla. Olime nagu üks perekond, mina, Liina Pääsuke, olin perekonna noorim liige, kellesse nad suhtusid sooja huumoriga. Hõbejuukseline dekoraator Tuurand osutas nüüd endisest veelgi suuremat viisakust ja rüütellikkust. Panin tähele, et Tuurand ja August Reiman sobisid eriti hästi ja nendest saidki hiljem sõbrad.

„Vanemuisel" oli kaks etendust. Nendest mäletan W. Somerset-Maughami „Mrs. Dot'i" Anna Altleisiga nimiosas. Etendus on jäänud vaid uduselt meelde, kas selle tõttu, et salongidaamid polnud Anna Altleisi sobivaimaks osaks, või seepärast, et „Estonia" purjetas otsekui suur laev Pärnusse ning jättis eriti oma Hilma Rantaneni tõttu võimsad järellained linnakesse.

Üks vennastuspidu.

Juhtus erakordne lugu. „Vanemuine" ei olnud veel jõudnud lahkuda, kui „Estonia" tuli ringreisult linna tagasi. „Estonia" ja „Vanemuine" kohtusid esimest korda reisul ja sellest kujunes suur silmapilk, mida põhjalikult pühitseti.

Pidulik lõunasöök söödi „Endla" restoranis ülevoolavas, rõõmsas meeleolus. Lõpuks jäädvustati „Estonia", „Vanemuine" ja väikeveli „Endla" ühisel pildil. Kõik sündis nelja-viie tunni jooksul, sest mõlemad teatrid pidid lahkuma õhtuse rongiga. Jaamas saavutas meeleolu oma tipu. Olime juba kõik jõudnud südamesõpradeks saada! Hilma Rantanen oli nõrkemas noorte austajate tormilisest jumalagajätust. Kaks suurt, Paul Pinna ja Ants Simm, õõtsusid vagunitrepil hellas süleluses, kui rong liikvele läks. Õnneks oli see aeglane susla, muidu oleks võinud juhtuda õnnetuski. „Elagu, elagu, nägemiseni, nägemiseni!" hüüti „Endlale". Õnnest joobunud väike „Endla" karjus oma hääle kähedaks: „Elagu „Estonia", elagu „Vanemuine", elaaa—guuu!" Suur rahvahulk oli kogunenud jaama jälgima seda näitlejate omapärast rõõmupidu otsekui mingit vabaõhuetendust.

Kitsarööpmeline rong oli juba kadunud vaatepiirilt, ainult kaugelt kuuldus veel selle hele vilistamine. Eesriie oli langetatud. Kuid meie, nüüd juba end vaeslastena ja mahajäetuina tundvad endlalased, vaatasime kaua sinnapoole, kuhu suurteatrite sõbrad olid kadunud, kuni lõpuks meiegi ohates liikuma hakkasime. Linn tundus tühjana ja hallina. Ühine nukrus viis meid jälle „Endlasse" otsekui mingile järel- või lohutuspeole. Kuid selle jätkamine ei õnnestunud enam ja varsti läksime igaüks oma suunas koduteele. Ilus mälestus! Kahju ainult, et sellest lõbusast teatriajaloolisest sündmusest mul pole fotot säilinud.

Ringreis Mulgimaal.

Hooaja lõpp lähenes. Ka meie reisisime paar nädalat Pärnu ja Viljandi maakonnas ringi. Eriti head mälestused jäid Abja alevikust, mida naljatades kutsuti „Mulgimaa pealinnaks". Mulgimaa on Eesti maakondadest silmapaistvaim. Maa on viljakas ja maakond jõukas. Õitsevates taludes elasid veel tugevatena vanad talupojatraditsioonid. Mulk on iseteadev, arukas ja oma maakonna üle uhke. „On maid maailman tuhandit — ütsainus Mulgimaa..." lauldakse uhkelt selles Hendrik Adamsoni laulus, mis Juhan Simmi viisistatuna on muutunud Mulgimaa hümniks.

Enne etenduse algust sõitsid mulgid pidulikult ja uhkelt oma toredate hobuste ja ilusate vaipadega kaunistatud vankritega rahvamaja õue. Suurem osa meestest oli riietunud rahvariidesse. Iseloomulikud sellele on pikk, must, punaste ilustistega kaunistatud vammus ja laiaääreline kübar. Ilma habemeteta ja vurrudeta, nägu siledaks aetud, kuid pikkade juustega, meenutasid nad kunstnikke.

Kassaproua oli juba aegsasti varunud rohkesti peenraha, sest mulk viskas meelsasti laia liigutusega viie- või kümnerublase kuldraha letile, kuigi ta oleks ostnud ainult kas või kahekümne viie kopikalise pileti. Saalis olid nad jutukad. Keset etendust avaldasid nad oma arvamusi — poolt ja vastu —, mis oli omal kombel lõbus kaasaelamine, kuigi segavalt mõjuv. Kui näidend oli lõppenud, aplodeerisid nad siiski rahulolevatena ja vaimustatult.

Peale etendust istusid mõned peremehed rahvamaja restoranis ja kui meie, näitlejad, läksime õhtut sööma, siis vaadati meid ainiti ja kriitiliselt. Kui mõnele sellisele rikkale peremehele mõni näitleja oli meeldinud, siis kutsus ta seda väärikalt ja kõva häälega oma lauda: „Tule siia, noormees!" või „Tule siia, preili!" Keda kutsuti, see pidi ka minema, sest ei sobinud haavata nende kombeid. Siis tellis mulk hiiglasuure portsjoni, kas või terve kilo viini vorste koos hapukapsaste ja likööriga, kui ta külaliseks oli naine. Kui see aga oli mees, siis tõmbas ta taskust salapärase tumeda vedelikuga täidetud pudeli ja ulatas külalisele, kelle silmist käis tuli välja juba esimese lonksu järel. Osavõtlikult õhutas mulk: „Söö ja joo ja siis ajame juttu!"

Kuid mulgitarid? Nad ei kandnud päriselt rahvariideid, vaid nende riietusse kuulusid tavaline pikk kleit ja lai pealisjakk. Kaunistuseks oli aga naistel ilus siidrätik pikkade narmastega. Käsivarrel kandsid nad värvikat suurrätikut. Vastupidi meestele

käitusid nad tagasihoidlikult ja kas istusid vaikselt meestega koos lauas või mõned isegi eeskojas, ja ootasid kannatlikult, millal isand oli valmis lahkuma.

Lõbus maa oli Mulgimaa ja sealt lahkuti alati heas tujus.

Abielu ettevalmistusi.

Me olime nüüd juba kihlunud paar, mina ja August Reiman. Terve talve jooksul olin oma kirjades emale selgitanud sündmusi ning kavatsusi. „Kui ainult saaksid õnnelikuks, armas laps," kirjutas ema hellalt.

Kui kevadel sõitsin koju Valka puhkusele, kutsusin August Reimani kaasa ja leppisime kokku, et sealt sõidame Viljandisse tema vanemate koju. Valga kodu oli jälle lillede ja okstega ehitud. Emake, armas! Kuid see oli ka ju väike pidulik sündmus meie perekonnas. Panin tähele, et mu peigmees oli jätnud meeldiva mulje.

„Korralik noormees, kindel amet ja kindlustatud majanduslik olukord," muheles isa rahuldatuna. „Saad hea mehe," arvasid vennad. Kuid ema, tema oli tagasihoidlik. „Kas ta sulle ei meeldi, mu emake?" „Ma ei tea õieti. Ta on küll meeldiv ja kena välimusega, kuid... kas ta on mees sinu jaoks?", ohkas ta.

Uus liige oli igal juhul siiski perekonnas heaks kiidetud. Viljandis, mulkide pealinnas, võeti meid samuti sõbralikult vastu. Kas tulevane minia seal täielikult heaks kiideti, seda ma ei tea, kuid vähemalt ta ema oli mulle väga lahke ja südamlik. Uus liige oli vist ka sellesse perekonda vastu võetud.

Kui palju vaeva, hoolt ja tööd tekitab pulmakleit tavaliselt mõrsjatele! Minul läks selle hankimine üsna hästi. Mul oli hea tuttav õmbleja Tartus. Tal oli maitset ja ta suutis oma töödele anda elegantsi.

„Tee mulle pulmakleit valgest siidist, tee see oma maitse kohaselt," kirjutasin talle. Pakk tuligi postiga määratud ajal. Innuga ja uudishimuga riietusin uude kleiti ja peeglisse vaadates konstateerisin, et see oli tipp-topp, sobiv nagu valatud. See valge kleit oli ehk silmatorkav, valmistatud seda arvesse võttes, et võiksin seda näitelaval kasutada. Ei olnud proovimise piinu, ei otsimist ega valimist. Missugune varandus ja kadeduse põhjus selline õmbleja kõikidele naistele on, eriti veel teatriinimestele!

Otsustav samm.

„Olete siis näitlejaks hakanud?“ küsis Wühner, mu pühapäevakooli- ja leeriõpetaja jahedalt, kui käisin ta kantseleis laulatusele eelneval päeval. Kaastunde ilme varjutas ta ilusat nägu.

Pulmapäev tuli vihmane.

„Taevas nutab, see on halb ennustus,“ ohkas ema. Laulatus oli Valga kirikus ühel sügispäeva õhtul sõprade ja tuttavate juuresolekul. Mingi pinge pidas mind oma võimuses kogu selle pühaliku toimetuse ajal, millesse langes väike jaheduse pisar, kui pastori pilk peatus mu pulmakleidil. Alles siis, kui laulatus oli läbi, kui orel tasa mängis ja kui õnnitlejad meid ümbritsesid ning kui nägin oma ema silmis pisaraid, siis vabanesin, ja liigutus valdas meid mõlemaid.

Kirikust sõitsime pidulikult kaunistatud koju, kus pulmalaud meid ja lähemaid omakseid ootas. Peeti südamlikke kõnesid ja meie ühisele eluteele sooviti õnne ning Jumala õnnistust. Tuttav, armas kodukontsert lõpetas selle perekonnapeo. Meie koosviibimisel valitses harras ja südamlik meeleolu, kuid ilma ülevoolava rõõmuta.

Töökoorma all.

Aleksander Teetsovi viimast tööperioodi Pärnus iseloomustas eriti kiire tegevus, kuigi oli nõnda olnud ka juba eelnevatel hooaegadel. Sügisest 1913 alates liitus „Endlasse“ uusi näitlejaid, nimelt pr. Kreek, Kristjan Hansen ja Ferdinand Pettai.

Hooaeg alustati B. Björnsoni näidendiga „Pankrot“. Minul oli selles jälle tütarlapse osa, Signe-nimeline. Sellel tükil polnud minu mälu järgi õiget edu. Vähemalt lavastajale tehti arvustustes märkusi. Ms. kirjutas „Postimees“ (nr. 202, 4. sept. 1913): „Kuid juhatus näib siiski võtvat oma ülesannet liiga kergelt. Või on aeg liiga lühike, et üheks rühmaks koondada hiljuti kokkuseatud näiteseltskonda... Enam armastust osale, enam hinge, soojust ettekandele...“

Sellest peale algas jälle see näidendite tulv, mille keerises „Endla“ teater oli juba eelmisel hooajal seisnud. „Endla“ seltsi tegevuse aruanne a. 1912 („Postimees“ nr. 42, 26. veebr. 1913) teatab, et „aasta jooksul on peetud 1 peakoosolek ja 45 eestseisusekoosolekut. Näitemänguõhtuid on olnud 28, perekonnaõhtuid, lillepidusid, näokattepidusid on olnud 7. Aastapäeval peeti suurem muusikaõhtu.“

Sama allikas jutustab aastast 1913 järgnevalt („Postimees“ nr. 29, 6. veebr. 1914): „Aasta jooksul on 46 näitemängu mängitud, nendest 32 uut tükki, kuna 14 korratud on... Peale selle 6 piduõhtut, kus näitemäng eeskavas oli... Etendustel on käinud 8825 inimest.“

Kui esietendusi tuleb sellisel hulgal, siis pole ei näitejuhil ega näitlejatel aega oma töösse süveneda. Nii elas siis „Endla“ tööhulga suuruse ja mitte töö kvaliteedi tähe all.

Teetsovi ajal mängitud kümnetest näidenditest mäletan ainult mõningaid, ja nendestki mitte, mis aastal need ette kanti. Siin mõningaid: Ibsen „Rahvavaenlane“, Heijermans „Hingede päev“, Thoma „Kõlblus“, Davies „Meie Käte“, Johnson-Young „Kuidas meest saab“, Luts „Paunvere“, Walter ja Stein „Preili doktor“ jne.

Meie, näitlejad, ei teadnud, missugused mäekõrgused raskused „Endla“ seltsil oli tulnud võita oma maja ehitades. Kuid jõudsime arusaamisele, et need polnud ületatud maja avamisega. Pärnu pole mingi suur linn, seal oli muidki seltse ja „Endla“ liikmete arv oli sel ajal vist umbes 250 ümber. Maja ja teatri ülalpidamine nõudis selle sõpradelt arvamatuid ohvreid mitmel eri viisil.

Kuigi harrastuse vähenemine — see, mis valitses hooajal 1913/14 — mitmeaastase pingutuse järel oligi arusaadav, oli see minu arusaamise järgi siiski möödaminev nähtus. „Endla“ üritas täies purjes edasi sõita ja kutsus seetõttu peale Teetsovi lahkumist juhatajaks tuntud teatrimehe Karl Jungholzi Tallinnast, otsekui oodates uute tuulte puhuma hakkamist. Uued tuuled hakkasidki puhuma, kuid ka vihaseid torme kerkis mitte ainult „Endla“, vaid kogu meie maa kohale.

See Teetsovi viimane tööhooaeg tundus meie, näitlejate meelest ebamäärasena. Selle järel, kui ta oli otsustanud „Endlast“ lahkuda, ei paistnud tal endalgi enam olevat tahtmist täie innuga juhtimisele pühenduda. „Tulgu uus juhataja ja tehku neis oludes imesid,“ lipsas mõnikord irooniline märkus. Ükskõiksus nakatus näitlejaskondagi.

Aleksander Teetsov.

Pärnu ajajärgult mäletan Teetsovi näitlejakuju palju selgejoonelisemalt kui lühikeselt ühise töö ajajärgult Tartus. Pean teda andeks, kellel oli suure näitleja omadusi. Ta näitlejaskaala oli lai, ta võis esineda ühevõrra usutavalt nii traagilistes kui ka koomilistes osades. Suurepäraseks arenes ta siiski koomikuna.

Koomik oli ta ka tavalises elus sel määral, et sellest sai tema teine mina. Surmtõsiselt võis ta kinnitada, et must oli valge. Loomulikult sai temast koomikuna publiku soosik. Nagu mäletan, oli tal ka näitejuhi annet. Minu meelest oleks ta aga pidanud saama Menningi pikaajalise koolituse. Võib-olla koos sellega oleks ka arenenud sisemine kindlus ja selgroog.

Publiku soosikuna ja humoorika seltskonnainimesena sai ta oma sõpradelt arvukalt kutseid õhtusöökidele nii restoranidesse kui ka kodudesse. Võib-olla hakkas talle liialt meeldima nendel koosviibimistel, millede keskuseks ta lõbusa inimesena oli. Juhtiv teatritöö hakkas selle all vähehaaval kannatama ja teatrimasinavärgi ringkäiku tuli väikesi segadusi. Minu mälu järgi ta sai ühelt arvustajalt laita seepärast, et ta tööl polevat eesmärki ja et ta ei lisavat sellele oma isiklikku panust, tallates vaid paigal ja jäljendades pealiskaudselt „Vanemuise" repertuaari ning töömeetodeid. Lõpuks ta märkas isegi, et midagi ei klappinud, küllastus varsti ja pöördus tagasi „Vanemuisesse", otsekui põgenedes oma kodulinnast, mille ta oli vallutanud ja mille ahvatlustele ta ei suutnud vastu seista.

Frederike von Sadler-Grün, kehastunud musikaalsus.

Kui tundsin enda kutselise arengu peatumist teatris, oskasin õnneks avada teisi väravaid. Meie teatri uustulnuk Ferdinand Pettai asus Pärnusse saabunult jätkama laulu õppimist ja minagi innustusin laulma. Nõnda alustasime mõlemad õpinguid ja pääsesime kuulsa saksa kammerlauljanna Frederike von Sadler-Grüni õpilasteks.

Ta oli tõepoolest omapärane isiksus, uhke kujuga, juuksed lumivalged, ja ta suhteliselt noore näo muutsid elavaks sädelevad pruunid silmad. Sel ajal oli ta seitsmekümneaastane. See rühikas, uhke naine riietus nii suvel kui talvel ainult valgesse. Temperament, valgus ja elurõõm tulvasid temast. Talle meeldisid ainult noored inimesed. Kui teda näiteks kutsuti külla, võis ta vastata: „Tulen ainult siis, kui saan olla noorte hulgas." Kodudes, kontsertidel, igal pool, kus ta liikus, ümbritses teda terve leegion noori. Tema õpilaseks pääsesin minagi.

Ta hääl oli ta nooruses kindlasti olnud väga kaunis, ja seda võis üha veelgi ta laulust kuulda, milles siiski oli märgatav ka saksa kooli „sarvepuhumisstiil" itaalia kooli lainetava laulustiili asemel. Ta asetas õpilastele suuri nõudeid ning püüdis neis eriti arendada musikaalsust, rütmi ja õiget hingamist. Ta laskis

häälel olla sellele looduse poolt seatud piirides, püüdes ainult seda täiendada. Ta ei rikkunud kunagi kellegi häält. Ta õpetas ka hingestatud, nüansirikast deklameerimist. Laiskust ja hooletust ta ei sallinud. Ta lemmikõpilasel oli tõesti suurepärane häälematerjal, kuid ta oli hoolimatu ning ehk veidi laisk. „Oh lapsekene," vaevles õpetaja, „su keelel on kulda, kuid sa, õnnetu, ei viitsi näha vaeva, et seda kasutada!" Mõnikord ta lausa nuttis selle pärast. Mina meeldisin talle seetõttu, et ma olin näitleja. Erilise hoolega õpetas ta mind teksti selgelt hääldama.

Ligemale kaks aastat olin tema õpilane. Imestan praegugi veel, kuidas ma siis laulsin vabalt, ilma raskusteta ja loomulikult isegi nõudlikke aariaid. Teinekord aga mõtlen nüüd tihti, millest see olenes, et kui hiljem Tallinnas jätkasin oma lauluõpinguid mõnede tuntud õpetajate juhatusel ja kaks aastat konservatooriumis, et siis kõrgete häälte seadmine moodustus nii õpetajale kui ka õpilasele sedavõrd raskeks ülesandeks, et see mõnikord lausa higi otsale tõi. Mu noorusel oli sel Sadler-Grüni perioodil kindlasti oma osa ja muidugi ka tema oskusel hoida häält selle looduslikes raamides.

Kuid kodu ja kodune elu?

Imestan nüüd, kui pikk siis oli päev ja kui palju sisurikast tööd sain sellesse mahutada: proovid teatris kell 10—15 ja tihti õhtused proovid kell 20—23, mõnikord hiljemgi, etendused, laulutunnid ja nende juurde kuuluvad harjutused, ning lõpuks ulatuslikkude osade päheõppimine. Peale selle kõige jätkus veel aega ka meelelahutusele ja muudele harrastustele. Vähemalt kord nädalas käisime koos mehega korrapäraselt kinos, lisaks kõikidel kontsertidel ja mitmetel sellele ajale omastel pidudel, kus tantsiti kella 3—4-ni hommikul. Meie kodu kordaseadmine ja kaunistamine nõudis oma aja. Toidu valmistamise ning kõik muud argipäevased toimingud sooritas teenija.

Üks meie kodu neljast toast oli üüritud Ferdinand Pettaile, kes oli samuti Valgast pärit. Ta oli lõbus ja huumoririkas noormees. Ta laulis meeldiva tenorihäälega ja kuulus ka — nagu öeldud — Sadler-Grüni õpilaste hulka. Oma välimuse tõttu ta siiski ei sobinud armastaja-tenori võluriülesandeid täitma. Selle tõttu oli ta veidi kibestunud. Kuid koomiliste karakterosade jaoks oli ta nagu loodud. Ferdinand Pettaist saigi hiljem „Vanemuise" teatri operetilavastaja ja koomik.

Sellest lõbusast mehest kujunes meie kodu hea vaim. Suurepärase huumoriga ning tabava imiteerimisoskusega suutis ta

laiali ajada noorpaari kodurahu vahetevahel ähvardavad kõuepilved. Kui suurepärane abivahend ja päästerõngas on huumor mitmeteski ohtudes!

Meie abielu algas õnne tõotavate tähiste all. Kiindusin ikka enam oma mehesse. Oli hea ja kindlustatud olek, mugav kodu, ning vabana majanduslikest ja argipäevastest muredest võisin anduda mu armastatud loovale teatritööle.

Samal ajal kui ma ise kogu oma olemusega olin kiindunud töösse, jälgisin pidevalt ka oma mehe teatritegevust. Kui ta mõnikord õnnestus oma osades, olin rõõmus ja uhke. Tema töö-jõu ja aja jagunemine kahe ala vahel, ärile ja teatrile, oli talle loomulikult suureks takistuseks. Ta kinnine ja veidi paindumatu iseloom oli samuti puuduseks, talle oli raske lähedale pääseda, ta oli nagu soomustatud. Mina, kes ma vähestest kogemustest hoolimata olin tulnud läbi nõudlikust koolist, arvasin, et võin teda, asjaarmastajat, aidata, vähemalt meie töö alguses. Kuid minu sõbralikud katsed talle nõu anda ei õnnestunud. See oli õrn küsimus. Kas ta kannatas üleväärsuse või ala-väärsuse kompleksi all või oli ta asjatult uhke, selles ei jõudnud ma õieti kunagi selgusele. Niiviisi sai sellest aga mu esimene tegelik pettumus. Kui kerge on teoretiseerida ja unistada näitleja-paari ideaalsest koostööst!

Tavaliselt oli mu mees rahulik ja kannatlik, kui aga mingi jõuline tunne sai ta üle võimust, siis võis ta välisest rahust hoolimata muutuda otse ohtlikukski.

Kord tuli meie koju kallis külaline, mu isa. Millise rõõmuga võtsin ta vastu! Viisin ta ka kohe päevapiltniku juurde, et jäädvustada seda sündmust.

Ühel õhtul läksime kõik kolmekesi kinno. Film esitas vene üliõpilaste elu. Õhkkond rabas mind kohe alguses. Ja oh koledust, draama sisu oli peaaegu sama, kui minu kaukaaslase lugu. Jahmusin. Mu isa ja mu mees muutusid rahutuks. Tulime välja keset etendust. Olin vapustatud. Isa kõhatas ja pühkis silmi. Ta ajas kõik süü kinode ja filmide peale. Mees oli tõsine. See juhtum viis mind jälle mõneks ajaks tasakaalust välja. Ikka veel see kummitab, see minevik, mõtlesin ma. „Me ei lähe enam kunagi kinno," püüdis isa murelikuna mind lohutada. Ja siis läks ka see aja jooksul mööda.

Ja siis tuli ema. Rõõmsana ja rahulolevana vaatles ta meie korterit ja majapidamist. „Kas oled nüüd õnnelik, mu laps?" küsis ta. „Olen, emakene, olen." Ei tea kohe, mis oleksin teinud heameele pärast. „Ole kaua meie juures, emakene, või jäägi koguni siia. Nüüd panen su tugitooli istuma ja tööd ei tarvitse sa

teha. Käi ainult jalutamas ja teatris. Nüüd ometi tahaksin ma sulle teha siidkleidi, nii nagu ma lapsena unistasin." Nii lõõritasin õnnelikuna emale.

„Mis sa, lapsuke, nüüd, ega mina ilma tööta elada ei saa!" Ja see tugitoolis istumine algas sellega, et kui tulin proovidelt koju, leidsin ema köögis askeldamas või istumas suure pesu- ja sukkadevirna keskel. Kui need parandustööd olid sipelga usinusega tehtud, muutus ta hajameelseks ja ta pilk kaugenes.

„Nüüd pean hakkama jälle koju minema." „Ei saa veel minna, ema, veel mitte, jää veel siia!" palusin. „Kulla laps, sa oled ju kogu aja teatris ja ma näen sind nii vähe!" Ja tõepoolest sattus alati nii, et kui ema tuli mulle külla, olin just eriti tööga üle koormatud. Uue kleidi pidi ta siiski vastu võtma ja päevapiltniku juures tugitoolis istuma. Ja nii ta siis jälle läks. Jaamas ütles ta naeratades: „Kui tuleb kevad ja suvi, siis hakkan sind jälle koju ootama." Kitsarööpmeline vilistas ja läinud mu emake oligi.

Teine Põldede perekonna kodu oli Pärnus. Mu venna Friedrichi lesk Emilie elas seal koos oma tütre Reniga. See armas väikeke, keda ma varemalt olin lasknud nurisemata oma näo kirjuks kriimustada, oli nüüd 5-aastane tüdruk. Ta oli minusse kiindunud ja minagi temasse, ja öeldi ka, et me olevat välimuselt sarnased. Kodus mängis ta teatrit, üritades ikka oma tädi järele teha. „Oh arm," ohkas ta ema murelikult, „kas temastki tuleb siis näitleja!"

Temast sai kooliõpetaja, mitte näitleja, kuigi innukas teatri sõber. „Perekonna viga," naeris ta. Ja alati, kui kohtusime, muutusime mõlemad nagu lasteks, mängisime ja hullasime ka siis, kui olin juba küpses eas.

Karl Menning loobub teatrist.

Kurb sündmus oli Karl Menningi lahkumine „Vanemuise" teatrist a. 1914 ja ta siirdumine „Päevalehe" juurde. See oli löök ja asendamatu kaotus eesti algavale kutselisele teatrile. Mina olin siis „Endlas" ainuke allesolev vanemuislane, teised olid sinna juba tagasi pöördunud.

„Vanemuise" näitlejaskonnale oli Menningi lahkumine mõjunud masendavalt. Lahkumispeol oli ta kinkide, lillede ja muude tähelepanuavaldustega otse üle külvatud. See tugev mees oli liigutusest muutunud nüüd pehmeks, õrnaks ja isegi abituks.

„Ega see pole lõplik lahkumine. Küll me kord veel kohtume," oli ta püüdnud õnnetuid näitlejaid lohutada. Elasin vaimus

lahkumismeeleoludele kaasa ja saatsin talle tagasihoidliku kingituse ning sügavalt tänuliku kirja.

Samal kevadel kohtasin veel Menningit ta Pärnu reisul „Endlas". Jäime hetkeks kahekesi. Mu kätt surudes ütles ta südamlikult: „Kõigest muust võin ma veel kuidagi aru saada, aga teie liigutav tähelepanu oli mulle ootamatu üllatus. Teie suhtes pole ma seda tõesti ära teeninud. Olen teinud teile palju haiget teie õnnetuse silmapilgul. Kuid ma usun, et teie läbielatud vapustus ja muudki pettumused süvendavad teid näitlejana. Olete siingi edu saavutanud. Olen selle üle rõõmus. Edasi ainult, väike Põlde!" Ta silmad olid niisked. Ja minagi põgenesin kiiresti kuhugi peidupaika nutma.

Sõda katkestab suve.

Meie teatriperet täitsid niihästi lahkumiskurbus kui ka põnevus tuleviku ees, enim aga rõõm puhkusest ja suvest. Osa suvepalgast saadi ette ja noor meel vaid naeratas võidu suvepäikesega. Kõik need, keda mingi muu töö Pärnus kinni ei pidanud, lahkusid linnast. Pärnust, meie maa kauneimast suvituslinnast! Inimene vajab vaheldust ja uut ümbrust. Minulegi oli peaasjaks pääseda loodusse ja tõelisse puhkusse, mida looduse rahu võib pakkuda.

Sel suvel üürisime oma kodust kaks tuba suvitajaile ja meile sattus tulema ei keegi muu kui üks vene kindral oma proua ja haige tütrega. Nende käsutusse jäi meie teenija ja ka mu mees jäi esialgu veel Pärnu selle mõttega, et ta oleks tulnud hiljem järele meie ühisesse suvitamiskohta, Siniallikule, Viljandi lähedale. Mina sõitsin alguses Valka. Oli suurepärane olla jälle kodus ja oma ema hellitada! Sealt sõitsin Siniallikule.

Läbi metsa viiva maantee ääres seisis mõisa endise kõrtsi paksude müüridega hoone. See oli muudetud nüüd väikeseks restoraniks, mida külastasid peaasjalikult linlastest turistid. Sellest majast olime meie üürinud ühe toa. Tuba oli, tõsi küll, üsna sünge, kuid ümbrus oli eriti ilus ja seetõttu vist valitudki ümbruskonna piduplatsiks. Maja läheduses oli väljak, kuhu oli ehitatud ka lava. Seda rohuplatsi ümbritses tihe kuusik nagu müür. See oli tõepoolest hästiõnnestunud vabateater! Seal ma siis harjutasin, laulsin ja hõiskasin, nii et mets kajas.

Eriline nauding oli joosta palja jalu pehmetel heinamaadel. Läbi niidu lookles väike ojake, selles käisin tihti suplemas. Hea oli lamada lõhnavas männimetsas pehmel samblal, vaadata

pilvi, ja olla, ainult olla. Päevad möödusid kiiresti, nagu oleksid neil olnud tiivad. Ma ei igatsenud seltskonda, kuid soojadel suveõhtutel muutusin unistavaks. Mehelt tuli õrnu kirju, kuid nendes teatas ta ikka, et üks ja teine takistus ärasõiduks oli vahele tulnud. Ühel ööl ärkasin koputusest aknale ja kolinast ukse taga ning see oligi viimaks ometi tema. Olin tõepoolest rõõmus.

Meie ühine suvepuhkus jäi aga lühikeseks. Mees tundus olevat kummaliselt rahutu. Pärnus oli nimelt hakanud liikuma kuulujutte millestki hirmsast — sõjast! Meie suvitaja kindralgi oli saanud Peterburist telegrammi ja oli järgmisel päeval koos perekonnaga ära sõitnud. Proua oli olnud väga närviline. Pärnus äratas tähelepanu ka see, et teisedki Venest tulnud suvitajad, eeskätt ohvitserid olid koos perekondadega ära sõitnud. Mees andis mulle nõu tingimata veel maale jääda, kuid ise sõitis ta varsti Pärnusse tagasi.

Olin taas üksi.

Päike paistis üha kirkalt ja pehme suvetuul silitas samuti kui enne. Vesi vulises, niit õitses ja männid lõhnasid vaigust. Kuid midagi oli katki ja rikki läinud ja endine mugav ning hea tunne olid kadunud. Olin nakatatud, rahutus valdas nüüd minugi. Otsisin ajalehti, milledest ma varem polnud väljagi teinud. Sõjajutud levisid nüüd nagu kulutuli ka maale.

Sõda, sõda, sõda! Siis ma ei teadnud veel, kui hirmus ja kole see on, kuigi juba siis sõda mässis selge päikese ning õitseva looduse uttu ning pani inimeste südamed vabisema. On imelik, et suved enne Esimest ja Teistki maailmasõda olid haruldaselt ilusad ja pikad. Looja tahtis kindlasti anda vaestele inimlastele veel võimaluse täite sõõmudega nautida suverõõme, et muuta neid tugevamaks eesolevate raskete päevade ja julmade löökide vastu.

Kuigi mu puhkus polnudki veel lõpul, ei püsinud minagi enam kaua maal. Pärnu oli juba muutunud, seda märkasin kohe, kui olin tagasi tulnud. Rahutus peegeldus kõikjal. Siin ja seal tänavanurkadel seisis inimesi ja kõneldi vaid ühest ja samast asjast — sõjast.

Siis tuli päev, mil sõda kuulutati. Terve linn oli liikvel. Sõdureid marssis ja laule kõlas. Vene komandandi maja ees lainetas rahvahulk. „Maha sakslased, elagu suur Venemaa, elagu sõda!" möirgas sõjast juba joobunud mass. Varsti kuuldus hümn „Jumal, keisrit kaitse sa". Terves selles lärmis valitses vene keel.

Siis algas mobilisatsioon.

Sõjajoovastusele mõjus see kainestavalt. Mehed uurisid tõsistena ning põnevil kuulutustel aastakäikude numbreid ja naisedki

peatusid murelikena neid lugema. Ka minu süda oli rahutu. Millal tuleb mu mehe järjekord? Ja see polnudki kaugel. Sõjaolukord hakkas juba iga kodu uksest sisse piiluma.

Eesti noormehed polnud sugugi vaimustatud mõttest minna Vene väkke, kus nad oleksid sattunud kes teab kuhu rindele. „Kui oleks küsimuses meie sünnimaa kaitsemine, siis oleks iseendast selge, et läheksime, kuid nüüd mitte!"

Ka mu mees kuulus nende hulka, kes arvas nii. Igasugu võtetega püüdsid mehed vabaks pääseda. Tuli seegi päev, mil mu mees pidi minema komisjoni ette. Võitlesin pisaratega. Minnes üritas ta liigutunult mind lohutada. Algas valuline ja rahutu ootamine. Alles õhtul tuli ta koos mõningate sõpradega koju. Tormasin talle vastu.

„Meid vabastati!" teatasid nad rahulolevaina.

„Kuidas nii?"

„See on meie saladus," vastasid nad.

„Või nii! Missugune õnn!"

Teiste lahkumise järel vaatles mees mind uurivalt. „Sa polegi rõõmus," ütles ta kibestunult. „Kas oleksin minagi pidanud minema? Ega ometi..."

Missugune imelik olend sa oled, noomisin ma iseennast. Kui vastuolulised on su tunded. Hommikul nutsin murest ja nüüd... Kas pole nii, et naine romantiseerib ja unistab sangarist mehes igas olukorras. Olgu juba nüüd mainitud, et selliseid „saladusi" ei kasutatud meie Vabadussõja ja iseseisvuse ajal. Tundsin, et olen oma mehe ees süüdlane, ja katsusin igal viisil parandada enda taktitust.

„Endla" hülgab meid.

Kuidas võttis „Endla" meid vastu, kui sõda oli puhkenud augustis 1914?

Seekordne näitlejate kogunemispäev oli üsna teistsugune kui need, millega olime harjunud. Midagi oli õhus liikvel ja see tegi meid rahutuks ja ebakindlaks. Lisaks saabub meile uus direktor. Mida ta toob tulles?

Jutukõmin vaikis. „Uus direktor tuleb," hüüdis keegi, „kõik näitelavale!" Keskmist kasvu, korpulentne, prillidega, keskealine härra ilmus meie ette noore naise seltsis, kes mõjus peaaegu koolitüdrukuna. „Minu naine," esitles ta.

Näitlejaskonda liitus ka uusi jõude — Robert Rood, kes oli tulnud Jungholzi seltsis Tallinnast, ja hr. Freimann.

Uus direktor pidas innustava kõne. Näitlejaskond soojenes.

Kuid siis vaikis näitejuht, ta näole kerkis tume vari, ta vaikis üha. Mis nüüd? Tal näis olevat raske jätkata. Siis see ometi tuli, millest oli keerelnud halbu kuulujutte. „Sellega koos pean teile teatama... halva uudise. Sõja tõttu on teatri juhatus üles öelnud need lepingud, mis ta kevadel tegi... Olete vabad kas ära minema või siia jääma ja jätkama teatritööd, kuid omal vastutusel ja riskil. Juhatus annab teile küll maja vabalt kasutada, kuid mitte midagi muud."

Vaba. Vaba nagu linnuke oksal!

„Kas on linnukesel muret, kust ta saab, mis ta sööb, kas ta nälga sureb?"

Kellele see korda läheb? Mis siis nüüd saab? Ei ole enam võimalusi ka teistesse teatritesse tööle pääseda. Teistesse? Kaks neid teisi meil sel ajal oligi! Ja nendesse meie ei pääse. Ning direktor lisas, et „Estonias" olevat olukord sama.

„Ärge nüüd nii süngeks muutuge!" ütles direktor lõpuks. „Mina omalt poolt kutsun teid üles siia jääma ja alustama omal riisikol. Kui teil on tõelist armastust teatri vastu, siis on nüüd võimalus seda näidata. Peab olema valmis ka midagi ohverdama. Nüüd tuleb teha tööd kaks-kolm korda rohkem kui enne. Kuid mitte enam lepingu paragrahvide järgi, vaid vabast tahtest ja armastusest kunsti vastu. Peame nüüd omavahel kokkuleppe sõlmima ja seda veel täpsemalt täitma kui ametlikku lepingut juhatusega. Tahaksin uskuda, et me saame publiku kaasa tõmmata. Mingit sundust ei ole. Igaüks võib vabalt otsustada, kuid proovime! Mina jään teiega." Nii kõneles meie vapper direktor.

Ärkasime oma masendusest. Ta oli loitsinud meis esile innu, julguse ja tahte võidelda raskustega. „Alustame!" oli meie otsus in corpore.

Pärnu ajakirjandus oli meie poolel. See andis meile indu ja õhutas Pärnu seltskonda ja publikut üritust toetama.

Loomulikult ei läinud kõik nii, nagu see paistis esimese vaimustuse silmapilgul. Eelkõige nõudis tehniline personal kindlat tasu, mille nad ka näitlejate kulul said. Minu olukord oli mu mehe ameti tõttu teine. Sellegi üle tundsin ma sageli piinlikkust ja nagu süütunnet teiste ees. Meile olid igaühele määratud tasupunktid, mille alusel kassa tulud jagati.

Karl Jungholz.

Karl Jungholz oli töötanud uues „Vanemuises" inspitsiendina (näitejuhi tehnilise abina) selle esimestel tegevusaastatel. Sealt oli ta siirdunud Tallinnasse „Estoniasse" juba enne minu Tartusse tulekut.[32] Tallinnast oli ta sooritanud õppereise välismaale, ms. Saksamaale, et eriti lavastaja kutsele ette valmistuda. Tallinnas oli ta tegutsenud eraõpetajana-tunniandjana. Tema anded lavastajana olid kindlasti palju suuremad kui näitlejana. Pärnusse ta saabus peale õppereisult tagasitulekut „Endla" teatri direktorina, lavastajana ja näitlejana.

Karl Jungholz oli väsimatu, tõsine ja sügavalt lugupidamist äratav teatrimees. Inimesena oli ta suur idealist ja veidi eluvõõras, kellel mõnikord oli raskusi tõeluses kohanemisega. Ta lavastajafantaasia oli vahel täis selliseid imelikke ja kummalisi pilte, et nende teostamine oli üle jõu käiv. Tema nõrkuste hulka kuulus ta suur olenevus oma meeleoludest. Ta võis tulla proovile täis töötahet ja inspiratsiooni, kuid mõni väike juhtum, nagu mõne näitleja hilinemine, mõne kuulujutu kuulmine või mõni muu, teiste arvates tühine asi viis ta rööpast välja isegi sel määral, et ta lõpetas proovi ja läks minema. Missugune kahju sellest, sest just inspiratsioonihetked peaksid tööle kasuks tulema!

Ta lõi siiski Pärnu teatris uue õhkkonna ja äratas näitlejaskonnas suure töötahte ning ka põnevuse. Ta oli nõudlik kuni pedantsuseni. Ta nõudis põhjalikku süvenemist. Programm püüdis olla väärtuslik, Pärnu teatrile juba üle jõugi käiv — Ibsen, Sudermann, Hauptmann ja teised. Endisest suuremat tähelepanu ja lugupidamist osutati ka kodumaistele näidenditele.

Tema olemust lavastajana selgitab võrdlus Menningiga, mis minu arust on järgmine: Menningi akadeemiline haridus, terav mõistus, võime sulge kasutada, põhjalikud õpingud (olgugi, et ainult üks aasta) Max Reinhardti juures olid talle andnud kindla õpetamismeetodi ja selge tee kätte. Ta teadis, mis ta tahtis. Ta ei andnud järele ka siis, kui juhtus äpardus ja tekkis vaidlusi, nii kindel oli ta endale, olgu tal siis õigus või mitte.

Jungholz oli aga iseõppija, uurija ja filosoof. Välismaal õppis ta siin ja seal mitmete teatrijuhtide ja lavastajate juures, jälgides proove ja etendusi. Ta jälgis valvsalt nii elu kui ka inimesi. Nagu öeldud, oli ta fantaasia rikas, kuid seda ei olnud alati võimalik teostada. Tujukas tundlikkus viitab samuti sellele,

[32] K. Jungholz töötas „Vanemuises" 1907—1908, „Estonias" 1909—1914 ja 1915—1925.

et tal tihtigi puudus järjekindlus. Kuid ta alustas alati seestpoolt või vähemalt püüdis seda teha.

Kui ta märkas, et näitleja ei tabanud esitatava isiku õiget kuju, siis ta ei üritanudki näitlejat selleks vägivallaga sundida. Selle asemel lahendas ta olukorra sel viisil, et hakkas jutustama enda nähtud etendustest, kuidas suured näitlejad oma ülesandeid olid sooritanud, või tõi võrdlusi elavast elust, mõnikord ka iseenda elust, kuid alati selliseid, mis sobisid harjutatava tüki hingega ja kuulusid selle näitleja esitatava isiku iseloomujoonte juurde. Sel viisil ta inspireeris näitlejaid iseseisvale otsingule.

Jungholz jutustas muu seas mõnikord huvitavatest sündmustest ja juhtumitest välismaal. Üks nendest võib eriti näitlejaid huvitada. Kord istus ta pooltühjas teatrisaalis, see väärika välimusega, prillidega, tõsine härra, ja jälgis esimesest reast sadu kordi ette kantud ja juba pealiskaudseks muutunud ning allakäinud etendust. Ta võitles haigutuste vastu ja oli juba valmis lahkuma. Kuid siis tuli talle idee sooritada väike katse. Tähtsate ja aeglaste liigutustega tõmbas ta taskust märkmiku ja pliiatsi välja, kortsutas otsaesist ja tegi märkmeid ning vaatles vahetevahel uuriva ilmega etendust. Tagajärg oli hämmastav. Näitelava ärkas nagu unest. Üks näitleja teise järel sai hoogu ja etendus muutus lõpuks suurepäraseks. Ka maailmakuulsa Moissi, kes, nagu tuntud, oli eriti rippuv meeleolust, oli Jungholz samade abinõudega saanud inspireeruma.

Kui jälle tagasi pöörduda praktilise töö juurde Pärnus, siis peab ütlema, et minu arvates oli sellest kahju, et ta ise pidi sageli kaasa näitlema. Kuna ta siis ise otsis oma esitatavat isikut ja maadles sellega, ei jätkunud tal loomulikult kõrvu ja kontrolli partneri ning ansambli jaoks. Kuid ta polnud siiski ka mingi soolonäitleja, kes oleks pannud ansambli ennast saatma, nagu sel ajal ju tihti juhtus. Ta pidas koosnäitlemise tervikuna distsipliini all ja õigetes rööbastes.

„Endla" kava hooajal 1914/15.

Suured ja julged üritused iseloomustasid Karl Jungholzi teeneterikast teatritööd „Endlas". Minu isiklik repertuaar moodustus nende kahe aasta kestel tagantjärele mõeldes lausa peadpööritavaks. Mainin siin oma tähtsamaid ja suuremaid osi: Rutoffi „Kivi" Annette, Wilde „Tabamata ime" Eva Marland, Hauptmanni „Elga" nimiosa, Sudermanni „Kodu" Magda osa, Ibseni „Ühiskonna tugisamba" Loona Hessel ja Ibseni

„Nora“ nimiosa, Björnsoni „Kui viinapuu õitseb“, Needra „Maa“, Bissoni „Tundmatu naine“ Jacqueline Fleuriot, Lengyeli „Taifun'i“ Eleonore, Dumas' „Kameeliadaam“. Lisaks mängiti mõningaid komöödiaid ja laulunäidendeid, kus esitasin noori tüdrukuid ja noori naisi.

Minule isiklikult moodustus Karl Jungholzi lavastajaajajärk sellega elamusterikkaks, uueks, isegi saatuslikuks arenemisjärguks, mis avas mulle tee edasi suurematesse oludesse ja võimalustesse tulevikus.

Avamise järel kutsus Jungholz minu oma kabinetti. Ta mõõtis mind uurivalt pealaest jalatallani ja ütles: „Olen kuulnud teist üht ja teist ja näinud teie mängu paar korda. Olete mänginud tütarlaste osi, need on olnud kuidagi liigutavad. Aga kui prooviksime tuua teist esile tragédienne'i jooni? Välimus on selleks sobiv. Kuid hääl, hääl... Seesugune tasane ja pehme viserdamine ei aita jõulistes ja traagilistes ülesannetes. Häälregistrit tuleb arendada laiemaks, häält tugevamaks ning kõlavamaks. Siin on teie jaoks suur ja tõsine töö. Hakake võtma kõnetehnika- ja lauluõpetust. Alustage kohe — kui ainult Pärnus sellist õpetajat leidub!“

„Kõnetehnika õpetajat minu teada pole,“ vastasin, „kuid lauluõpetaja küll, Frederike von Sadler-Grün, võtangi juba tema juures tunde.“

„Hea! Jätkake! Katsuge lugeda hästi palju valjusti, lugege nii proosat kui ka luuletusi. See arendab.“ Nii, sedasama soovitas ka Menning, mõtlesin.

„Nüüd alustame Rutoffi „Kiviga“. Teil on selles Annette kandev, traagiline ja raske osa. Proovime. Siin on tekstiraamat, lugege, ja te mõistate, milleks osa teid kohustab. Homme alustame harjutustega.“

Ootamatust rõõmust joobununa ma peaaegu vankusin uksest välja.

See oli kolmas suursündmus mu näitlejateel.

Järgmisel päeval ta jagas osad ja algasid lugemisharjutused ning osade analüüsid. Kõik tundus meie meelest uudsena ja huvitavana. Esimesest tööpäevast peale ärkas meis usaldus ja lugupidamine uue direktori vastu.

„Kivi“ tegevus ja sisu, nii nagu ma seda mäletan, on pealiskaudselt jutustatult järgmine: Noorel maatüdrukul Annettel on olnud armusuhe noore mehe Robertiga. Mees jätab ta maha raskesse olukorda ja kaob, loomulikult merele. Esimese armastuse pettumusest vapustatud Annette abiellub siiski mõne aja järel rikka maakaupmehega, kes on temast palju vanem ja kellele

ta enne abiellumist oma minevikku pole pihtinud. Vähehaaval kiindub ta oma korralikku mehesse, valusad haavad paranevad ja ta on õnnelik. Minevik on ainult halb uni. Kuid siis tuleb pika aja järel loomulikult „mees merelt“ ebaõnnestunud inimesena tagasi. Kuulda saades Annette õnnelikust abielust kavatseb ta selle purustada ja tuleb „oma naist“ ära viima, ähvardades abielumehele vanad saladused paljastada, kui naine talle kohe vabatahtlikult ei järgne. Annette keeldub. Mees maksab kätte ja jutustab. Ta ebaõnnestub siiski oma kättemaksuplaanides, sest selgub, et abielumees on algusest peale kõigest teadlik olnud. Annette armastus puhkeb ja õnnelik abielu jätkub. Robert lahkub lööduna.

Näidend on dramaatiliselt hästi üles ehitatud, oli sel ajal populaarne ja palju mängitud. Annette kibe pettumus esimesest armastusest tundus mulle lähedasena. Juba esimestel lugemisharjutustel tabasin mõningates repliikides otsekui naela pähe, eriti dialoogis endise armastatuga. Kannatused, mida olin vaikselt iseendas kandnud ja teiste eest varjul hoidnud, purskasid nüüd välja valusatena ning ehtsatena.

Töökaaslased jäid kuulatama. Jungholz heitis mulle uuriva pilgu. Pärast proovi lõppu Jungholz kõnetas mind. „Pole paha,“ ütles ta, „hakkas juba midagi kuulduma. Dialoog Robertiga tuli üllatavalt ehtsalt. On hea, et teil on selliste tunnete varu kuski sisemuses. Kuid suruge see esialgu alla. Tuleb olla kokkuhoidlik. Kõik peab algusest peale arenema sihiteadlikult ja kasvama.“

Mu läbielatud tunded on nõnda siis mulle allikaks, kust võin ammutada. Kui olen võimeline oma lähedasi tundeid esitama siiralt, võib nendest kujuneda sild teistelegi tunnetele, mõtlesin endamisi.

Proovid olid taas käimas. Mul oli hea partner, Kristjan Hansen — Roberti osas. Ta oli mehelik, ehtne ja mõjuv. Meil oli hea kontakt, meie repliigid sobisid hästi ühte ja me sütitasime teineteist. Jungholz näitles abielumehe osas. See sobis temale, selle õilsa ja korraliku mehe tasane olek ja rahu. Lavastajana ta valvas ja kontrollis mind kogu aeg.

Kui innustusin pisaraisse dialoogis Robertiga, peatas ta minu ja lõikas ürituse külmalt ära. Kuid stseenid abielumehega? Need olid tühjad. Kus on soojus, kus on hellus mehe vastu? Kus Annette närvilikkus? Jungholz alustas jälle otsast peale, nõudes neid tundeid. Langesin sellest apaatiasse ja teise äärmusse, teatraalsusse ja haledasse rutiini. Need on arenematu näitleja pahimad vaenlased. Millal saavutan õige tehnika, millal õpin

valitsema lava, ohkasin lootusetult. Nii jätkus võitlus, nii jätkus valu... Jungholz pidas ohjad pingul kogu ansamblil, eriti aga minul.

Nüüd harjutasime kolm nädalat, päevad ja õhtud. „Just avanäidendist oleneb kõik," ütles Jungholz, „kui meil see õnnestub, siis saame tagasi mitmekordselt."

Rutoffi „Kivi" esietendus oli 31. augustil 1914. Jungholz oli katsunud nii sellest näidendist kui ka näitlejatest võtta välja kõik võimaliku. Saal oli täis, publik jälgis näidendit andumusega ja elas kaasa kuni lõpuni. Aplaus oli tugev ja pikk nii lavastajale kui ka näitlejaile. See oli õige, tõsine edu! Arvustus jagas kiitust ja imetlust ehk kahevõrra sellest, mis ta siiani oli andnud. Teater tundus olevat tõusnud terve astme võrra kõrgemale selle sõprade silmis. Pärnu seltskondki osutas senisest suuremat tähelepanu meie vastu ja andis lubadusi teatrit mitmel viisil toetada. Jungholzil oli olnud õigus.

Kogu ansambel sai kiitust hea koosnäitlemise eest. Mina ja mu partner Kristjan Hansen saime erilist tunnustust. Esietendusel sattus olema kirjanik ja kriitik Bernhard Linde Tartust, kes oli jälginud mu näitlejategevuse algust „Vanemuises". Ta kirjutas muu seas: „Proua Põlde-Reimani areng on olnud otse üllatav. Ta on juba peaaegu vabanenud saamatusest ja kohmakusest. Ta on võimeline ehtsalt sisse elama, on usutav ja kaasakiskuv. Ka diktsioon on paranenud."

Olime kõik õnnelikud ja siiralt rõõmsad ka teiste edu üle. Olime ju kõik saanud tunnustust, see lähendas ja liitis meid soojalt ühte. Tükk läks mitmeid kordi ja rahvast oli rohkesti. Käisime selle näidendiga ka Pärnu ümbruskonnas eduga ringreisul. Algus näis olevat lubav. Jah... algus...

Valmistumine uutele radadele.

Nii hakkas „Kivi" järel kuldjuukseliste, lapselikkude tütarlaste osade esitaja Karl Jungholzi hoolikal ja osaval juhtimisel astuma oma esimesi ebakindlaid ja arglikke samme sangarlike ning deemonlike naisosade poole. Äsjaalanud laulutundidel ei võinud loomulikult olla veel mingeid tulemusi.

Harjutasin kodus usinalt ja korrapäraselt. Mul oli nüüd pianiino, mille olin ostnud nende rahadega, mis ma Niina reisu jaoks olin kõrvale pannud, ja võib-olla tuli sellega kaasa ka tema heasoovlikke mõtteid. Minu arvates on klaver vältimatu töövahend mitte ainult lauljale, vaid ka näitlejale. Laulsin nii

kodus kui ka teatris. Esinesin ka laulumängudes. Laulmine pani diafragma tööle ning arendas üldse nii hingamist kui ka häält. Lauluharjutused ja laulmine olid tol ajal minu meelest tulemusrikkamad kui Tartu ajajärgu õpetused: „Lugege, lugege, uurige..." ehk, teiste sõnadega, iseõppija teooriate kaudu kulgev tee. Nüüd oli mul tegevust ja praktikat ning lisaks sellele veel kaunis, kaasakiskuv laul ja muusika.

Alles hiljem, kui umbkaudu kümne aasta jooksul olin vahetpidamatult saanud hoiatusi ja teravaid arvustusi oma hääle kasutamise puudulikkuse kohta ja kui olin olnud esimest korda stipendiaadina välismaal ning näinud parimate teatrite etendusi ja tähele pannud näitlejate kaugele arenenud ning hiilgavat kõnetehnikat ja häält, alles siis hakkasin täielikult aru saama, kuidas ma õpingutest hoolimata olin jätnud hooletusse näitleja tähtsaima väljendusvahendi — hääle.

Üritasin ka võimelda, et arendada oma liikumist vabaks ja nõtkeks, kuid see oli algeline ning jäi väheseks. Mu füüsiline defekt, millest juttu on olnud, pidas mind jätkuvalt oma kompleksides, nii et ma ei saanudki lahti oma kohmetusest ja abitusest, mille all kõik noored näitlejad kõigepealt kannatavad. Tehnilisi võtteid selle peitmiseks mul siis veel ei olnud.

Et ma nendele puudustele vaatamata olin vähemalt mingisugusel määral suuteline näitlema nii suurtes ja nõudlikes osades, juhtus ehk sellest, et katsusin kogu oma hinge ja olemusega süveneda ja tööle anduda. Peaasi oli see, et ma kohe esimesest hetkest peale armusin nendesse osadesse, mida ma pidin kehastama. Kui ma siis proovide eri astmete kaudu ja näitejuhi abiga olin pääsenud esitatava isiku kui mitte just sügavusse, siis vähemalt sinnapoole, nii et ma juba võisin tunda tema elamusi, siis muutusid ka kõik paljukardetud liigutused iseenesest vabamaks ja loomulikumaks. Niisiis lähtub kõik seestpoolt — nagu meie nüüd suurte teatripedagoogide ja näitejuhtide Stanislavski, Reinhardti ja nende õpetuste jätkajate ja täiendajate eeskujul õpime ja õpetame.

Enne mõte, siis sõna ja tegevus. Või mõte, tegevus ja sõna. Kõik motiveeritult ja seestpoolt lähtuvana. Jungholz püüdis selles suunas, kuigi tal polnudki veel seda nüüdisaja selget teooriat.

Meie teatri tegevuses oli paratamatu see seik, et harjutusaeg jäi lubamatult lühikeseks. Tavaliselt kahe nädalaga, vahel harva kolmega, mõnikord ka ainult ühe nädalaga pidi valmima uus esietendus. Näidendeid võidi mängida ainult kolm-neli korda ja veelgi vähem, harva viis-kuus, arvesse võtmata laulumänge ja mõningaid põnevustükke nagu „Tundmatu naine". Missugune

põhjalikum süvenemine ja sisseelamine oli siis võimalik ühel algajal näitlejal? Kuid nii nagu kõigist puudustest leiab ka midagi head, nii ka sel juhul.

Mulle meenub sellele mõeldes üks väike juhtum suvest 1939, kui ma olin koos oma mehega Väinö Sola külaliseks Mankkalas, Soomes. Läksime kord Solaga koos suplema väikesse järve ta suvila lähedal. Tal oli kaasas tütretütar, kes ei osanud veel ujuda ja kes kartis vett. Lõbusalt ja armsalt mängides viskas Sola väikese tüdruku äkitselt vette ja hüppas ise ta kõrvale ujuma. Tüdruk karjatas. Kuid... laps hakkaski puhtvaistlikult tegema ujumisliigutusi ja, ime küll — püsis vee peal.

Kui nüüd selline algaja näitleja seatakse fakti ette, et ta peab ettekandmiseks valmistama mõne suure osa kahe nädala jooksul, siis ta, kui tal on lavalisi eeldusi ja auahnustki, võitleb, nagu oleks küsimus elust ja surmast, ning sooritab oma ülesande mingil kombel. Mingil viisil — nii nagu lapski püsis veepinnal, kuigi ta üldse ei osanud sooritada õigeid ja reeglipäraseid ujumisliigutusi. Mis oli siis kasu sellest, et ettevalmistused tuli teha kiirelt? Julguse ja võimete proovimine. Seegi on kasuks mõnikord.

Esimesed sammud kitsal teel.

„Kivi" järel pöördus mu suund „Endlas" tragédienne'i ülesannetele. Neid langes minu osaks rohkesti selle talve jooksul. Neist esimene, Eeva, tark, hingeline ja sooja südamega naine Wilde „Tabamata imest", oli lärmakast linnast tagasi tõmbunud looduse lähedusse ja tegeles mesilastega oma aias. Ta maja oli täis valgust ja seal oli kodune rahu. Teda kutsuti päikesenaiseks.

Eeva kuju oli mulle eriti armas. See ei sünnitanud mulle ka eriti ülepääsematuid raskusi ega nõudnud pingutusi. Kas minu Eevast virvendas just sisemist hingelisust ja tõelist päikesenaist — see osa kuulus ms. Erna Villmeri parimate hulka „Estonias"[33] — seda küll vaevalt. Kuid arvustus oli igal juhul positiivne.

Siis „Taifuni" Eleonore...! Üleminekut tervest, päikeselisest ja kodumaisest Eevast Pariisi deemonlikku poolmaailma naisesse peab nimetama julgeks hüppeks. Eleonore oli vampiir, kes mängis eluvõõra jaapanlasest teadusmehega ja võrgutas selle.

[33] „Tabamata ime" esietendus „Estonias" 1913. a.

Eleonorel oli vist muidki tumedaid asju teoksil. Näidend lõpeb sellega, et jaapanlane kägistab Eleonore surnuks.

Kuidas mina siis selle osa esitasin? Sellest on möödunud juba nelikümmend aastat ja on lootusetu pingutada aju. Kui aga vaatlen Eleonore pilte — sel ajal pildistati eriti agaralt —, siis näen, et see kokott kannab ilmatu suurt musta kübarat, mis on kaunistatud suure valge sulega, suur valge narmastega linik õlgadel, riietunud siidkleiti, süütamata sigaret sõrmede vahel, tervel, ümmargusel, lapselikul näol pingutatud naeratus, mis arvatavasti pidi tähendama vambi vallutusnaeratust. Liigutav!

Sel ajal polnud muidugi ei mina ega teisedki endlalased näinudki peeni Pariisi poolmaailma naisi. Olin näinud suuremalt osalt laval stereotüüpseid kujusid: silmatorkavalt värvitud, silmapaistvalt riietatud, suits suunurgas, veiniklaas ees, üks jalg üle põlve visatud, väljakutsuvas asendis — natuke peenemal või labasemal kujul.

Aastaid hiljem mitmeid kordi Pariisis käinud, uurisin ma õppimise otstarbel eriti just neid naisi. Sain nendest hoopis teise pildi. Tõsi küll, ma ei saanud näha „poolmaailma eliiti", kuid seda suurema imestusega panin tähele, et need tavalisedki naised ei eraldunud just palju muudest n.-ö. korralikest naistest. Prantslased kasutasid juba tol ajal kosmeetilisi vahendeid ja alati maitsekalt, tagasihoidlik elegants riietes ja meeldiv elegants käitumises kuuluvad prantslanna iseloomu juurde. Ja need jooned on omased, ehkki veidi rohkem kulunud või siis veidi enam esiletõstetud viisil ka nendele daamidele.

Kuid pöördume uuesti mu Eleonore juurde tagasi. Teisel pildil näen ma Eleonore pateetilisest ning poseerivast kehahoiakust hoolimata siiski mingit sisemist dramaatilist jõudu. Ka pildistamine oli sel ajal algelisel tasemel. Pilt näitlejast teatava osa esitajana peab andma vaatajale sama illusiooni, mille see saab teatrisaalist vaadates grimmi, valgustuse ja muude lavaefektide abil teostatud ettekande puhul. Teatrifotograafil peab olema kunstniku silma ja vaistu, nii et ta on suuteline tooma esile pildistatava hetke elulisust ja sügavust. See on raske silmapilk niihästi pildistatavale näitlejale, kes peab pildistushetkel osasse sisse elama, kui ka fotograafile, kes just selle õige silmapilgu peab tabama.

Kõigest hoolimata kujunes Eleonore mulle sillaks sellel teel, mis viis järgmise ülesandeni „Tundmatus naises". Jacqueline Fleuriot oli seltskonnadaam, kelle mehel oli silmapaistev positsioon. Juhtus siiski nii, nagu tihti juhtub, et Jacqueline'il oli

„ami". Mingi juhus paljastas selle seikluse. Naine kahetseb sügavalt, kuid ta haavunud ja skandaali tõttu häbistatud mees ei anna andeks. Jacqueline ei leia enam muud teed, kui et jätab maha oma kodu, ainukese väikese poja ja mehe ning läheb maailma teedele. On möödunud kakskümmend aastat. Jacqueline on langenud üha sügavamale ja on lõpuks sattunud täiesti põhjakäinuna ühe suli kätesse, kes üritab ta mehelt, skandaaliga ähvardades, suurema summa raha välja pressida. Otsustaval silmapilgul Jacqueline laseb selle kelmi maha. Järgneb kohtuprotsess, kuid Jacqueline ei nõustu oma kodulinnas Pariisis paljastama oma nime, ja nii saab temast „Tundmatu naine". Teda kaitseb kohtus noor advokaat, kes osutubki Jacqueline'i pojaks. See kaitsemisülesanne on noorele advokaadile otsustavaks prooviks tä ametialal. Ta isa, kes on juba tõusnud kõrgeks nõunikuks kohtus, on jälgimas poja esimest tähtsat esinemist. Sellest kujuneb südametunnistuse protsess. Noor advokaat võidab oma protsessi hiilgavalt ja Jacqueline mõistetakse vabaks. Lõpuks tuleb kõik loomulikult välja. Ülepingutatud Jacqueline ei suuda kanda sellist suurt meeleliigutust ja põrutust, ta sureb südamerabandusse.

See on osavalt üles ehitatud ja põnev kriminaaldraama. Jacqueline'i osa on oma mitmekülgsuse tõttu näitlejale tänulikuks ülesandeks. Jaqueline'i meest näitles Karl Jungholz.

Uurides ja valusalt pingutades valmis minu Tundmatu naine. Ilmselt olin Jaqueline'ist saanud esile niivõrd ehtsat tunnet ja usutavust, et tundmatu, nimemärgiga „-n-" varustatud arvustaja kirjutas: „Tundmata naist, endist Jaqueline Fleuriot'd, etendas pr. Põlde-Reiman suure mõjuga. Vahe elu ja etenduse vahel oli niihästi kui kadunud."

Suuremat kiitust noorele näitlejale ei oleks tol ajal võinud kujutleda. Olin õnnelik. Taevas küll, selline edu minule ja kogu tükile!

Vist tõusis see edu väikesel tragédienne'il pisut pähegi, sest tol ajal ma ei saanud aru, et selles arvustuses võis peidus olla ka kaheteraline mõõk. Nimelt, mis puutub elavasse ellu.

Igal etendusel püüdsin anda oma parima, üritasin ikka ja ikka enam. Kohtuistungil nutab ja nuuksub vaene Jaqueline, kui ta lõpuks ometi leiab oma poja. Mina hiilgasin loomulikult oma ehtsate pisaratega. Need tulidki nii kergesti. Kord ühel etendusel tundsin, kuidas pisarad purskasid otse ojana silmist. Las aga tulla! Ma ei pannud vastu. Nuuksusin nii, et unustasin peaaegu, et olen näitelaval. Tõsi küll, kuulsin vahetevahel nagu poolunes laval mingit kummalist koputust ja vist

isegi vilet, ja kui ma ei eksi, päris hammaste kiristamist. Aga mis ma sellest hoolisin — jätkasin aga hardalt ja südameverega.

Kui eesriie langes, olin väsimusest hoolimata rahuldatud. Nüüd see alles oli midagi, mõtlesin. Kuid mis nüüd järgnes, see oli hirmus. Jungholz oli sattunud raevuhoogu. „Kas te olete läinud päris hulluks?" hüüdis ta. „Te rikkusite oma ulgumisega terve näidendi!" ja ta pidas peast kinni, nagu oleks see iga silmapilk lõhkemas. Ma ei saanud millestki aru. Koperdasin segasena oma garderoobi. Langesin toolile, peeglist vahtis mulle vastu lausa marakrati nägu. Pisaratevool oli teinud mu grimmi kallal põhjaliku töö. Oma mehe najal lohistasin enda koju ja olin sügavasti haavunud. Niisugune oli siis näitleja tasu! Ainuüksi tänamatus ja kadedus! Nii sugereerisin ma ennast ja liialdasin oma õnnetust. Mu mees kui tõsine sõber püüdis olla minuga samal arvamisel.

Järgmisel päeval pidas Jungholz terve ettekande selle kohta, kuidas niisugune esitus, mis on küll sügavasti sisse elatud, kuid millel puudub lavaline valitsemine, kaotab oma kunstipärasuse. Ühenduses sellega ta kõneles ka, kuidas elav või elus elatud tunne päevapildi loomulikkuses pole veel kunst. Kuid mis siis? jäin mõtlema. „Elage sisse, elage sisse, elage sisse, te ei tunne elu," piitsutas Menning, ja nüüd, kus tunnen elu, nüüd on elav tunne päevapilt, mitte kunst. Mis siis on elav teatrikunst? küsisin lootusetult.

Seda ei ole nii lihtne seletada. Kuid igal juhul elava elu tunded tuleb näitlejal uuesti vormida, millal õilistada, millal süvendada, näiteks pahe või inetuse puhul. Elu tunnetele tuleb midagi lisada või neilt midagi ära võtta, et need mõjuksid sügavamalt, ilusamalt või inetumalt jne. „Te saate seda oma töös kogema ja see selgub teile, kui te pole seda veel mõistnud." Nõnda, see oli siis sama, mida mõeldakse nüüdki öeldes, et tunded tuleb ümber murda kunsti prisma läbi.

See oli hea õppetund mulle ja meile kõigile. Kuid sellest hoolimata on mu enesevalitsus ses suhtes mõnikord mind siiski petnud.

„Tundmatul naisel" oli publikumenu. Sain tihti lilli ja ka muude tähelepanuavalduste osaliseks. Üks väike juhtum on ilusana meelde jäänud. Peale näidendi lõppu astus kord mu garderoobi lihtsalt riietatud südamlik naine, silmad nutust punased. Ta ulatas mulle mirdi koos potiga. „See on mu ainus ilus lill ja ma tõin selle teile. Suur tänu teile! See oli suurim elamus, mille ma olen teatris saanud!"

Elu suured ja omal ajal liigutavad sündmused kipuvad aastate jooksul ununema. Kuid see juhtum on mulle ei tea mis põhjusel üksikasjaliselt meelde jäänud.

Hooaeg oli tõesti sisurikas. Erilist huvi ja äratust niihästi publikule kui meile, teatritegelastele, pakkus tallinlase Lulu Pappeli võõrusetendus „Kameeliadaamis".

Tükike Montparnasse'i Tallinnas.

Lulu Pappel oli niivõrd omapärane isiksus, meie oludes peaaegu ainulaadne, et temast ei saa mööda minna. Ta ei olnud päriselt näitleja, vaid daam meie seltskonnas. Teda võib järgmiselt iseloomustada: intelligentne, kultiveeritud, palju reisinud, valdas keeli, tundis maailmakirjandust, austas ja harrastas kauneid kunste, eriti aga näitekunsti, mida ta välismaal oli ka õppinud.

Tema kodu Tallinnas kujunes n.-ö. salongiks, kuhu kogunes kunstnikke kõikidelt aladelt, eriti aga näitlejaid. Seal loeti kirjandust, deklameeriti luuletusi, harrastati muusikat, vahetati mõtteid, vaieldi ja tehti kavasid, kuid alati ikka ainult kunstist.

Lulu Pappel oli väikesekasvuline, habras noor naine, kitsa, kahvatu näoga, suurte silmadega ja — hallide juustega. Ta riietus alati erilaadselt. Ta elas oma jõuka õe juures, kes oli abielus. Erilaadne oli ka see, et ta vastuvõtud algasid tavaliselt õhtul kell kümme. Päeval ta magas.

Tal oli kuus foksterrier-koera. Kui Lulu magas, oli kogu maja haudvaikne. Kuus foksterrierit valvasid truult ukse taga ja ootasid oma käskijanna ärkamist. Kui see siis kunagi õhtupoolikul sündis ja ta toast kuuldus heledahääleline „Tere hommikut!", muutus olukord põnevaks. Uks avati ja kuus koera tormasid nagu elektrilöögist suure lärmiga ja kutsikaliku rõõmuga tuppa ning ümbritsesid oma armastatud perenaise. Rasked kardinad tõmmati kõrvale, Lulu oli ärganud, maja hakkas elama.

Mõned tunnid hiljem astusid juba võõrad suurde saali. Selle sisustuse hulka kuulus mitmest eri stiilist antiikmööbleid ja suur klaver, mis seisis keset tuba. Maalid, muud kunstiesemed ning ulatuslik raamatukogu moodustasid kauni ning haritud ümbruse. Pehmed vaibad põrandal andsid ruumile vaikse mugavuse.

Ta ise istus laial sohval kuski mugavas nurgas, keset patju, alati eri viisil riietatuna, nii kuidas oli meeleolu, mõnikord idamaises, mõnikord modernses riietuses. Silmad sädelesid täis indu ja ootust, kui ta oma võõraid vastu võttis. Need rühmitusid ta ümber.

Siis algas selle õhtu kava. Ta ise esitas proosapalasid ja oma lemmikluuletusi, õhutas teisi esinema ja oli üks kõige tänulikumaid kuulajaid. „Suurepärane, imeilus!" oli ta vaimustatud. Ta süleles ja õhutas noori algajaid, kes loomulikult nautisid seda tunnustust.

Kui noored näitlejad palusid tema abi osaanalüüsis, oli ta alati selleks suurima rõõmuga valmis. Ta ohverdas neile palju aega ning kasutas oma teadmisi näitlejate heaks.

Karl Jungholz kuulus tema ustavamate ja lähedasemate sõprade hulka. Kuid ka Paul Pinna, Theodor Altermann, Erna Villmer ja teised suured Tallinna näitlejatähed võisid temaga oma ülesannete üle nõu pidada.

Kameeliadaam „Endlas".

Vastu seda tausta mõelduna oli Lulu Pappel oma väliste eelduste poolest otsekui loodud „Kameeliadaami" esitajaks.

Kahju ainult, et ta eesti keel jättis soovida, eriti võõrapärase rõhutamise tõttu. Ka näidendi tõlge oli päris halb. Kameeliadaami osas esinemine oli kindlasti olnud ta kauaaegne unistus ja see teostus Pärnus. See väike olend oli vaimustatud oma partneritest ja kõige rohkem loomulikult näitejuhist. Ta jälgis võlutuna ning suurte silmadega selle märkusi. Kord, ekstaasi tipul, roomas ta põlvedel Jungholzi ette: „Karl, sa oled suurepärane, sa oled geenius!"

Meie teised veidi ehmusime ja Jungholzilgi oli piinlik. See oli kunstiline ekstaas, impulsiivne ja ehtne!

Ta liikus oma osas vabalt ja plastiliselt ning jättis elegantse ning veetleva poolmaailmadaami mulje. Seltskondlik ja kerge kõneviis muutus mõnedes tõsisemates stseenides kauniks lüüriliseks deklamatsiooniks. Tema viimane vaatus oli otse haarav. Tõlgendusest puudusid ehk, nagu mäletan, sügavamad toonid ja dramaatilisus ning terviklik järjekindlus, kuid üldmulje oli positiivne. Esietendusel oli menu ja arvustused olid head. Teatrisõpradel oli kõneainet, vaieldi, räägiti poolt ning vastu, kuid lõppotsusena kuuldus alati: „Huvitav."

Mina näitlesin „Kameeliadaamis" ustavat sõpra, Prudence'i.

„Hea, hea!" julgustas ta mind ning tegi mõnikord üsnagi tabavaid märkusi. Ta oli vaimustatud ka oma partnerist Armandist, kelle osas esines Robert Rood.

Ja siis lahkus too väike diiva jälle Pärnust. Ta süleles südamlikult tänades meid kõiki ja sosistas nendele, kelledesse ta

oli kiindunud: „Kui tulete Tallinnasse, pidage meeles, Sadama tänav nr. 9, kell kümme õhtul.“ Ka mina olin ta soosikute hulgas.

Lulu Pappeli külaskäik oli mulle kindlasti õpetlik. Üldse jälgisin juba sellel ajal elu ning sündmusi enda ümber ja imesin neist endasse muljeid nagu väike vampiir.

Kunst ei elata.

Pärast õnnestunud draamasid jätkasime kergema kavaga, komöödiate ja laulumängudega, mida nädal-paar ette valmistati. Kulud neelasid suuri summasid ja pidi mõtlema kassale ning näitlejate elamisvõimalustele. Publiku osavõtt näitas juba vähenemist. Päästerõngana tuli jälle kasutada populaarseid perekonnaõhtuid segakava ja tantsuga.

Ajalehed toetasid meie ettevõtet intensiivselt. Nad püüdsid eriti hea reklaamiga äratada publiku huvi teatri vastu. Kas nad lasksid märgist mööda või mis siin põhjuseks oli, kuid rahvast vägisi teatrisse tuua ei saanud. Pahim peletaja on see, kui publik hakkab tundma asja juures heategevuse lõhna või kohusetunde koormat oma õlgadel.

Kuid teine abinõu aitas. Seltskonnadaamid-teatrisõbrad korraldasid koos meiega suure näitemüügi. Veetlevamad prouad ennustasid mustlasnaistena suurt tulevikku rikastele härradele, kes veinibaari külastamise järel meelsasti õnge läksid. Õnnetündrid, tsirkusekunstnikud, mõõganeelajad, kunsttükkide tegijad, tantsulava ja muu „klimbim“ pakkusid oma parimat. Algus oli kell kaks päeval ja lõpp kunagi hommiku poole ööd. Oi, kuidas meiegi olime väsinud sellest lärmist ja kisast ning publiku lüpsmisest, kuid tulemus oli suurepärane. Meie kassa oli esialgu kindlustatud. Võisime oma kunstilist tegevust jätkata.

Sudermanni „Kodu“.

„Nüüd kanname ette Sudermanni „Kodu“,“ teatas Jungholz pidulikult. „Püüame nüüd pakkuda meie sõpradele midagi, mis tavalisest erineb, midagi tõesti erilist.“

Jungholz mõõtis ja kaalus mind jälle. „Magda osast saab teile, proua Reiman, tõeline suur töö. Kui see õnnestub, siis avanevad teile kas või „Estonia“ uksed. Kuidas see tunduks, armas proua?“

Sattusin segadusse, nagu alati selliste küsimuste puhul, ja kogelesin midagi ebamäärast.

Tekstiraamatut kandsin jälle kaenlas nagu suurt aaret kunagi ja hoidsin seda hellalt, et see ainult maha ei kukuks. Siis ma, tõsi küll, ei tundnud veel kõiki näitlejate ebausu üksikasju. Pahim õnnetus on osaraamatu mahakukkumine. Õnnetusest võib siis pääseda ainult sel kombel, et istutakse välkkiirelt raamatule peale. See ei ole aga alati sugugi nii lihtne, näiteks tänaval. Otse hulluseni on ebausk arenenud vene näitlejate hulgas. Nii räägitakse ühest kuulsast vene näitlejatarist, kuidas see sõitis vihmase ilmaga voorimehel linnateatri ette, kus lainetas suur lomp vihmavett. Ja oh õnnetust, osaraamat kukkus otse lompi. Kuid hetkegi kõhklemata istus diiva sellele keset lompi peale, kõigi oma toredate riietega. Kunstiline edu pidi päästetud saama ja päästetigi!

Kodus lugesin näidendi põnevusega läbi. Korraliku ohvitseriperekonna vanem tütar Magda on kodunt ära joosnud. Jälle on mees petnud tütarlapse esimest armastust. Tume vari on perekonna kohal. Kuid Magdal on õnne, ta on pääsenud Thalia kaitse alla ja pöördub koju tagasi kuulsa lauljatarina. See on näidendi algus. Suured ja võimsad mehed austavad ja kosivad teda. Ja eks nüüd tule ta teele ka ta esimene armastus, ohvitser von Keller, ja mõelda, temagi on jälle valmis Magdat, kelle ta varemalt oli hüljanud, kosima! Hoolimata haige ja fanaatilise isa nõudmistest annab Magda von Kellerile korvi. Isa saab südamerabanduse ja sureb. Magda lahkub jälle kodunt ja jätkab oma kunstnikuteed.

Magda, Magda! Kõikide suurte näitlejate, Eleonore Duse, Sarah Bernhardti ja Ida Aalbergi hiilgeosa!

Magda, tõesti, milline ülesanne näitlejale! Kuulus lauljatar, veetlev maailmadaam, uhke, julge, intelligentne, valitseb oma ümbrust ka kõrgemas seltskonnas, kuid on samal ajal pehme ja alandlik kodus omaste keskel. Suurepärane osa! Põsed õhetasid, pea käis ringi. Ägedalt kõndisin toas edasi-tagasi. Kuidas oli Jungholz usaldanud mulle anda sellise ülesande? Aga... aga... kas ma suudan? tõstis kahtlus pead. Ma pean, pean!

Juba lendas fantaasia kõrgele. Ja kõigepealt muidugi nägin ma Magda toredaid mantleid ja uhkeid tualette. Nendest julgust saades lohutasin end mõttes: Küll läheb... peab minema. Ja lõpuks Jungholz juhib, Jungholz vormib, ta teeb imesid. Noorus on hulljulge.

Proovid algasid. Jungholzil oli eriti suur tagavara jutustusi „Kodu“ ettekannete kohta välismail ja eriti Magda osa esitajatest. Tõsi küll, Duset, Bernhardti ja Aalbergi, neid suurusi ei

olnud tal veel õnnestunud näha, kuid neist oli ta palju kuulnud ja lugenud. Mu pea käis ringi ja oli neist muljeist päris segane. Hõljusin ja liuglesin fantaasiapilvedes, nii nagu Jungholzki tihtipeale, selle asemel, et oleksin tulnud tagasi maakamarale ja hakanud asju lihtsalt läbi mõtlema. Oleksin pidanud unustama Magda positsiooni ja hiilguse ja lähenema talle nagu kunagi tavalisele inimesele, uurima ta hingeelu sisu ja ta draama arengut. Jungholz ei leidnud vist sel korral psühholoogiliselt õiget võtet.

Jutustused hiilgavatest etendustest võivad mõnikord algajale näitlejale muutuda ohtlikuks. Algajad hakkavad abitutena kinni välistest efektidest, sest neil puuduvad võimed ja oskus. Siis ei aita ei anne ega vaist ja ka mitte lavastaja püüe, võtta neist välja seda, mida neis veel ei ole.

Oli õnn, et Jungholz vähemalt seekord ise näidendis kaasa ei mänginud. Meie töö muutus üha ägedamaks. Päevadest ei jätkunud ja ööd pidi appi võtma. Jungholz tegi, mis võis, nii et higi voolas. Näitejuhil oli selge, et ülesanne käib meil üle jõu. Kuid et kord juba oli sellega hulljulgelt alustatud, siis pidi selle nüüd, maksku mis maksab, ka lõpule viima.

Tihti Jungholz märatses ja karjus nagu Menning. Selle vahega, et temas oli märgata hüsteeriat, mis tegi näitlejad ebakindlaks, kuna Menning oli alati oma asjas kindel. Ja siis, kui ta oli karjumisest juba väsinud, levis ta näole märtri ilme ja murdunud häälel jätkas ta: „Armas, armas proua, mis teisse nüüd on läinud? Miks te liigute nii kartlikult ja kohmakalt, miks olete nii abitu? Keda te nüüd siis õieti esitate? Magda on ju maailmadaam, suur diiva! Rohkem rühti ja kindlust! Aristokraatlikku rahu! Julgust ja uhkust!“

Üritasin ja üritasin. Siis sadas jälle märkusi: „Ei, mitte nii, see pole usutav, see on teeseldud ja teatraalne.“ Vajusin kuhugi nurka kokku ja hakkasin nutma.

Oh mind õnnetut!

„Pisaratest ei aita, peab pingutama, peab...“ hüüdis Jungholz, samuti nutt kurgus.

Murdununa lohistasin end harjutustelt koju. Toit ei maitsenud ja uni ei tulnud.

Järgmisel päeval jätkus maadlus jälle.

Samal ajal oli mul muresid Magda tualettidega. Teatri õmblejat ei saanud kokkuhoiu pärast kasutada ja kostüümid valmistas õmblusoskusega näitleja Anna Tamm, kes oli hea näitleja kui ka abivalmis inimene. Juhuslikult leiti kostüümitagavarade hulgast helmetega kaunistatud, paksust raskest siidist mantel.

See oli tore. Selle alla oleks aga pidanud saama samas stiilis kleidi. Kuid selle tarvis ostetud riie oli odav ja polnud kooskõlas ehtsa mantliga. Hoolimata heast tahtest polnud Anna Tamm kostüümikunstnik, kel oleks olnud stiilivaistu, ning ka minul polnud seda küllaldaselt. Üldse valitses sel ajal veel arusaamine, et laval ei ole vaja kalleid ja ehtsaid materjale. Klassilistes tükkides värviti riideid ja kasutati mitmesuguseid odavaid kaunistusi ning butafoore ning katsuti lavavalguse kaasabil anda neile väärtuslikku illusiooni. Kuid ehtne, väärtuslik riie ja kõikidest butafooridest vaba riietus äratab näitlejas hoopis teise tunde, see otse inspireerib ja aitab teda kasvatada ehtsa ja väärtusliku riietuse kandjaks. Sellest me saime alles hiljem aru ja just mul endal on mitmel korral olnud samalaadseid kogemusi. Peale selle on head riided teatri seisukohalt praktilisemad ja tulevad odavamad kui halvad, sest neid võib muuta mitut viisi. Kuid sel ajal riietuse küsimus ei olnud veel selge ega nõuded arenenud muiski teatrites, rääkimata siis meist, vabadest näitlejatest väikeses Pärnus. Magdale valmisid niisiis üsna küsitavalt „hiilgavad“ tualetid!

Peaproov lähenes. Mind valdas resignatsioon. Tulgu, mis tuleb, ega see halvem ikka ei saa olla kui surm, lohutasin ennast. Ei mäleta, kuidas peaproov läks, kuid panin tähele, et Jungholz oli rahunenud. „Ehk see polegi kõige hullem,“ langes sõbralik naeratus. Kas julgustuse või alistumise märk?

Esietendusel oli publikut rohkesti ja see oli tänulik. Tundus siiski, et kõigest hoolimata moodustas Sudermanni „Kodu“ Pärnus ometi tavalisest erineva teatrisündmuse. Ja arvustajate hääl?

Arvustus kiitis etendust ja kiitis lavastajat. Kuid Magda? Pärnu ajalehed kiitsid üldiselt. Lisaks kirjutas N-nimetähe all vahetevahel ühes ajakirjas esinev arvustaja:

> „Põlde-Reiman on ju publikumi pailaps ja primadonna. Just selle pärast on tema kõige suuremas hädaohus ka kõige suurema vastutuse tunde juures. Muidugi mängib ta hästi. Aga siis tahaks veel paremat. Ja seda võib. Üleüldiselt sooviks, et L. P-R. effektilisi kohtasid mitte „ära ei tarvitaks“. Vahest natuke vähem kisa, rohkem aristokraatilist rahu — ja meelekindlust. Ühe sõnaga — ikka edasi kunstikaliibri peenendamise teel. Põrutavad momendid kaotavad pikapääle oma mõju. Küsimus seisab selles, kuidas ikka enam intelligentsi mängu sisse tuua, ilma, et tundeelu kannataks. Kuid tundeelu ja effekt pole mitte üks ja see

sama. Uuem hingeelu tunneb mõtte tundeid ja tunde mõtteid."

„Kodu" ettekanne äratas niipalju tähelepanu, et Jungholz otsustas sellega Viljandisse võõrusetendusele minna. Meie külaskäik tõi täie saali ja hea vastuvõtu publiku poolt. Ajalehes „Sakala" kirjutas teatriarvustaja ja hiljem tuntud näitekirjanik Hugo Raudsepp meie võõrusetenduse kohta järgmiselt:

„„Endla" etendusel näitles Magdat pr. Põlde-Reiman. Pr. P.-R. on vilunud näitleja ja kahtlemata „Endla" teatris ainuke, kellele Magda osa tohiti usaldada, juba kuju poolest. Muidugi on sellest eeldusest üksi vähe, et Magdat nõuete kõrguselt esitada. Magda suurilma daami omadused olid teatava arusaamisega ära tähendatud, kuid kuju, mis neist äärjoontest kasvas, jäi sisemiselt kitsaks, välispidiseks. See „kinnine" olek tekkis kõige pealt tehnilisest puudusest: näitleja hääl, mis madalamail toonidel küllalt paenduv, ei sula ülemiste nootidel üleüldse enam: ei võta enesesse mingisuguseid hinge värisemisi. Kuid maha arvates seda hääle abitust, puudusi kuju sisemises vabaduses ja mõnede suurilma daami väliste tundemärkide küsitavust — ka see laulma kippuv kõneviis ja need alatised peavisked lae poole kinniste silmadega kaasa arvatud — siis jääb noore provintsiteatri seisupaigast veel õige palju väärtuslikku järele: kuju, mis oma ümbruses ikkagi kandvalt püsis, tundeelu avaldustes õige suurt jõudu ja üleminekutes mitmekesidust ilmutas, ja lõpuks väga hoolikast ja üksikasjalikust osa läbitöötamisest tunnistust andis. Nii näituseks oli viimase vaatuse tagasihoidlikkus ja süvenemine oma kurbloolusesse juba õige puhas töö."

Sellised olid selleaegsed arvustused. Missugune arvustaja viitsiks nüüdsel ajal hakata nii pikalt, heatahtlikult ja üksikasjaliselt kirjutama ja noorele näitlejale nõu andma?

Lihtne, sügavalt läbi elatud ja usutav viimane vaatus pani mu mõtlema. Kas siin ei olnud jälle see otsustav dialoog endise armastatu von Kelleriga? Tark, iseseisev ja kibedusest vabanenud Magda annab nüüd abielumeheks pürgivale von Kellerile külmalt korvi. Läbielatud, lähedasest tundest lähtub ka lavaline väljendusviis vabana ja ehtsana. On hea, et elukogemustest on niigi palju tööle kasu olnud!

Kuid veelgi kõrgemad ringkonnad, aristokraadid, kuningannad

ja muud suursugused ja õilsad naised? Neid ei saa ju elus ise kogeda ja selle kaudu usutavalt esitada, kuid mil viisil siis? Nii jätkas oma mõtisklusi väike Põlde vaiksetel hetkedel.

Mitu trepiastet tuleb veel ülespoole minna, mitu kannatust kannatada, mitmest kitsast väravast tuleb sisse minna. Võib-olla siis kunagi saad sellestki aru...

„Kodu" võib täie põhjusega pidada nende oludes keskmiselt õnnestunud ettekandeks. Massi see siiski ei tõmmanud nii nagu põnevusnäidend „Tundmatu naine". Mõningaid kordi kanti seda ette ka lähemas ümbruskonnas. Ja see oli kõik. Siis teeniti jälle kassat, sest näitemüügi tulud ei löönud kaua ette.

Kas kõik või mitte midagi.

Jaanuarikuus pani Jungholz uue pommi plahvatama: Ibseni „Nora"! See oli meie viimne trump! Nüüd kas kõik või mitte midagi. Ütlen pomm, sest lõpuks see plahvataski ja sai Pärnu „Endla" teatrile ja meie mõningatele näitlejatele üsna saatuslikuks.

Mina sain Nora osa. Niisiis üha suuremad nõudmised! Kellele muule Jungholz oleks seda võinudki anda. Kutsuti ju mind nüüd „Endla" teatri primadonnaks.

Ei olnud enam aega kahtlustes vaevelda. Kui juba kord Magda, miks siis mitte ka Nora? Õnneks ei seisnud Nora väliselt nii kõrgel positsioonil, oli ju Nora siiski tavalisem naine ja peale selle sisemiselt sügavam kui Magda, ning tema probleem laiema ulatusega.

See lõõritav lõoke mängis vallatult oma lastega ja oli nagu üks nendest. Ta jumaldas oma meest ja oli õnnelik oma suure saladuse üle, mida ta vapralt kandis, aimamata, missugune kokkuvarisemine teda ootab, kui ta saladus ja suur ime kord avalikuks tuleb.

Jungholz ise mängis Torvaldi, Nora mehe osa. Ühiskonnas põlatud seisukorda langenud, allakäinud kohtunik Krogstadi esitas Kristjan Hansen. Doktor Ranki, perekonnasõpra, mängis härra Freiman, proua Lindet proua Kreek. Sel korral otsustati ohverdada proovidele isegi neli nädalat aega. See oli sel ajal juba palju.

Välismaistest etendustest Jungholz sel korral õnneks ei kõnelnud, vaid otsis, analüüsis ja püüdis ise luua. Lugemisproovidel sattusime kohe näidendi võluringi. Kas selle põhjuseks oli,

et Ibseni sisemiselt sügavad kujud on mässitud liigutavasse romantika ja luule võrku? Sama olen alati hiljeminigi Ibseni näidendite puhul kogenud ja just lugemisproovidel. Kuid harjutuste teatud ajajärgul see mõju kaob. Kui näitleja siis satub depressiooni ja väsib püüdmast sügavuste poole, siis sulguvad väravad ning ta ei pääse enam esitatavale kujule lähedale. Siin ongi hädaoht! Vastupidisel juhul ärkab algmõju uuesti ja juba püsivalt. Just sellel ohtlikul perioodil peab lavastaja olema kindel ning ohust teadlik. Mulle tundus, et Jungholzil just sel korral oli õige suhe näitlejaisse.

Sellele lisaks, et Jungholz oli kindlakäeline näitejuht, juhtis ta mind meie koosmängul, milleks see näidend annab erilisi võimalusi. Esimene vaatus kestab ligemale tund aega. Teksti on palju juba ridadeski, ja ridade vahel seda enam. Saada selgeks peidetud mõtted eelkõige iseendale, ja esitada need nii, et nad muutuvad ka publikule arusaadavaks, see on kõva pähkel isegi küpsetele näitlejatele. Nora hooletu, tütarlapselik lõõritamine esimeses vaatuses tundus alguses küll lähedasena juba endiste tütarlapseosade esitamisest saadud kogemuste tõttu. Näitejuhi abiga hakkas siiski Nora kuju arenema ja ka sisemiselt kasvama. Jungholz säilitas sel korral õnneks oma rahu ja andis aega loomulikuks arenguks ja küpsemiseks. Aega sel korral oli.

Proovide ajal hakkas mind ahistama salajane hirm. Noral tuleb teise vaatuse traagilises lõpus tantsida tarantella-tantsu, et takistada oma meest minemast kirjakasti avama, kus leidub ähvarduskiri advokaat Krogstadilt Norale. Tarantella-tantsus leidub ms. üks osa, mille ajal lüüakse tamburiini pea kohal. Häbenedes oma parema käe puudulikku liikumisvõimet, ei usaldanud ma tantsuõpetajaga nõu pidada, et muuta neid mu käele raskeid liigutusi. Proovidel püüdsin osavalt sellest liigutusest üle libiseda, nii et õpetaja seda ei märganud. Etenduse lähenedes tõusis mu kartus selle tantsuliigutuse suhtes juba hirmuks. Kuid mu suu ei avanenud rääkima... Võib-olla just see hirm oligi vabastanud ja süvendanud mu sisemisi tundeid ja võib-olla oli mind taga sundinud vaistlik tahe ja tarve korvata sisemisel pinnal see, mis väliselt puudu jäi. Menningi nõuanded korvamise kohta tulid mul meelde.

Kui näidendi ilme oli leitud ja põhjalik harjutusastmestik seljataga, hakkas ka koosmäng kujunema tihedamaks, kindlamaks, meeleolulisemaks ja intiimsemaks. Sattusime kõik taas Ibseni võluringi. See oli minu arvates üks Jungholzi õnnestunumaid töid.

Lavapilt erines sel korral tavalisest. Näidendisse kuulub ainult

üks lavapilt, Nora tuba. Nüüd ei leidunud siin ühtki teatri kulunud mööblitest ega teatraalsetest butafooridest. Ühise kava kohaselt tassisime meie, näitlejad, kõik igaüks oma kodust siia asju nagu sipelgad pessa. Minu juurest toodi pehme mööbel, mõni tõi vaipu, teine eesriided, kolmas maale seintele jne. Kas Nora tuppa orientaalne mööbel sobis, sellele ei pööranud keegi tähelepanu, peaasi oli ainult see, et saadi midagi uut, mugavat ja ilusat.

Kostüümid olid õnnestunud. Õnneks ma sel korral loobusin parukast. See tundus vabana ja loomulikuna.

Peaproov. Alguses kontroll laval, siis väike proov lastega ja siis... Ootav vaikus. Jungholzi nägu näis olevat selginud. „Nüüd hakkame peale.“ Gong.

Kui astusin lavale, mõjus mu oma kodune ümbrus segavalt, ime küll. Juhtus loomulikult väikesi viperusi, eriti mängustseenides lastega: lapsed tõmbasid laudlina maha, mõni vaas kukkus ja muudki juhtus. Et ma ei osanud improviseerida, viis see alguses mu rööpast välja, kuid vähehaaval hakkas näidend korrapäraselt ja kindlalt kulgema.

Teise vaatuse lõpp lähenes ja koos sellega tarantella-tants. Nüüd ei aita enam midagi, nüüd peab tegutsema... Tõmbasin tamburiini ja tantsisin, tantsisin kui hull. Takistusi ma ei tundnud, käed lendasid üle pea ja tamburiin helises. „Sa tantsid ju, nagu oleks küsimus elust ja surmast,“ ütles Torvald.

See oli tõesti ime, see käe lendamine. Sisemine häda ja isiklik tusk sulasid sellel hetkel õnnelikult kokku Nora hädaga. Ja sellest peale sai näidend eriti hea hoo, mille valitsedes etendus viidi lõpuni. Väsinuna ja õnnelikuna mõtlesin sellele „imele“ oma garderoobis.

„Kuid homme, esietendusel, kuidas mul siis küll läheb...?“

Esietenduse päeval olin juba aegsasti teatris. Tundsin tugevat rambipalavikku. Kuidas täna läheb? Kui hea on valmistuda etenduseks täielikus rahus! Milline õnn, kui on võimalik olla garderoobis kas üksi või koos sellise kaaslasega, kes ei kõnele ega lobise. See on mind alati seganud ja ma olen selle all kannatanud. Piinlik on teisele teha märkusi.

Kui süvenesin maski tegemisse, hakkas rambipalavik vähehaaval kaduma. Kui oled grimeeritud ja riietunud ning vaatad peeglisse, siis tunned, et oled väliselt muutunud esitatavaks isikuks. Kui osa on proovidel jäänud süvenemisele vaatamata ebakindlaks, siis võib mõnikord õnnestunud mask ja riietus anda kindlustunde ja juhtida õigele teele.

On kahesugust rambipalavikku, head ja halba. Head võib

võrrelda valu kannatava haige olukorraga, kes äkki saab kõrge palaviku. Palavik kaotab füüsilise valu, järele jääb aga pooleldi teadvusetu olek, milles on hea ja kerge olla. Halb rambipalavik on taas selline, et inimene tunneb end füüsiliselt halvasti, tal on näiteks kohin kõrvades, pea raske, kõri kuivab jne. See juhtub osaliselt ebakindlusest. Kui tähtis on seetõttu pikk harjutusaeg, kus suunad on juba leitud ja näitleja on saavutanud täieliku selguse kujutatava isiku suhtes.

Nora on valmis esinema. Esimene kell! Kogunesime näitelavale. Mõned piilusid eesriide august publikut. „Vaevalt veerand saali!" sosistasid näitlejad hädaldavalt. Jungholzi näole laskus tume vari.

Gong! Nukukodu neljas sein tõmmati eest. Tühi must auk ununes peagi ja Nukukodu hakkas elama oma elu, päikesepaistelist ja õnnelikku. On meeleoluline jõuluõhtu rõõmude ja kingitustega. Ootamatult ilmub ähvardav, halbaennustav vari kõige selle õnne keskele. Vähehaaval hakkab kõik see kaunis kõikuma ning lõpuks variseb kokku. Hele Nukukodu muutub tühjaks ja kõledaks. Nora kasvab küpseks naiseks. Ta lahkub ja jätab maha oma mehe ja lapsed. Öövaikuses kuuldub vaid, kuidas välisuks kinni klõpsatab. Neljas sein tõmmati jälle ette.

Me, Nukukodu elanikud, seisime hiirvaikselt lava taga. Vaikus valitses ka saalis. Äkki puhkenud käteplagin äratas meid. „Laske eesriie olla omal kohal!" käsutas Jungholz ja tema hääles oli trotsi. Kuid saal ei andnud järele, aplaus kõvenes. Keegi tõmbas omapead ja keelust hoolimata eesriide lahti. Me seisime segadusse sattunult laval, pead kummaras.

Garderoobis valitses endeline vaikus, tundus, et midagi oli veelgi tulemas. Ja tuligi. Saalist tormas garderoobi vaimustatud teatrisõpru: „Suurepärane, suurepärane!" Käesurveid ja tänu. „Kus on direktor?" ja nad tormasid lavale teda tänama. Hetke pärast kuuldus Jungholzi hüsteeriline hüüe: „„Norat" ei mängi me enam kordagi, kui te ka paluksite kas või põlvili!" ja rusikas langes vastu lauda. Vaimustatud sõbrad ehmusid sellest ootamatust pöördest ja kadusid. See polnud ju nende süü, et publikut oli tulnud ainult neljandik saalitäit.

Masendus valdas meid kõiki, sest sellist lõppu polnud me osanud aimatagi.

Oli kavatsetud ja ette valmistatud väike koosistumine peale etendust, kas või garderoobis, selle suure näidendi esietenduse puhul. Nüüd valgus see kavatsus iseenesest liiva. Must auk saalis rikkus selle. Surusime üksteise kätt ning lahkusime vaikselt.

Tugevasti surus mu mees koduteel mu käsivart. „See oli tore

etendus," ütles ta innukalt. „Meeldis sulle tõesti?" ärkasin üllatununa oma masendusest, sest juhtus harva, et ta selliselt väljendus. Ja kui heana see just sel hetkel tundus! Sellist tunnet soovime meie, näitlejad, tihti, see mõjub nagu elueliksiir. Kas see on siis liiga palju nõutud kõige suure ja raske töö ning rassimise järel?

Meie mööblitest tühjendatud kodu mõjus eriti süngelt. Oli hea, et mul polnud vaja üksi olla. Õhtusöögi ajal keskustlesime juhtunust. Mu mees kõneles sel korral ettekandest eriti elavalt ja vaimustunult.

„Kuid tarantella?" küsisin aralt. „See oli hea." „Kas sa ei märganud mingeid takistusi?" „Ei, mida ma oleksin siis pidanud märkama?"

„Ei midagi," naeratasin rahuldatult. Ma ei olnud ka temale oma kartusest kõnelnud.

Oli hea olla, mugav väsimus valdas mu, kõik oli möödas ja nähtavasti õnnelikult. Homme oli vaba päev, sain kordki rahus magada. Homme on kindlasti kõik jälle valgem ja lootusrikkam.

Järgmisel hommikul lebasin kaua voodis. Oli hea laiselda ja mõelda. Mu mees tuli juba linnast tagasi, viskas ajalehed ja maiustuspakid mulle voodisse. „Loe ja ole rahul!"

Rahuloluks oli tõesti põhjust. Suurima tunnustuse sai Karl Jungholz lavastajana. Pandi imeks, kui palju ta oli suutnud saavutada noorte näitlejatega nii rasketes osades ja nii nõudlikus näidendis kui „Nora" oli. Ka näitlejatele jagati rohkelt kiitust. „Nora" haripunktiks peeti teise vaatuse traagilist lõppu koos tarantellaga. Kuid siis järgnes sellele vali noomitus publikule, kes oli hiilanud oma puudumisega esietenduselt. Õhutati, et see parandaks oma hoolimatuse järgmisel etendusel, kui ta mitte lõplikult ei taha end häbistada. Küsimus ei olnud nüüd mitte ainult teatri toetamisest, vaid suure kirjaniku austamisest ja kunstilisest elamusest.

Nüüd on siis kõik hästi! Jungholz on saanud suure kunstilise tunnustuse. Ja kindlasti täidab ka publik järgmistel etendustel saali kuni viimase kohani!

Heatujulisena läksin hiljem teatrisse. Põnevus oli toonud sinna teisigi, kuigi sellel päeval proovi ei olnud. Jungholz aga puudus. Läksin üksinda lavale, Nukukodu seisis seal ilusasti omal kohal. Istusin sohvale. Läbielatud töösilmapilgud ja juhtumid kerkisid meelde. Arusaamatu igatsus vaevas mu südant...

Garderoobist kuuldus äkki Jungholzi hääl. Ärkasin oma mõttejst. Ta oli siiski tulnud. Kõik kogunesid lavale. Ootasime.

Jungholz oli tõsine. „Südamlik tänu teie hoolsa töö ja liigutava abi eest Nukukodu ehitamisel!“ alustas ta südamlikult. Siis vaatas ta kurvalt enda ümber. „Kahju küll, kuid me peame nüüd selle Nukukodu lammutama. Võite viia kõik oma mööblid ja muud asjad koju tagasi. „Norat“ meie enam Pärnu publikule ei mängi. Mina pean oma sõna. Arvustused, tänu ja palved ei aita nüüd enam.“

Istusime tummalt. Nüüd oli midagi katki. Kas seda saab parandada? Hakkasime vähehaaval ettevaatlikult rääkima, et mõjustada teda otsust muutma. Miski ei aidanud. „Ei, ei, mina ei saa. See oli kui pühaduse teotus, see oli häbistav löök kunsti vastu. Mina ei saa...“ lõpetas ta, pisarad silmis. „Alustame nüüd jälle tingel-tangliga ja ehk peame vastu, kevad ei ole enam kuigi kaugel.“

Kummaline naeratus vilksatas ta näol. Ja siis ta läks.

Jäime lavale. Meid valdas „Nora“ matusemeeleolu.

Järgmisel päeval oli lehes kuulutus: „Norat“ enam ei mängita. Linnas algas kisa ja lärm. Hämmastunult kõneldi sellest sündmusest. Ajalehtedes nõuti „Nora“ etenduste jätkamist. Põnevus ja uudishimu tõusid oma tipule. Milline tasuta reklaam! Kaks-kolm täit saali oleks nüüd olnud garanteeritud. Meiegi, näitlejad, hakkasime Jungholzi üle nurisema. „Ilusad sissetulekud jooksevad liiva. Meie oleme rahapuuduses, kuid sellele tema ei mõtle.“

„Ei!“ müristas Jungholz. „„Norat“ ei mängita.“

Ja „Norat“ ei mängitudki.

Kuigi Jungholzi teguviisi üle võidaks praegusel ajal muiata, oli selles siiski midagi, mida tuleb austada.

Pärast kriisi.

Peale seda kriisi „Endlas“ toimunu ei ole enam huvitav. Näideldi üht ja teist. Kulud olid suured ja tulud väikesed. Meie närvid hakkasid juba meid petma. Kuid Jungholz käis ringi heatujulisena ja salapäraselt naeratades. Mingi muutus pidi sündima ja sündiski.

Ühel päeval kutsus Jungholz minu enda juurde. „Istuge, ajame juttu!“ vaatas ta mind naeratades. „Noh, väike diiva, mida ütleksite, kui teile tuleks võimalus pääseda Tallinnasse ja otse „Estoniasse“?“ Mu silmad läksid pärani. Ma ei saanud sõnagi suust. „Jah... jah... „Estonia“ teatrisse.“ Kuum hoog käis mul kehast läbi. „„Estoniasse“... jah... mina... see on muinasjutuline... kuid mu mees...“ usaldasin lõpuks küsida. „Sellele on mul raske

vastata. Ma olen küll kavatsenud mõningaid teisigi näitlejaid siit kaasa võtta, kuid... kardan, et tema ei kuulu nende hulka.“

Olin täidetud segaste tunnetega, kuid ma ei suutnud vaigistada oma õnne ja rõõmu tormi. „See ei ole kõik veel kindel. Mina lähen igal juhul „Estoniasse“ tagasi. Tahaksin mõned teist sinna kaasa võtta, sellest on olnud juttu, kuid otsust ei ole veel tehtud. Ärge sellest veel kellelegi rääkige!“

Nagu joobnu tuikusin ma toast välja. „Mis siis nüüd lahti on?“ küsis keegi. Kuid minagi naeratasin salapäraselt ja läksin. Tahtsin olla üksi. Kõndisin piki kevadlumist kaskede alleed mere poole. „Estoniasse“, „Estoniasse“... Oleksin tahtnud joosta ja hüpata!

Ma ei julgenud sellest oma mehele midagi rääkida. Mured, mis see muutus võiks kaasa tuua, hakkasid juba mu meelt rõhuma. Mees, meie kodu... Kodu asutamine oli nõudnud raha, millest veelgi oli võlgu järel. Ka mu mehe äriasjad ei olnud kõige paremas korras — kas oli sõjaaeg vähendanud tellimisi ja töid või oli põhjus selles, et ta oli hakanud oma ametist võõrduma ja jätnud selle hooletusse. Temagi veri oli saanud juba teatrinakatuse. See oli muidugi minu süü, sest mina olin tahtlikult selleks kaasa aidanud.

Teetsovi ajal oligi tal olnud häid võimalusi. Ta mängis mitmekülgselt ja hästi väiksemates karakterosades ja draamas „Kibuvitsatee“ oli tal isegi suur ja dramaatiline ülesanne. Selles osas äratas ta tähelepanu. Teetsov oli rahul. Kuid Jungholz oli vist teisel arvamisel, seetõttu oli ta nüüd saanud ainult väikesi, tänamatuid osi.

Panin tähele, et mees oli kibestunud, kuigi ta seda püüdis peita. Suurim õnnetus oli ta iseloomu kinnisuses. Ta ei puistanud kunagi oma südant välja ega avanud ennast. See iseloomujoon takistas ka ta võimalike annete esilepääsu.

Kuigi ma polnud oma mehelegi kõnelnud Jungholzi ettepanekust, märkasin varsti, et ta aimas, et midagi on tulemas. Niisugused asjad ei püsi kaua saladuses. Teatris kogunes väikesi rühmi, kes omavahel ägedalt sosistasid. Mõnede nägude salapärastest naeratustest järeldasin, et nemadki olid käinud Jungholzi jutul. Oli tekkinud avalik saladus.

Nüüd oli juba aeg ka oma mehega asjast otsekoheselt rääkida. See oli piinlik ja raske. Ta vaikis ja tõmbus ikka enam endasse ning ta naeratus oli kibedalt irooniline. Tuli ära oodata, kuidas asjad kujunevad.

Siis kutsus Jungholz minu taas enda juurde. „Nüüd on asi otsustatud. Teid on „Estoniasse“ vastu võetud ja samuti Anna

Tamm, Kristjan Hansen, härra Freiman, Robert Rood ja etteütleja Paula Andrekson, niisiis kuus meist, endlalastest."

August Reiman ei olnud nende hulgas.

Nüüd, kui asi oli selge ja minul tuli otsustada, tundus otsuse tegemine muutuvat aina keerulisemaks. Kas meie kodu tuli nüüd koost lahutada ja mul tuli jääda üksi sellel raskel sõja ajal? Mu saatus on ikka olnud selline: alati oma elu suurimate sündmuste puhul olen pidanud seisma teelahkmel otsustamas, kas käänduda paremale või vasakule. Alati tuleb millestki loobuda, alati tuleb midagi maksta. Ja alati peab tundma südametunnistuspiinu, olgu siis otsustatud nii või teisiti. Ma ei olnud oma paariaastase abielu jooksul pääsenud selgusele selles, kui tugevad sidemed mind õieti köitsid August Reimaniga. Teadsin ainult seda, et kui teater ei oleks meid ühte viinud, siis seda abielu ei oleks tekkinud.

Ühel kaunil kevadisel hommikul, mäletan seda praegugi nii selgelt, seisin kodus avatud akna juures ja nautisin meeldivat kevadist soojust ning puhkeva kevade ilu. Unistused ja igatsused ärkasid jälle ja ma küsisin endalt, kas mul siis enam midagi muud ei olegi tulevikult oodata kui ainult see mugav ja tasane kodune elu? Nüüd aga, kui seda kodust elu ähvardas lammutamine, tundus see raskena. Kuid loobumine „Estoniast" tundus samuti võimatu. Jääda vaid „kodukanaks" ja rahulduda vahetevahel asjaarmastajana esinemisest amatöörteatris — sest selliseks oli „Endla" nüüd taas muutumas — oli teine perspektiiv.[34] Seegi oli võimatu!

Arutasime neid küsimusi mehega iga päev. Kuidas ja kuidas ning kuidas? Kui märkasin, et ta muutus süngeks või lootusetuks, hakkas tema olukord mulle muret tekitama. Kas sellest tuleb jällegi mingi õnnetus?

„Kui sa ei suuda sellest üle saada, siis jään koju..." ütlesin. Ta nägu selgis, kuid minu oma muutus süngeks. Kõikusime siia ja sinna, ilma et oleksime lahenduseni jõudnud.

Jungholz sai meie raskest olukorrast aru. „Ega seda nüüd nii surmtõsiselt ei maksa võtta, küsimus on ju ainult ühest aastast, järgnevate üle ei maksa muretseda!" Haarasime siis kinni sellest ühest aastast ja see selgitas veidi meie olukorda. „Ega meie kooselust ikkagi midagi ei tuleks, kui sa siia minu juurde jääksid," ütles mu mees, „sa kahetseksid ainult ja kannataksid. Ja ka mina ei jää enam Pärnusse. Müün oma äri

[34] Uus kutseline püsitrupp moodustati „Endlas" 1922. a.

ära või annan üürile, pealegi kui nüüd on sõja aeg. Ma võin ju alustada mujalgi, ega siis vältimatult ei ole vajalik just Pärnus elada."

„Tallinnas, eks ole?" innustusin mina. „Kuid teatritöö? Kas tahaksid sellele siis tõsiselt anduda, kui tuleks võimalus?" Nägin, et pisarad tulid tal silma. Selge! Ta oli täielikult teatri ohver, sain sellest nüüd aru, ja teadsin ka, et see oli minu süü. Mina pidin nüüd teda aitama. Kuigi olin hakanud kahtlema ta annetes, ärkas minus nüüd uus lootus. Kui ta pääseks kutselise teatri koolitada! See tähendas, „Vanemuisesse". Seda teed mööda võiks ta pääseda „Estoniassegi", mõtlesin.

Hakkasin energiliselt tegutsema. Kirjutasin Tartusse Ants Simmile. Vastus tuli ja see oli pooldav, kuid lõplik otsus pidi selguma kevadel „Vanemuise" ringreisu ajal. Raske koorem langes meie õlgadelt. Reiman muutus uueks inimeseks, rõõmsaks, vabaks ja elavaks. Sellest peale rääkisime palju teatrist. Kui vaid meil mõlematel oleks õnne ja me pääseksime edasi! Siis olekski täitunud mu unistus ideaalsest näitlejaabielust.

See oli õieti meie ühise elu kõige õnnelikum aeg.

Lepingud sõlmitakse.

„Vanemuine" tuli. Ants Simmile näis August Reiman meeldivat. Leping sõlmiti. Ja õhtul peale etendust sõlmisid vanemuislased „Endla" restoranis sõprussidemeid uue näitleja August Reimaniga. „Kuidas Tallinna primadonnale tundub, kui Tartu naised armuvad sellesse võlurisse?" naljatati. Anna Altleis lubas naeratades: „Võtan võluri enda hoole alla."

Kõige rõõmsam oli hõbejuukseline Tuurand, kes juba varemalt oli August Reimaniga sõbraks saanud. Oli kodune ja lõbus õhtu.

„Vanemuine" lahkus. Meil mõlemal olid nüüd lepingud taskus. Kõik oli läinud hästi, liiga hästi.

„Estonia" saabus. Kokkusaamine oli hoopis teistsugune kui „Vanemuisega". Siis, kui „Estonia", „Vanemuine" ja „Endla" kohtusid, nagu eespool jutustasin, olime meie, näitlejad, kõik ekstaasis. Kuid nüüd oli „Estonia" ametlik ja suur külaline, kelle poole meie, väikesed endlalased, vaatasime aukartusega üles. Ülevas meeleolus sõlmitud sõprussidemed olid kui pühitud. Ei mingit tuttavlikkust ega familiaarsust enam. Läksime neid tänama peale etendust ja meie, kuus tulevast estoonlast, ootasime mingit teretulemast-tervitust. Kuid seda ei tulnud. Näis, nagu

poleks nad üldse teadlikudki meie tulekust. Oli veidi piinlik. Millegi pärast sain siiski nii palju julgust, et kutsusin Betty Kuuskmanni oma koju lõunale.

See pikk, tore, heledajuukseline naine ilmus meie koju silmatorkavalt elegantselt riietatuna. Ma olin perenaisena püüdnud pakkuda oma parimat. Ta näis olevat rahul, tegi perenaisele komplimente, vaatas heakskiitvalt noorpaari, kiitis meie kodu ja oli üldse väga armastusväärne. Kas ta teadis või mitte mu tulekust „Estoniasse", kuid vähemalt ei rääkinud ta sellest, kuidas ma seda ka ootasin. Ma ei suutnud end tagasi hoida ja hakkasin lõpuks arglikult sellest kõnelema, et saada temalt julgustust. Ta muutus jahedaks.

„Kuid teie kaunis kodu ja teie mees? Kas see minek pole siiski veidi mõtlematu? Miks te ei või üheskoos ja ilusasti, koos mehega, käsikäes, jätkata „Endlaski" nendes oludes? Mõelge, teie elu on majanduslikult kindlustatud, sest teie abikaasal on tulutoov amet. Tallinnas, suures linnas, ja „Estonias" ei ole see nii lihtne, kallis proua. Mõelge tõsiselt sellele! Ja teie, härra Reiman, pidage oma abikaasa ometi aisades!"

Jah, see oli mõistlik jutt, see on tõsi. Kuid mida mõistlikumalt see tore naine rääkis, seda hajameelsemaks muutusin mina. Lõpuks tuli piinlik vaikus. Mul on kahju, et ma ei suutnud enam tagasi saada seda perenaise lahket tooni, mis talle nii väga oli meeldinud.

Mu mees püüdis olukorda päästa, kuid see ei õnnestunud temalgi. Betty Kuuskmann läks varsti minema. Ta püüdis lõpuks selle kõik naljaks heita, patsutas prouat põsele, tänas ja lahkus.

Ida Põdram-Tago teatritüdruku-põll vilksatas mul silmade ees! Tõmbusin oma kesta nagu tigu, kes vaid hetkeks oli usaldanud välja vaadata.

Kuid lepingud olid sõlmitud.

Lahkumine „Endlast".

Seegi päev koitis. Meeleolu oli rõhuv. Siin me olime viimase aasta jooksul töötanud kui sipelgad ühise kodu heaks. Öösiti oli õmmeldud kostüüme, maalitud kulisse, kantud kodunt kraami, oli linnas isegi pileteid müüdud ukselt uksele käies, ja kõik see oli sündinud ägedate proovide vaheajal. Ei olnud kuulda nurinat, ei vastuvaidlemist, polnud tekkinud intriige, vaid olime üksteist julgustades jaganud mured, majanduslikud raskused ja saavutuste rõõmud. Nüüd oli see lõppenud. See pere pidi

nüüd laiali minema. Need, kes Pärnu jäid, olid kibestunud. Äraminejatel oli süüdlasetunne.

Jungholz pidas lahkumiskõne. Kuigi see oli südamlik ja lohutav, ei aidanud see. Ka temal endal polnud sel hetkel just hea olla. Olukord tundus ka meie, lahkujate arvates olevat lootusetu. Olime kolimas suurde linna ja võõrasse ümbrusse. Pealegi muutis sõja aeg kõik ebakindlaks. Suruti kätt, süleldi ja jäeti jumalaga, nagu oleks lahkumine olnud igavene.

Nagu Tartus, nii istusin siingi tühjal laval. Hämarust ja vaikust hoovas alt saalist vastu. Hakkasin mõtlema läbielatud aegadele. Palju oli siin seda, mida mäletada hardumuse ja tänulikkusega. Need kolm aastat olid olnud uued, põnevad ja elamusterikkad. Annetted, Magdad, Norad rändasid minust mööda. Kas oli tõesti võimalik, et kõik see oli juhtunud nii lühikese aja jooksul? Oled olnud minu vastu lahke käega, armulik ja rikkalik oma andidega, „Endla"! Armulikum kui ma kunagi oleksin osanud unistada. Kas oled sa minuga veidigi rahul, „Endla"? „Ega sind vähemalt laiskuse pärast ei või laita!" Kuidas mul läheb seal toredas „Estonias"? Ma ohkasin. Kui läksin fuajees Endla-kujust mööda, peatusin hetkeks. Nägemiseni ja palju tänu, Endla!

Jätkasin oma rännakut piki armsaks saanud kaskede alleed ranna poole. Istusin pingile ja hingasin mere värsket õhku. Rõhuv tunne hakkas lahtuma. Midagi uut oli igal juhul tulemas. Elu hakkas jälle tunduma kaunina ja ilusana.

Hüvasti, Pärnu!

Jälle algasid tüütavad argipäeva toimingud. Meie mugav kodu Aia tänaval tuli hajutada. Kolisime elama ühetoalisse köögiga korterisse mu mehe äri ülakorral. Kõik kodune mugavus puudus, pidime istuma nagu kaubaaidas, kohvrite otsas. Kraam jagati ära, ühed asjad Tallinna, teised Tartu viidavaks, mis üle jäi, pidi jääma siia. Kavatsesin Tallinnas hankida endale möbleerimata toa ja viia oma mööbli sinna. Kõik need toimetused ja talitused, majanduslikud mured ja hirmutavad sõjajutud tekitasid närvide pinget ja kokkupõrkeid. Meeleolu tõusis ja langes. Kui see ometi kord juba lõpeks!!

Niipalju kui nendest töödest aega üle jäi, püüdsin nautida supelranna võlusid. Lamada kuumal liival päikesepaistes, heita end peegelsiledasse merre või ujuda valgetes vahupäistes lainetes, milline nauding! Mured kadusid. Kuid varsti olid needki päevad lõpul.

Ühel põuasel juulikuu päeval istusime siis kohvrite ja mitmesuguste pakkide keskel teel raudteejaama. Reis läks Valga kaudu Tallinna. Me mõlemad püüdsime olla elavad ja rõõmsad, kuid lahkumisvalu näris südameid. Jaama oli kogunenud mõningaid sõpru, töökaaslasi ja väike Reni koos emaga meid saatma. Väike Reni haaras mu käsivarrest kinni ja keerles mu ümber.

„Sa tuled ometi varsti jälle tagasi, tädi?“ küsis ta, nutt kurgus.

„Muidugi, muidugi!“ lohutasin last. Saatjad piirasid mind ja soovisid õnne, nagu see on tavaline lahkumishetkedel. Kui rong juba läheks! Ootamine ja meeleolutsemine ei ole kuigi kerge.

Mu mees oli märkamatult kadunud. Vaatasin rahutult ringi. Kus ta nüüd siis ometi on? Juba helises esimene kell. Lärmikas hüvastijätt ja juba olingi vagunis. Hädisena vaatasin ümber. Sealt ta juba jooksiski ja hüppas vagunisse. Kimp punaseid roose! Hüvasti, nägemiseni! Hele vile, väike susla võttis hoogu ja hakkas liikuma. Mu mees hüppas jälle maha.

Oli hea, et see hüvastijätt toimus välgukiirusel. Temagi oli seda vist soovinud ja selle niiviisi korraldanud. Surusin oma näo lõhnavatesse roosidesse. Ja siis tulid pisarad, mida ma seni olin tagasi hoidnud.

Kodune idüll.

Ainult isa ja ema olid kodus. Isa oli juba pensionil. Isa suhtus meie elumuudatusse kahtlevalt. „Ebakindel sõja aeg, töökoja likvideerimine ja August Reimani siirdumine teatrisse, ja veel teise linna, Tartusse, lapsed, see ei ole mõistlik tegu,“ muretses ta. Kuid ema oli rahul. Ta vaidles isaga ja kaitses mind. Minusse ei tohtinud keegi puutuda, kõik oli hea ja õige, mis ma tegin ja kavatsesin.

Ta oleks ainult tahtnud, et ka mina oleksin tagasi läinud „Vanemuisesse“, sest ka Julie-õde oli Tartus. Julie oleks mu eest hoolt kandnud. Ja ka muidu oli ema kõvasti Tartu poolt. Sinna oli Valgast lühike maa ja ta oleks võinud tihti seal käia. Tallinn tundus talle võõrana ja oli Valgast nii kaugel. Ema ei tundnud end kunagi Tallinnas koduselt. „Tahaksin, et kõik mu lapsed elaksid Tartus. Kui suren, tahaksin, et mind maetakse Tartusse,“ rääkis ta tihti. Seegi unistus ei teostunud, mu vaene ema!

Veetsin umbes nädal aega kodus. Käisin ema ja isaga metsas mustikaid korjamas. Adi-vend oli viimasel ajal olnud nimelt hakanud uurima tervishoiukirjandust, mille kohaselt tervis olenes

peamiselt toiduaineist, ja ta oli enne sõtta minekut teinud isale ja emale korralduse suvel rohkesti nõgeseid, marju, õunu ja igasugust juurvilja koguda ning kuivatada. Selle tarvis oli ta hankinud kuivatamisseadmedki. Tema päikesepaisteline tuba oli täis kaste, kotte ja tagavarasid. „Kunagi ei või teada, missugused ajad tulevad. Peab varustuma.“

Tal oli õigus, need ajad tulidki. Tagavarad olid vähehaaval nii suureks kasvanud, et kui need ajad tõesti koitsid, siis võis ema sealt jagada veel meile, lastelegi, ja vaja neid väärtuslikke „vitamiine“ oli tõesti.

Armsad ja vaiksed olid need mu kodus veedetud päevad. Eriti mõnusad olid marjaretked metsas. Mets vabastab ja rahustab, metsas on hea olla. „Ära sina nüüd liiga palju korja ja kummarda, selg jääb haigeks,“ lausus ema armsalt. Ja mina täitsin heameelega käsku. Eriti mugav oli istuda kusagil kännu otsas kaasavõetud toitu süües. Kuidas maitses lihtne võileib ja piim või külm tee pudelist! Isa muutus elavaks ja hakkas filosofeerima. „Jumala tempel pole kirikus, vaid avaras vabas looduses,“ ütles ta pidulikult. „Kuulake lindude laulu ja metsa salapäraseid hääli, nautige kõike seda ilu!“ Õnnis ilme levis ta näole. Ema seevastu istus vaikselt. Mõnikord vaatas ta mind murelikult. „Kuidas sul läheb seal suures linnas, Tallinnas?“ ohkas ta. Ja siis järgnes nõuandeid ja hoiatusi.

Lahkumispäev saabus. Ema kuhjas mulle kaasa toidupakke ja hunniku „vitamiinikotte“. „Aga emake, kuhu ma need kõik panen? Ega ma põhjanabale ei reisi.“

„Küll need kõik vaja lähevad, armas laps.“

Ja jälle oli tal õigus.

Olime varakult jaamas ja ootasime Riia rongi tulekut. Hoogsalt jõudis see kohale. „Kiiresti vagunisse!“ muretses ema. Samas jaamas, kitsastel rööbastel, seisis väike rong, oodates ärasõitu Pärnu. Heitsin sellelegi kiiruga jumalagajätva pilgu. Vaguniaknast vaatlesin oma armsaid vanemaid. Isa pühkis silmi, nuuskas nina ja kõhatas, kuid ema oli uljas. Lahkumise silmapilkudel nuttis ta harva. Alati püüdis ta vajuvat meeleolu tõsta. Teadsin, et ta nutab kodus kuski pimedas nurgas, kus keegi ei näe.

Kolmas kell ja rong nõksatas liikuma. „Jumal õnnistagu sind, mu laps!“ kõlas ema hääl selgelt. „Õnn kaasa!“ pomises isa.

Jah, sinna need mu armsad jäid, järele vaatama ja taskurätte lehvitama.

VI PEATÜKK

„Estonia" teatri varasem ajalugu.

„Estonia" selts (Tallinna laulu- ja mänguselts „Estonia") on asutatud samal aastal kui Tartu „Vanemuinegi" — 1865. Näitemänguharrastajad tegid esimese esinemiskatse aastal 1871. Kutselise „Estonia" teatri asutamine langeb jällegi samale aastale kui „Vanemuise" teatri asutamine, nimelt aastale 1906. Kuid kui „Vanemuine" oli võinud tegevust alustada omas ilusas teatrimajas, pidi „Estonia" alguses töötama väikeses kivimajakeses („Pandorini" seltsi näitelaval) Tartu maanteel.[35]

„Estonia" kutselise teatri esimeseks juhiks kutsuti Paul Pinna.[36] Esimesed näitlejad „Estoniasse" saadi mitmesuguste Tallinna seltside asjaarmastajatest, nimelt „Estonia" enda ja karskusseltside „Valvaja" ja „Lootuse" näitlejatest. Näitlejaskonda kuulusid ja neid iseloomustati selleaegses teatrikeeles: Paul Pinna — näitejuht, koomik, Don Juan ja armastaja; Netty Adler[37] — noor sentimentaalne armastaja; Theodor Altermann — noor armastaja, noor koomik ja elumees; A. Johanson — karakterkoomik ja intrigant; Eduard Kurnim — karakterkoomik; August Kuuskmann — esimene armastaja ja sangar; Anni Mahling — noor, clav armastaja; Anna Markus — dramaatiline ema ja ajaviiteosade mängija (siirdus hiljem Tartu „Vanemuisesse"); Aleksander Trilljärv — karakternäitleja, intrigant ja isa.

Väikeste osade näitlejatena, kellede eriala ei ole eraldi nimetatud, mainitagu Ida Põdram, kes siirdus Peterburi teatrikooli ja mängis hiljem „Vanemuises", Marie (Maimu) Anto,

[35] Kutseteatri loomise aegu tegutses „Estonia" selts Väike-Tartu maanteel asetsenud majas. „Pandorini" selts asus sinna hiljem, kui „Estonia" oli 1913. a. juba oma uude hoonesse asunud. 1920. aastate keskel tegutses selles majas P. Pinnale kuulunud erateater (Rahvateater), 1930. aastatel Tallinna Töölisteater.

[36] Paul Pinna ise oli „Estonia" kutselise teatri loomise üks esimesi eestvedajaid.

[37] Hiljem Netty Pinna.

August Michelson,[38] Joh. Lepp, H. Anto ja teised. Pärisnäitlejad said kuupalka, kuid suvekuude eest ei makstud, väikeste osade esitajad said tasu õhtu pealt.

Teatri teisel tegevushooajal valiti teatri juhatuse esimeheks notar J. Linnamägi. Tema hakkas teatri tegevust energiliselt laiendama. Tulude tõstmiseks võeti kavasse laulunäidendeid ja operette. Palgati ametisse orkester ja kapellmeister Otto Hermann. Mia Pumbo Peterburist ja tenor A. Strutzkin ning teisi võeti lauljateks. Paul Pinna ülesandeks jäi operettide lavastamine. Üht esimestest operettidest „Lõbus talupoeg" (Paul Pinnaga nimiosas) tuleb mainida juba sellegi pärast, et see kujunes eriliseks sissetulekuallikaks.[39] Oma sisurikkuse ja ilusa muusika tõttu jätkas see oma võidukäiku ka uues „Estonias".

Theodor Altermanni hooleks jäi sõnalavastus. Betty Jõggis,[40] hiljem Kuuskmann, tuli teatrisse juurde teisel tegevusaastal. Koosseis vaheldus ja lisandus aasta-aastalt, kuid mitmed neist esimestest kuulusid sinna ka veel siis, kui meie, endlalased, sinna tulime.

Kaks nurgakivi.

Paul Pinna tõusis meie populaarseimaks ja rahvusvahelisi mõõtmeid täitvaks suurartistiks. Juba enne kui ka peale „Estonia" kutselise teatri asutamist esines ta nii saksa kui vene teatrites kodu- ja välismaal.[41] Ta tegi arvukaid õppereise välismaale.

Teine temaga võrdne oli Theodor Altermann, Pinna õpilane. Ka tema esines välismaal, nimelt terve hooaja Saksamaal Esseni Volkstheater'is.[42]

Altermann suri a. 1915 kurgutiisikusse. See oli vapustav löök ja asendamatu kaotus eesti teatrile ja teatripublikule. Nii suurt rahvahulka kui tema matuserongis ta viimsel teekonnal, ei oldud Tallinnas varem nähtud. Ja tõesti, tema mantli pärijat ei ole minu teada veel praeguseni eesti teatrisse ilmu-

[38] Hiljem Mihklisoo.

[39] L. Falli operett „Lõbus talupoeg" esietendus 1909. a. Matthias Scheichelroitheri (Lotimütsimees) osa kujunes Paul Pinna üheks hiilgerolliks.

[40] Betty Kuuskemaa neiupõlvenimi.

[41] Paul Pinna esines 1906. a. saksa trupis Kadrioru Kontsertaias, 1912. a. Saksamaal Kielis, 1914—1915 Venemaa teatrites. Ta oli hinnatud külaline kohalike vene teatritruppide lavadel.

[42] 1912—1913. Esseni teatri kavalehtedel figureerib Altermanni nimi juba 1912. a. algul.

nud. Tal oli mõjuv välimus, sihvakas, tore kuju, tumedad juuksed, ilusad ilmekad silmad, klassilised näojooned, tundlik ja täidlane suu, ning lisaks poisilikult võluv naeratus.

Nägin teda Valgas „Estonia" ringreisul ja panin tähele naiste piiritut imetlust ta vastu. Alles siis, kui olin mõned aastad laval tegutsenud, oskasin ja mõistsin teda arvustadagi, nähes teda Pärnus a. 1913 „Estonia" külaskäigu ajal. Ette kanti Leonid Andrejevi „Inimese elu". See on meeleoluline näidend Moskva üliõpilaselust. Peaosi esitasid Theodor Altermann üliõpilase Gluhhovtsevina, Erna Villmer noore tütarlapse Olgana ja Betty Kuuskmann tüdruku ema Eudokia Antonovnana. Lavastus oli Altermannilt. Unustamatu oli üks Gluhhovtsevi ja Olga vaheline traagiline stseen, kus kehv üliõpilane saab teada, et ta armastatu on tegelikult tänavatüdruk, kellega ta allakäinud ema kaubitseb. Selle traagilise stseeni esitasid nad sellise noorusliku tule ja temperamendiga, nii sügavalt ja vapustavalt, et see veel praegu ajab värisema. Nad olid nii ühte kasvanud ja nii tihedas kontaktis, et neid ei võinud teineteisest lahutada. Siis oli juba Altermann haige ja ta hääl kähe. Seda suurem oli aga ta sisemine panus. Nad mõlemad sädelesid ja hiilgasid. Ka Betty Kuuskmann oli suurepärane allakäinud ema osas.

Mu meeles on elavalt veel ka see „Estonia" külaskäik, kus esitatavaks tükiks oli Ed. Wilde „Pisuhänd".

Sellest ühiskonna pahesid piitsutavast komöödiast õhkub irooniat, huumorit ja vaimukust. Näidendi ülesehitus on osavalt kavandatud, elav, lõbus ja hoogne. See suurepärane komöödia ongi menukalt läinud ka naabermaade lavadel, Soomes ja Lätis.

Peategelane on kirjanik Tiit Piibeleht. See on maalt pärinev boheemlane, kel on öökulli silmad ja kes kannab kummaski jalas eri värvi sokke, kõneleb murret ja närib muretult päevalilleseemneid. Ta on vähenõudlik, ta ei hooli ei rahast ega mugavast elust. Tal puudub ka auahnus. Kuid ta valitseb igasuguseid olukordi läbikaalutult, rahulikult, targalt ja humoorikalt. Ta andekust osutavad käsikirjad aga lendavad kirjastaja paberikorvi, sest tal puuduvad positsioon ja nimi.

Piibelehte kasutab oma huvides ta endine koolivend, insener Sander, kes on rikka tõusik-ärimehe Vestmanni väimees ja kes sel teel on saavutanud oma positsiooni. Sander, see keskpäraste võimetega mees, kel isegi ta oma ametialal edu ei ole olnud, on Vestmanni tütart kosides kelkinud oma kirjanduslike võimetega, mis tal aga tõeliselt puuduvad. Nüüd tuleb aga ta auahnel naisel idee, et mees peab kirjutama raamatu, majja peab saama kuulsust. Sander küllastub oma naise näägutamistest ja

äiapapa põlgusest ja teeb salajase plaani. Abi ja pääsemine peavad tulema Piibelehe kaudu. Ta teab, et Piibelehe käsikiri võetaks vastu, kui selle autoriks oleks insener Sander, Vestmanni väimees.

Piibeleht on selle plaaniga nõus. Teose nimeks on „Pisuhänd" ja see ilmubki. Teosel on menu ja see tekitab sensatsiooni. Sanderi naine hiilgab ja Sanderi kurss tõuseb ka Vestmanni silmis. Sander lebab Piibelehe loorberitel ja hakkab varsti juba kujutlema, et ta on tõepoolest kirjanik. Ta patsutab Piibelehte heatahtlikult õlale ja on omal kombel valmis vastuteeneid osutama, mida Piibeleht nüüd, muutunud olukorra tõttu, ka vajab.

Piibelehe ja Vestmanni noorema tütre Laura vahel on puhkenud armastus ja nad vajavad Sanderit, et saada abiellumiseks isa nõusolekut. Rikas Vestmann ei annaks muidu oma tütart vaesele boheemlasele. Sander on hädas, sest tal puudub igasugune mõju.

Vestmann ja Piibeleht katsuvad nüüd jõudu. „Kord on Vestmann peal ja Piibeleht all, ja siis on jälle Piibeleht peal ja Vestmann all." Lõpuks jääb aga Piibeleht peale. „Pisuhänna" autori saladus paljastub, muidugi ainult perekonna omas ringis. Noored saavad üksteise ja kodurahu on päästetud.

„Estonia" nimekaimad näitlejad kandsid seda etendust, Theodor Altermann Piibelehena, Paul Pinna Vestmannina, Erna Villmer Laurana, Netty Pinna Matildena ja Sanderi osas oli Karl Jungholz. Mulle tundus siis, et see oli ideaalne etendus, millest paremat ei osanud kujutledagi. Koosmäng oli suurepärane, rääkimata üksikute osade esitajatest.

Hiljem minu poolt nähtud paljudest „Pisuhänna" etendustest on mulle kõige õnnestunumana meelde jäänud Tartu „Vanemuise" lavastus, milles kaks andekat koomikut kaasa mängisid, Arnold Vaino Vestmannina ja Leopold Hansen Piibelehena. Vaino Vestmann vastas minu arvates sellele kujule, mida kirjanik just oli mõelnud, maalt tulnud linnastunud, tõusiklikule ja hooplevale ärimehele. Hanseni Piibelehel oli selge maaboheemlase pitser. Nende esitus oli lihtsam ja vahenditum kui estoonlaste oma ja selles miljöös usutav. Pinna ja Altermann aga hiilgasid oma artistlikkusega. Nende dialoogid põrkasid üksteise vastu rafineeritult arukalt ning muutsid ettekande nauditavaks ja kaasakiskuvaks. Esimene vaatus on siin tavaliselt tugevaim. Eriti olin aga vaimustatud Villmeri Laura ja Altermanni Piibelehe armastusstseenist. Selle imeliku öökulli ning armsust sädeleva veidi lonkava tüdruku tagasihoidlikkus, liigutav kohmakus, hellus ning tore huumor mõjusid lähedastena ning omastena. Erna Villmer ja

Theodor Altermann olid hurmav paar. Milline asendamatu kaotus oli Altermanni surm eesti teatrile![43]

„Vanemuise" ja „Estonia" stiil ja suunad algaastail.

„Vanemuise" juhatus oli andnud Menningile täielikud volitused valida esitatavad näidendid. Menning oli niihästi direktor, näitejuht kui dramaturg ja tema vastutas kogu teatri kunstilise külje eest. Repertuaar oli järjekindlalt väärtuslik, ükskõik, kas näideldi draamasid või komöödiaid.

Nagu juba nimetatud, kanti ette algupärandeid ja maailma näitekirjanduse parimat, kusjuures saksa autorid siiski olid esikohal. Menningil oli valiku tegemiseks kompetentsi, maitset ja stiili, samuti ka õiget vaistu ning mõõdutunnet. Ta ei üritanud üle pakkuda, ta teadis, kui suured olid alles asjaarmastajatest näitlejateks kasvatatavate võimed. Võib-olla ei hinnanud ta üle ka omi võimeid näitejuhina. Suuri klassikuid, nagu Shakespeare'i, Schillerit ja Goethet jm. ta kavva ei võtnud, sest ta teadis, et ta näitlejad ei olnud nende tarvis veel küllalt küpsed ja ka ta ise veel mitte, algaja noor näitejuht, nagu ta oli. Eeskavas domineerisid rahvatükid, näidendid, millede tegevus toimus nii maal kui ka linnas tavaliste inimeste hulgas.

„Estonias" need asjad olid nähtavasti teisiti. Kava oli ebaühtlane ja kirev. Sealgi kanti vahetevahel ette väärtuslikke tükke, esijoones saksa autorite töid, kuid ka vene ja skandinaavia näidendeid. „Estonia" proovis esitada ka suuri klassikuid Shakespeare'i, Schillerit ja Goethet, kuid samal ajal kanti ette ka väheväärtuslikke draamasid ja komöödiaid ning isegi banaalseid farsse. Sihikindlus ja selge suund puudus. Katsuti rahuldada publiku maitset ja nende soove ning püüti täita kassat.

Kuid ka publik oli Tallinnas, tööstus-, äri- ja sadamalinnas, kirju ja selle maitse mitmesugune, kuna Tartule vajutas selge pitseri ülikooliga seoses olev õhkkond.

Eeskava valikust võttis osa „Estonia" seltsi juhatuse teatritoimkond, kuid otsustav ja viimne sõna oli loomulikult direktoril, Paul Pinnal. Minu tähelepanekute järgi on alati, kui näitejuht ise on esimene näitleja, asi kujunenud nii, et ta valib näidendid enamasti selle järgi, et neis talle endale ja tema väljavalituile oleksid hiilgeosad, ilma et ta seejuures palju pööraks tähelepanu näidendi kunstilisele väärtusele.

[43] „Pisuhänd" esietendus „Estonias" 1914. a. Mainitud „Vanemuise" lavastus „Vanemuises" 1923. a. T. Altermann suri 1915. a.

Tunnistama peab siiski ka seda, et kui andekas näitleja on suuteline oma hiilgeosa tõlgitsema haaravalt ning usutavalt, nii et see muutub kaasatõmbavaks ja vaimustab pealtvaatajat, — siis on nõrga näidendi ettekandmine siiski ehk enam õigustatud kui väärtusliku näidendi esitamine, mida näitleja ei ole suuteline kandma. Eri küsimus on muidugi, kas näitejuht-näitleja alati on eksimatu ja erapooletu hinnangus, et soovitud osa just temale sobib, või kas see sobib temale lähedal seisvale inimesele, näiteks ta abikaasale, kui ta on näitlejaga abielus.

Just selles mõttes sünnib osade jagamisel palju ebaõiglust ja ülekohut mitte ainult teiste näitlejate, vaid ka näidendi ja selle autori suhtes. On ju küll näitejuhte, kuigi vähe, kes teatritöös on erapooletud, püüdes toimida vabadena sellest inimlikust nõrkusest. Probleem ise on aga üheks igaveseks tüliküsimuseks ja üheks suurimaks intriigide põhjustajaks näitlejate hulgas kulisside taga.

Kui uus näidend on tulemas, näitlejad juba tutvunud selle sisuga ja kui osade jaotus tehakse mustal tahvlil teatavaks, siis tormavad näitlejad põnevuse ja uudishimuga seda uurima. Mõnede näod säravad rahulolus, teised on pettunud. Ja siis algab otsekui ülesärritatud vaablaste surin. Vaieldakse ägedalt, arvustatakse ja sosistatakse nurkades ning garderoobides. „See on võimatu, see on skandaal!" „Miks just tema ja jälle tema? Miks ei saanud see või mõni teine näitleja seda osa?" Miks ja miks... ja harva on keegi nii avameelne, et ta usaldaks välja öelda: Miks mitte mina? Ja näitejuht saab loomulikult kogu pahameele oma kaela. Ja veel enam tema abikaasa, kuigi võib-olla osa andmine temale sel korral oligi just õigustatud. Veelgi halvem, kui lavastajal juhtub olema soosik — mis samuti on inimlik — siis, oh neid „hiilgeosade" esitajaid! Sel juhul ei tunta enam mingeid piire!

Suur kunstnik, peen psühholoog, usaldust äratav inimene ja töökaaslane ning täielik autoriteet — seesugune peaks olema ideaalne näitejuht. Ta oskaks ühe liigutusega kõrvaldada „hiilgeosade" probleemi ja ütleks nagu revolutsiooniline teatriuuendaja ja kunstilisele ansamblile aluse panija Stanislavski, et pole olemas väikesi ja halbu osi, on olemas ainult väikesi ja halbu näitlejaid. Ideaalid saavad harva tõeks, kuid meie noore teatri arenguaastate jooksul võis märgata mõnegi näitejuhi juures ausat püüet selle sihi poole.

Tõsiasi aga on, et tõelist tähte ei suuda miski tumestada. Ja suurepärases ansamblis hiilgab ta heledamalt kui kunagi üksinda.

„Estonia“ uus teatrimaja valmib.

„Estonia“ uus tore teatrimaja oli nüüd valmis, soovid täitunud, pingutused lõppenud. Seitse aastat ruumipuuduse ja kitsuse tõttu kannatatud raskused Väike-Tartu maanteel olid nüüd lõpul. Teatripere võis tänulikuna jätta jumalaga selle väikese tagasihoidliku maja, milles nad olid mööda saatnud Tallinna esimese kutselise teatri algaastad ja mis oli näinud nende pingutusi, võitlusi, edu ja ka kaotusi.

Uue teatrimaja avamine toimus 24. augustil 1913 ja sellest sai enneolematult pidulik sündmus. Õnnesoove voolas kokku kõikidest maailmakaartest, esindajaid oli saabunud üle terve kodumaa ja ka eesti asundustest Venemaal. Ka naaberrahvad olid saatnud oma esindajad: soomlased, sakslased, venelased ja leedulased. Kogu Tallinn oli jalul, et seda ainulaadset rahvuslikku püha kaasa elada.

Soome leht „Uusi Suometar“ kirjutas sel puhul: „See hingeline sitkus ja tugevus, millega eestlased on loonud oma kultuuri ja mille viimaseks uhkeks tõenduseks on „Estonia“, on meile heaks eeskujuks, kui tulevad rasked päevad. Kõikumatu ja alanematu tahtejõu varal on tõusnud „Estonia“ müürid, kõikumatu tahtejõu varal on tõusnud kogu Eesti noor külv.“

Läti leht „Dsimtenes Wehtnesis“ lausus: „Esimesed eesti rahva töötegijad Jakobson, Köhler ja teised tõstsid rahva iseteadvust ja ennustasid talle lootusrikast tulevikku. Uued töötegijad on nende asemele astunud ja töötavad oma isamaa hüveks. Nüüdsete töötegijate töövili on ka see suurepärane ehitis, mis aga veel ei ole eesti rahva kultuuri ehitamisel viimne kivi, vaid alles algus.“

Tallinnas.

On soe hilissuvine õhtupoolik juulikuu lõpupoolel. Olen kõndinud risti-rästi piki vanu, kitsaid tänavaid kesklinnas, peatunud kõrge torniga raekoja ees ja jalutanud peatänavaid, Viru ja Harju tänavat mööda. Lõpuks viivad mu sammud sinna, kus ma soovin pikemat aega peatuda. See ei ole kaugel. Algul peatun halli, stiilse hoone ees, see on Saksa teater.[44] Lähen üle Narva maantee, veel mõned sammud edasi ja siis olengi sihil.

Avaral väljakul seisab uhkena koorevärviliselt kollane suur ehitis, „Estonia“ teatri- ja kontserthoone. Ehitise ees on rohu-

[44] 1910 avatud Saksa Linnateatri hoone, nüüd Eesti Draamateater.

väljak põõsaste ja lillepeenardega. Vasemale ja paremale läheb puiestee — Estonia puiestee.

Ka hoone teisel poolel laiub väljak, see on ajaloolise tähendusega koht. Siinsel platsil toimus 1905. a. revolutsiooni üks verisemaid vaatusi. Hiljem püstitati platsi keskele väike langenute mälestusmärk. Väljak ise on tegelikult turuplats ja püsis sellisena veel iseseisvusegi ajal, kuigi plaanitseti turu üleviimist mujale. Hoone parempoolse otsa kohal seisis sel ajal vanu laadapoode ja kaubaputkasid, mis rikkusid ümbruse ilu. Hiljem need lammutati. Vasemal pool oli „Estonia“ lähim naaber Reaalkooli kahekordne kivimaja. Selle ette püstitati Vabadussõja järel ilus mälestussammas Vabadussõjas langenud koolilõpilaste mälestuseks.

„Estonia“ ehitustoimkond oli paljude kavade hulgast valinud soome arhitekti Armas Lindgreni projekti. Tulemus oli kunstiliselt ilus ja praktiline. Puiestiku poolt vaadatuna oli maja puhtakujuline kunstitempel, turu poolt vaadatuna näis maja taas suure kaubamajana. Kogu alumine kord oli ehitatud äriruumideks. Nii oli „Estonia“ seltsil oma majast ka tulusid ja peatselt võis selts kõik oma võlad tasuda.

Käisin paar korda selle pika hoone ümber, vaatlesin ja uurisin seda. Peatusin teatri poolel. Paremas tiivas on kontsertsaal, vasemas teater. Tiibade mõlemad otsad moodustavad kauni kaare ja neid ühendab samuti kaarekujuline madal müür. Kummaski otsas on viis peasissekäiku. Tiibade vahele jääb väike õu, mille kaudu pääseb allkorral olevasse teatribaari ja sealt teisel korral olevasse restorani. Hiljem muudeti see õu väikeseks, veetlevaks vabaõhurestoraniks, kus loorberipuude all seisid valged lauad ja toolid, müürinišis asetses orkester ja õue keskel oli ümmargune tantsupõrand.

Õhtupooliku päike paistab soojalt. Istun pingil, on hea olla. Täna olen ma veel rahulik. Homme tuleb esimest korda sellesse majja sisse astuda. Kontsertsaali kohal lehvib Punase Risti lipp ja see pool uuest „Estonia“ majast on võetud sõjaväehaigla alla, seal lamavad haavatud sõdurid.[45]

Mu vaade kiindub katusesse ja samas meenuvad mulle ennustused, mis liikusid, kui „Estonia“ oli valmis saanud. Kui tallinlased olid uut hoonet põhjalikult vaadelnud ja uurinud, siis vanad ebausklikud inimesed olid raputanud pead ja ohanud: „See ei tähenda head, et kummagi tiiva katus tuletab kujult surnukirstu meelde, ja pealegi on maja ehitatud väljakule, kus veri

[45] Hoone kontserdisaali pool rekvireeriti sõjaväehaigla valdusse 1915. aastal.

on voolanud. See ei tähenda head.“ Ja tõesti võpatasin — katus oligi surnukirstu moodi.

Kui ma siis oleksin võinud ette aimata neid sündmusi, mis tulid ligi kolmkümmend aastat hiljem, või kui ma oleksin olnud selgeltnägija, oleksin võinud näha järgmist pilti: üks naine jookseb läbi põleva linna, hinges häda ja valu: ainult see maja ei tohi põleda, ainult mitte see maja, mitte „Estonia“... Kuid see põles siiski. Mõlema tiibehitise katustest keerlesid pragisedes võimsad tuleleegid. Eesti balletti „Kratt“ kanti sel õhtul teatris ette. Seegi oli sümboolne! Põleva „Estonia“ ees seisis üks kahvatu näoga mees, palitukrae üles tõstetud. See oli teatridirektor Paul Olak ja naine olin mina.[46]

„Kuid teie korter ja vara?“ Olak oli nimelt mõned kuud varem kolinud „Estonia“ majja elama.

„Mis nendest...“ vastas vaevalt kuulduv murdunud hääl, „kuid see, see...“

Tallinna hing ja süda. Oli imelik, et nii rääkisid kõik need lugematud inimesed, kes olid sel õudsel ööl kaotanud oma majad, korterid ja kogu varanduse. Neidki seisis järgnevatel päevadel „Estonia“ varemete ees ja kui keegi neilt küsis, kuidas neil oli läinud, siis kuuldus alati vastuseks: „Mis sellest, aga see siin...“

Milline õnn, et pole selgeltnägija, keda öeldakse olevat olemas, milline õnn, et inimene ei või teada ja ette aimata tulevikku ja saabuvaid saatuse lööke!

Oh neid ebausklikke vanaeitesid ja taate, naeratas noor näitleja Pärnust ja ta pilk imetles taas seda valget maja. Ilus sa oled, „Estonia“, suur ja võimas!

Aga siis algas jälle see väikese Põlde kartlik küsimine: Kuidas mul nüüd läheb, suur „Estonia“? Ja ta katsus olla sellele meelepärane. Kuid valge maja oli vait kui sfinks. Väike Põlde häbenes. Talle näis, nagu oleks „Estonia“ heitnud talle üleõla halvustava pilgu. Uhke sa oled, „Estonia“, ma kardan sind.

„Kas pole mitte targem kõndida Pärnus käsikäes, kenasti ja kuulekalt,“ kõlas ta kõrvus hoiatus. Nähtavasti hakkas „Vanemuisel“ ja „Endlal“ kahju sellest vaesest tüdrukust, sest nad tulid talle kujutluses abiks, teda lohutama ja temaga tõrelema. „Kas sa juba jälle hädaldad? Ole vait ja oota, küll aeg näitab, ja lõpuks oleneb ju sinust endast, kuidas sul läheb.“

Ja väike Põlde oli sõnakuulelik, oli vait, üsna vait.

[46] „Estonia“ põles 9. märtsil 1944. Paul Olak oli teatri direktor 1933—1942 (vaheajaga 1940—1941).

Lootused ja tõelikkus.

Järgmisel hommikul tõusin varakult, sest olin terve öö jooksul pinevuse tõttu vaevalt saanud und. Valmistusin hoolikalt, ja nii nagu selline tegevus teatriski esietenduse eel mõjub rahustavalt, nii ka nüüd. Oli ju seegi otsekui esietendus, see minu minek „Estoniasse“.

Selge hommikupoolik, peatun „Estonia“ ees. See nurgapoolne uks on kindlasti näitlejate sissekäik. Kõhklesin jälle hetke. Noh, mis siis nüüd jälle on? Vihastusingi juba. Ah mis, lõppude lõpuks ma olen Magdatki mänginud! Tõstsin pea püsti ja astusin rahulikult, peaaegu väärikalt uksest sisse. Paar treppi üles ja siis seisin väikeses esikus. Siin on klaasuks ja see on kindlasti direktori tuba, kuhu ma pidingi ilmuma. Ukse avas meie oma direktor Jungholz. Kaks härrat tõusid mugavatest nahktoolidest üles.

Üks oli suurekoguline, tugev mees, kel olid vurrud, mustad püstjuuksed ja teravad, uurivad silmad. „Notar Linnamägi, juhatuse esimees... proua Reiman...“ esitles Jungholz. Teine härra oli pikk ja kõhn, valgevereline ja siniste silmadega, kuiv ja ametlik. „Teatri asjaajaja härra Einer,“ jätkas Jungholz.

„Soo, see on siis meie noor primadonna Pärnust. Tere tulemast meie majja! Või nii. Hm... hm...“ Ja ta vaatles ning silmitses mind altkulmu. „Kuhu teie mees jäi?“ küsis ta siis ootamatult. „Pärnu... esialgu, hiljem läheb ta Tartu,“ vastasin. „Hm.... hm... Kas ka teie hakkate siis jooksma Tallinna ja Tartu vahet?“ jätkas ta tusaselt. „Kui kaua te olete olnud abielus?“ „Kaks aastat.“ „Noh, võib-olla te siis ei jookse nii tihti,“ naeratas ta karulikult. „Meie oleme siin päris hädas noorpaaridega. Siin on proua Hilma Rantanen-Pylkkänen Soomest, kes alles hiljuti on abiellunud. Ta sõidab nüüd Tallinna ja Helsingi vahet. Sea nüüd igavesti teatri eeskava selle järgi! Kõik on segi, kui armuigatsuse sümptomid hakkavad ilmuma!“

Läksin näost punaseks, juba selgi põhjusel, et olin meelitatud, sest mind oli võrreldud Hilma Rantaneniga, kuigi ainult „armuigatsuse ja jooksmise kartuse“ tõttu.

„Lisaks on meile veel juurde tulemas lauljanna Dagmar Parmas Soomest,“ jätkas ta, „ja tema soovitab siia kõvasti baritonilauljat Yrjö Saarniot. Kardan väga, et ka siin on omad amuurid mängus! Hm... hm... Olgu kuidas on, kuid kõige tähtsam on siiski, et majas on rahu.“

„Kas me ei läheks näitelavale, proua Reiman?“ naeratas Jungholz.

„Jah, noh, õnnelikku algust siis meie majas... hm...“ mõmises Linnamägi.

Laval oli käimas operetiproov. Ühte nurka oli koor kogunenud klaveri ümber, harjutati laulu. Väike, kaunis, mustajuukseline tantsijanna liugles üksinda tantsusammul keset põrandat. Siin ja seal seisis väiksemaid rühmi vaikselt kõneldes. Ahah, seal olid ju meie omad inimesed, endlalased, rõõmustasin, ja tekkis kodune tunne. Ja siis astus rühmast Betty Kuuskmann minu poole ja ütles mulle esindusliku viisakusega naeratades tere tulemast.

„Ma jätan proua Reimani nüüd sinu hoolde, Betty, tutvusta teda meie majaga. Nägemiseni!“ Ja Jungholz läks.

Ühinesin endlalaste rühmaga, oli kindlam tunne. Me kõik olime pinevil ja rääkisime forsseeritult läbisegi. Panime nimelt tähele, et meid jälgisid arvustavad pilgud kõrvalt. Ei tormatud sugugi meie ümber kokku, nagu ehk veidi olime kujutlenud. Väike tantsijanna, Erika Tetzki, naeratas meile armsalt mööda minnes. Mõned koorilauljad peatusid tervituseks. „Lähme nüüd garderoobe vaatama,“ tegi proua Kuuskmann meile ettepaneku.

„Teisel korral on naiste garderoobid, kolmandal meeste omad, ja neljandal operetikoori ning tantsijate ruumid. Esimesel korral on praegu ainult üks garderoob, nimelt draama- ja operetiprimadonnadele, tavaliselt küll kaks,“ seletas meie juht. „Meil on nüüd veidi kitsas, sest mõned ruumid on ka teatri poolelt sõja ajal teisteks otstarveteks ära võetud. Siin on meie garderoob.“

Tuba oli madal ja piklik, selles oli viis väikest maskeerimislauda laegastega, suur kapp riiete jaoks ja sõhva. Aknad olid sõja tõttu papiga kaetud.

„Siin on teie laud, proua Reiman, minu kõrval,“ naeratas proua Kuuskmann. Istusime ja ajasime juttu, nagu hea komme nõudis. Mõne aja pärast meie väärikas juht palus vabandust, et ta peab nüüd lahkuma. „Olge nagu kodus ja tundke end hästi!“ ütles ta armastusväärselt ja läks.

Jäime üksi, meie kolm, Anna Kartseva-Tamm, etteütleja Paula Andrekson ja mina. Vaatasime üksteisele otsa. „Kuidas tundub?“ „Jah, kuidas siis tundub?“ „Kõik on uus ja võõras.“ „Ei ole enam seda kodust ja sooja pesa nagu „Endlas“.“ „Kuidas meil siin nüüd läheb...“ ohkasime. Kuid Anna Tamm muutus esimesena elavaks. „Meie kuulume nüüd truult ühte, meie, endlalased, ekš ole?“ „Jah, kuulume.“ „Oleme üksmeelsed ja toetame üksteist, kui meile ülekohut tehakse.“ Me andsime peaaegu vande, et nii teeme. See kergendas.

Vahetevahel avati uks, vaadati sisse, paluti vabandust ja tõmbuti otsekohe jälle tagasi. Kuid siis avanes uks otsustavalt ja sisse astus pikk tõmmu naine, kel olid suured silmad ja veidi väsinud, kuid hoolikalt mingitud nägu.

„Siin on vist uued kolleegid Pärnust? Tere tulemast... Mina olen Salme Peetson ja kuulun samuti sellesse garderoobi.“ Ta häälest kõlas väike käsutav kõrvaltoon. Varsti hakkasid kõik minema, ainult mina tahtsin jääda üksinda lava uurima.

Kui olin hetke istunud ja mõtisklenud, astus taas sisse uus inimene, kena välimusega noor naine, kes esitles end Marie Maddyna. Ta oli elav ja sõbralik. „Mina kuulun operetti, teie draamasse. Meie pole niisiis mitte võistlejad,“ naeris ta, näis veidi järele mõtlevat, ja küsis siis, kus ma elan. „Juhuslikult tuttavate juures.“ „Teil ei ole siis veel oma korterit?“ „Ei ole.“ „See on suurepärane. Kas soovite mulle korterikaaslaseks tulla? Otsisin uut korterit ja leidsingi, see on üsna lähedal, Gonsiori tänaval, tütarlaste käsitöökoolis. Hommikul on seal õppetöö käimas, õhtul on kool tühi ja seal ei ela kedagi. Välja üürida on kaks tuba, ka kööki saame kasutada. Minule üksi on see kokku liiga suur ja kallis. Kas soovite?“ „Miks mitte,“ muutusin elavamaks ja olin rõõmus, et korteriküsimus nii kergesti lahenes. „Lähme vaatama, ja kas või kohe.“ Nii läksimegi.

„Meie sobime kindlasti ühte, draama ja operett,“ sädistas ta. „Meie ei võistle,“ naersin minagi. Ja siiski... Kuid sellest hiljem.

Gonsiori tänav 7, viie minuti tee „Estoniast“. Kahekordne puumaja, käsitöökool alakorral. Meie tubade aknad avanesid õuele, väljavaade ei olnud just ilus, kuid toad olid muidu sobivad, ilma mööblita. „Hangime esialgu ainult kõige hädavajalikuma,“ ütles proua Maddy. „Kuid minu mööblid on just kodunt tulemas.“ „Missugused?“ „Idamaine, pehme mööbel, voodi ja laud.“ „See on ju tore, sellest suurest toast teeme salongi ja väikesest magamistoa, siis elame comme il faut.“

Hakkasime tegema kavatsusi ja olime rõõmsad kui lapsed. Usaldusega jutustasime kumbki oma elujuhtumitest. Temagi oli abielus, mees oli pianist. Kuid väikese ja rõõmsa operetilaulja nägu tõmbus tõsiseks, kui ta kõneles, et mees oli haigestunud kopsuhaigusse ja asus nüüd oma vanemate juures. Tema ise aga pidi mõtlema oma laulule, mida ta agaralt oli õppinud nii siin kui ka välismail. Tal oli olnud õnne ja ta oli pääsenud „Estoniasse“. Ta esitas operetis subrette. Ta kõnehääl oli, tõsi küll, veidi kähe, kuid lauluhääl, ehkki väike, oli õrn ja lüüriline.

Lahkusime sõpradena. See oli õnnestunud päev, mõtlesin koduteel.

Mõne päeva pärast saabusid mööblid. Tervitusi Pärnust. Pärast mööblite paigutamist tundus kõik koduselt ja mugavalt ja mu korterikaaslane oli vaimustatud. See külg asjast oli siis korras.

Tuleproov.

„Estonia" avas sel sügisel hooaja algupärase näidendiga, Rutoffi „Kiviga". Meie, endlalased, marssisime nüüd oma eduka näidendiga in corpore Tallinna publiku ette. Ja meie oma Jungholz juhatas. Esietendus pidi olema augustikuu viieteistkümnendal.

Proovid olid käimas. Näitejuht püüdis parandada ja viimistleda seda juba ettekantud näidendit. Meie, endlalased, pidime end Tallinnas läbi lööma. Kuid aega oli napilt ja, mis veel halvem, meie ei saanud küllaldaselt lava kasutada. Operett nimelt tõrjus meid lavalt välja. Nägime, kuidas Jungholz tihti ägedalt vaidles Paul Pinnaga. „Teil, pärnakatel, on tükk juba valmis, mis siin siis enam nii palju on harjutada?"

Jungholz oli vihane, jah, siin polnud ta ainuke peremees majas, nagu ta „Endlas" oli olnud.

Harjutasime, kus aga juhtus, mõnes väiksemas toas, mis just oli vaba, sest päris harjutussaale kasutati nüüd teisteks otstarveteks. Mõnikord, kui lava juhtuski olema vaba, tavaliselt õhtupoolikul peale opereti proovi lõppu, tormasime innuga sinna. Aga kui Jungholz oli pääsenud parajasti hoogu, ilmusid juba lavatöölised. „Vabandage väga, aga nüüd peame lava õhtuseks etenduseks korda seadma." Ja jälle jäi proov pooleli ning Jungholz jooksis närvilisena minema.

„Lähme täna õhtul „Lõbusat talupoega" vaatama, seda me pole veel näinud," soovitas keegi meist.

„Lähme!" Ja siis kõndisime sinna ja imetlesime ka teatrisaali. Kui Tartu laulu- ja mänguselts „Vanemuine" sajandi esimestel aastatel kavandas ja ehitas oma maja, siis tundus ka kutselise teatri asutajate meelest, et suures pidusaalis oli küllalt ruumi nii kontsertidele kui ka teatrile. Samuti oli „Endlas" üks ühine saal. Kuid mõned aastad hiljem olid nõudmised juba kasvanud ja tallinlastel oli selge, et need kaks kunstiharu nõuavad kumbki omaette ruume. See teostatigi uues „Estonias".

„Estonia" teatrisaal oli ümmargune, selle põrand tõusev, kaks

suurt rõdu kaardus saali kohal. Vasem suur loož esimesel rõdul näitelava lähedal oli esinduslike külaliste jaoks, hiljem oli see riigivanema loož. Paremal pool oli samasugune publiku jaoks. Orkestri kõrval asetsesid mõlemal pool all saalis väiksemad loožid. Näitelava ava oli suur ja nelinurkne. Saali värv oli koorkollane, ilustused ja ornamendid kuldsed ja valged. Eesriide tumedat punakaspruuni sametit oli kasutatud ka loožide eesriieteks. Suured koorevärvi ümmargused lambid, mis olid rühmitatud lae kaarjate joonte järgi, valgustasid saali pehmelt, kuid siiski pidulikult. Teatrisaalist jäi üldiselt mulje, et see oli peen ja esinduslik, aga siiski soe ja kodune. Saalis oli ruumi umbes kaheksasajale inimesele.

Teatrisaali ümbritses kaarjas jalutusruum, mille mõlemaid seinu kaunistasid hiljem näitlejate suurendatud fotod. Värvilt pastellpunane fuajee oli sisustatud nikkade, mugavate sohvadega, fuajee nurgas oli klaaskupli all „Estonia" teatrihoone miniatuurne mudel. Teatriinimeste portreed fuajee seintel kasvasid aasta-aastalt arvuliselt. Esimestena paljastati siin Paul Pinna, Theodor Altermanni ja Aleksander Trilljärve portreed ja paigutati aukohale.

Teatrisaali akustika jättis soovida, see oli ainuke puudus. Selle all kannatasid eriti kontserdid, mida kuni 1918. aastani tuli korraldada teatrisaalis. Kontsertsaali akustika oli aga eeskujulik ja mitmed välismaised muusikakunstnikud paigutasid „Estonia" saali maailma parimate kontsertsaalide hulka.

„Lõbus talupoeg" oli kogunud rohkesti rahvast teatrisse. See oli tõesti tore operett ja selle sisu erines veidi skemaatilisest operetiromantikast. Lõbus talupoeg saadab oma poja suurde linna ülikooli. Aastate jooksul on pojast saanud tähtis isik, tal on noor naine ja ilus kodu. Ta ise, õed ja kaks onu otsustavad minna teda üllatades tervitama. Nad saabuvad oma kimpsude ja kompsudega poja juurde, kus parajasti peetakse pidu peremehe professoriks nimetamise puhul. Maainimesed võtavad peost omal kombel osa. Tekib koomilisi olukordi ja maja peened külalised on šokeeritud, mõned on isegi minestamas! Isa märkab, et ta oma poeg nende pärast häbi tunneb. Olukord ähvardab muutuda traagiliseks, kuni professori kena proua oma huumoriga asub seda lahendama. Linlased häbenevad ja paluvad andeks ning sellele järgneb rõõmus finaal laulude ja tantsudega. Lõpp hea, kõik hea.

Paul Pinna talupojana oli vaimustav ja sütitav koomilistes stseenides ja liigutav traagilistel silmapilkudel. Ta pidas publikut peos ja võis selle kas või sõrme ümber mässida. Iga sõna,

iga liigutus pani rahva reageerima. Ta oli publiku lemmik ja kuigi ta vahel kippus liialdama, anti talle kõik andeks. Teda toetasid õnnestunult Eduard Kurnim ja Gustav Avesson onude osas. See oli lõbus kolmik! Teine publiku soosik oli Alfred Sällik poja osas. Pikk, tumedajuukseline noormees, tõeline võluja eriti ilusa lüürilise tenoriga. Naistest täitis Marie Maddy talupoja tütrena oma osa eriti laululiselt kenasti. Hiljem nägin selles osas Lully Wirkhausi. Ta tõusis oma looduslapse värskuse, lopsakuse ja temperamendiga ning sarmiga kolmandaks soosikuks kahe mehe kõrvale.

Kodus tänasin proua Maddyt ja olin operetist vaimustatud. „Ega see nüüd täna just hästi ei läinud," oli ta tagasihoidlik. „Meie temperamentne maestro Raimund Kull pole veel tagasi tulnud ja praegu on meil juhuslik kapellmeister, seetõttu pole seda, mis ta oli enne."

„Kus teie maestro siis on?"

„Ta on Kaukaasias kusagil kuurordis suvekontserte juhatamas, aga küll ta varsti peaks tagasi tulema."

„See maestro ongi siis see Kulu, keda naised garderoobis nii armsalt meenutavad ja ootavad."

Juba hakkasid minus rambipalaviku märgid ilmuma. Ülehomme on ainuke peaproov. Rahutus kasvas tund-tunnilt. Ja ega see polnudki ime, oli ju küsimuses esimene esinemine „Estonias". Ja mis oli veel hirmutavam — Tallinna suurima ajalehe „Päevalehe" teatriarvustajaks polnud keegi muu kui Karl Menning. Olin juba tähele pannud, et estoonlased ei olnud temaga rahul. Mõned isegi vihkasid teda. Olin Pärnus olles jälginud ta arvustusi. Need olid tõesti teravad, mõnikord otse armutud. Ta kasutas arvustajanagi samasuguseid haavavaid võrdlusi, nagu oli seda teinud näitejuhina. Sellele mõeldes tõusid juuksekarvad püsti. Kuidas meil nüüd küll läheb, või ausalt öeldult: kuidas mul endal läheb?

„Kui sa oleksid nüüd siin!" hädaldasin kirjades oma mehele. Sain temalt lohutavaid vastuseid, mis mind veidi rahustasid.

Tegin sageli jalutuskäike Kadriorgu. Kastanite lehed hakkasid juba kollendama. Romantilises tiigis ujusid luiged. Vahel istusin mererannal Russalka mälestussamba juures, kuid tuulepuhangud tundusid külmadena. Või oli see sisemine erutus, mis pani mu külmetama?

„Missugune õnn, et saame täna siin omavahel ja rahus olla, meie „vandeseltslased"," arvasime omavahel peaproovi ajal. Lärmi täis olevas „Estonias" oli täna erandlik vaikus. Tundus, otsekui oleksime olnud kuski teises linnas külalisetendust andmas.

Siis kutsus kell meid näitelavale. Jungholz püüdis meid mõne sõnaga rahustada ja meile hoogu anda. Temagi näis olevat närviline ja askeldas lava taga valgustusmeistriga. Proov läks rahutult ja ebaühtlaselt, nagu mulle tundus. Noh, mis sellest, lohutati end tavalise ebausuga — kui peaproov läheb halvasti, siis läheb esietendus hästi. Ja imelik küll — suuremalt osalt see osutuski tõeks. Ebausust arenes kindel usk. Kuid mõnikord see usk mängis ka vingerpussi.

Esietendus. Ja siis oli see möödas. Ometi viimaks oli raske koorem langenud meie õlgadelt. Jumalale tänu! Sülelesime üksteist garderoobis. Noh, kuidas läks? Ei tea, ei tea, ei tea. Siis hakkas tulema tänajaid, maja oma rahvast. Esimesena tuli Betty Kuuskmann. Mulle tundus, et ta ei tulnud enam viisaka esindajana, vaid heatahtliku kaaslasena. Ta tänas meid õige siiralt ja ehtsalt. Siis tuli veel üks ja teine, eriti mehi, kõik surusid kätt ja ütlesid midagi sõbralikku.

Ukse tagant kuuldus rõõmsaid hääli ja sisse lendas Lulu Pappel Jungholzi saatel. „Oh armsad, oh kallid!" kaisutas ta meid tormiselt. „Suurepärane, suurepärane, imeilus!" Siis ta sõnadevool peatus hetkeks. „Kas olete kuhugi minemas?" Me vaatasime üksteisele otsa. „Ei... ei ole." Lulu sosistas Jungholziga ja tegi siis vaimustatuna ettepaneku: „Lähme meile, improviseerime midagi, see on alati lõbusam kui ettevalmistatud ja kavatsetud oleng. Nüüd aga kiiresti!" lehvitas ta kätt ja tormas toast välja.

„Nüüd see kardetud etendus on möödas. Ja polnud vigagi," ütles Jungholz vabanenult. Hakkasime ruttama. Õnneks olimegi mingil põhjusel veidi pidulikumalt riietunud.

Nüüd olime siis meie, endlalased, esimest korda Lulu Pappeli tuntud salongis, mida juba eespool olen kirjeldanud. Mõningaid estoonlasi, keda Lulu oma teel koju oli kaasa toonud, istus seal juba koduselt ees. „Tere tulemast, armsad sõbrad!" Siis asetus Lulu mugavasse nurka istuma. „Siia, siia, lapsukesed, ligemale, ligemale!" käsutas ta meid sõbralikult. „Jungholz tuleb veidi hiljem. Nüüd olete siis Tallinnas. Kui rõõmus olen, et võin teid siin enda juures näha. Te näitlesite täna suurepäraselt."

Tõesti, ta polnud kiituse ja tunnustusega kokkuhoidlik, vaid jagas seda meile nii üksikult kui ka kõigile koos. Siis hakkas ta meelde tuletama „Kameeliadaami" elamusi Pärnus. „Oli nii ilus," pühkis ta juba silmi. Meie kuulasime liigutunult.

Jungholz tuli lõbusas tujus. „Noh?" küsis Lulu. „Juhatuse liikmed olid üsna rahul." „Hurraa! Endlalaste terviseks!"

Söödi väike boheemlik õhtusöök, joodi veidi veini ja oldi siiralt

rõõmsad. Eeskava kujunes iseenesest. Oli tõesti meeleoluline õhtu. Lahkusime varahommikul. „Tere tulemast tihti siia, armsad sõbrad!"

Ja tõesti, Lulu Pappeli kodu oli meile alati sõbralik ja külalislahke. Sinna me kogunesime suuremal arvul pidulikel juhtudel ja seal käisime ka üksikult, kes küsimas nõu, kes saamas lohutust. Alati saime seda kõike rohkesti ja heast südamest. Selline oli meie Lulu Pappel.

Hommik koitis juba, kui koju jõudsin. Ei olnud unine, oli hea olla. Istusin kodusele sohvale, mõtted lendasid Tartusse. Kui oleksid nüüd siin! Tahaksin kirjutada sulle pikalt, armas sõber, just praegu. Kuid kardan, et mu toakaaslane ärkab. Magamistoast kostiski juba häälekas haigutus. „Kas diiva on juba koju tulnud?" ja uksele ilmus unine proua Maddy. „Oi, oi, terve öö! Kas oli lõbus?" „Oli küll, otse imekena."

Siin need Tallinna lehed siis nüüd olid. Kas julgen vaadata? Süda peksles. Missugune õnn, et olin üksi kodus. „Päevalehe" panin viimaseks ja alustasin „Tallinna Teatajaga". Lugesin läbi arvustuse ja ohkasin kergendusest. Kiideti autorit, lavastajat ja meid, näitlejaid. „Endlalaste debüüt õnnestus, seda võib heameelega märkida. Nad äratasid ilusaid lootusi," kirjutas Eduard Hubel, kirjanikunimega Mait Metsanurk. Kuid „Päevaleht" ja Menning? Nüüd usaldasin juba hakata sedagi vaatama. Seal oli pikk, väga pikk arvustus. Tundsin, kuidas mu põsed seda lugedes õhetasid. Karl Menning kirjutas:

„Kui nüüd näitlejate poole pöörda, siis oli loomulikult huvitus kõige suurem peaosa täitja pr. Põlde vastu ja mina isiklikult, kes ma teda aastate eest viimati näinud ja tema vahepealset edenemist ei teadnud, tundsin oma viisi hirmu. Kuid see oli ülearune, sest pr. Põlde suutis omale algusest peale poolehoidmist võita, mis järjesti kasvas. Tema mängus meeldis kõigepealt see seestpidisus ja tõsidus, millega osa algusest kuni lõpuni läbi viidi. See energia ja järjekindlus, mitte näitelava võtetega töötada, vaid mängu elavate tundmuste peale rajada, oli otse üllatav ja rõõmustav ja tõotab näitleja töö tuleviku jaoks kõige paremat. See väärtusline põhjusjoon laseb ka üksikuid puudusi kergemini vabandada, seda enam, et nad suurelt osalt näitejuhatuse arvesse tulevad panna. Pr. Põlde mäng oli oma üksikutes jagudes kaasatõmbav ja usutav, kuid tal puudus tõus, sest et ta algusest kuni lõpuni ühe, kannatuse alus akordi peale oli seatud, kuna aga ometi esimene vaatus närvilikku rahutust, teine meeleheitlikku võitlust ja kolmas väsinud resignatsiooni näitavad. Nii mängiti kõik liig ühetaoliselt tähtsalt, mille

läbi peajooned ja kõrvalised episoodid liiga lähestikku nihutati (ms. 1. vaatuse õe manitsemine). Ka psühholoogilisi eksimisi tuli ette, nagu II v. jutustus mehele minekust, kus toon oli võetud, mis õnnetuse kohane, mitte aga õnne, milleks ju abielu Annettele oli muutunud. Kuna aga hingelise kujutamisega üksikute puuduste peale vaatamata väga rahule võis jääda, oli pr. Põlde mängus miljöö järelloomine hästi nõrgem. Näitleja polnud mitte meie lihtsa maakaupmehe naine, vaid oma liikumises ja ülespidamises seltskondliste kombete poolest enam haritud ringide esitaja. Koguni teatraalseid liigutusi puges vahele, nagu hõlmiku mahaviskamine II vaatuses. Ka ei olnud õnnelik tervet tükki shalliga mängida, mis liigutusi kitsas ringis piiras. Aga need puudused, mida ma ainult väiksemalt osalt näitlejale enesele süüks panen, ei vähenda head meelt pr. Põlde mängu üle."

Istusin vaikselt. Kas see oli võimalik? Nii tõsist tunnustust ja nii üksikasjalist arvustust polnud ma tõesti osanud nii nõudlikult arvustajalt ja suurelt autoriteedilt oodata. Sellise suhtumise juures oleks võinud puuduste loend olla ükskõik kui pikk. See oleks tulnud ju noorele näitlejale ainult kasulikuks õpetuseks.

Ka Anna Kartseva-Tamm sai oma Viiu-tädi osas täieliku tunnustuse, tema oli pealegi ainuke meie seas, kelles Menning vigu ei leidnud. Kõik teised tegelased võeti põhjalikult luubi alla, kuigi väga heatahtlikult. Noorte uustulnukate esinemine oli õnnestunud. Jungholz aga, kes meiega nii palju vaeva oli näinud ja kelle teeneks meie õnnestumist võib pidada, teda Menning ignoreeris näitejuhina täiesti. Tema arvele pandi vaid meie vigu ja puudusi. Mis see siis tähendab? olin jahmunud. Ei, ei, nüüd ei tohi miski tumestada mu rõõmu, püüdsin isekalt vabaneda masendusest. Minu õnne ei tohi nüüd miski segada.

Valga tütarlapse pääsemine „Vanemuisesse", väikese Põlde esimene palk, Jungholzi katsed juhtida mind sangarlike naiste osadesse, pääsemine „Estoniasse" ja nüüd see Karl Menningi esimene arvustus. Need olid mulle tõelised suursündmused viieaastase teatritöö ajal.

„Näen juba teie näost, et olete arvustusi lugenud. Soovin õnne!" ütles mu toakaaslane. „Kas polnud Menning mitte teie esimene direktor?" jätkas ta mingi teeseldud naiivsusega. Vaatasin teda uurivalt. Ta punastas. Marie Maddy oli just teatrist tulnud. See oli väike dissonants. Minu õnnetunne oli aga siiski segatud.

Läksin Kadriorgu jalutama.

Järgmisel päeval teatris olles küsis proua Kuuskmann: „Kuidas tundub nüüd peale esietendust?“ „Olen õnnelik, et see on möödas. Kartsin nii hirmsasti.“ „Mis siin siis ikka nii väga karta oli — enne mängitud tükk! Ja lisaks veel teie endine direktor Menning arvustamas! Kenasti võttis ta oma endise näitleja vastu,“ lisas ta peaaegu magusalt.

Uurisin teateid trepikojas oleval mustal tahvlil. Jungholz tuli, mingi nimestik käes, ja kinnitas selle tahvlile. Ta tervitas mind jahedalt. „Teil on järgmises näidendis osa, proua Reiman,“ ütles ta ametlikult.

Jäin talle abitult järele vaatama. Ärkasin alles siis, kui näitlejaid kogunes musta tahvli ette, et uurida uue näidendi osade nimestikku. „Eluehitajad“, Falkovski draama. Pikas nimestikus nägin: Liidia Nikolajevna — Liina Põlde-Reiman. Läksin osa büroost ära tooma ja lahkusin teatrist, raamat kaenlas.

„Tere, Liina!“ peatas mind rõõmus hääl. „Küll sa oled hajameelne, et ei näe isegi inimesi tänaval. Kas oled juba jõudnud uhkeks minna?“ naeris salaseltslane Anna Tamm.

„Armas inimene, kus sa oled ometi olnud, et sind pole näinud?“ pahvatasin mina ja haarasin ta käsivarrest. „Sinagi polnud ju eile teatris.“

„Vaba päev. Ma ei julgegi sinna minna, ilma et mul poleks asja. Tule kaasa, armas sõber, ajame veidi juttu.“

„Kahju küll, ma pidin just teatrisse minema. Aga kuule... mis sul kaenlas on?“

„Eluehitajad.“

„Kas nimestik on juba tahvlil? Kas mul on selles osa?“

„Ma ei mäleta, olin nii segane, küllap vist.“

„Siis peab minema vaatama. Noh, kas pole kena, missugused arvustused!“

„On küll... aga...“ ja jutustasin, kuidas mulle õnne oli soovitud. Ta vaatas ringi, hääl vajus madalaks: „Nad on kadedad.“

„Kuid mille pärast? Miks?“

„Küll sina oled naiivne. Sellepärast...“ naeris ta.

„Kuid Jungholz?“ küsisin.

„Sellest on kahju, tõesti... see ei olnud Menningist ilus. Kuid mis meie sinna võime parata, ega see pole meie süü. Menning, nagu kuulda, ei või Jungholzi seedida, ja see on alanud juba Tartu päevil. Kuid ega see Jungholzile midagi ei tähenda, ta on „Estonia“ juhtivaid inimesi. Teine asi, kui Menning meid oleks rooskinud, meid, kes me tuleme väikesest

Pärnust. Ära võta seda nii traagiliselt, ole nüüd ometi rõõmus, et saime head arvustused ja pealegi kõikides lehtedes.“

„Kuidas nad sinusse suhtusid ja kuidas sa sellele reageerisid?“ küsisin.

„Ajasin selle kõik naljaks, ei pannud tähelegi, mina juba oskan...“ naeris ta. „Kuid nüüd ma pean minema, homme räägime,“ ja siis tormas mu liitlane teatriuksest sisse.

Jah, tema oskab. Ta ongi küpsemas eas, palju reisinud ja elus üht ja teist kogenud. Energiline, heatujuline, alati valmis nõu andma ja teisi aitama — ja samuti ka suur diplomaat. Naiste keelepeksus võis ta mõnikord teiste meeleheaks kaasa lüüa, tuli toime igas olukorras ja sai kõikidega hakkama.

Kuid mina? Mina ei kõlba kuhugi, alati ainult „traagiline“. Uus osa kaenlas, oleksin pidanud ruttama koju seda lugema. Sel korral ma siiski ei kiirustanud, vaid jätkasin jalutust mõtiskledes ja juureldes. „Ei ole Tallinnas ja suures „Estonias“ kerge,“ kõlas mul jälle kõrvus. „Lõpeta nüüd juba ometi ja ära puuri,“ vihastasin lõpuks iseendale, „selliseid rõõmsaid silmapilke pole näitlejal tihti ja neid ei tohi ise ära rikkuda. Anna Tammel oli õigus. On tõesti põhjust olla õnnelik ja Loojale tänulik, et tuleproov läks nii hästi.“

Lõvi.

Ühel päeval peale proovi seisatasin üksi tühjal laval, nagu mul oli kombeks.

Äkki kuulsin samme lähenevat ja mu ees seisis suur, punajuukseline, sassispäine mees. Tal olid prillid ees, seljas pruun sametkuub ja lõua all must kunstnikulips.

„Vist proua Reiman?“ Siis haaras ta mõlema käega mu käe ja raputas seda nii, et kas või randmest lahti. „Kull,“ esitles ta. Ja ta näole levis lai, heasüdamlik naeratus.

Enne kui sain sõna suust, oli ta juba läinud. Hõõrusin oma kätt ja pöördusin vaatama, kuhu see hiiglane kadus. Ei näinud teda, kuid äkki taipasin, — ahah, see oligi siis see kaua oodatud maestro, see Kull või Kulu. Mis Kulu, see on ju lõvi, naeratasin endamisi.

VII PEATÜKK

Sõda meenutab ennast.

Ühel päeval tormas proua Maddy koju: „Pärnut on pommitatud!“

„Kuidas, millal?“

„Ma ei tea, kuid teatris räägiti nii; ja nagu kuulda, põgenevad inimesed paanikas.“

„Ma ei tea, pole täna ajalehti vaadanud.“

Ruttasin teatrisse. Nägin tõesti tänavatel inimesi rühmade viisi ägedalt kõnelevat. Kusagilt kuuldus: „Pärnu põleb!“ Teatris oli pinevust. Räägiti hirmujutte. Ajalehes ei olnud neist siiski midagi. Kindlasti ei taheta inimesi hirmutada, seletas keegi.

Olin jälle tänaval, ekslesin sihita ringi. „Oh taevas! Mu mees on küll Tartus, kuid väike Reni ja tema ema ning sõbrad ja tuttavad, ja üldse ilus Pärnu, need on kõik nüüd siis hädaohus!“

Järgmisel päeval oli meeleolu rahulikum, sest lehes oli uudis, et üle Pärnu oli küll lennanud tsepeliin ja heitnud paar pommi, kuid need olid langenud jõetagusele soole.

„Proua Reiman, keegi härra küsib teie järele.“ „Kus ta on?“ „Näitelaval.“ Ja proua Kuuskmann naeratas tähendusrikkalt.

Ja kes seal seisis näitlejatest ümbritsetult, armas aeg, see oli mu mees! Ta oli tulnud Pärnust ja ta käest päriti uudiseid. Selgus, kuulujutud olid liialdatud nagu ikka sellistel juhtudel. Tsepeliin oli küll üle lennanud ja pillanud pommi vist sohu.

Sõda hakkab lähemale tulema, arvati. Mu mees jutustas koduteel, et ta oli sõitnud Tartust pommitusjuttude tõttu Pärnu. Seal oli siiski kõik korras. Reni ja selle ema olid terved.

Kuid Tartus? „Vanemuises“ tundis ta end hästi ja kõik töökaaslased olid sõbralikud. Väiksemates osades oli ta juba esinenud ja direktor Simm oli rahul. Nüüd harjutati Kitzbergi „Püve talus“ ja selles oli tal veidi suurem osa, uhke mulgi peremees.

„Sa oled ju ise mulk, küllap sa sellega hakkama saad. Võib-olla pääsen vaatama.“

Olime rõõmsad, viisin ta Kadriorgu. „Kas see pole ilus?“ „On küll, kuid ka Toomemägi on ilus.“ „Ohoo, hakkad juba tartlaseks muutuma.“ Oli palju, millest kõnelda, ja oli nii hea, kui võis lähedase inimesega jagada kõik südamele kogunenud mured ja rõõmud. Vahetevahel kuuldus jälle tuttav märkus: „Ära võta kõike nii traagiliselt!“

Proua Maddy oli peenetundeliselt kuhugi ära läinud. Olime nagu Pärnus oma kodus ja mu türgi sohva pakkus puhkuskoha oma isandale. Järgmisel päeval ta sõitis tagasi Tartusse.

Broomipudel.

„Kuulge, proua Reiman, mida te teete täna õhtupoolikul?“ küsis proua Maddy.

„Mis siis?“

„Mul on täna siin kodus väike nõupidamine. Kas te saaksite kauem ära olla?“

Leppisime aja suhtes kokku. Olin viimasel ajal tundnud imelikku nõrkust ja südamekloppimist ja otsustasin sel õhtupoolikul minna arsti juurde.

Arsti juurest tulles viisin retsepti apteeki ja läksin Kadriorgu jalutama. Milline sügisvärvide sümfoonia! Möödusin Kadrioru lossist ja Peeter Suure majast. Leidsin uusi ja uusi teid ja kohti Lasnamäe all, kus ma enne polnud käinud. Värskena pöördusin linna tagasi. Tõin apteegist oma rohu, see oli suur pudel broomi. Olin ära olnud tunni üle kokkulepitud aja, hakkas hämarduma. Läksin koju.

Kuulsin ukse tagant jutukõminat. Kas olin siiski tulnud liiga vara? Tahtsin tagasi minna, kuid siis avati uks.

„Vabandust!“ ütlesin piinlikkust tundes. Tuba oli juba pimedavõitu. Sohvalt tõusis üles mulle tuttav suur kogu ja ütles: „Tere õhtust!“

Lõvi!

Nüüd algas jälle see tuntud käeraputamine. Ja oh õnnetust, selles rabinas lendas mu broomipudel põrandale kildudeks.

„Andke andeks!“

„Killud tähendavad ainult õnne,“ naeris proua Maddy veidi kuivalt.

„See oli minu süü,“ ja lõvi kummardus maha, et võtta pudelikillu küljest retsepti.

„Vaadake ette, et te ei lõika sõrme!“

Aga juba imeski lõvi oma käppa, see oli verine.

„Pole viga,“ pomises ta ja keerles klaasikildude keskel kuidagi abitult ja kohmakalt.

„Veel kord vabandust! Head õhtut!“ Ja siis ruttas ta minema.

Oli kuidagi piinlik pr. Maddy ees — palusin vabandust. „Pole midagi, olime juba nõu pidanud ja kõik on korras.“ Kuid ta põsed õhetasid ja ta tundus olevat närviline.

Järgmisel hommikul, kui ruttasin üle näitelava, istus maestro klaveri ees ja puhastas oma prille. Panin tähele, et suur rohupudel seisis klaveril.

„Proua Reiman, siin on teie broomipudel,“ ruttas ta mulle järele. „Veel kord vabandust!“ Ja ta võttis jälle hoogu mu käe raputamiseks. Pigistasin pudelit kaenlas, nagu oleks elu kaalul. Samal ajal panin tähele, kuidas üks kooriliige tõi klaasi kohvi ja asetas selle ettevaatlikult klaveri kaanele, kuna teised kogunesid selle ümber.

„Ku-luuuu... kohvi jooma...“

„Püve talus“ ja August Reiman „Vanemuises“.

„Nüüd siis hakkab see jooksmine Tallinna ja Tartu vahel,“ kuuldus Linnamäe tõrelev hääl mu kõrvus, kui istusin rongis teel Tartu poole. Õnneks sain ma loa Jungholzilt ja pääsesin sel viisil Linnamäest mööda.

Mu mees elas Lootuse tänaval väikeses päikesepaistelises toas, mis oli meie oma tuttavate mööblitega mugavalt sisustatud. Siin oli ilus ja kodune, viskusin väikesele kušetile, samale, mille olin oma esimese palgaga ostnud.

Kuuldus koputus uksele, sisse tormas Tuurand ja jälle oli tal lillekimp käes. Ta oli nii rõõmus ja südamlik, et võttis pisarad silma. „Liina, Pääsuke, Liina Pääsuke...“ kordas ta üha ja suudles mu käsi.

Õhtul istusin teatris ja olin ärevil mehe pärast.

See on alles tore rahvatükk, see Kitzbergi „Püve talus“. Selles ei ole suuri sündmusi. Keskseks, kooshoidvaks jõuks on rikka taluperemehe ja vallavanema armastus oma talu ja koha vastu. Ta on sattunud võlgadesse ja pankroti äärele, kuid seda veel ei teata. Veel ei ole häda käes. Peremehel on nimelt kolm kena tütart, Tiina, Liina ja Miina. Kas siis nende abiga ei saa olukorda päästa? Peremehel on kava valmis. Vanima tütre annaks ta talu sulasele Jaanile, kes on korralik vana-

poiss ja hea töömees ning, mis kõige tähtsam, on jõudnud kõrvale panna kaks tuhat rubla. Tütar paneb alguses vastu, kuid järele mõeldes nõustub ta kodutalu huvides ja ka seepärast, et hakkab juba ka ise vanatüdrukuks jääma.

„Ega seesuguseid kosilasi puuladvas ei ripu, kellel oleks taskus kaks tuhat rubla,“ annab nõu Saaremaa Priidu, talu vanem sulane. Tiinale ja Liinale korraldatakse peigmehed leidliku ajalehekuulutuse kaudu. Kaks kosilast, kaupmees ja mölder, ilmuvad tallu. Kui nad on peremehega nõu pidanud ja kokku leppinud, korraldatakse südameasjad noorte neiudega ja ka see läheb libedalt. Kiuslikku selgitamist on aga veel heasüdamliku, kuid kõvapäise Jaaniga, kes kardab, et teda petetakse. Lõpuks läheb kõik hästi, Püve talu päästetakse ja tütred on õnnelikud mõrsjad. Tore on stseen, kus taluperemehed ajalehekuulutuse põhjal sõidavad koos oma poegadega vankritel Püve õuele, et kosjakaupa teha. Kui palju huvitavaid ja lõbusaid külatüüpe, otse terve galerii, ja milliseid tänulikke karakterosi näitlejatele!

See suurepärane klassiline rahvakomöödia on püsinud pidevalt eesti teatrite repertuaaris. „Estonia“ teater käis sellega aastal 1939 suure eduga külalisetendusel Soome Rahvusteatris. Püve talu sulase Jaani osa oli Ants Lauteri hiilgerolle.

„Vanemuise“ ettekanne oli ehtne, lopsakas ja värske. Ainuüksi „Vanemuine“ suutis sel ajal Menningi kooli realistliku mängustiili tõttu esitada rahvatükke kaasatõmbavalt ja usutavalt. August Reiman mängis mulgi peremehe osa minu meelest hästi. Tal on ilmselt karakternäitleja andeid, mõtlesin. Ja kui rõõmus ma olin, võides teda kiita siiralt ja puhtast südamest, mitte viisakuse pärast.

Peale etendust kohtasin lava taga kõiki oma endisi töökaaslasi. Jällenägemine oli südamlik.

„Kuidas sulle meeldib Tallinnas? Ja „Estonias“? Tule siia tagasi, su mees on ju ka siin.“

Järgmisel päeval käisin oma õe Julie juures, ta elas nüüd Vladimiri tänaval. Läksin piki Õnne tänavat ja peatusin maja ees, kus kaukaaslase põrutav draama oli toimunud. Muutusin süngeks. Oleksin pidanud minema teist teed. Jätkasin siis kiiresti oma teed.

Õde üllatus mu tulekust. „Kui ma ometi oleksin su tulekust ette teadnud!“ hakkas ta liigutatult tegutsema ja pliidi ümber pöörlema. Just nagu emagi, mõtlesin hellalt.

„Ära nüüd, õeke, mul ei ole palju aega. Sõidan juba õhtul tagasi.“

Kuid ta ei rahustunud enne, kui oli saanud mulle midagi

maitsevat valmistada. „Kuidas te siis nüüd Augustiga lahus elate, ega see niiviisi ei saa edasi minna," muretses mu õde. „Sina pead siia tulema või siis kolib tema järgmisel aastal Tallinnasse."

„Niiviisi jah, küllap vist..." Ja siis pidin ma minema.

Armas trio, mu mees, meie truu sõber Tuurand ja õde, saatis mu jaama. Väsinuna, kuid süda täis sooje mõtteid, sõitsin ma Tallinna. Tartu oli hele, rahustav ja kodune, seda pidin ütlema. Sinna ma kuulun, sinna pean ma tagasi saama. See oli mu kindel otsus. Kuid läks teisiti.

Mürgipisar ja patuoinas.

„Kivile" järgnenud näidendid ja nende proovid ei olnud tähelepandavad ja seepärast pole vist nendest ka palju meelde jäänud. Jõuluni töötasime korrapäraselt ainult Jungholzi juhatusel. Tema lavastustest olen juba palju rääkinud. „Estonias" ei olnud tema töö enam nii põhjalik kui Pärnus, kus ta oli meile mitte ainult näitejuht, vaid ka õpetaja. Siis pidime seisma juba omadel jalgadel, kuid vaevalt see meil õnnestus, eriti minul, kes vajas tugevat juhikätt. „Estonia" näitlejatel taas oli juba arenenud oma mängustiil ja rutiin. Jungholz töötas siin tagasihoidlikult ega plahvatanud enam nagu „Endlas". Temasse oli ilmunud ametlikkuse joon.

„Estonia" koosseis oli siis juba suur. Näitejuhte oli kolm: Paul Pinna, Karl Jungholz ja meie soome külaline Hilma Rantanen-Pylkkänen. Igaüks neist töötas omal viisil. Pinna ja Rantaneni töö stiil erinesid täiesti Menningi ja Jungholzi omast. Nende kätte me polnud veel sattunud.

Sellel sügishooajal esinesin igas näidendis ja need olid: Falkovski „Eluehitajad", Jakobi „Jörgenseni pärandus" ja Kraatzi farss „Selline kelm".

Imelik, et „Eluehitajaist", olgugi, et mul oli selles draamas kandev osa, pole mul kuigi palju meelde jäänud. Üks stseen siiski ja seegi vist põhjusel, et pidin esimest korda laval etenduse ajal kogema õige halva üllatuse kaasnäitlejatelt. Olin juba varem kuulnud jutustusi sellistest „üllatustest", eriti suurtel lavadel, kus neid juhtus mitmesugustel põhjustel: intriigidest, pahatahtlikkusest kaasnäitlejate vastu, distsipliini puudusest või lihtsalt halvaks maneeriks kujunenud tembutamisest.

Draama liikus vene intelligentsi ringkonnas. Esil oli pidulik

söögilauastseen, mille lõpul mina, maja perenaine, pidin pidama dramaatilise kõne. Teised tegelased olid asetatud istuma seljaga ja ainult mina näoga publiku poole. Mu mõtted püüdsid palavikuliselt keskenduda eelseisvale kõnele. Kuid siis hakkasin ma oma rahutuseks tähele panema kaasnäitlejate instseneeritud janditamist, millel ei olnud näidendi sisuga midagi ühist. Erajutud, labased naljad, hihitamised jne., samal ajal heideti osavalt üksteisele näidendisse kuuluvaid repliike, mõnikord masinlikult või isegi nagu unest ärgates. Löödi veiniklaase kokku, klõbistati taldrikutega, markeerides söömist ja joomist. See kõik sündis muidugi sordiini all ja kandus publikule vist loomuliku peolaua kõminana. Istusin nagu nõeltel. Ka nendele valmistas mu kartus lõbu või mis põhjusel, aga lõpuks püüdsid nad mind igal viisil naerma ajada, mõni vist näpistaski. Higipisarad tulid otsaette. Oma traagilise kõne ma pidasin siiski, seevõrra suutsin end valitseda. Kuidas aga, see on teine asi, igatahes oli olukord noateral. Pääsesin sel korral, kuid kui see poleks õnnestunud, mis siis oleks juhtunud? Kas keegi mu vanematest kolleegidest ka sellele mõtles?

Nüüd tagantjärele mõeldes pole ma kindel, kas see teguviis oli pahatahtlik või isegi „heatahtlik" või lihtsalt kergemeelne tembutamine. Ohtlik mäng see oli igal juhul ja minu teatrikogemustesse oli jälle langenud väike mürgipisar.

Sellest kogemusest muutusin veidi targemaks ja oskasin edaspidi juba valvel olla. Ma ei ole kunagi suutnud harjuda selliste võtetega, vaid olen alati protestinud nende vastu. Peab tõesti imetlema seda osavust, millega mõni näitleja, kes ei viitsi keskendunult jälgida näidendi arengut, partnerit ega ansamblit, võib nautida selliseid lollusi ja hüpata siis äkitselt kas monoloogi või dialoogi ning võib oma osaga tulla otse hiilgavalt toime. Eriti isekad suurused oskavad seda teha meisterlikult. Kuid kõik näitlejad pole suurused. Ja olukord võib muutuda kaasnäitlejale ohtlikuks kuni täieliku rollist väljalangemiseni.

Nüüdisaeg asetab loovale teatritöötegijale suuri ja tõsiseid nõudmisi, kuid sellest hoolimata esineb nüüdki lubamatuid võtteid. Need kahjustavad etenduse kunstilist taset. Eksitakse, kui arvatakse, et nõudlikku publikut võib sellega petta.

„Eluehitajatega" liituv teine juhtum oli see, et sain juba tunda Karl Menningi arvustuse okkaid. — Näidendi arvustas ta tühiseks ja tühjaks. Minu töö kohta ta kirjutas: „Kahetsedes nägin ka pr. Põldet oma õnnetu osa kallal vaevlevat ja pean ütlema, et mul tõsine kartus on tema pärast. Ta sai nimelt oma hingeta ülesandega niisuguse osavusega toime, et ma eneselt pean

küsima, kas tema kujutamise aluseks mitte juba teatavad välispidised võtted ei ole? Sest kui ma omale tema mängu „Kivis“ meelde tuletan, siis pean ütlema, et tema Liidia väga sarnaselt oli seatud. Jääks siis kaks võimalust, kas on pr. Põldel juba väljakujunenud vorm oma osade jaoks, või tarvitas ta praegu lihtsalt hädas endiseid abinõusid, sest et ta kujuga midagi ei mõistnud peale hakata. Ma loodan, et see viimne õige on, sest muidu peaks pr. Põlde pärast tõsiselt mures olema, et kivinemise hädaoht tema mängus juba silmapiirile kerkib, kuna teisel juhtumisel ainult kahetseda tuleb, et noor näitleja nii kardetavasse olukorda seatakse.“

Üldse suhtusid Tallinna arvustajad mu töösse heatahtlikult, ainult Menning oli nõudlik ja vali. Ja siiski pidin ma just Menningi arvustuste pärast teatris kannatama. Teised lehed võisid kiita ja isegi ülistada estoonlasi, kuid see ei aidanud. „Päevaleht“ ja Menning haavasid neid ja ajasid marru. Lisaks pani Menning minu, oma endise õpilase vead järjekindlalt näitejuhi arvele. Seetõttu sattusin süütu süüdlasena tihti vihapursete märklauaks. „Hoiatage oma Menningit, et ta ei kõnniks üksi pimedail tänavail!“ kähistas üks meesnäitleja kord purjus päi. „Proua, öelge oma Menningile...“ heitis mulle kord isegi üks näitejuht mööda minnes pilkavalt näkku.

See viis, kuidas Menning arvustas, tekitas kogu aeg viha ja paksu verd. Kui teised lehed laitsid, selle peale ei vihastatud. Mõnikord ma kartsingi Menningi arvustusi, isegi selles mõttes, et kui tal korraga satuks olema minust midagi head öelda. Kuid mu kartus oli ülearune, sest harva neid kiidusõnu enam tuli, välja arvatud mõned juhuslikud heakskiitvad laused vahetevahel.

See olukord hakkas mind lõpuks rõhuma. Tundsin, et olen eraldatud ja üksinda. Teised „liitlased“ hakkasid juba kohanema. Nukrus ja kibedus valdasid mu meelt, muutusin vaikseks ja tõmbusin ikka enam iseendasse.

Tulen oma kestast välja.

Kord korraldasid näitlejad omavahelise väikese koosviibimise, millest minagi osa võtsin. Püüdsin olla jutukas ja lõbus, kuid varsti tundsin, et hakkan teistest maha jääma, jäin vaikse-maks ja tõmbusin oma kesta.

Mu seljatagant kuuldus äkitselt tuttav sõbralik hääl: „Te.. ee.. re... eee!“ Maestro venitas omapäraselt ja naljakalt ning istus

mu kõrvale. „Miks nii kurb?“ ja siis vedas ta näole sellise ilme, et purskasin naerma. Ma ei saanud kohe aru, mis ta selle ilmega tahtis öelda, kui ta aga siis hakkas kõnelema koertest ja hobustest, sain ma aru.

Ta oli suur loomade sõber ja jäljendas neid hiilgavalt. Seetõttu kuuldus ka alati seltskonnast, kus ta viibis, lõbus naer. Tal oli tagavaraks lugematuid jutte. Ta oskas esile manada kõik loomaaia elanikud: elevandid, karud, kaelkirjakud, hülged, jõehobused, tiigrid jne. Ta imiteeris nende ilmeid ja hääli.

„Teie olete ju ise nagu lõvi,“ ütlesin talle. See võrdlus talle meeldis. Ta tõmbas sügavalt hinge ja laskis lahti sellise möirgamise, et ma otse jahmusin. Terve laudkond pahvatas naerma. „Kulu võlub,“ muigasid naised.

Ta suutis mu tõepoolest viia teise tujju. „Näe imet, kuidas sa suutsid selle mossitava proua nii lõbusaks muuta. Naer sobib teile,“ tähendas Paul Pinnagi ja hakkas mind veidi silmitsema. Siiani oli ta mind vaevalt tähele pannud. Kui meeleolu tõusis, hakkas kavalere kogunema mu ümber ja nad ei säästnud komplimente.

„Moora mees on oma töö teinud, moora mees võib minna,“ naeris maestro. Ja varsti hakkas teisest kohast kostma hobuse hirnumist ja sellele järgnes lõbus naeruhoog.

Peo lõpul ilmus ta jälle mu kõrvale.

„Kas võin teid koju saata? Kõnnime veidi värskes õhus,“ tegi ta ettepaneku.

Teel küsis ta innukalt Pärnu olude, teatri ja minu töö kohta. Ta rääkis kogu aeg. Ta katkestas ainult siis, kui mõni koer jooksis vastu või istus majaväravas vahina, ja siis läks ta seda silitama ja sellega juttu ajama. Et koeral oli hea meel, ilmnes rõõmsast sabaliputamisest.

Olin jõudnud talle juba rääkida, et ma olin õppinud Pärnus Sadler-Grüni juures laulu. „Siis te peaksite jätkama tundide võtmist Tallinnas. Paneme teid veel operetis esinema.“ Ta lubas otsida mulle sobiva lauluõpetaja.

„Head ööd!“

Vastuseks kuuldus kõrge inisev hääl.

„Mis see siis nüüd on?“

„See on elevant.“

„Lõvi on parem.“

Kuuldus ettevalmistav sissehingamine. Mul oli veidi piinlik, sest keegi läks just mööda... „Nägemiseni!“ Hakkasin juba harjuma käeraputamisega.

Proua Maddy oli tulnud varem koju, aga ta oli veel ärkvel. „Teil oli ju täna edu," tähendas ta.

„Kui oskaks ja jõuaks olla alati rõõmus ja lõbus, siis muutuks ümbruski selliseks."

„Kas te siis ei oska?"

„Ei oska, kuid ma tahaksin..."

Muusikaarmastus ärkab.

Pühapäeva hommikupoolikuti peeti „Estonia" teatrisaalis korrapäraselt rahvakontserte Raimund Kulli juhatusel. Mõnikord oli külaliseks ka teisi dirigente. Kontsertidel esines ka soliste. Kuulajaskond oli mitmekülgne. Muusikaharrastajatele lisaks hakkas sinna vähehaaval kogunema ka n.-ö. laiem publik, või neid, kes tavaliselt jalutasid vabaõhukontsertidel, et kohata tuttavaid ja muidu lõbusalt aega veeta. Muusika mängides on kena jalutada ja juttugi ajada.

Tartus, „Vanemuise" ilusas aias, mis meenutas kontsertsaali, täitsid muusikaharrastajad kuulajate pingirivid orkestri lava ees ka sümfooniakontsertidel, kuid ka seal jalutas suurem osa publikust ja osa istus restoranirõdul. Muusika saatel on mõnus süüa ja juua. Minagi kuulusin suurelt osalt jalutajate hulka. Ainult laulu- ja viiulisoolo viisid mu pingile istuma ja kuulama. Orkestrikontsertidest ja koorilaulust ei osanud ma siis lugu pidada.

„Vanemuine" ja „Estonia" hakkasid kuulajaid kasvatama ja meelitasid ka võhikuid orkestrikontserte kuulama. Piletihinnad olid odavad. Nii hakkas „Estonia" kontsertidele kogunema üha rohkem rahvast.

Ühel pühapäeval läksin ka mina esimest korda kontserdile. Olin nimelt eriti huvitatud, kuidas meie maestro orkestrit juhatab. Orkestrandid häälestasid pille, publik ajas vaikselt juttu ja need hääled sulasid kokku sorinaks. Ootus. Kõik vaikisid, kui dirigent ilmus oma pulti hästiistuvas frakis, valge kunstnikulips lehvis nüüd ta lõua all musta asemel. Tugev aplaus tervitas teda. Nurgeline ja järsk kummardus lennutas ta otsaesisele punase juukseloki, mille ta nõtke käega tagasi heitis. Ta paistis estraadil veelgi suuremana, kui ta oli. Tore ta on, tore, mõtlesin.

Ta tõstis taktikepi ja alustas. Oli hea olla ja lasta helidel end kaasa viia.

Meloodiline viis paitas pehmelt, nõrgenes siis ja kustus.

Uus süttis, lainetas, paisus tormiks, mis katkes äkitselt otsekui välgulöögist. Iga maestro käeliigutus nõidus esile uue helide voo. Kindel, rahulik teema kasvas, tugevnes ja tõmbas ühe instrumendi teise järel enesega kaasa, paisus, tõusis ja kohises. Lõvilakk lehvis... taktikepp lõi tuld. Fanfaaride võimas kaja... ja siis lõpp.

Olin võlutud! Ei saanud sellest siis õieti aru ega püüdnudki seda selgitada, kas olin vaimustatud maestrost või muusikast, või mõlemast, kuid kaasa olid nad minu tõmmanud. Sellest peale hakkasin käima orkestrikontsertidel, hiljem sümfooniakontsertidelgi, ja lõpuks õppisin neist ka aru saama. Tänu Raimund Kullile!

Ruttasin lava taha. Muusikasõbrad tänasid teda juba seal. Ta pühkis parajasti higipisaraid, lükkas juukselokke otsaesiselt ja kuivatas prille. „Suur tänu!" surusin ta kätt. Kaks suurt sinist silma vaatasid mind lapseliku abitusega — ta oli nimelt väga lühinägelik. Olin liigutatud, mind valdas peaaegu emalik soojus. Kui ta pani prillid uuesti ninale, tuli ka ta enesekindlus kohe tagasi. Tundus, et ta oleks tahtnud mulle mingi ettepaneku teha, aga kui keegi teine hakkas temaga rääkima, siis pugesin kohe teiste seljataha ja kadusin.

Mis see siis nüüd õieti tähendab? Imelik rahutus hakkas kipitama südames.

„Olge ettevaatlik, proua Reiman!" kuuldus kusagilt.

Üks jalutuskäik.

Kord astus Raimund Kull peale ettekande lõppu ootamatult meie garderoobi.

„Kas läheksime koos õhtust sööma, proua Reiman?"

Ta ütles seda sellise mugava kamraadlikkusega, nagu oleks see iseenesest selge ja kõige loomulikum asi maailmas. Selles kutses polnudki midagi erilist, kuid mu töökaaslased vahetasid tähendusrikkaid pilke ja mina punastasin. Olukord muutus piinlikuks.

„Ma ei tea õieti... ma pole selle jaoks vastavalt riietunud," ei osanud ma oma abituses muud põhjust leiutada.

„Ega sellest pole midagi, ega minagi ole," ütles ta reipalt. „Ma ootan siis all." Ja ta läks.

Kas tal oli vaja tulla mind kutsuma just teiste juuresolekul?! pahandasin oma südames. Ja kas oli mul vaja jälle punastada? See õnnetu punastamishaigus on mind alati kiusanud ja mõnikord otse marru ajanud.

Garderoobis valitses täielik vaikus. Viskasin pea kuklasse, riietusin demonstratiivselt.

„Head ööd!“ Selg eriti sirge, läksin ukse poole.

„Lõbusat õhtut!“ kuuldus mulle järele. Kas naeris keegi? On see siis nüüd targasti tehtud? küsis mu südametunnistus.

„Kas juba jälle kurb?“ küsis mu kavaler õhtusöögil. Väledalt asetas ta tuletiku kummasegi ninasõõrmesse — ninasarvik!

„Kui palju loomi on teil veel tagavaraks?“

„Palju, palju,“ naeris ta ja nakatas mindki oma lõbususega.

Kui lahkusime teatrirestoranist, tegi ta ettepaneku jalutamiseks. „See on tervisele kasuks, eriti teile. Näite olevat veidi nõrk ja kahvatu.“

Tähelepanematult olime jõudnud Kadriorgu. Õhtu oli veidi kõle ja külm, oli juba novembrikuu lõpp. Laternad valgustasid musti paljaid puutüvesid ja tumedaid põõsaid.

„Kas teil on külm?“

„On veidi.“

Läksime edasi kiiremate sammudega ja hoidusime mererannast eemale. Ringlesime ligi paar tundi piki pimedaid Kadrioru teid.

Ta jutustas mulle oma sünnilinnast Narvast, oma lapsepõlvest, emast, isast ja vendadest. Ta isa oli olnud meister Kreenholmi vabrikus. Õnnetuseks oli see lugupeetud ametimees langenud alkoholi ohvriks. Sel põhjusel oli majja hakanud tulema puudust ja häda. Olukord oli juba ohtlik, sest isa oli jõudnud deliiriumini. Ema oli kogu aeg pidanud valvama, et ei juhtuks õnnetusi. Isa suri täies meheeas ja ema oli jäänud kolme venna, Raimundi, Arturi ja Valteri ainsaks toeks ning raske tööga oli ta perekonda ülal pidanud. Raimund oli juba koolis oma musikaalsusega tähelepanu äratanud ja oli 10-aastasena hakanud suveorkestris trummilööjaks. Palga, mis ta sai, rubla või kaks kuus, oli ta mõistliku poisina viinud ema kätte. Helilooja Miina Hermann oli hiljem ta avastanud — vist laulupeol — ja tema nõuandel ning algatusel oli poiss saadetud Peterburi konservatooriumi. Õpingute kõrval oli ta teeninud endale ülalpidamist, isegi sel määral, et oli saatnud emalegi koju raha. Ema pidi ju aitama!

Ta jutustus vapustas mind. Mu mõtted lendasid mu oma ema juurde ja nutt hakkas peale kippuma.

„Ega ma ei kavatsenud teid nutma ajada,“ ehmatas tema. „Mida lõbusamat ma teile nüüd siis jutustaksin? Vaadake, minu vennad Artur ja Valter olid toredad poisid, nad oskasid tütarlapsi vallutada ning neil oli alati edu. Minagi oleksin tahtnud vallutada, kuid mul olid punased juuksed ja prillid ninal. Neiud ehmusid ja jooksid minema...“

„Noh, aga nüüd ei paista nad enam minema jooksvat, Kulu,“ püüdsin ka mina olla vaimukas.

„Jaa... jaa..., see on teine asi. See Kulu aga pole mina, vaid keegi kapellmeister, keda tasub pisut hellitada, arvavad mõned daamid.“

Ja siis avati jälle loomaaia väravad.

Tulin hilja koju ja mu korterikaaslane näis sel korral olevat segatud. Ta hakkas ümisema mingit lauluviisi operetist „Kõrgus lõbutseb“. Kas ta mõtles sellega midagi? Ta ei tundunud olevat eriti heatahtlik. Kas ka tema on üks nendest daamidest?

Jalutuskäik oli mõjunud, sügav uni võttis minu oma hõlma.

Tiina ja Tammaru rahvas.

Järgnes veel mõningaid meeldivaid õhtusööke ning jalutuskäike. Siis hakkasin tõsiselt mõtlema, kuhu see vool mu lõpuks võib viia.

Juba algusest peale ei osanud ma „Estonias“ saada töökaaslastega õiget kontakti. Hiljem sattusin Menningi tõttu „patuoina“ ossa. Ja nüüd mina, abielus olev naine, heitsin nende arvates silma nende lemmikule Kulule. Mu lauanaaber garderoobis, Betty Kuuskmann, hakkas kord mingil põhjusel meelde tuletama, kui kena ma ikka olevat Pärnus olnud, kui ma avasin temale ukse, perenaise põll ees ja põsed askeldustest õhetavad. Ja nüüd... Ta vaikis. Kuid ta pilk oli kaastundlik, laitis ja hoiatas. Mu pea vajus norgu.

Tal oli õigus, pidin ma möönma, kuigi mu sisemuses kees juba väike protest. Ka mu toanaaber kodus muutus jahedaks. Temalgi olid vist omad põhjused, hakkasin aimama. Mehed muutusid familiaarseks.

Ei, nüüd pean ma midagi tegema, enne kui on liiga hilja. Hoidusin ta eest kõrvale ja teesklesin haigust.

Õnneks tuli teater mulle appi.

Lähenes August Kitzbergi 60. sünnipäev. „Vanemuine“ ja „Estonia“ valmistusid lugupeetud kirjaniku tähtpäeva pühitsema. „Estonia“ otsustas piduliku etendusena lavastada „Libahundi“ Karl Jungholzi juhatusel.

Minule usaldati Tiina osa. Olin õnnest joobunud. Tiina! Kõikide naisnäitlejate unelm, Tiina! Missuguse armastusega

surusin raamatu südamele. Kuhu läheksin ja kus võiksin olla, et keegi mind ei segaks?

Neelasin ahnelt iga Tiina repliigi, iga ta sõna. Kui võiksin nüüd kohe näidelda! Tundus, nagu oleksin osanud. Kaugele jäägu nüüd kõik Kulud ja maestrod. Nüüd olen libahunt ja mu silmad põlevad kui tulised söed.

Proovid algasid. Imelik, Jungholzi ilme oli nüüd pehme ja pilk sõbralik nagu „Endla" päevil. Ta oli näidendist vaimustatud ja „Libahunt" inspireeris ta fantaasiat. Tema entusiasm nakatus meissegi ja kiskus meid kaasa.

Betty Kuuskmann mängis Tammaru perenaist, Anna Tamm vanaema, Milly Altermann Mari ja Albert Liik Margust. „Estonia" kogu draamanäitlejaskond oli tegevuses.

Nii kaua kuni ma veel polnud toibunud esimesest joovastusest, paistis kõik paljulubavana. Naersin, nutsin, põlesin, vihkasin ja marutsesin... Kõik need tunded puhkesid ja tulid esile värskelt, ehtsalt, vaevata, tunnete varasalved paistsid olevat lõpmatud.

Kui aga proovid jätkusid, hakkas väljendustesse ilmuma kulumise märke. Hakkasin pingutama ja end sundima, see väsitas ja tegi närviliseks, varsti jõudsin ummikusse.

Tiina osa on selle poolest iseäralik, et selle tunneteskaala on haruldaselt lai ja mitmekülgne 17-aastase tüdruku jaoks, alates pulbitsevast rõõmust ja värskusest, loodusläheduses ning tundlikkusest ja lõpetades tulise kirega, põletava viha ning trotsiga, mis paisub metsikuseni. Missugune suurepärane ja tänulik osa näitlejale! Kuid ühtlasi ka hädaohtlik, ohtlik sel juhul, kui näitleja sellest võluvast osast ülesärritatuna langeb nende tunnete valdusse, ilma et nende kasvamine ja põhjused oleksid psüühiliselt ning teadlikult põhjendatud ja üles ehitatud.

Mulle meenub „Estonias" armastatud andekas näitleja Hilda Gleser. Temast arenes suurepärane näitejuht, kes hiilgas eriti meie ekspressionismi ajajärgul. Minu „Estoniasse" tulles alustas ta oma karjääri koolitüdrukuna. Ta oli väike, tumedajuukseline, elav ja südamlik tüdruk ning hea kaaslane, kellega otsekohe pääsesin lähedasse kontakti.

Kui ma hiljem kuulusin Tallinna uude Draamateatrisse, esitas „Estonia" jälle „Libahunti" ja Tiina osas esines Hilda Gleser.[47] Kuigi tal puudusid mõned Altleisi — alg-Tiina — omadused, pidasin teda Tiina osa jaoks sobivaks. Kuid siiski ei olnud ta edu täielik. Ta oli nimelt saanud oma osa kevadel, valmistas seda suvel maal ette, sattus vaimustusse ja kõikide tunnetega tüki võimusesse. Kui siis sügisel proovid algasid, siis ta — nagu ta hiljem ise mulle jutustas — tundis olevat enese täielikult tühja ega võinud saada enam kusagilt abi, ka mitte enam mõistuspärasest osa ülesehitamisest. Ja see juhtus temaga, kes oskas nii targalt teisi juhtida.

[47] „Estonia" mängis „Libahunti" Hilda Gleseriga Tiina osas 1928. a. Liina Reiman töötas sel ajal „Vanemuises".

Mäletan ka üht teistsugust Tiina juhtumit. 1940 valmistati „Libahunti" Moskva dekaadi jaoks mitmes teatris ette. Ühe põhimõttelise konflikti pärast, mis tekkis näidendi ja Tiina osa kärpimise tõttu, loobus Mare Leet, kellele Tiina osa peeti sobivaks, seda näitlemast, ja Marje Parikas oli kiiresti sunnitud teda asendama. Temale jäi aga harjutusteks aega vaevalt kaks nädalat. Kõigepealt ei olnud tal ka enam aega üksikasjaliselt Tiina mitmekülgsetesse tunnetesse süveneda ja neid esile tuua. Ja mulle tundus, et kuigi ajast olekski jätkunud, ta ei oleks hakanud pressima ja esile sundima ürgjõulisi tundeid, vaid ta laskis end vaistlikult juhtida nendest iseloomujoontest, mis talle endale loomu poolest olid lähedased. Ja nii sündiski tema Tiinast õrn, päikesepaisteline ja luuleline metsaneiu. Väljendus püsis stiilipuhtana ja järjekindlana algusest lõpuni. Ta valitigi siis välja esindava etenduse jaoks Moskvasse.[48]

August Kitzberg laseb romantilises ja legendaarses Tiina osas oma luulelisel ja valitud keelel kõlada vabalt ning ülevoolavalt rikkana. Seetõttu võib ka see osa ahvatleda näitlejagi liiga vara ekstaasi.

Samal viisil sattus ka Jungholz Kitzbergi ilukõne kütkesse, isegi nii suurel määral, et vajalik osade analüüs ja ettekande järkjärguline kujundamine jäid nõrgaks. Kindlasti just selle pärast ei pidurdanud ta ka mind mitte kohe alguses, kui mu väljendus oli ehtne ja ülevoolav. Kuid siis, kui see ehtne tunne proovide kestel hakkas kaotama oma värskust, ta alles ärkas, ja hakkas minult nõudma „rohkem tuld", „rohkem kirge", „rohkem jõudu", nii nagu neid märkusi tavaliselt tehakse. Ja seda tuligi, kuid see oli pingutatud ja vägivaldne.

[48] 1940/41 kavandati eesti kunsti dekaadi Moskvas. Ettevalmistuse käigus konkureerisid dekaadile pääsemiseks kolm „Libahundi" lavastust (Draamateater, „Estonia" ja „Vanemuine"). Esitamiseks valiti Draamateatri lavastus. Juurde komplekteeriti üksikuid paremaid osatäitjaid teistest teatritest (Marje Parikas esitas Tiinat „Estonias").

Minu suurimaks komistuskiviks oli loomulikult Anna Altleisi Tiina, mida ma olin näinud Tartus. Temal olid kõik need omadused, mida Tiina osa vajab: looduslapse ürgjõudu kõikides selle avaldumisvormides. Kõik teised Tiinad, kes teda olid näinud, olid tema tõlgendusest mõjustatud, ja neil oli raske leida väljendusviisi, mis nendele endile oleks olnud omasem. Ja hiljem noor näitlejageneratsioon, kes küll polnud näinud „alg-Tiinat", millegipärast ei õnnestunud täielikult. Kahju, et Mare Leedi Tiina jäi esitamata.

Soomes on Ida Aalbergi Kirsti osa G. v. Numersi „Elina surmas" säilinud näitlejatele kustumatu ja saavutamatu eeskujuna. Niiviisi võivad suured osatõlgendused teisi näitlejaid õhutada, kuid ka takistada end leidmast.

Nüüd, eriti kus küsimuses on kirjaniku juubelipäev, püüdsime kõik pakkuda oma parimat. Proovid muutusid ägedateks ja palavikulisteks. Jungholz katsus meid aidata. Tammaru rahva sai ta juba õigele teele, kuid nendest erinev Tiina eksis veel ebakindlatel radadel. Näitejuht püüdis anda Tiinale tausta ja proovis teda kõikide vahenditega vabastada pingest ja sütitada uuesti.

Peaproovid lähenesid, neid oli sel korral kolm. Olid hangitud uued algupärased rahvariided, Halliste kihelkonna riietus, kuhu ka näidendi sündmused on paigutatud. Massistseenid olid üksikasjaliselt ja põhjalikult ette valmistatud, samuti kogu jaaniöö oma laulude, rahvamängude ja jaanitulega. Niihästi tormi, huntide ulgumise, metsakohina, lindude laulu ja orava naksutamise hääled ning muudki tehnilised efektid olid ette valmistatud ja harjutatud, nii kui ka fantastiline ja müstiline lavavalgustus. Jungholz leiutas isegi vingerdava ussi, keda Tiina, looduse sõber, mängeldes taga ajab.

Margusega, keda mängis Albert Liik, ja Anna Tamme elutarga vanaemaga oli mul kontakti. Kuid Milly Altermanni Mariga jäime üksteisele kaugeks. Proua Altermann, pikk, sihvakas, blond iludus, alati elegantselt riietatud, oli võib-olla liiga peenutsev, ta liikumine sobis paremini linna ja salongi kui vabasse loodusse ja rehetarre. Ta ei andnud oma tõlgenduses illusiooni orjusaegsest tugevast, kibestunud ja trotslikust maatüdrukust. Tema kohta ei sobinud vanaema sõnad: „Meie tütred ei olnud ilusad. Kui mõni neist seda juhtuski olema, siis see viidi mõisa..." Loomulikult annavad mask ja kostüüm välimuse, kuid nagu öeldud, ta polnud olemuse poolest Mari. Mizzi Mölleri õieti esitatud Mari „Vanemuisest" mõlkus mu meeles.

Proovide ajal tõmbusin vabadel silmapilkudel tihti üksi ja

teistest lahus kuhugi nurka ja olin morn. Masendussilmapilkudel tundus, et keegi minust ei hooli ja keegi ei saa minust aru. Küllap selles oligi terake tõtt, kuid mu kahtlus ja fantaasia suurendasid seda kõike.

„Nüüd ongi mul õige osa," mõtlesin mõnikord kibestunult. „Tammaru rahvas vihkab Tiinat ja Tiina vihkab Tammaru rahvast, välja arvatud Margus ja võib-olla leplik vanaema, kes aga on nõrk ja saamatu."

Mõnikord ilmus sellistel silmapilkudel mu juurde Raimund Kull ja hakkas mind julgustama.

„Noh, mis siis nüüd... Mis on lahti? Te oskate ju oma ametit, te suudate oma osi usutavalt ja kaasatõmbavalt esitada, niipalju kui mina olen näinud. Miks te siis nüüd kulutate ja piinate ennast ilma asjata? See õnnestub, see peab õnnestuma!" sel viisil püüdis ta mind sugereerida. „Ja kui te nüüd ei lõpeta seda muretsemist, siis möirgab lõvi vihaselt." Tema optimism ja tugevus pühkisid tõesti kõik mured minema ja ma naersin vabanenult.

„Teine vaatus," teatas näitejuhi abiline ja ma läksin lavale. Nüüd pulbitses Tiina rõõm taas värskelt ja ta nautis täis sõõmudega looduse ilu ning ajas oma sõbra oravaga juttu. „Noh, nüüd see oli hea," ütles Jungholz. „Inspireerija käis siin," langes kuski märkus.

Esimene peaproov. Oi, kuidas kõik näis segi olevat. Jooksmist, rahutust, närvitsemist ja hüüdeid, näitelava inimesi täis! Juba proovitud valgusefektid ei toiminud õigel ajal. Ei läinud ka harjutatud massistseenid ega laulud. Metsa puud ja põõsad kõiguvad ja kukuvad. Keegi komistab samblavaibale. Proovitakse just ussistseeni metsas, see butafoorlik peletis vingerdas küll, kui seda raudtraadist veeti, kuid segas rohkem kui sünnitas illusiooni. Ja siis, kui see liigub liiga aeglaselt, astun kogemata sellele peale. Nüüd see peaks ju õieti hammustama, mõtlen, ei, ei, see pole õnnestunud leiutis. Jälle segi ja missugune segadus!

Selles siginas ja saginas ei suutnud me koguda jõudu näitlemiseks. Ja imelik küll, see on mõnikord päris hea. Sest kuigi näitleja ise arvab, et ta on sellises kaoses täiesti võimatu, on tähele pandud — ja minagi olen seda märganud —, et mõned stseenid õnnestuvad kõige paremini, kui pinge ja rambipalavik pole neid kahjustamas.

Kuid palavikust ei või lõppude lõpuks siiski mitte pääseda, sest see kõik seisab veel ees.

Aug. Kitzbergi 60. sünnipäev.

Pidulik juubelietendus saabus. Iga näitleja südame täitis sügav austus ning tänutunne kirjanik August Kitzbergi vastu. Iga näitleja harras soov oli täna õhtul „Libahundis“ kinkida armsale sünnipäevalapsele midagi sellist, mis teda oleks rõõmustanud.

„Oh, kui ma võiksin nüüd olla üksi ja rahus ning segamatult,“ ohkasin, kui rambipalavikus saabusin esimesena meie garderoobi. Kuid meid kogunes sinna kuus inimest. Juttu, lärmi ja askeldust. Vahetevahel jooksevad jaaniõhtu neiud sisse ja keerlevad ning pöörlevad suure peegli ees, küsides innukalt: „Kas niiviisi sobib?“ Mis seal parata! Hakkasin maski tegema. „Tiina peab olema ilus,“ ohkasin sügavalt südame põhjast. Tõmbasin üht ja teist värvi näole ja piilusin vahetevahel oma ilusat võistlejannat Marit, ja lisasin veel ja veel värvi. Lõpuks arvasin, et aitab. „Nüüd peaks vist olema juba sinnapoole,“ mõtlesin, kuid polnud päris kindel. Valmis. Vaatasin uuesti Marit. Ta ei olnud oma ilust küll midagi ohverdanud Mari heaks, nagu ta osa seda oleks nõudnud.

„Kas mu mask on Marile sobiv?“ „Võiksid panna veidi puna lisaks, et see mõjuks nagu päevitus,“ andis keegi nõu.

Siis olime valmis ja ootasime gongi.

Meid valdas liigutuse ning kokkukuuluvuse tunne, vist küll suure pidupäeva tõttu. Näitlejate vaba ebausu tõttu me ei soovinud üksteisele õnne ja edu, kuid igaühe südames elas see soov. Tundsin ka ise sel korral, et ma kuulun sellesse ringi, ja see oli tore tunne. Miks vahekord näitlejate hulgas ei või alati olla nii soe?

Enne eesriide tõusmist istusime kõik hämaral laval, käed ristis, otsekui kirikus. Eesriide ees peeti kirjanikule peokõnet, millele järgnes tugev ovatsioon. Publik tõusis püsti. Õnnesoovidega hakkasid ühinema näitelava tagant kuulduv tormimühin ja lumetuisu undamine.

Veel üks silmapilk! Jungholz seisis meie ees, ta oli sügavalt liigutatud, tõstis käe, otsekui oleks tahtnud meid õnnistada. „Nüüd, armsad sõbrad...!“

Härdunult läksime igaüks oma kohale.

Gong!!

Lumetuisk ja torm möllavad talveõhtul. Suitsust mustunud rehetoas ketrab peerutule valgel Tammaru perenaine. Suures ahjus hõõguvad tulised sõed, pada soojeneb leel. Väike Mari, Tammaru kasulaps, veerib põrandal aabitsat. Margus, Tammaru

ainus poeg, vahetab uut peergu pilakusse. Vanaema soojendab oma selga ahju ääres. Perenaine on mures, kuidas peremees ja sulane pääsevad selle tuisuga kiriku juurest koju, kuhu nad mõisa käsul on pidanud minema vaatama, kuidas nõia ja libahundi üle kohut mõistetakse. Hundidki on liikvel. „Mis on libahunt?“ küsib väike Mari. „See on halb inimene, kes mõnikord muutub hundiks. Kui ta tahab, siis ta on hunt, kui tahab, siis jälle inimene,“ seletab perenaine.

Huntide ulgumine läheneb. Naised jahmuvad, noor Margus kavatseb tormata välja metsalisi hirmutama, seal aga avaneb uks, peremees ja sulane tulevad. „Jumal tänatud,“ rõõmustab perenaine, „nüüd on jälle kindlam olek.“ „See oli hirmus,“ jutustab peremees kohtumõistmisest nõia üle. „Tal oli laps, kes oli toodud vaatama, kuidas ema peksti, ja kui timukas lõi esimese korra, siis jooksis laps karjudes metsa,“ lõpetas sulane Jaanus sünge jutustuse.

Meeleolu on rõhuv. Huntide ulgumine läheneb jälle, ukse taga kuuldub kraapimist. Peremees haarab püssi, avab ukse, ja siis hüppab sisse väike räbalates olend. „Hunt, hunt!“ hüüab väike Mari. Kaks suurt tumedat lapsesilma vaatavad kartlikult ja armu paludes. „Tema laps,“ kinnitab sulane. Väike vabisev olend hakkab äratama kaastunnet ja varsti toob perenaine talle leiba ja sooja leent, mille ta sööb näljase ahnusega. Kui ta paneb väikesed käed risti, on ta lõplikult võitnud Tammaru perenaise ja peremehe südamed. „Roni aga ahjule magama, ära karda!“ Otsustatakse laps esialgu tallu jätta.

Kümme aastat on möödunud. On päikesepaisteline pühapäev. Mets elab, laulab ja on roheline. Noor, tumedajuukseline tütarlaps on hetkeks visanud samblale pikali. On nii hea olla! Männid lõhnavad vaigust, linnud lõõritavad, kägu kukub. Ta tunneb iga elavat olendit metsas ja on nende sõber. Mets on ta kodu, metsas talle meeldib.

„Uuu-uuuu!“ kostab otsiv hääl. „Mari! Tema tohutorbik on kindlasti maasikaid täis, minu oma on aga tühi.“ Teisest suunast kuuldub tuttav pillihääl. Margus! Margus! Varsti kajab mets tütarlapse vallatust naerust. Tiina jookseb kui noor hirv, Margus talle järele. Lõpuks noormees saab neiu kätte.

Tiina muutub tõsiseks. „Kas sa oled kunagi mõelnud, mis me nüüd teineteisele oleme? Siiani olime kasuõde ja -vend ning mängisime...“ „Ja nüüd?“ „Nüüd oleme täiskasvanud ja peame varsti pulmi.“ Ülevoolavalt õnnelikuna küsib Tiina: „Margus! Sul oleks siis julgust võtta mul käest kinni ja astuda isa ning ema ja kogu su suguseltsi ette ja öelda: siin ma olen ja siin

on Tiina? Me tahame ühte heita ja meie ei loobu üksteisest kunagi."

Marguse pea vajub longu. „Jah, raske see on, sest nad tahavad, et ma võtaksin Mari," venitab Margus. „Kas Mari on siis minust parem? Kas ta on töökam, tugevam ja tervem kui mina?" „Sina oled koguni iselaadi kui meie. Rõõmus, vallatu, äge. See on nende meelest võõras, nad otsekui kardavad sind. Kuid Mari on nagu nad isegi, meie sugu ja tõugu."

Tiina muutub ägedaks ja süttib: „Mis see teie tõug siis on? Sugupõlv sugupõlve järel olete te Tammarul kükitanud ja teinud mõisale teopäevi. Kuid minu ema ütles: Meie oleme vabad inimesed... meie arvestasime sugupõlvi kuni kuningate ja vanemateni tagasi. Kuid see, see ei tähenda ju teie silmis midagi. Te usute muidugi, et mu ema oli nõid. Võib-olla usute, et minagi olen..."

„Miks sa kiusad iseennast, mina sind ei jäta, seda sa tead ju isegi. Ei mina oska seda välja öelda, kui armas sa mulle oled," kinnitab Margus ära minnes.

Tiina jääb veel maasikaid korjama. Vihast välkuvate silmadega seisab äkki Mari ta ees. „Ära sa võrguta Margust! Mina ei lase Margust sinuga koos õnnetusse tormata." „Mis õnnetus mina siis olen?" „Oi, kui süütu, õel ja kaval sa alati oled olnud... Kuid tuleta meelde, mis Pähni nõmmel juhtus."

„Pähni nõmmel?" „Ega mina ei taha enam oma hinge selle asjaga koormata, kuigi oled mu kasuõde." „Mis sonimine see on?" „Ära aja ühti tagasi, mina nägin. Hunt viis Kivesti Kaarli varsa." „Ja mis siis?" „Hunt, see olid sina."

Tiina langeb maha. „Ema, mu ema, nüüd on siis minu kord. Halastaja Jumal, päästa, ära anna mind timuka kätte, sest sina tead, et ma olen sellest patust puhas."

Jaaniöö, salapärane nõiduse öö! Külarahvas on kogunenud pidutsema. Jaanituli süüdatakse, noorte laul kõlab, naer, lust ja rõõm täidavad kogu ümbrust. Vanem rahvas jutustab külauudiseid ja räägib jaaniöö nõidusest. Siis kuuldub Marguse pillimängu, Tammaru rahvas tuleb. Hakatakse ringmängu mängima. „Tammaru Mari ja Tiina keskele, Margus ja Märt kinni võtma," teeb keegi ettepaneku. Selle tütarlapse, kelle poiss kinni võtab, saab ta endale. Ring liigub aeglase, kurva laulu saatel, laul muutub elavamaks, ägedamaks, paarid lähevad jooksu. Lõpuks tulevad paarid tagasi, Tiina ja Margus õnnelikena, Mari masendunult koos Märdiga. „Libahunt!" sisiseb Mari Tiinale. Kustki lendab vana viisk Tiina poole. „Hunt, säh, silmapaika, pane paik silma peale, ära tule minu karja, minu lamba-

karja hulka!" Pilkamine jätkub. Tiina nutab, Margus püüab teda kaitseda. „Mis sina siis, kas sulle keegi midagi ütles..." tõmbab perenaine ta kõrvale.

Tiina silmad välguvad, ta purskab ägedalt: „Libahundiks nimetate mind. Olen jah! Teie muud ei tahagi. Hunt murrab ainult näljasena. Hunt ei söö hunti. Kuid teie... Siin on hunt, ja ta on uhke, ta ei lase end häbistada. Kuid teie verega määrdunud vitsad vedelevad mõisa aia taga koerte lakkuda. Hunt on vaba... see armastab ja vihkab, keda tahab. Nüüd ta läheb teie hulgast ära, sest et ta teid põlgab."

Pea püsti, läheb Tiina ja kaob metsapimedusse. Hirm ja kartus valdab rahva. Jaanituligi on kustunud. Margus seisab üksi ja vaatab meeleheitel suitsevaid tukke. „Margus!" kostab Mari hell hääl.

„Mis sina veel tahad? Mine! Levita oma halba unenägu kui tõde. Mina Tiinat ei jäta. Kuigi ta oleks libahunt, on ta tuhat korda parem ja mulle armsam kui sina."

Tiina ei ole veel koju tulnud, kuigi on juba neljas päev. Jaaniõhtu vapustavad sündmused on pööranud kogu pere Tiina vastu, ka targa, arusaaja ja armsa vanaema, kellelt Margus alati on saanud tuge ja lohutust, ja kes on üles näidanud headust ja armastust ka Tiina vastu. Vanaema, Tammaru soo praegune vanim liige, tuletab meelde soo ja hõimu põhimõtteid, mida Margus ei tohiks rikkuda. „Meie sugu võttis naisi ja läks mehele ainult omavahel, meie soontes ei ole tilkagi võõrast verd. Meie tütred ja noorikud ei olnud ilusad, neid ei ole nõutud mõisa. Neli põlve tagasi, siis, kui ühte nõuti, ta uputas enese jõkke. Nii madalas kui me ka olime, nii maha kui meid ka on surutud, me oleme oma päritud kombeid pühaks pidanud ja oleme püüdnud iseendi üle võitu saada."

Tammaru rahvas koguneb sööma. On rõhuv meeleolu. „Oleks nagu surnu majas." Äkki langeb vari künniselt tuppa. Seal seisab Tiina arana, näljasena ja kahvatuna, riided kortsus ja katki. „Tiina!" „Istu maha, poiss, temaga selgitan mina need asjad. Kus sa olid selle aja?" „Metsas." „Metsas jooksevad hundid. Nõid sa oled ja nõia palga sa saad, nii nagu su ema oli nõid ja sai oma palga. Välja mu katuse alt!!" kuulutab peremees oma viha võimuses.

Tiina silmad leegitsevad. „Tulgu see teie südametunnistusele. Ka minu südames pole tilkagi lapsearmastust ega tänu. Meie vahekord on selge. Margus, pühakirjas öeldakse, et mees jätab maha oma isa ja ema ja hoiab oma naise poole. Tule, kui sa oled mu oma..."

„Kuhu? Kes meid laulatab, kui pole mõisa nõusolekut?“ hädaldab Margus.

„Mina tean ühe koha laanes, soode ja rabade taga, kuhu kurgki pääseb ainult lennates. Seal on mägi, mäe külje all koobas ja allikas. Kes meid laulatab? Jumal laulatab meid. Tule!“

„Asjata sa poissi meelitad, tal on veel mõistus alles.“

„Jumalaga, Margus!“

Kõik kordub selles maailmas. Midagi ei muutu. Jälle on lumetuisk ja torm märatseb ühel talveõhtul, jälle uluvad hundid, rehetares piiruvalgusel ketrab noorperenaine Mari. Tammaru perenaine ja peremees on juba surnud. Kuid Tammaru soo vana sitke känd, vanaema, elab veel. Ja vana sulane Jaanus istub veelgi küürus voodiserval. Neid on nüüd ainult kolm ja muretseja on Mari.

„Margus on veel väljas, kas leiab tee koju selle tormiga. Kus ta nüüd viibib nii kaua?“ „Küllap ta on tee kõrvale kõrtsi sisse astunud,“ seletab Jaanus, „ja mis suurt igatsust tal siia koju olekski. Lapsi pole Jumal teile andnud, maja on tühi ja kõle.“

Pahandatuna läheb Mari vaikselt kambrisse. Vanaema kaebab südametunnistuse piinades: „Mul on täna nii paha olla, niisugune valu ja raskus. Otsenagu varitseks midagi kusagil, mille eest ei või pääseda.“

Uks tõmmatakse lahti, noor peremees Margus saabub, Mari ruttab kambrist. „Kus sa olid nii kaua?“ „Olin, kus olin, pole mul vaja kellelegi seletusi anda.“

Väljast kuuldub tuule kohinat ja kaugelt kostab üksiku hundi ulgumine. „Oh Issand, heida armu!“ Otsekui mõistes vanaema mõtteid keelab Margus teda: „Ei maksa meelde tuletada vanu asju... meie... ei keegi meist ole süüdi ta elu ja surma pärast.“

Äkitselt kuuldub huntide ulgumine üsna lähedalt, Margus tormab välja, püss käes. „Oh Issand, halasta!“ palvetab vanaema. Väljast kuuldub pauk. Ja inimese karjatus. „Püha Jumal taevas... see oli tema hääl. Mina tundsin, et ta on lähedal,“ ütleb vanaema.

Margus kannab Tiina sisse. Tiina on räbalates, metsistunud, nälginud, endisest ilust on järel ainult ta silmade sära. „Oh Jumal, Tiina! Kas sa tuled siis sel kombel? Kõik see, mis siiani on juhtunud, see veel ei aidanud. Nüüd olen ma sinu maha lasknud...“

„Ma tänan sind, Margus. See oli mu viimne õnn, et sinu käsi lõpetas mu viletsuse ja valu...“

Ja kaks suurt palavikulist silma vaatavad, mäletavad, tunnevad ära... Kuuldub vaid vanaema palvesõnu.

Saalis puhkesid kiiduavaldused. Eesriie tõmmati lahti. Täisvalgus süüdati nii saalis kui ka näitelaval. Lava ja saali ühine aplaus tõusis tormiks. Suure vaevaga saadi juubilarist kirjanik lavale.

Kui tagasihoidlikuna ta seal seisis, loorberipärg käes, abituna ja peaaegu süüdlase ilmega. Ajas nutma. Samal ajal oleksin ma vaimustuse tõttu tahtnud kisendada. Käed olid juba väsinud plaksutamisest, kuid... veel ja veel. Eesriie tõmmati kinni ja lahti, kinni ja lahti. Kuni viimaks jäi kinni.

Nüüd oli ta meie oma. Tõstsime ta õhku. Elagu, elagu, elagu! Ta on andnud meie noorele teatrile mitu väärtuslikku näidendit ja näitlejatele nii suurepäraseid osi. Me soovisime neid veel ja ta lubas neid meile, meie armas meister. Temagi vabanes nüüd piduõhtu rambipalavikust ja vestles meiega südamlikult.

Vaatasime teda küsivalt ja vist ka paluvalt. Küllap ta sai aru, mida me tahtsime kuulda. Loomulikult meeldis talle meie ettekanne. Igaüht meist tänas ta südamlikult ja igaühele ütles ta midagi erilist. „Teie Tiina kolmanda vaatuse jaanitule-stseenis oli vapustav. Ma ei ole kunagi näinud seda stseeni nii ehtsalt ja jõuliselt esitatavat,“ ütles ta mulle. Nüüd olin minagi siis saanud oma maiuspala ja astusin rahuldatult ning õnnelikult kõrvale. Saime igaüks, mida olime oodanud, ja meil oli hea olla. Pidu võis kesta.

„Kas mul polnud õigus,“ kuuldus seljatagant tuttav hääl, ja nüüd seisis ta mu ees ja soovis õnne, Raimund Kull. Ta surus soojalt mu käsi, tugevamini kui enne. Just nüüd oleksin ma jälle olnud valmis jooksma mööda Kadriorgu, avama oma südame talle ja jutustama lõpetatud töö vaevadest ja võitlustest, lootusetutest pingutustest ja lõpuks ilusast vabanemisest.

Sellistel pidudel on ühendav ja ülendav mõju. Imetlus ja austus juubilari vastu ühendab meeled mõlemal pool rampi üheks soojaks tundeks ja härdaks tänulikkuseks.

Ajalehtede pikad veerud ülistasid järgmisel päeval austatavat kirjanikku, kuid näitejuht ja näitlejad võeti arvustava suurendusklaasi alla. Isegi juubeli tõttu ei antud meile armu, vastupidi — just juubelipeo tõttu olid nõudmised kõrgemad kui tavaliselt. Kui autori kohta öeldi, et „loomulikult ta oli rahul“, siis arvustuse kohta võib öelda, „loomulikult see polnud rahul“. Ja loomulikult, enne kõike, ei olnud Karl Menning rahul.

Menning ründas jälle näitejuhti. Ta laitis teda katkendliku ja ebapuhta stiili pärast, mis oli põhjustanud kõikumisi ka näitlejate

tõlgenduses. „Pr. Põlde-Reiman pidi oma temperamendi otse üles kruvima, et seda seestpidist kirge kätte saada, mis Tiinas põleb, ja ei saanud tervel õhtul täiesti vabaks. Ainult üksikud kohad näitasid, et tal vististi rohkem anda oleks kui ta neil tingimustel anda suutis."

Ei, nüüd küll ei ole Menning erapooletu ja õiglane Jungholzi suhtes, mõtlesin pahaselt. Kui Jungholz oskaks nüüd olla nii rahulik, kindel ja eneseteadlik, kui Menning oli näitejuhina Tartu päevil, kui arvustajad ründasid teda. Kuid Jungholz kibestus, haavus ja muutus jälle võõraks ning ametlikuks.

Ka Eduard Hubelil polnud Tiina kohta palju head öelda. Ta laitis diktsiooni ja liikumist. Üks leht mainis taas mu halba grimmi. „Milly Altermann oli Tiinale hädaohtlik võistleja. Marguse asemel oleksin ma valinud Mari."

Oi, see tegi valu! Hammustasin haavununa huulde ja hakkasin endakaitseks kohe otsima kergendavaid asjaolusid, nagu „ega mina, noor näitleja, rohkem ei oodanudki, sest see ülesanne on komistuskiviks ka kogenumatele ja küpsematele näitlejatele". Kuid see kolmanda vaatuse jaaniõhtu stseen, mis ka kirjanikule endale meeldis, ega see ei olnud ainult paljas viisakus, selles on ka terake tõtt. Kogu see stseen elab veelgi mu silmade ees, mäletan, kuidas näitlejad isegi näitelava taga nagu kõrvale tõmbusid. „Te olete tõesti libahunt," kuuldus kusagilt peaaegu ehmunud hääl. Miks just see vihaplahvatus jättis nii sügava mulje? mõtlesin endamisi. Kas sellelegi oli mingi läbielatud ja kogetud tunne tagapõhjaks?

Elamusterikas ja ülev pidulik õhtu oli möödas. Möödas olid ka järellainetused, kulmukortsutused ja huulte puremised. Ei ole roose ilma okasteta, ei.

Uuesti laulu õppima.

Hakkasin jälle vajuma oma endisse üksindusse. Raimund Kull tegi korduvalt ettepanekuid kosutavateks jalutuskäikudeks Kadriorgu. Püüdsin summutada hoiatavat häält oma sisemuses ja kaitsta end lihtsalt selle mitte midagi ütleva põhjendusega: mis ma võin parata, et midagi selles lõvis tõmbab mind enda poole! Mis imelik jõud selles kahupeas nõnda mõjus? Vist küll see usaldust äratav kindlustunne, mis hoovas kogu ta olemusest. Ta rahustas, ta julgustas, ta oskas sünged pilved laiali ajada... „Ärge puurige liiga palju iseendas! Teete elu endale raskeks. Ärge kujutlege asjatult midagi, mida ei ole! Selleks pole mingit põhjust."

Ta muutis mu rõõmsaks ja pani mu naermagi.

Vähehaaval märkasin, et ta pani tähele kõike, mida ma soovisin ja tahtsin.

„Jah, lauluõpetaja olen ma teile juba leidnud, proua Tretjakova. Siis peaksite võtma klaveritunde pianist Helmi Mohrfeldti juures. Ta on pastor Mohrfeldti tütar. Suurepärane perekond, seal te tunnete end kindlasti koduselt. Muusikateooriat võiksin mina teile õpetada. Ega see nii lihtne kah ei ole, et muudkui aga lauldakse, ilma et omataks muusikalisi põhiteadmisi." Maestro võtab asja päris tõsiselt, mõtlesin. Ta on kindlasti otsustanud minu muusikalise arendamise võtta enda kätte. Olin täis indu ja õppimistahet ning ta hoolitsemine liigutas mind.

Talve jooksul jätkasime jalutuskäike. Kui päevadest ei jätkunud, võtsime öödest lisa.

„Peale etendust on tervislik hingata värsket õhku, ka uni on siis magus," kinnitas ta.

Minagi olin vähehaaval muutunud jutukaks ja avameelseks. Kõnelesin talle oma lapsepõlvest, „Vanemuise" aegadest ja lõpuks ka vapustavast draamast kaukaaslasega. See tragöödia äratas temas vist pisut kahtlusi, sest vahetevahel ta peatus ja vaatles mind uurivalt.

„Jaa, jaa, see kuuldub ju veidi kinolise kriminaaldraamana. Ma ei usu isegi, et ma olen selle draama kahetsusväärne kangelanna, kuid nii see siiski on."

Kui mu jutustus puudutas kavatsusi pääseda Moskvasse Kunstiteatri kooli, peatus ta jälle, mõtles ja küsis: „Kas sooviksite veel nüüdki pääseda sellesse kooli?"

„Loomulikult! Missugune küsimus! Kuid see on ju võimatu."

„Miks see peaks olema võimatu?"

Mu silmad läksid suureks, ma ei saanud aru, mida see mees õieti mõtles.

„No nii," ärkas ta siis mõtetest, „tuleme selle küsimuse juurde kunagi hiljem tagasi."

Proua Tretjakova oli loobunud edukast lauljanna karjäärist Venemaal, abielludes ühe ohvitseriga. See juba küpsetesse aastatesse jõudnud daam esines kontsertidel, asjaarmastajate ooperis, heategevuspidudel ja üldse kõikides nendes kohtades, kuhu teda ainult kutsuti. Tundus, nagu oleks ta tahtnud saada hüvitust nende aastate eest, mis tal kaduma olid läinud. Lisaks andis ta veel laulutunde. Ta valis õpilasi ja suuremat osa nendest õpetas ta maksuta. Nende hulka kuulusin nüüd ka mina.

Ka oma esinemiste eest ei võtnud ta tasu. Mõnikord hakkas lihtsalt kahju sellest heasüdamlikust lauljannast, keda pidevalt

ära kasutati. „Kindlasti laulate teie meie peol." „Loomulikult laulan," naeratas ta südamlikult. „Loomulikult on see Tretjakova, kes jälle laulab," ütles keegi publiku hulgast tüdinud häälega ja katsus peenetundeliselt peita haigutust käeselja taha. Ja siiski laulis ta hästi. Ta tugev dramaatiline sopran kõlas vabalt ja kaunilt. Kui ta oleks võtnud oma esinemiste eest korraliku tasu ja asetanud veidi muidki nõudmisi, võib-olla oleks olnud ka diivalikult tujukas ja esinenud harvemini, siis oleks edu kindlasti olnud suurem. Tänamatus ja tähelepanematus langevad tihti nende kunstnike osaks, kes liiga heasüdamlikult ja lahkekäeliselt on alati valmis neid aitama, kes nende võimeid ära kasutada oskavad, ja mis veel tähelepandavam — austus nende kunsti vastu hakkab langema.

Mäletan üht peoõhtut, kui minagi läksin peale ettekannet teda tänama. Peokorraldajad esitasid harjunult oma komplimendid. Huvitav ja liigutav oli näha, kuidas hulk noori ohvitsere tormas otsekui käsu peale lauljannat ümbritsema. Oh seda kannuste kõlinat, kummardusi ja käesuudlemist! Suurepärane, hiilgav, imeilus! Proua sädeles, kuid võpatas nähes, kuidas polguülem — ta mees — seisis eemal ükskõikselt, külm, pilkav ilme näol. Tõesti võpatama pani see pilt. Tahtmatult meenus Strindbergi „Surmatants".

Selle proua Tretjakova õpilaseks pääsesin mina. Ta õpetas hästi ja põhjalikult. Tõsi küll, ta püüdis mu häält vägivaldselt kruvida liiga kõrgele, kuna Frederike Sadler-Grün oli püüdnud häält säilitada selle loomulikus asendis ja ainult ettevaatlikult oli püüdnud seda kõrgemale viia. Lauluõpetuse meetodeid on mitmesuguseid, ja see, mis sobib ühele, ei sobi teisele. Mulle kui näitlejale oli eriliseks kasuks see, et tema, nii nagu Sadler-Grüngi omal ajal, asetas pearõhu selgele ja varjunditerikkale teksti deklameerimisele aariate tõlgendamisel.

Üks sõbralik pastoripere.

Milliseks väärtuslikuks leiuks kujunes mulle pastor Mohrfeldti pere! Nendest said mulle armsad ja truud sõbrad, kes püsisid sellistena aastakümnete jooksul kuni ajani, mil kodumaalt lahkusin. Koos oma hilisema elukaaslasega kasvasime nii tihedalt nende suurepäraste inimestega kokku, et nad pidasid meid peaaegu perekonda kuuluvateks. Kui pastor Mohrfeldt — hiljem praost Mäevälja — kavatses ehitada suvilat Harjumaale Vanakülasse, selle ilusamale paigale, siis kutsuti meid nõu pidama

meie jaoks määratud toa suhtes. Seal, Pikakosel, praostipere suvilas, veetsimegi mitmeid õnnelikke suvesid, mis püsivad unustamatult meeles.

Seda armast perekonda mäletades tuleb vägisi meelde üks õuduspilt aastast 1944. Vana praost oli siis juba surnud ja — missugune õnn — ta pääses sellest murest.

Kui ma seisin koos Paul Olakiga märtsikuu üheksanda päeva ööl venelaste hävitava pommirünnaku järel põleva „Estonia" ees, siis vaatasin, hirm südames, Väike-Tartu maantee poole, millises suunas elas mu töökaaslasi ja mu sõber proua Helmi Mäevälja-Viitol. Kogu ümbrus leegitses lõõmava tulemerena.

Helmit ja ta meest ooperilauljat Karl Viitolit tabas kohutavaim saatuslöök. Põgenemisel oma põlevast kodust tabasid neid mõlemaid pommikillud ja nad langesid tänavale keset tulemerd ja paanikas jooksvaid inimesi. Haavatud, kuid meelemärkusel olev Helmi nägi, kuidas ta mees süttis tuleleekidest põlema. Püüdes teda päästa, sai ta abi ühelt mööduvalt sõdurilt, kelle keelest ta märkas, et see polnud eestlane. Sõdur vabastas Viitoli põlevast kuuest, võttis ta taskust kuldkella ja pistis selle rahulikult oma taskusse.

Milline õnn, et see ei ole eesti sõdur, mõtles Helmi ja kaotas samal hetkel meelemärkuse.

Ta ärkas haigla keldris, olles maganud kivipõrandal tardunud veres 24 tundi, enne kui sai arstiabi. Kuid Karl Viitol oli surnud teises haiglas ja oli maetud tundmatuna pommitusohvrite ühishauda. Hiljem avati ühishaud omaste palvel ja temagi laip leiti. Karl Viitoli matused toimusid „Estonia" varemeis, tervena säilinud esimese korra riietusruumis. Alles haiglast pääsenud, kahvatu ja nõrk Helmi Mäevälja sammus ema toetusel saatma oma meest viimasele puhkusele. Rahulikult ja vapralt kandis ta oma risti.

Ei, eemale need õudsed pildid! Pöördume tagasi sellesse ilusasse aega, kui noore näitlejana esimest korda läksin Väike-Tartu maanteele pastor Mohrfeldti koju.

Olin tulemas esimesse tundi klaverikunstnik Helmi Mohrfeldti juurde. Ukse avas keskmise kasvuga blond härra, kellel oli avameelne ja päikesepaisteline nägu. See oli pastor ise, Helmi Mohrfeldti isa. Sõbralikult, peaaegu isalikult kõneles ta minuga, nagu oleksin ma olnud perekonnas juba vana tuttav. Kohe alguses tekkis kodune tunne.

Istusin vanade mugavate mööblitega sisustatud saalis. Tuba ilustas suur palmipuu. Elava, rohelise väätkasvuvaheseinaga oli

moodustatud kodune väike nurgake. Ühest toast kostis klaverimängu. Varsti avanes uks ja õpetaja saatis oma õpilase esikusse: „Nägemiseni, tibikene!“ „Tibikene“ oli sellel korral väike poiss.

Preili Mohrfeldt ütles mulle rõõmsalt ja sõbralikult tere tulemast. „Raimund Kull on teist palju rääkinud. Olengi soovinud teiega tuttavaks saada.“

Helmi Mohrfeldt oli kasvult väike, õrnakene ja üsna tütarlapselik, blond, punakate juustega. Kaks suurt rasket juuksepalmikut oli keeratud pea ümber. Tundus, et juuksed otse rõhusid ta pead. Kui ta päästaks oma palmikud valla, oleks ta kindlasti Lorelei või mõne muu näkineiu moodi, mõtlesin mina. Ja nii oligi. Järgnevatel suvedel nägin teda tihti istuvat Pikakose jõe kaldal suurel kivil, ainsaks katteks ainult ta lahtipäästetud juuksed päikeses kuldselt sädeleva mantlina. Pilt oli muinasjutulik.

Nüüd vaatas ta mind uurivalt, otsekui oleks midagi meelde tuletanud. Kuid mida? Ohkas veidi, siis naeratas: „Hakkame peale!“

Alguses andis ta mulle väikese sissejuhatava selgituse ja alustas siis löögiharjutustega. Lõin sõrmega klaverile ja vastuseks kuuldus tühi, plärisev heli. „Mitte nii,“ ütles ta pehmelt. Siis järgnes seletus sõrmede paindlikust liikumisest ja lõpuks asetas ta oma sõrmed instrumendile. Alguses üks löök mitu ja mitu korda... Siis terve heliredel uuesti ja uuesti... Siis akorde... Klaver hakkas elama ja helid hakkasid laulma.

Vaatasin teda imestusega. Istusin hetke vaikselt, siis proovisin uuesti. Heitsin talle abitu pilgu. „Tibikene,“ ütles ta lõbustunult ja suudles mind kergelt põsele, „proovime uuesti.“

Sõnakuulelikult proovisin uuesti ja uuesti, kuni, ime küll, klaver minugi sõrmede all hakkas veidi meloodilisemalt helisema.

„Nägemiseni, tibikene!“ ütles ta ka mulle eeskojas naeratades ja „tibikene“ sammus kodu poole rõõmsalt, täis indu ning õppimistahet. Nüüd peab klaveri Pärnust siia saama, mõtlesin. Selle ajani olin harjutanud „Estonia“ muusikatoas.

Klaveritunde jätkasime peaaegu selle ajani, kui ma iseseisvusaastail astusin konservatooriumi lauluõpilaseks. Helmi Mohrfeldt oli suurepärane õpetaja. Ta õpetamisviis oli vaba skemaatilisusest ja pedantsusest. Töö läks kergelt ja elavalt ja siiski põhjalikult ja nõudlikult. Panin tähele, et kõik see, mis ma tema juures õppisin, jäi mul püsivalt meelde.

Helmi Mohrfeldt esines tihti sümfooniakontsertidel pianistina.

Ja mina, kes ma varem polnud klaverimängust hoolinud, õppisin vähehaaval neid helisid nautima, mis tema erilaadiline mäng esile nõidus. Oli ainult kahju, et ta kannatas kontsertidel tugeva rambipalaviku all ja see hoiab eriti just pianiste oma kammitsas.

Kiindusin oma õpetajasse ja tema peresse üha enam. Ta ema Matilde Mohrfeldt oli väikesekasvuline tumedajuukseline naine, elav, temperamentne, veidi rahutu ning äkilise vihaga.

Matilde Mohrfeldt oli ühe meie rahvusliku ärkamisaja nimekama kultuuritegelase, pastori ja rahvaluulekoguja, doktor Jakob Hurda tütar.

Hurt oli tegutsenud kirikuõpetajana Peterburis. Tema koju kogunesid sel ajal Peterburis elavad ja sealt läbi reisivad eesti kultuuritegelased. Ka Mohrfeldt oli olnud Venemaal kirikuõpetajaks. Matilde Mohrfeldt oli ema poolt saanud päranduseks saksa ja prantsuse verd. Näis, nagu oleks ka Tallinna Mohrfeldtide perekonnas rahvusvaheline vaim ja keelte segu valitsenud. Proua ja Helmi eesti keele oskus oli puudulik, nagu sel ajal sageli juhtus. Kuid meel ja hing olid täis eesti vaimu ja nende südametes põles tuline isamaalisus, mis avaldus mitte üksnes sõnades, vaid ka energilises tegevuses kodumaa heaks. Proua Mohrfeldt tegutses väsimatult ja agaralt oma mehe koguduse piirkonnas, korraldades näitemüüke ja heategevuspidusid.

Pastor Mohrfeldt, see soojasüdameline mees, on unustamatu. Ta oli hingekarjane Jumala armust. Ta rääkis lihtsalt ja tagasihoidlikult. Kõikidest püüdis ta aru saada ja leidis igast asjast ikka midagi head. Temast voolas sellist õilsust, et ka kõige halvem inimene ei pääsenud selle mõju eest.

Kui juba pensioneeritud praost Mäevälja suri Pikakosel, siis kandsid küla noormehed oma õlgadel ta kirstu kolm kilomeetrit maanteele, Tallinna minevale matuseautole, ja peaaegu terve küla rahvas oli leinarongis.

Nende tütar klaverikunstnik Helmi Mohrfeldt oli intelligentne, vaimukas ja suurejooneline. Tema hea süda ning lahkekäelisus tundusid mõnikord olevat piiritud. Ta oli naiivne ja mõtlematult avameelne, mille tõttu tal mõnikord juhtus vääritimõistmisi. Kuid ta võis ka äge ja äkilise vihaga olla, nii et mõnikord ajas otse hirmu peale. Sama iseloomujoone all kannatasid ka ta isa ja ema. Kuid niisama äkitselt kui ägedus tuli, läks see ka mööda, ja juba langes ta kaela ning palus andeks.

Teine tütar Hildegard oli oma tagasihoidlikkuses erakordselt meeldiv. Hiljem sai temast taluperenaine Pikakosel. Perekonna ainuke poeg, keda kutsuti Aaliks, oli juba kaua aega põdenud kopsuhaigust ja oli teistest eraldatud. Ta oli ema lemmik- ja

murelaps, kellele viimane ohverdas kogu oma aja, jõu ja armastuse.

Sellest perekonnast ei väsi ma kunagi jutustamast, nii erilaadsed ja omapärased olid need kuldsed inimesed, armastusväärsed oma headuses ja oma vigadeski.

„Tibikene, kas me ei teeks nüüd sinasõprust," lõõritas mu õpetaja kord tunni lõppedes. Olin rõõmsalt üllatunud. „Niisiis, Liina tibikene," „Niisiis Helmikene." Kuna ma ei osanud talle kohe meelitusnime leiutada, kutsusin ma teda kah tibikeseks, kuigi see minu suus tundus veidi kohmakalt. Helmist ma sain tõelise sõbra, kes pidas vastu kõik pahandused, ebaõnned ja vääritimõistmised ja kes kindlasti püsib truuna oma elu lõpuni.

Ja nüüd?

Nüüd oleme sõbrad telepaatia kaudu, nagu ta uskus.

Selles perekonnas kuulsin ma ka palju Lydia Koidulast.

Emajõe ööbik.

Kes sind ei tunneks, kes ei laulaks sulle armulaulu! Aastate kuludes, sugupõlvede vaheldudes muutud sa aina kõrgemaks ideaaliks, kelle nime ümber hõljudes lehvivad legendiloorid ja kes elab iga eestlase südames, kustahes see ka tuksuks. Minagi õppisin sind juba lapsena Valgas oma kodus tundma. Kui salapärase kapi uks oli avatud ja isa tuttav kodune vilistamine kuuldus, ja kui ta sattus olema jututujus, siis kõneles ta meile, lastele, Koidulast, Kreutzwaldist ja isa Jannsenist. Kui palju me seda mõistsime ja sellest aru saime, seda ma ei tea, kuid midagi jäi meie südametesse sellest siiski idanema. Hiljem me laulsime ja deklameerisime Koidula luuletusi ja Kreutzwaldi „Kalevipoega".

„Missugune ta oli, Koidula?" küsisin ma innukalt ja põnevuses seal koduseks muutunud pastoriperekonnas. Niihästi proua kui ka pastor Mohrfeldt olid nimelt olnud Koidulaga tuttavad.

Pastor Mohrfeldt oli oma nooruses kuulunud nende üliõpilaste hulka, kes Tartus austuse ja imetlusega Koidulat ümbritsesid. Keegi nendest eesti noormeestest ei osanud ega usaldanud seda luuletajat vallutada, vaid nad lasksid lätlasel Michelsonil tema ära viia süngesse Kroonlinna kindlusse.

„Ta oli meile Emajõe ööbik. Meie olime õnnelikud, kui saime kuulda ööbiku laulu, ja olime sellest võlutud. Me pidasime teda liiga kõrgeks ja kättesaamatuks," jutustas pastor.

Kroonlinnast käis Koidula tihti külas Jakob Hurda juures Peterburis.

„Kas mäletate temast midagi?" küsisin proua Mohrfeldtilt uudishimulikult.

„Jah, ma mäletan veidi. Mul on meelde jäänud ta tulek meie juurde koju. Ta purjetas sisse laias pika sabaga kleidis, käed täis pakke. Ta keerutas alguses lastega, nii et lokid ja kleidisabad lendasid, istus siis põrandale maha, ning heitis meile naerdes oma rohkeid kingitusi. Ta oli üldse riietatud veidi lohakalt," tuletas proua Mohrfeldt meelde.

„Niisiis nagu boheemlane. Jah, Koidula! Nii kujutlen minagi sind."

Intervallid, duurid ja mollid.

Istusin „Estonia" muusikaruumis klaveri ääres ja mu kõrval istus maestro ise. Muusikateooria oli keeruline ja mulle täiesti tundmatu. Seetõttu pingutasin kõrvu, et kuulda, ja ajusid, et aru saada. Tundus, et minu väike rumal pea ei suutnud paljutki sellest seletusest vastu võtta. Kartsin, et õpetaja muutub närviliseks, sest tal oli nüüd tõsine ilme.

Ta vist märkas mu rahutusest ja hädisest pilgust, mis mind vaevas. See näis teda veidi lõbustavat. „Ega see muusikateooria nii hirmuäratav ka pole. See on väga huvitav," rahustas ta. Ja mugavalt ning lõbusalt jätkas ta: „Vaadake," ning seletas intervallidest, duuridest ja mollidest, ja lõi siis oma käppadega klaverile. See, vaeseke, ehmatas veidi põrutusest. Siis ta naeratas ja pani sordiini peale. Jäin kuulatama.

„Vaadake, kui te õpite tundma intervalle, siis muutub asi põnevaks ja huvitavaks. Hookus pookus," illustreeris ta kätega, „ja teie saate sellest klaviatuurist kätte kõige imelisemaid ja kaunimaid helisid. Teist võib siis saada kas või helilooja. Kas see pole põnev?" Siis lõi ta jälle intervalle mitmes eri variatsioonis. Neid peaks Helmi Mohrfeldt mängima, mõtlesin, ja otsekui oleks ta mu mõtteid lugenud, jätkas ta: „Ärge tehke väljagi, mina pole pianist. Seda kunsti oskan ma ainult seevõrra, kui mul dirigendina just hädavajalik on."

Mu teooriakartuse ta hajutas tõepoolest varsti ja õppeaine muutus mu meelest järjest huvitavamaks. Ta õpetas elavalt, näitlikult ja lõbusalt.

Elu hakkas nüüd muutuma väga sisukaks. Ei olnud enam aega mossitamiseks ja eneses urgitsemiseks. Käed olid tööd täis. Ja üksindustunne? Mulle oli uks avatud mu uude sõprade perre Väike-Tartu maanteel. Mõnikord käisin ka meie sõbra Lulu Pappeli juures. Seal me, endised endlalased, romantiseerisime Pärnu aegu, teatris olime juba hajunud teiste hulka. Aega jätkus veel jalutuskäikudeks mu maestroga ja seal ei kõneldud enam muusikateooriast.

Teatris püsis vahekord töökaaslastega endiselt tagasihoidlikuna ja jahedana. Nende Kulu ja minu vaheline kiindumus teineteisesse oli vist muutunud juba liiga silmatorkavaks. Ja nüüd me istusime veel lisaks kahekesi muusikaruumis!

Koduski kuivasid mu endised mugavad jutuajamised toakaaslasega üsna kokku. Meie vahekord ei olnud enam vaba ega loomulik, me sulgusime mõlemad. Kuid miks just tema hakkas osutama pahuruse märke? Kas olen ma mingil viisil astunud tema teele? Või mis?

Asi hakkas mu meelt rõhuma ja ma otsustasin selgusele saada.

Hakkasin kord oma juttu maestroga ettevaatlikult sinnapoole tüürima. „Julgelt edasi, laske tulla, mis teil on südamel!“ „Jah... noh, see broomipudeli õhtu oli veidi imelik.“ „Ahaa, nüüd saan aru. Võite olla täiesti rahulik. Teie pole astunud tema teele. Sest asi on nõnda, et proua andis mulle korvi.“ „Kas sellel broomipudeli õhtul?“ „Ei, ei, Berliinis.“ „Berliinis?“ olin mina imestunud. „Jah, proua õppis seal laulu ja mina olin ka siis seal. Jah, olin tõepoolest temasse armunud. Tema suhtes võite olla rahulik. Kuid... minu teele olete te küll tahtmatult astunud. Minu plaanid ja unistused olete te segi ajanud.“ — „Mina?“ — „Jah, teie... Aga... ärge kartke... ega ma teie suhtes mingeid lootusi ei hellita... Teil on ju oma „Hübschmann“.“

„Hübschmann? Kes see on?“ „Ein hübscher Mann, vabandust,“ naeratas ta hajameelselt, „mõtlen teie meest, niipalju kui olen kuulnud. Naised peavad mind usaldatavaks ja otsivad mu seltskonda. Siis nad pihivad mulle oma armuromaane ja draamasid. Mina pean neile nõu andma ja neid lohutama. See paatri osa ei rahulda mind sugugi, eriti, kui pihtija on veetlev naine.“

„Aga Kulu?“ „Ei ole Kulu, on ainult kapellmeister.“ „Teil on imelik kinnisidee, või siis te lihtsalt koketeerite. Mis viga teil siis on, te tore lõvi?“

Ja lõvi möirgas. „See oli õnnest,“ seletas ta. Ta surus mu käsi ja suudles neid.

Ei olnud kahtlust, asi oli tõsine.

Magasin kogu öö rahutult. „Te rääkisite unes,“ ütles mulle mu toakaaslane hommikul. Võpatasin. „Mida ma rääkisin?“ „Ärge olge nii ehmunud ilmega!“ naeris tema.

Kui istusime muusikaruumis, puhastas mu õpetaja vahetevahel prille ja vaatas mind kaua oma lühinägeliste suurte beebisilmadega. Ning mind valdas jälle selline soe liigutus, et oleksin tahtnud võtta selle mehemüraka sülle. Sõnakuulelik õpilane unustas hetkeks oma osa.

Ei aita midagi. Lõvi on mu vallutanud.

VIII PEATÜKK

Operetikatsetusi.

Peatun jälle kord tuttava musta tahvli ees, millele just uus osade nimestik on välja pandud. Loen: „Paul Pinna tuluõhtu. Offenbachi koomiline ooper „Orfeus allilmas“.“ Pikas osade nimestikus näen endagi nime, esitatavaks osaks on „Avalik arvamine“.

Ma ei teadnud, kas olla õnnelik või õnnetu. Tõsi küll, ma olin nii „Vanemuises“ kui ka „Endlas“ esinenud laulumängudes, aga kuidas ma siin hakkama saan, kus opereti tase meie oludes oli suhteliselt kõrge ja kus esinesid kuulsad lauljad, nii nagu soome külalised Dagmar Parmas ja Yrjö Saarnio ning meie omad Helmi Einer, Alfred Sällik ja teised? Lisaks oli see veel koomiline ooper. Juba ooperi nimi pani ehmatama. Ma ei tundnud seda.

Sain maestro kusagilt kätte. „Mis nüüd siis jälle lahti on?“

„Kuidas... kuidas mina siis nüüd ooperis...?“ sain lõpuks öeldud.

Ta naeris. „Miks mitte. Teil on lauluhäält ja ega see kõige halvem polegi.“ Olukord lõbustas teda. „Ärge nüüd jälle vaadake nii ehmunult ringi! Teil on eriline omadus kõiki asju nii raskelt võtta.“

Seal see siis on, mõtlesin, ka tema hakkab selle tuttava jutuga: „Ärge võtke kõike nii traagiliselt!“

„Vaadake, minul on enesekriitikat,“ püüdsin tark olla. „Noh, ega meiegi juhmid ole. Arvatavasti teame meiegi, mis me teeme,“ pistis ta veidi teravalt vahele. Lõvikäpa pisike küüs juba veidi kriimustas! Tundsin piinlikkust. Ta püüdis olukorda päästa ja ei olnudki vaja muud, kui ainult elevandi inisemist, siis oli see väike pilv möödas ja päike hakkas jälle paistma.

„Ega see polegi mingi tavaline ooper, selles on teksti nagu operetiski,“ seletas ta, olles märganud, et „Orfeus allilmas“ oli mulle tundmatu. „Just teie osa on draamanäitlejale sobiv. Laulu on selles vähe ja seegi on retsitatiivne. Osa ei ole suur, kuid ometi tähtis. Ja kas pole huvitav katsetada kord ka

muusikanäidendis, kui teil kord juba lauluhäält on. See arendab mitmekülgsust. Musikaalsus ja lauluoskus on draamanäitlejale vältimatud. Ning lõpuks — miks me siis õpime laulu, klaverimängu ja muusikateooriat, misjaoks? On põhjust olla rõõmus, kas pole nii?“

„On küll,“ olin süüdlaselt nõus.

„Teooriatunnis võtame selle hirmutava ooperiaaria läbi.“ Olin jälle võidetud. Kindlus, usutavus ja vabastav huumor murravad ka suured tõkked, mitte ainult selliseid väikesi. Kuid mina, mina ainult kahtlen ja kardan. Millal ma sellest pääsen ja millal oskan ma suhtuda asjadesse nii, et ma ei muuda endale ega ümbruskonnale olukorda raskeks? Mitte kunagi, kuid ise ma kannatan selle all kõige rohkem.

Olime viimaks selle kardetud aaria läbi võtnud. Istusin nüüd juba teiste solistide ringis klaveri ümber, omast meelest veidi tähtsanagi. Olin rahunenud ja kindel oma väikeses ülesandes, kuulasin teisi ja tutvusin tervikuga.

Kulu hellitati garderoobis vaheajal kohviga. Lauljad, nii solistid kui ka koor, olid mõnusad ja lõbusad inimesed. Minusse, noorde debütanti, suhtusid nad sõbralikult ja heatahtlikult. Vaheajal nad tegid nalja ja rääkisid lõbusaid lugusid ning anekdoote. Pinna ja Sällik otse võistlesid oma lugudega ning ka Helmi Einer ei jäänud teistest sugugi maha. Ta võis oma flegmaatse rahu ning omapärase huumoriga julgelt serveerida üsnagi pikantseid anekdoote.

Proovid laval algasid. Paul Pinna oli näitejuhiks, Raimund Kull dirigendiks, peaosades Paul Pinna, Alfred Sällik, Helmi Einer, Yrjö Saarnio, Veenusena Betty Kuuskmann, Eduard Kurnim. Dagmar Parmas esines väikeses Amori osas ja terve „Estonia“ personal oli kaastegev.

Osavalt pani Paul Pinna liikuma selle suure masinavärgi, millesse kuulusid koor, tantsud ja solistid. Temperamanti, painduvust ja graatsiat ta nõudis, kuid eelkõige lendavat tempot. Kõneldud tekst libises oma pealiskaudsuses kiiresti. Näitlejate keelekasutus oli puudulik ja teksti tõlge üsna nõrk. Peenutsemine, Narva ja Tallinna murded ning soomepärane hääldamine moodustasid kummalise segu. Sel ajal ei pööratud operetis mingit tähelepanu keele korrektsusele, alles hiljem, kui dramaturgid kuulusid teatri juhtkonda, ei pääsenud ka operetid nende nõudliku kontrolli alt. Kuid elav, lõbus ja õige operetistiil vähendas keelelisi puudusi. Kui Paul Pinna ise hakkas mängima Zeusi, tõmbas ta otsekui torm kogu ansambli enesega kaasa. Dirigent omalt poolt pidas laulu ning orkestri muusikalise

tõlgenduse kindlais ja nõudlikes kätes. Proovide hoogsamal järgul oli laval tormamist, lärmi ja müdinat. Mina olin kõrvaltvaatajana õnnelik, et mul polnud sel hetkel vaja laval olla. Kartsin, et jään selles keerises teistele lihtsalt jalgu.

Minu osa, Avalik arvamine, võis õnneks liikuda rahulikult kreeka mantlis, ühes käes karistav piits, teises valgustav tõrvik, laulda oma retsitatiivseid laule ning langetada väärikalt oma repliike.

Lõpuks vormus „Orfeus allilmas" harmooniliseks tervikuks. Paul Pinna tuluõhtul, mis peeti jaanuarikuu lõpul 1916, täitis publik saali viimse kohani ja edu oli suur. Pinna laskis üldse alles esietendustel kõik oma registrid valla, ja eriti sellel pidulikul õhtul ta vallutas ja võlus. Tänulik publik hellitas ja austas oma soosikut. Lilli, kinke ja sõjaaja kohta haruldasi maiuspalu söömiseks ning luksuslikke pudeleid joomiseks kogunes lavale.

Sellest „Orfeus allilmas" etendusest on mul veel eriliselt meelde jäänud Alfred Sällik Orfeusena oma ilusa hääle ning hea mänguga, Helmi Einer oma kauni, paitava lüürilise lauluga Euridike osas, Yrjö Saarnio tugev bariton ja veidi forsseeritud näitlemine ning Dagmar Parmas veetleva Amorina. Näitlejate saavutustest on eriti meelde jäänud Eduard Kurnimi võrratu Prints Arkaadiast.

„Noh, kuidas nüüd tundub pärast seda hirmutavat ooperiaariat?" küsis maestro muheldes. Naeratasin. „Ma ei tea... Arvustajad ei näi just laitvat."

„Aga mis te selle kohta ütlete?" Ja ta tõmbas taskust venekeelse ajalehe, kus seisis: „Liina Reimani õige koht on operetis..." Missugune pentsik märkus! Kuid ma ei või öelda, et see poleks mulle meeldinud. Samas aga kahtlesin — võib-olla see oli laitus mu dramaatiliste osade kohta?

„Kas juba jälle hakkate urgitsema? Minu teada see leht arvustab ainult muusikalavastusi... Nii et ka tulevikus operetti..." otsustas maestro naljatades, „ja võib-olla kunagi ka ooperisse, kui olete oma õpingutes jõudnud juba küllalt kaugele. Näitleja anne, hääl ja musikaalsus moodustavad kokku ideaalse ooperilaulja. Kas see poleks suurepärane?" arendas Raimund Kull mõtet edasi.

Ja siis tuligi mulle uusi operetiosi — „Kevadõhus" ja Juhan Simmi viisistatud „Kooparüütlis".

Ühel „Kooparüütli" etendusel sain näitelaval kogeda ühe uue üllatuse, mis ületas „Eluehitajate" lauastseeni. Unistav tütarlaps on just laulnud oma väikese armulaulu, armastatud

noormees saabub ja nende meeleoluline armastusstseen peab lõppema duetiga. Mu hurmav partner näis aga sel korral olevat kummaline, nägu oli punane, silmad udused ja sammgi kõikuv. Näitlemine veel kuidagi läks, aga kui duett pidi algama, vaatasin hädas maestro poole. Ta oligi juba olukorrast aru saanud ja valvel. Mu partner pidi alustama ja alustaski. Kuid oh häda, missugune vasika möögimine nüüd sellest kuldsest kõrist kuuldus! Mu jalad hakkasid värisema ja silmad telegrafeerisid SOS-märke maestrole. Ta noogutas mulle julgustavalt. Püüdsin võtta õige tooni ja ka mu partner püüdis seda innukalt, ehkki omal kombel. Järgnes selline kakofoonia, et oli ime, miks publik saalist välja ei joosnud. Maestro silmad välkusid ja taktikepp lõi tuld. Armudueti motiiv muutus äkki Wagneri ooperi võimsa finaali sarnaseks. Mu partner sai sellest uut hoogu ja pani kõik oma häälejõud mängu. Selles võistluses pääses maestro siiski lõpuks võidule.

Ma ei mäleta, kas vaatus lõppes sellega või mitte. Kuid saalist kuuldus lõbusat käteplaginat ning naeru. Oma soosikule anti ilmselt seegi asi andeks.

„Ei, nüüd sellest operetiuimast mulle aitab," mõtlesin ja jooksin vapustatuna ja haavununa garderoobi.

„Vaeseke!" kuuldus osavõtlik hääl. Purskasin nutma.

„Noh, sellepärast ei maksa nutta," püüdis maestro mind lohutada. „Seda juhtub ka kõige paremas perekonnas. Ja teatris kahjuks tihti. Ja oli see ju teile jälle uueks kogemuseks."

„Ma ei taha, et see kunagi korduks."

„Seda saate kindlasti kunagi ka draamas läbi elada, mitte ainult operetis," püüdis ta nagu muusikapoolt kaitseda. Ja õigus tal oli, sest needki halvad päevad koitsid kord.

Sel kombel lõppes see minu kahe hooaja pikkune operetikarjäär „Estonias". „Meeldivast lauluhäälest hoolimata on ta siiski opereti jaoks liiga raske ja traagiline," oli Pinna öelnud. Ja tal oli õigus.

Üks Pinna draamalavastus.

Esimene Pinna draamalavastus, milles ma kaasa tegin, oli A. Dumas' „Kean". Ta ise mängis geniaalset näitlejat Keani ja mina esitasin noore austajanna Anna Danby osa. See täielik tähenäidend kuulus sel ajal iga suure meesnäitleja kavasse ja kindlasti ka lemmikosade hulka.

Keani mängimine nõuab tõesti suurt näitlejaisiksust, täielikku

virtuooslikkust ning laia tundeskaalat. Ainult Paul Pinna oli meil võimeline seda mängima.

Näitejuhina oli tal rutiini ning kogemusi ja seda õiget teatrivaistu, mis kavastab näidendi efektselt mängitavaks. Ta andis näitlejatele hea lähtekoha, mis on väga tähtis, ja seletas, ehkki veidi pinnapealselt, näidendi sisu, õhkkonda ja osade iseloomujooni ning kandis seejärel hoolt peamiselt kiire tempo eest.

Kuid tal puudus kannatlikkus noori näitlejaid üksikasjaliselt õpetada, välja arvatud, kui näitleja isiksus ja anded teda eriliselt huvitasid ja kui noor kiiresti taipas ning reageerida oskas. Arendamise või ootamise jaoks puudus tal kannatus. Vanadele kogenud näitlejatele andis ta aga täieliku loomisvabaduse. Aitas sellest, kui keegi küsis, ja nagu öeldud, oma näitlemisega ta innustas ja sütitas ning oli eeskujuks. Tema lõi selleaegse mängustiili „Estonias". Tema lavastused, milledes ta ise alati esitas peaosi, moodustusid peaasjalikult „tähe" saatmiseks parimal viisil. Nad olid meeldivad ja taidurlikud.

Ma ei mäleta kogu etendusest muud kui Keani, kellega Pinna isiksus oli täielikult ühte kasvanud ja kokku sulanud.

Suurt Keani käivad suursugused aadlikud, vürstid ja printsid ta garderoobis tervitamas ja patsutavad oma soosikule armulikult õlale. Ta on suursuguste naiste poolt austatud ja mässib end armulugude võrku. Kõigest hoolimata on ta kõrgele seltskonnale ainult pajats, kes alati peab naerma, olgugi et ta süda on lõhkemas inimlikust kannatusest ja valust.

Üks stseen Keani näidendi lõpus on mulle eriliselt meelde jäänud. Kean näitleb teatris mingit tähtsat traagilist osa, loožis istub suursuguseid külalisi, nende hulgas naine, keda ta armastab. Kean alustab hea hooga, kuid vähehaaval keskendub ta pilk looži ja seal toimuvaile sündmustele. Keset etendust võib ta jälgida tahtlikult tema armukadeduse äratamiseks korraldatud rafineeritud kuratlikku mängu ta daami ümber. Ta hakkab oma osas kõikuma, ta närvid tõmbuvad üha enam pingule, kuni satub hullumeelsust meenutavasse olukorda. Katastroof. Etendus katkestatakse. Suursugused võõrad põgenevad loožist. Kean jääb üksi. Ainult üksainus inimene jääb ja toetab teda selles hirmsas õnnetuses — ta ustav teenija ja etteütleja.

Pinna esitas Keani osa suurte žestidega, võimsalt ning romantiliselt. Siis katkes lõng, mask langes ja näitelaval seisis ainult inimene, inimene, kes vaibus masendavasse, lihtsasse abitusse ja meelesegadusse. Selle stseeni esitas ta eriti meisterlikult.

Oma ülesastet mu episoodilises osas ja selle suhet Keanisse ma kahjuks ei mäleta. Foto sellest on siiski nii õnnestunud, et

olen seda heameelega vaadanud. See esitab hästiriietatud, unistavate silmadega tütarlast, ja mis kõige tähtsam, sel korral hästi grimeerituna.

Kuid seda ma mäletan küll, et Keani esietendusel sain suure ilusa lillekorvi, millesse oli peidetud pisike pakike. Selles oli kuldmedaljon ketiga. Medaljonist vaatas mind lõvipea, toetudes oma käppadele. Sel lõvil oli Raimund Kulli heasüdamlik naeratus. Kui liigutav ja tabav oli see medaljon oma miniatuuriga, kunstipärase joonistusega! Õnnelikuna riputasin armsa kingituse endale kaela. Varsti sai lõvi endale kaaslaseks mu ema pildi. Uskusin, et niikaua kui medaljon on mul kaelas või kaasas, ei juhtu mulle kunagi midagi halba.

Armastus.

Nüüd see on puhkenud.
Ja mõlemapoolselt.
Ei aidanud mõtlemine, ei kahtlused ega hoiatused.
Ka südametunnistus koputas asjatult.
Armastus on jõud, mis viib vastupandamatult kaasa. Kas õnne või õnnetusse, ükskõik kuhu, kuid see viib.

Ma ei suutnud ega tahtnudki enam tulemustele mõelda.

Tegime läbi kõik armunute tuntud ja veidrad tembud ja tükid. Jooksime piki Kadrioru teid risti ja rästi sellise hooga, nagu oleksid tulised hobused tormanud meile järele. Istusime käsikäes mererannal kuulamas merekohinat või ohkasime kuuvalguses. Kui istusime kuhugi millestki rääkima, siis ei tahtnud sellele lõppu tulla. Kui tee siis hommikusel aotunnil viis Gonsiori tänavale, siis alles tormasid tuhanded uued mõtted meie kallale, mis muidugi tingimata põhjalikult pidi läbi arutatama. Niisiis istusid maja trepil tihti kaks inimest valgenevas hommikuhämaruses, jalad tänavale sirutatud.

Millest me kõnelesime?

Kunstist, muusikast, teatrist, inimestest, koertest, hobustest ja kõigest, mis aga pähe tuli. Kõik, millest teine hakkas rääkima, oli uus, huvitav ja ennekuulmatu.

Mis hoolisime meie möödaminejate muietest! Kord avanes majauks äkitselt, keegi tuli välja ja pidi peaaegu komistama meie peale. Siis ärkasime tähtsast nõupidamisest ja tundsime piinlikkust. See korralik mees heitis meile paar kõva ja teravat sõna. Mu rüütel hüppas püsti, kergitas viisakalt kübarat ja palus vabandust.

„Oi, see on ju meie maestro ise, ma ei pannud tähelegi, vabandage!“

Pahameel sulas mehe näolt ja nüüd algas elav vestlus kontsertidest, millede ustavate külastajate hulka see härra näis kuuluvat. Minule heitis ta siiski halvustava pilgu. Hm!

Vastasoleva värava alt pressis enese läbi väike taksikoer ning hakkas tänavat pidi edasi jooksma. Maestro pidi loomulikult selle väikese looma peatama ja talle tere hommikut ütlema.

Jalutuskäike Kadriorgu jätkasime aastaid hiljeminigi, kuid siis ainult pühapäeviti ja käe alt kinni, nagu korralik paar kunagi. Tavaliselt kõndisime tasa ja vaikides. Millest oleksimegi kõnelnud, kõik oli juba räägitud. See, mida nüüd tundsime, oli kindel ja soe ühtekuuluvus ning see ei vajanud enam sõnu. Omaaegsed „tervislikud“ jalutuskäigud panid meid nüüd muigama ja kui läksime mööda tuttavast majast Gonsiori tänaval, imestasime, kuidas olime suutnud tundide kaupa istuda ebamugavas asendis ja lõpmata innukalt juttu ajada. See ajas naerma. Kuid imeilus aeg oli see — oi, kui ilus —, mõtlesin mina, ja kindlasti arvas seda temagi, kuigi me vältisime seda tunnistamast.

Lugu meie romaanist oli muutunud juba avalikuks saladuseks. Muiati ja naerdi, arvustati ja räägiti taga, kuni küllastuti ja vana number kaotas huvi.

Elasin nüüd Liivalaia tänaval ühes perekonnas väikeses toas. Olin selle sisustanud kenasti ja mugavalt. Türgi sohvagi ei nurisenud enam, see näis olevat juba unustanud Pärnu avara ja päikesepaistelise ruumi.

Kirjavahetus mu mehega jätkus ja see oli nüüd raskematest raskeim aeg. Ma ei usaldanud end paljastada ja ma ei osanud ka salata. Kas olid kuulujutud juba Tartusse lennanud? Temagi tundus olevat tagasihoidlik ja ridade vahelt võis nagu midagi aimata, millest rääkimist me püüdsime vältida. Veel mitte, sest ma ei julge. Püüdsin kõik edasi ja kaugemale lükata.

Kord, kui me istusime jälle mererannal, alustas Raimund mõtteis: „Kuid see Moskva Kunstiteatri kooli asi?“

Üllatusin. „Mida sa mõtled? Kas sa ikka veel unistad mu sinna pääsemisest? Kas sul seegi on siis veel meeles?“

„Mäletan kõik, mis sa oled mulle rääkinud.“

„Noh, mis sellest enam, see on ju võimatu.“

„Kui on tõesti tõsine tahtmine ja soov, siis pole mingi asi võimatu.“

„Kuidas siis?“ pakitsesin ootusest.

„Mul on Moskvas üks hea tuttav, eesti üliõpilane Tenno Vironi, ta õpib samal ajal laulu ühe kuulsa professori juures.[49] Tal on professori kaudu ka tutvusi selle teatri ringkondades. Ma palun teda asja järele kuulata. Kavatseme ja tegutseme siis, kui selgub, et mingisuguseid võimalusi on olemas.“

„Kas sa mõtled seda päris tõsiselt?“

„Loomulikult, ega siis palja unistamisega kaugele ei jõuta!“

„Raimund, sa oled...“ ei leidnud ma küllaldaselt tänusõnu, olin nii sügavalt liigutatud.

„...ainult kapellmeister,“ üritas ta teeselda heatahtlikku irooniat.

„Ära räägi...“ tuli mul nutt peale.

„Jah, ma näen, et teater tähendab sulle kõik.“

„Teater ja mu ema, või mu ema ja teater, ja... sina, mu lõvilakk.“

Kõlas rahuldatud urin.

Üks unistus on teostumas.

Tenno Vironilt tuli Moskvast viivitamatult vastus. Ta saatis samas kohe ka Moskva Kunstiteatri kooli töökava. Kooli juhatajana tegutses siis sama teatri näitleja Persenjev.

„Proua Reimanil oleks kõige targem Moskvasse sõita ja isiklikult juhatajaga kokku saada,“ andis Vironi nõu, „kuid see ei ole nii lihtne, sest Moskva Kunstiteatri juhataja juurde pääsemine on peaaegu raskem kui audientsi saamine keisri juures. Kuid ma teen, mis ma suudan. Olgu proua siis valmis sõitma.“

Varsti tuli teine kiri. Nelja nädala pärast oli mulle lubatud pääseda Moskva Kunstiteatri juhataja jutule.

Teatri kava korraldus õnneks sel kombel, et sain nädal aega tööst vabaks.

Ja niisiis istusin ühel päeval rongis põnevuse ja pinevusega.

„Õnnelikku reisu ja saagu meie lootused tõeks!“ raputas Raimund soojalt mu käsi. Seal ta seisis ja viibutas kübaraga, see suur, armas ja hea inimene.

Saabusin Moskvasse. „Tere tulemast meie juurde, tundke end kui kodus!“ võttis mind Tenno Vironi sõbralikult vastu.

Olime ruumikas korteris, mis oli tagasihoidlikult sisustatud. „Siin olete suurlinna hädaohtude eest kaitstud ja tugevad

[49] Tenno Vironi (tegelikult Jaan Tenno), hiljem laulupedagoog Tallinnas.

eesti poisid varjavad teid," ütles ta humoristliku pidulikkusega ja teatraalse liigutusega. See oli eesti üliõpilaste ühiskorter. Mulle oli ilusaim tuba korda seatud ja sinna oli paigutatud parim mööbel. Kui kodune ja mugav seal oli!

Õhtu selles eesti poiste kodus kesk võõrast suurlinna kulus lõbusalt. Meeldiva üllatusena peeti seal väike kodune kontsertki. Tenno Vironil, sel väikesel, kahvatu näoga, prille kandval noormehel oli võimas hääleorgan, tämbrilt dramaatiline tenor. Kui Looja oleks talle kinkinud tänulikuma välimuse, siis oleks ta hääle poolest võinud kuuluda ooperitenorite suuruste hulka.

Tal oli kodus hea grammofon ja sellel mängis ta kuulsate tenorite hiilgeosi, neid pidas ta eeskujuks aariate tõlgendamisel. Ja nii värisesid aknaruudud selgi õhtul ta laulu jõust. Oma haruldase hingamistehnikaga oli ta suuteline pidama kõrget c-d nii kaua, et jõudis kõndida ümber toa, ja lõpetas siis äkilise ahh-iga, nagu laulu lõpetamine vana itaalia kooli kohaselt peabki toimuma. Ta võidurõõm peale lõppu tundus liigutavana. Iseseisvuse ajal esines ta edukalt võõrusetendusel „Estonias" „Pajazzos", mis hääleliselt talle ka eriti sobis. Kas ta ei kodunenud ooperis või mis viga oli, kuid temast ei saanud pidevat ooperijõudu. Ta hakkas lauluõpetajaks ja andis vahetevahel kontserte, saavutades menuka positsiooni.

„Olete loomulikult huvitatud ainult draamaetendustest. Olen tellinud homme õhtuks kaks piletit Korši teatrisse[50], kus võõrusetendusel esineb kuulus meesnäitleja Samoilov. Kunstiteatrisse ei suutnud ma enam mingite abinõudega pileteid hankida. Selle etendused on tavaliselt pool aastat ette välja müüdud. Ainuke võimalus või õnnelik juhus on saada pilet tänavalt mõnelt spekulandilt. Ülehomme proovime, siis kantakse ette „Sügisviiulid"."

Korši teatri draamaetendusest on mul meelde jäänud ainult umbkaudne pilt. Võõrusetendust andvast kuulsusest mäletan ainult toredat, mehelikku välimust ja ilusat häält. Ta kunstipärast esitust saatis hea ansambel. Vaheajal kõndisime fuajees, mille seinu peitsid kirevad reklaamsildid ja näitlejate portreed. Teatripublik oli elav ja lärmakas, arvustati ja vaieldi innukalt. Etenduse ajal kõlasid tänulikud aplausid ja kui näidend lõppes, paisusid kiiduavaldused tormiks. Eesriiet tõsteti kogu aeg ja lasti alla ja lõpuks kogunes rambi ümber üliõpilasi ja muud õppivat

[50] Suurimaid erateatreid Venemaal, asutatud F. A. Korši poolt 1882. a.

noorsugu — tänulikem osa publikust — ja siis ei tahtnud vaimustatud braavo-hüüded enam lõppeda. Seisin võlutult selle piduliku lärmi keskel.

„Lähme nüüd, see võib kesta hommikuni," vedas Tenno Vironi mu rahvamurrust välja.

„Kas siin on publik alati niisama metsikult tormine?" küsisin koduteel.

„Venelased on kõige tänulikum teatripublik maailmas, veidi teistmoodi kui meie seal põhjapoolsel kodumaal, kas pole nii?"

Moskva Kunstiteater.

Kõndides järgmisel õhtul Kunstiteatri ees edasi-tagasi, ootasime piletispekulante nagu imet. Märtsikuine pakane oli purev. Olin sel korral läinud teatrisse õhukestes sukkades ja ilma kalossideta.

„Oo, oi, kui kergemeelne!" noomis Tenno Vironi ja peksis ise külmast käsi kokku.

„Aga mis siis, kui see külmetamine siin on ilma asjata?" hädaldasin mina juba, nutt kurgus.

„Rahu ja kannatlikkust!" lohutas tema ja äkki näis ta pilk kuski kinni jäävat, ta sööstis noolena ühe mehe kallale. Mu süda peksles ägedalt. Varsti tuligi ta tagasi, võitja ilme näol.

„Teil oli õnne, proua. Tal oli üks pilet, otsekui teie jaoks. See maksis ainult kümme rubla ja on väärt kaks rubla. See ei olnudki nii südametu koorija."

Oleksin peaaegu hüpanud selle siniseks külmunud kuldse poisi kaela. „Nonoh, mitte nii tormiselt!" katsus ta abitult oma prille kaitsta. „Tulen teile õhtul järele, et te siin suurlinnas ei satuks libedale teele. Nägemiseni!"

Õndsana astusin Kunstiteatri peauksest sisse.

Rahvalikku lihtsasse ülikonda riietatud ja pehmeid säärsaapaid kandev uksehoidja saatis mu kohale, mis oli esimesel rõdul, kuski tagaridades. Sealt avanes vaade saali, mis oli veel tühi, sest olin tulnud esimesena. Saali seinad olid tumepruunist puust, samuti nagu toolid, põrandal vaibad. Näitelava varjas hall eesriie, mida kaunistas ainult üksik valge kajakas, Kunstiteatri embleem.

Publikut hakkas vähehaaval kogunema. Kõik liikusid vaikselt, ei kuuldunud isegi jutuajamist. „Kas ma olen sattunud kirikusse?" mõtlesin, meelde tuletades eelnevat õhtut Korši teatrist. Uksed suleti, ootav, täielik vaikus langes üle saali.

Gong kõlas pehmelt. Lavalt hakkas kuulduma vaikset klaverimängu ja eesriie avanes aeglaselt.

Mees ja naine istuvad avara, vana, koduse toa mugavas aknanurgas. Mees on juba hallijuukseline ja nainegi on küpsele eale lähenemas. Pühapäevahommikune sügispäike valgustab rõõmsalt tuba, virvendab mööblitel ja heidab põrandale varje. Teisest toast kuuldub klaverimängu, nende tütar Ninotška mängib sügislaulu. Kas neile või sellele armunud noorele ohvitserile, kes seisab maja vastas asetsevas puiestikus ja heidab akende poole unistavaid pilke? „Ilus noorus, kas mäletad, Varja? Kuid ka sügis on ilus. Kuldne sügis," ütleb mees õrnalt. Ta on õnnelik ja oma naisele tänulik ustava armastuse ja väsimatu, hella hoolitsuse eest. Teda ähvardab pimedaks jäämine. Ka nüüd peab silmadesse tilgutama rohtu ja peale seda need siduma, ja naine teeb seda emaliku õrnusega, kuid on siiski kogu aeg otsekui eemalolev. Post on tulnud. Naine loeb nagu tavaliselt kirju mehele, kes on elukutselt kohtunik. Ta avab viimase ja alustab, loeb... kuid vaikib siis äkki. Kiri on nimetu. Üks sõber püüab selles avada kohtuniku silmi ja teatab, et ta jumaldatud naine petab teda noore abikohtuniku Viktoriga. Tuntud lugu, kuid selles perekonnas võiks ilmsikstulek viia katastroofini. Kuigi kohtunik seotud silmadega ei näe naise kahvatut nägu, toimivad ta vaistud seda erksamalt ja ta isegi kuuleb hädas oleva naise südame ägedamat tuksumist. Naine kogub jõudu. Varsti on ta võimeline meest sellise kindluse ja ehtsusega rahustama, et olukord sel korral on päästetud. Lõpuks jääb naine üksi. Ta elab läbi ägeda, raske sisemise võitluse ja läheb telefoni juurde: „Kas teie, Viktor Ivanovitš? Tulge täna linnaparki, vanasse kohta, kell kuus, siis hakkab juba hämaraks muutuma. Asi on tähtis, väga tähtis." Eesriie laskub, esimene vaatus on lõppenud.

Kui aastaid hiljem tutvusin põhjalikult selle Surgutševi näidendiga „Sügisviiulid" — milles muu seas tundub tugevat Tšehhovi mõju —, siis märkasin, kui tabavalt ja hästi just esimene vaatus on üles ehitatud ja kui osavalt niidid siit edasi lähevad. Näitlejale annab see vaatus võimalusi allasurutud tunnete mitmesuguste nüansside esiletoomiseks.

Vaheaeg. Ei aplausi, ei lärmi, ei jutuajamist. Vaikus ja hardus valitses saalis.

Istusin kui naelutatud oma kohal. Kas see oli teater, oli see näitlemine, oli see suurepärane, oli see meisterlik — seda polnud ma enam võimeline arvustama. Midagi sarnast polnud ma varemini näinud. Kõik see oli sügav, ehtne ja haaravalt eluline.

Kuidas võib näitleja osasse nii täielikult sisse elada ja muutuda kujutatavaks isikuks, et vaataja ei näe temas enam näitlejat ega tunne end olevat teatris, vaid just siin või seal kuski väikelinnas kohtuniku korteris? Ja siiski see oli teater. Ning Knipper-Tšehhova oli suur näitlejanna, isegi hiilgav täht, niisamuti nagu Moskvin ja Katšalov, kes olid ehk peajagu suuremad kui teised. Kuid ükski neist ei eraldunud ansamblist, mis oli viidud niisama kõrgele tasemele, kui nemad ise olid.

Knipper-Tšehhova esitas naist, kelle hinges sügisviiulid hakkavad helisema. Tal oli madal, soe hääl. Ta ilmekatest silmadest vaatas tarkus ja mõistev elukogemus. Ta küps naiselikkus tõmbas enda poole ja võlus eriti noori. Ta kõneles tagasihoidlikult ja rahulikult, kuid selle rahulikkuse all ristlesid ja lainetasid tugevad tunded. Veel nüüdki, nelikümmend aastat hiljem, näen ma, kuidas ta alustas nimetu kirja lugemist. Veri valgus ta näost, silmad suurenesid ja hääl murdus võõralt. Veelgi kuulen ta häält telefonis, kuidas see vajus madalaks, vaevalt kuuldavaks, kuid kõlas selgena ja valitsetuna. Selle all virvendas hoiatus ja häda. Ta mees, keda mängis Massalitinov, haiglaselt tundeline, teravate vaistudega, unistav ja sama ajal poisilikult vallatu, kuid tujukalt isekas kui suur hellitatud laps, kes ei suuda kanda elu lööke mehiselt, oli samuti ainulaadne selles nimetu kirja stseenis. Millist seesmist rahutust temast hoovas, kui ta istus tugitoolis näiliselt rahulikuna. Kuigi ta silmad olid seotud, paistis nende hirmunud pilk tungivat läbi sidemegi. Kogu esimene vaatus mängiti sordiiniga, alguses oli kõne nii intiimne, et pidi kõrvu pingutama, kuid sellega harjus varsti ja siis oli kõik nii selge, et ükski sõna ega silp ei läinud kaduma.

Puiestikus istub nüüd naise kõrval elujõuline noor mees, ta armastatu Viktor. Olukord on ohtlik. Boriss ei kannataks tõde välja, kuid ka vale ei või enam jätkuda. Kannatav naine teeb kavasid, ta näeb vaid üht võimalust olukorra päästmiseks. Viktor peab abielluma nende kasutütre Ninotškaga. Meeletu mõte. Niikuinii ei või lõppu enam vältida. Naine tahab aga säilitada oma uhkuse ja astuda esimese sammu. Ta arvab, et ta suudab enese võita ja tulla noorte juurde tagasi — emana. Viktor võitleb ja vaidleb vastu, lõpuks hoiatab, kuid nõustub.

„Sa oled nõus!?" Naise hääl kõlab võõralt ja tühjalt.

Selles vaatuses Knipper-Tšehhova esitas loobumise valu, vananeva naise paljast avameelsust, tarkust ja emalikku pehmust sellise haarava ehtsusega, et see otse valu tegi. Viktori osas esines Persenjev. Ta tõi esile noore mehe, kelle omaaegne tuline

armastus oli ehk juba muutumas mugavaks harjumuseks. Ta esitas seda inimlikult ja usutavalt. Kuidas ta näiteks süvenes kuulama seda kõnelevat tarka naist ja missugust austust ja imetlust temast sädeles! Seegi vaatus kanti ette sordiini all.

Alates teisest vaatusest hakkab näidendi intriig arenema traagiliseks. Noorte lähenemine toimub, Viktor on alguses teesklev ja külm. Kuid noor kena tütarlaps ja õitsev kevad vallutavad ja võidavad ta lõplikult. Varvara, kes arvas, et ta võib nüüdsest peale olla vaid ema, on hinnanud oma jõudu üle. Uued tunded löövad mässama ta südames. Haavatud naise uhkus, armukadedus ning pideva teesklemise koorem muutuvad talle üle jõu käivaks.

Kohtuniku kodus pühitsetakse Ninotška ja Viktori kihlust. On palju võõraid, eriti noorsugu. Perenaine Varvara istub klaveri ette, mis seisab keset tuba. Kauni valsi helid hakkavad meeleolukalt ja rõõmsalt kõlama. Noored paarid keerlevad tantsides klaveri ümber. Ta pilk peatub hetkeks õnnelikult tantsival kihlatute paaril, kes näivad olevat unustanud kogu ümbruse. Nagu liblikad kevadel hõljuvad nad õnnelikena. Pianisti sõrmed ekslevad ja löövad dissonantsi. Ta pingutab ja püüab meeleheitlikult jätkata, kuid jõud petab, mäng katkeb, ta minestab. Hämmastus, kahjurõõmsaid pilke, sosistusi, mees muutub surnukahvatuks, võõrad lahkuvad.

Järgmises pildis valab juba toibunud naine oma tunded ähvardavasse, tumedasse, deemonlikku mängu. Hämmastunud mees on vapustatud ja tütar kardab. Knipper-Tšehhova mängustseenid olid ainulaadsed. Ta mängis nimelt ise klaverit, mis on näitelaval haruldus, ja lisaks valitses ta ka instrumenti täielikult. Vaevalt oleks võinud mingi sõnaline väljendus ületada seda heliväljendust, milles kogu märatseva hinge torm avaldus sellise järjekindlusega, et mängust ei moodustunud soolonumber, vaid et see kuulus vältimatuna sellesse stseeni.

Piinatud naine istub nüüd oma mehe, kohtuniku ees, kes nõuab temalt tõtt. Ta kavatsebki üles tunnistada, kui ta aga märkab, et tõde oleks mehele nagu timuka löök, pöörab ta oma jutustuse jälle valeks. Kohtunik nõuab vannet. Ta vannubki. Isekas, julm, suur laps usub nüüd ja jätab lõpuks ometi õnnetu naise rahule. Naine murdub nüüd täielikult. Ta on üksi, keegi ei kuule ta südame murtud nuuksumist.

Sünge sügise tormidest on veel pikk tee talve valge rahuni. Noored lähevad lõunasse pulmareisule. Vanad jäävad. Talvgi on ilus. Toas on mugav, tuli põleb ja praksub rõõmsalt ahjus. Mees on rahuldatud, kuid naine mitte. On külm ja ta külmetab.

Ninotška, üks neist lavalistest tütarlastest, kes äsja tulnud koolipingilt ja kellele temast möödudes šokolaadikarp maitsmiseks kätte heidetakse, on enda teadmata sattunud päästerõnga ossa. Kuid esimene armastus lööb selle punga puhkema ja ta levitab enda ümber nooruse värskust, mis tõmbab teisi vastupandamatult kaasa. Ta kasvab kõikemõistvaks armastavaks naiseks, kes vaistlikult aimab oma võõrasema vapustavat traagikat ja kes hoolimata oma kogemuste puudumisest sellest aru saab.

Viimase vaatuse jumalagajätustseenis purskavad ema ja tütar südantlõhestavalt nutma. Nad mõistavad teineteist.

Massistseenid esitati nii, et paarisõnaline või isegi sõnatu ülesanne mõjus iseseisva osa täitmisena. Igal isikul olid selged iseloomujooned ja õhkkond, millesse nad kuulusid. Kui rikkalik oli inimtüüpide galerii, mis kogunes kihluspeole selles provintsilinnas! Noorte stseenid eraldusid veel oma mängudega, jutuga, käitumisega ja õhkkonnaga. Terve koosseis laval elas oma elu ja kasvas kokku suurepäraseks ja täiuslikuks tervikuks. Dekoratsioonid ja valgustus olid kooskõlas elava sõnaga. Papp ja värvihais puudusid, dekoratsioonid olid ehtsad, algupärased ja stiilipuhtad.

Sügisviiulid olid mänginud ja vaikinud.

Aplausi ei kuuldunud ka näidendi lõppedes. Publik lahkus niisama vaikselt,kui oli tulnudki. Ainult mina ei tahtnud liikuma pääseda, seisin nagu hüpnotiseeritult, pilk kinni valgel kajakal. Siis tuli uksehoidja saali kontrollima. Olin tulnud sisse esimesena ja lahkusin viimasena.

Eeskojas ootas rahutult Tenno Vironi.

„Noh?“ küsis ta põnevil.

Vaatasin talle sõnatult otsa.

„Ohoh, proua on tummaks muutunud. Eile olite peale Korschi teatrietendust nii elav ja jutukas.“

„Jah — eilse ja tänase vahel on mu meelest suurem vahe kui maa ja taeva vahel.“

See Moskva Kunstiteatri „Sügisviiulite“ ettekanne on muutunud mulle mitmel kombel tähtsaks ja see on äratanud mitmesuguseid mõtteid. Ma ei pääsenud nimelt selle mõjust aastakümneid lahti, ka siis mitte, kui olin näinud mitmeid ja mitmeid teisi hiilgavaid etendusi ja suuri näitlejaid teistel maadel. „Sügisviiulid“ võeti ka Tallinna Draamateatri kavva minu seal olles. Venemaal teatrihariduse saanud näitejuht Paul Sepp oli just tulnud Venemaalt ja „Sügisviiulid“ oli ta esimene lavastus Eestis. Tema töö toimus loomulikult Moskva Kunstiteatri mõju

all. Naine olin mina ja mees oli Paul Pinna. Noored olid Olga Teetsov ja Eduard Türk.

Olin sellesse sügisnaisesse meeletult armunud. Paul Sepa tööst lavastajana kõnelen hiljem pikemalt, siin tuleb ainult mainida ta erilist võimet näitlejaid sütitada. Ja mina, kes ma tavaliselt kergesti süttin ja olen näitejuhtide meelest vastuvõtlikki, mina, vaeseke, sattusin sel korral sellisesse ummikusse, et ei leidnud väljapääsu. Knipper-Tšehhova kummitas nimelt igas stseenis, igas sõnas. Alguses märkasin ise, et ma teda imiteerin. Mu endasäilitamisinstinkt hoiatas mind ja pööras mu sellelt teelt kõrvale. Siis otsisin isiklikku väljendusviisi, kuid see ei tahtnud õnnestuda. See naine pidi olema just selline, nagu seda esitas Knipper-Tšehhova, ütles mõistus. Kuid Knipper-Tšehhovat ei saa jäljendada, nii suur ja ehtne oli ta sisemine panus. Näitejuhi abil leidus selles siiski lõpuks vist mingi kesktee ja tasakaal.

Hiljem lavastasin Soomes Elanto laval koos Verna Piponiusega sama näidendi ja näitlesin sama osa. Arvesse võttes mu aastaid ja kogemusi, oleks see osa õieti pidanud mulle sobima. Näitejuhina süttisin, kuid näitlejana tundsin, et jälle olen mingis kütkes. Ainult mõningates stseenides olin vaba ja iseseisev. Noore näitlejana tegin selle vea — nii tundub see nüüd tagantjärele mõeldes —, et mõtlesin liiga palju „kuldsele sügisele". Ja kui olin vanem, siis sattusin kujutluse ohvriks, et olen Knipper-Tšehhova poolt takistatud. Nii sügavale oli sööbinud tema mõju! Nõnda võib siis suurte näitlejate nägemine muutuda mõnikord komistuskiviks ja kahe teraga mõõgaks. Kuid üldiselt mõjuvad suured eeskujud näitleja loovale tööle tingimata viljastavalt. Ja nii mõjus seegi aja jooksul teistele osadele.

Vastuvõtul.

On kergem saada audientsi keisri juurde, oli Tenno Vironi kirjutanud, kuid nüüd kõndisin siiski edasi-tagasi selle suure maja ees, kus ma pidin pääsema Kunstiteatri kooli juhataja Persenjevi jutule. Mulle meenus juhtum Tartust, kus ma esimest korda ootasin kohtumist Karl Menningiga. Süda kloppis siis ja kloppis ka nüüd. Juba aastaid unistatud silmapilk oli koitmas.

Ukse avas Persenjev ise, tundsin ta kohe ära, eilne noor sümpaatne kohtunik Viktor. Persenjevina mõjus ta veel enam. Ta pilk oli otsekohene ja ta suhtus minusse vahenditult ja peaaegu kamraadlikult, temas puudus täielikult asjalik kuivus ja ametlikkus. Istusin nüüd ta väikeses töötoas, mis oli lihtsalt, kuid maitsekalt sisustatud. Panin tähele, et klaveri peal oli Stanislavski pühenduskirjutusega foto. Seintel oli mõningaid dekoratsioonikavandeid. Mu pinevus oli otsekui pühitud.

Vabanenuna hakkasin jutustama oma kavatsustest. Ta kuulas tähelepanuga, nagu oleks küsimus asjadest, mis tedagi huvitavad ja kaasa tõmbavad. Ja ometi — kui palju kordi oli ta pidanud kuulama nende õpilaseks pürgijate paluvaid küsimusi! Ta oskas ja suutis tõesti andumusega kuulata ja oodata ning jutustajat inspireerida, nii et see sai kõik järjekindlalt ja rahulikult ära öeldud.

Meie kõnelus kestis üle tunni. Ta seletas, et Kunstiteatri kool valmistab noori ette oma teatri ja stuudio jaoks. Kooli alalisteks õpilasteks välditakse võtmast näitlejaid, kes juba on teatri teenistuses olnud. Õpilaste arv on piiratud. Võõrastel on võimalusi teatavatel tingimustel pääseda vabakuulajaks kooli, samuti stuudiosse, mida juhatab Stanislavski. Persenjevi arvates vene keel oli võõraile ülepääsmatuks takistuseks, hoolimata sellest, kui laitmatult nad seda ka kõneleksid, kui nad kavatsevad pääseda näitlejaks vene teatrisse. Peab olema venelasena sündinud, et suuta end vene keeles näitlejana täielikult väljendada.

Kõike seda oleks ta võinud lühidalt ja asjalikult öelda. Imetlesin aga seda viisi, kuidas ta seda ütles. Nii lihtne, usaldust äratav ja kollegiaalne oli see raskesti kohatav ja argust tekitav Persenjev.

„Mida te olete Moskva teatrites näinud?" küsis ta lõpuks.

„Nägin eile Kunstiteatris „Sügisviiuleid", suur tänu!" sain kuidagi öeldud ja punastasin abituna, sest ei osanud rohkem midagi öelda.

Ta naeratas. „Kuidas te saite pileti?"

„Mul oli õnne. Spekulandilt."

Nüüd punastas tema, loomulikult meelepahast. „Kas sooviksite täna tulla teatrisse?"

„Kas soovin? Aga muidugi!" Ja nüüd punastasin taas mina, loomulikult õnnest.

„Ootan teid veerand tundi enne etendust näitlejate koridoris. Kui teie asi muus osas korraldub, siis, niipalju kui mina võin siin abiks olla, teen seda heameelega."

Ta surus mu kätt.

Niisiis teadsin nüüd, mida mul tuli teada. Ei olnud tõesti küll põhjust varsaliku rõõmuga lakke hüpata, sest Persenjev oli toonud Tartu unistava ja pilvedes hõljuva väikese Põlde

tagasi maa peale, reaalsusse. See oligi õieti tehtud. Vabakuulaja — see kuuldus ebamääraselt, kuid tegelikult olid vabakuulajal kõik võimalused õppida, süveneda põhjalikult Kunstiteatri kooli ja stuudio töömeetoditesse praktiliselt, näha teatrietendusi ja pääseda proovidele. Küllap siit oleks juba midagi omassegi teatrisse kaasa viia.

Näitlejate Olympos.

Teisel õhtul Kunstiteatris nähtud näidend käsitles keerulist ja tuldkartvat probleemi, poja armastust oma võõrasema vastu. Selle sisu ei ole ma võimeline nii põhjalikult kirjeldama kui mulle tuntud „Sügisviiulite" oma. Selle psühholoogilise draama ettekandetase oli niisama kõrge kui eelneval tundedraamal.

Selles näidendis nägin kaht uut näitlejat, Lilinat võõrasema ja Katšalovit poja osas. Isa esitas Massalitinov, „Sügisviiulite" kohtunik Kostomarov.

Katšalovi eriti kultiveeritud, veidi laulva tooniga kaunis hääl eraldus teistest, samuti tema isiksusest hoovav aristokraatsus ja intelligentsus tõusis teistest veelgi kõrgemale. Siiski ei kujunenud see mingiks sooloks, vaid sulas harmooniliselt ansamblisse. Kunstiteatri näitlejate keelgi erines teiste vene teatrite omast. Nad ei ilutsenud, maalinud, venitanud ega rõhutanud nii tugevasti nagu see muidu venelastele omane.

Lihtsa ja asjaliku sõnastuse all kajastus seesmine tundepinge mitmesuguses värvingus. Imetlesin ka — varemini polnud ma seda kunagi tähele pannud — värvivaheldust näitlejate näol vastavalt äkilistele tundevalangutele ja meeleolu muutustele, nii nagu kahvatamine ja punastamine. Näiteks teisel õhtul ühes isa ja poja vahelises vapustavas stseenis muutus Massalitinovi nägu hallroheliseks. Kuidas on selline sisseelamine võimalik?

Kõige enam imetlust äratas see vahe, mis valitses lava ja saali vahel: näitlejad tundusid otsekui olendid mingist teisest maailmast, mõjudes peaaegu üliinimestena.

Mulle meenub Moskva Kunstiteatri 30-aastane juubel aastal 1928, millest ma osa võtsin ühena Eesti teatreist kutsutud külaliste hulgast. Juubeliettekanne oli lõppenud, õnnitluste ja tervituste tseremoonia algas ja eesriie tõusis. Hall tagasein kattis pehmelt tausta. Sammastega kaunistatud, haruldaselt kõrgele viivad trepiastmed moodustasid lavapildi. Siis avanes tagumine vaheriie ja sealt astusid astmeid mööda alla hõbejuukseline

Konstantin Stanislavski, Knipper-Tšehhova, Moskvin, Katšalov ja teised. See oli unustamatu pilt. Tundus, otsekui oleksid Olympose jumalad laskunud alla inimeste hulka. Publik tõusis püsti, ja sel korral mitte üksnes pidulikuks austusavalduseks, vaid ka võlutuna üliinimlikust vaatepildist.

Esimesed muljed Moskvas polnud niisiis mitte ainult noore näitleja uim ja fantaasia, vaid tõeline tegelikkus.

Tagasi omaste keskel.

„Su ema on tulnud Tallinna. Algul oli ta ehmunud Sinu Moskva sõidust, aga kui ma talle seletasin Sinu sõidu sihti, nõustus ta kohe sellega. Naeratas ainult ja ta pilk muutus unistavaks. Ta on tõesti liigutav, see Sinu ema. Kipub aga vägisi koju tagasi sõitma. Soovitasin talle Sind oodata. Neil päevil pead Sa ju tulema. Katsu kiirustada!" Nii kirjutas Raimund.

Nähtud etenduste järel oleksin vaevalt võinud enam midagi paremat näha. Mu reisu siht oli täidetud ja sõitsin nüüd kohe Tallinna tagasi.

Saabusin Tallinna etteteatamatult öises rongis. Avasin vaikselt oma toa ukse ja hiilisin varvastel ainult tänavalaterna kumast valgustatud tuppa. Seal ta magaski rahulikult sohval, see mu emake. Vaatasin teda kaua. Kirjeldamatu hellus ja liigutus valdas mind. Oleksin tahtnud ta sülle võtta. Langesin põlvili ja hakkasin suudlema ta käsi. Ta ärkas, ehmus ja vaatas mind hämmastunult, otsekui oleksin kummitus. „Mis sa nüüd, laps..." kogeles ta lõpuks abitult. Naersin õnnelikult ja süütasin tule. Olime üleval ja kõnelesime hommikuni. Jõuluõhtu Tartus ja see öö püsivad ikka unustamatult mu meeles.

„Imelik inimene on see härra kapellmeister Kull. Küll on ta olnud tähelepanelik ja hoolitsev minu, vana inimese vastu. Ja siis ta..." purskas ema naerma — ma juba aimasin, milles oli küsimus — „...siis ta hirnus, määgis, möirgas ja kaagutas, eks ole?" jätkasin mina.

Ja nüüd jutustasin emale kõik, mis meie vahel oli juhtunud. Ta muutus tõsiseks. „Oh taevas, et jälle ei juhtuks õnnetus!" kurtis ta. Vaikisime mõlemad.

Päeval, kui Raimund tuli ema tervitama, ootas teda üllatus. Moskva juhtumusi kirjeldades oli mul kaks tänulikku kuulajat, kumbki reageeris omal viisil.

„Suurepärane. Tuleval aastal siis näeme, mis edasi saab," ütles Raimund rahuldatult.

„Raimund meeldib mulle," ütles ema. „Kuid..." ohkas ta siis sügavalt.

Pärast oma reisu olin täielikult Moskvas nähtud elamuste mõju all. Jälgisin meie tööd nüüd hoopis uuest seisukohast. Kui meiegi teater hakkaks tõusma selliste kõrguste poole!

Ei kestnudki väga kaua, kui uued värsked tuuled hakkasid puhuma ja meie teatris algasid katsetuste, otsimiste ja innustuse aastad.

Saatuslikke kõnelusi.

Ühel ööl enne lihavõtteid helises uksekell mu Liivalaia tänaval olevas korteris. Ärkasin unest. Eeskojast kuuldus juba vaikset kõnelust, siis koputati mu uksele.

See oli mu mees.

Ta ootamatu ja äkiline ilmumine viis mu hetkeks rööbastest välja. Mu hääl, mis pidi olema rõõmus, tundus vist teeselduna. Seesugune üllatus on ohtlik, mõtlesin. Mu pilk peatus rahutult tuhatoosil, mis oli täis suitsuotsi. Temagi vaatas seda.

„Sul on olnud külalisi." „Jah, oma teatri inimesed," püüdsin öelda võimalikult süütult. Ta vaikis.

Katsusin rääkida teatrist ja oma Moskva reisust, millest olin talle juba kirjutanud. Olin rõõmus, kui sain kõneainest kinni, ja jätkasin pingutatult oma juttu.

„Oh taevas, kui ta nüüd rohkem ei küsiks, et mul poleks vaja valetada! Valetamine on hirmus ja see ei õnnestu mul kunagi."

Ta ei küsinudki, kuid oli väga hajameelne. Ja uni ei tulnud kummalgi.

Hommikul läksin teatrisse. „Raimund, mu mees on saabunud."

Ta vaatas mulle suurte silmadega otsa. „Millal?"

„Öösi." Läksime muusikatuppa. Oli pikk, kiuslik vaikus. Ta pühkis oma prille. Abitud lapsesilmad vaatasid nüüd kaua ja küsivalt.

„Mis siis nüüd?" alustas ta ebakindlalt.

„Ma ei tea..."

„Sa peaksid ju teadma," ägestus ta veidi.

„Kuid sina ise?"

Ta pani prillid ninale ja kindlus tuli tagasi.

Nüüd istus ta mu ees, järeleandmatu, nõudlik mees.

„Mina tean, minu seisukoht on selge. Ma ei soovi näidelda naeruväärset farslikku osa kolmandana. Kas tema või mina. Sina pead meie vahekorrad selgitama ja juba täna. Mida kaugemale see selgitus venib, seda raskemaks asi muutub."

Kui õiglane ja aus, teda pidi imetlema. Ja siiski, kui isekas, tüüpiliselt mehelik. Kõik ainult naise õlgadele, protestisin oma südames.

„Kas tahad, et mina temaga räägin?"

Ta küsimus üllatas mind. Ta soovib siiski osa enda kanda võtta, see lõvi. Ei, see hirmutas mind jälle. Mina ise pean olukorra selgitama.

„Kuid õhtul?" küsis ta. Raimund oli nimelt oma kodus kavatsenud õhtusöögi, kutsunud mõningaid sõpru, ka mina pidin seal olema. Järgmisel päeval pidi ta sõitma Narva oma ema külastama.

„Loomulikult ei või ma tulla."

„Loomulikult mitte üksi, kuid koos oma mehega."

„Kuid..."

„Jah, kas see pole parem, et me tutvume teineteisega ausalt ja vaatame üksteisele silma, selle asemel et luurame ja kükitame nurga taga. Ära karda, ega me teineteisele kallale ei torma."

Ma ei osanud enam midagi öelda, nii üllatav tundus mulle see ettepanek.

Kuid mu mees?

Ta lamas sohval, kui ma koju tulin. Ta püüdis peita oma nägu, kuid ma märkasin, et ta oli nutnud. See nakatus minussegi. Ei aita, nüüd pean ma rääkima, sellest ei pääse enam, ja rääkima peab nüüd kohe.

Istusin ta kõrvale. Ta ei liigutanudki. Süüdlasena alustasin ma ettevaatlikult.

„Ära räägi!" katkestas ta. „Ma tean, mis sa tahad öelda."

Jäin vait, olin löödud. „Räägime siiski... ega see nii ei või jääda..." proovisin ma õnnetuna.

„Ei..." ütles ta piinatult ja tõmbus oma kesta.

Valitses vaikus, rõhuv vaikus. Sellel ei näinudki tulevat lõppu. See oli otse tappev... ei, seda ma ei suuda enam välja kannatada. Kuid ei, ta ainult vahtis tühjalt lakke. Kaastunne rõhus mu südant. Haarasin ta käe. „Lähme välja, jalutame!"

Läksime. Kõndisime piki tänavaid ilma sihita, olime vait, kuid olukord muutus siiski kergemaks.

Selleõhtusel etendusel oli mul õnneks ainult väike ülesanne. Sain ta teatrisse tulema.

Istusin lava taga, väike etteaste veel ja siis olen ma vaba. Kuid peale seda? Öö on ees — kui poleks vaja koju minna! Vaikne hääl äratas mu mõtetest. Raimund seisis mu ees.

„Tutvusin vaheajal su mehega, kutsusin ta õhtusöögile. Ta oli nõus tulema."

Üllatus üllatuse peale! „Missuguses tujus ta oli?“

„Tagasihoidlik, vaikne ja mõjus sümpaatselt. Me ootame sind all. Kas olete juba oma vahekordi selgitanud?“

„Oleme... ja ei ole.“ Märgusõna kõlas, ruttasin näitelavale.

Missugusel imelikul viisil oskab ta inimesi nii kohelda, et ta neis kohe usaldust äratab, mõtlesin garderoobis. Kas mu mees tõesti teab, kes ta rivaal õieti on? Igal juhul, päevane koorem langes hetkeks mu õlgadelt ja ma hingasin kergendatult, sest polnud vaja kohe koju minna. Ehk on see siiski sel viisil parem.

Raimund oli korraldanud tõelise lihavõttelaua. Seal oli lilli, pajuurbi, värvitud mune, pashat ja muid maiuspalasid ning veini. Ta sõprade hulka kuulus ka Helmi Mohrfeldt ja selle tõttu olin ma eriti rõõmus. Ta oli oma naiivses avameelsuses lõbus ning originaalne ning oskas teisigi kaasa kiskuda. Raimund oma huumoriga oli talle sobiv partner. Oli hea istuda vabanenuna selles lõbusas lärmis ja unustada rõhuvad mõtted, või vähemalt lükata need kaugemale. Mu meeski näis unustavat. Ta muutus elavaks, ta põsed hakkasid punetama ja silmadki sädelema. Kui ta ainult nii tihti ei tõstaks klaasi, sest sellega pole ta harjunud, mõtlesin murelikult.

Kuigi hakkas juba väsitama, tahtsin siiski veel siin olla, kojuminek ajas hirmu peale.

„Tibikene, sa oled täna veidi kahvatu,“ ütles Helmi Mohrfeldt — küllap ta aimas, kuid peenetundelisena ta ei küsinud. Ja siis äkki ma märkasin, et mu mees ja Raimund olid meie hulgast kadunud. Võpatasin. Kas nii lühike oligi siis vaherahu? Rahutus kasvas. Minutid tundusid tundidena. Ma ei võinud enam, läksin esikusse neid otsima. Seal nad seisidki Raimundi toa lävel. „Nagu näed, oleme veel mõlemad elus,“ naeratas Raimund ja mu meeski naeratas kuidagi salapäraselt. Siis tulid nad sõbralikult üheskoos teiste juurde tagasi. Jäin neile rumalalt järele vaatama.

„Ta on suurepärane, see sinu mees.“

„Ta on tore mees, see kapellmeister Kull.“

Nad jõudsid mõlemad oma imetluse mulle teatavaks teha.

Koduteel oli mu mees hoogsas tujus ning jutukas. Kodus aga hakkasid jutuained lõppema ja tuju langes. Meid ähvardas jälle kiuslik vaikimine.

„Millest te rääkisite?“ algatasin. Ta vaikis.

„Sõidame mõlemad homme ära,“ teatas ta lõpuks. „Saad aega üksi olla ja otsustada, kumma sa meist...“ ta hääl murdus, „...ja loomulikult tema!“ naeratas ta kibedalt.

Kauem ta pingutatud närvid enam vastu ei pidanud. Tuli plahvatus, tõepoolest raske ning traagiline.

Järgmisel päeval sõitsid nad tõesti mõlemad samas rongis Tallinnast ära. Oli veidi piinlik see meie kolme väsinud ja veidi pohmeluses inimese kohtumine raudteejaamas. Raimund aga valitses oma huumoriga olukorda nagu tavaliselt. Lõpuks tuli rong meile abiks ja ärasõit hakkas lähenema. Hoogsalt ja toredasti tõusid kahe kavaleri kübarad samaaegselt, Lõvi ja Hübschmanni omad. Tragikomöödia esimene vaatus oli lõppenud.

Olin lõplikult väsinud. Missugune õnnelik lahendus oli nende kahe mehe ärasõit, sellest sain alles nüüd aru. Nautisin juba ette rahu ja üksindust.

Mõlemalt tuli kiri. Ja mõlema kirjad olid tembeldatud Tapal, kus nende teed hargnesid. Mõlema hoog oli nüüd täiesti kadunud. Mu mehe kiri oli lootusetu ja pisaratooniline. Raimundilt tuli — jumalagajätukiri. „Mina alistun ja tõmbun tagasi,“ kirjutas ta.

Selle kirja saanult selgus mulle lõplikult, et ma armastan Raimundit. Ja meie lahkumine jäi teostamata.

Järeldusi.

„Kas soovid tuleva suve veeta Krimmis?“ küsis Raimund pidulikult, kui meie vahel oli taas rahu.

„Kuidas?“ olin põnevil.

„Olen mõelnud minna suvel Jalta sümfooniaorkestrisse orkestrandiks. Ja kui sina nüüd oled oma lõpliku otsuse teinud, siis veedame oma esimese ühise suve lõunas, kas pole nii?“

Olin valmis rõõmu pärast lakke hüppama.

„On ainult kahju, et me ei või sinna sõita koos, sest mina pean olema seal maikuu alguses ja sina pääsed teatrist vabaks alles mai lõpul. Sina pead üksi sõitma ja see teeb mulle suurt muret. Reis sinna on nüüd sõja ajal eriti tülikas.“

„Küll ma juba hakkama saan. Mul on küllalt reisukogemusi,“ kinnitasin mina.

Tuli kevad. Teatris mängiti kergeid tükke, milles mul oli tähtsusetuid osi. Järgmise hooaja lepingute küsimus hoidis mind nagu muidki noori näitlejaid pingul. Kartsin. Kas pistetakse mullegi väike kiri kätte, hundipass? Õnnestunud algus sügisel ei olnud niisama õnnelikult edasi arenenud. Mu vahekorrad selle majaga püsisid mitmel põhjusel jahedatena.

Meie romaan oli põhjust andnud teravaks moraalseks arvustuseks, mis ei olnud mulle kasuks. Protestisin küll oma hinges, kuid mu sisemuses torkis mind südametunnistus: „Ära katsugi endast mingit märtrit teha."

Õnneks jäi see väike kiri sel korral tulemata ja ma olin õnnelik, kui leping oli mul viimaks taskus.

„Hm... hm... hmmm, ootame tuleval hooajal rohkem," mõmises Linnamägi. Ta toonist ja karumuigest järeldasin, et minult oodatakse paremat tööd.

„Anna andeks, „Estonia", kui olen hooletu olnud. Katsun tuleval aastal end parandada," andsin lubadusi.

Raimund sõitis Jaltasse. Kuidas ma soovisin, et oleksin võinud hüpata äkki rongile ja põletada kõik sillad enda taga! Kuid ei. Pidin jääma ja selgitama kõik asjad. Rasked päevad ootasid mind. Pidin sõitma koju Valka, siis pidin minema Tartu, et oma mehega abielulahutuse asjus kokku leppida. Lõpuks tuli pika reisu ettevalmistusi teha.

Kodus valitses tõsine meeleolu.

Tuttavat vilistamist raamatukapi juurest ei kostnud, isa oli vaikne nagu alati, aga kõigest paistis, et ta minu kavatsust heaks ei kiitnud. Karlist vend ründas mind ägedalt. Ta oli nüüd kodus, olles lühinägelikkuse tõttu pääsenud sõjaväest vabaks.

„Või nii! Sina aga jätkad ikka veel oma seiklusi ja romaane! Kas kaukaaslase draamast veel ei aidanud? Kas sul pole mingit vastutust ja kohustusi oma mehe suhtes? Niisugune siis see näitleja elu paistab olevat..."

Ja siis libises ta keelelt õige raske sõna. Ema tormas vahele ja sai ka oma jao.

„Ole sina, ema, vait! Just sina oled selle tüdruku ära rikkunud oma lakkamatu hellitamise ja kaitsemisega!"

Ema, vaene ema! Laitust pole sa küll ära teeninud, mitte sina! Hiljem said isast ja Karlist siiski kõige suuremad Raimundi imetlejad.

Tartus õde Julie juures ootas mind telegramm Raimundilt Jaltast.

„Ootan, telegrafeeri."

Mu õde ei osanud muud kui ainult ohata.

Lõplik asjade selgitamine mehega kujunes ägedaks kokkupõrkeks tumedate ähvardustega. Langesin kokku, ei suutnud enam.

„Ma ei sõida... loobun sellest," muud ma ei võinud.

Hirm valdas minu, varasemad põrutavad kogemused elustusid kujutlusis.

Lõpuks vaikis torm, rahunesime mõlemad ja siis selgus meile kurb tõsiasi, et mu jäämine ei suudaks enam meie katkiläinud abielu päästa. Otsustasime lõplikult lahku minna.

Kummaline — ka selles olukorras, nii nagu muudelgi mu elu vapustavatel silmapilkudel varem olin võinud tähele panna, märkasin, kuidas mu teine mina kõike jälgis seisukohalt, kuidas seda näitelaval esitada. Mu kaksikolend oli alati ergas ja valvel.

Meie ustav sõber Tuurand oli mu mehele suureks toeks. See lohutas mindki. Kui sõitsin Tartust ära, ilmusid nad mõlemad jälle jaama koos roosikimpudega. See oli juba liig, oleksin tahtnud maa alla vajuda, nii raske oli olla.

Üks ajajärk mu elus oli nüüd lõppenud, abielu August Reimaniga. Lahkumine polnud aga sugugi lihtne. Ebaõnn, mis teda hiljem vahetevahel jälgis, puudutas mind alati ja ma panin sellegi ikka enda arvele.

Reis Krimmi.

„Tulen," läks telegramm Raimundile ja siis istusin jälle rongis. Reisuraskused olid tõesti suured, eriti alates Peterburist. Raudteejaamas oli ennenägematu trügimine, ooteruumid olid inimesi puupüsti täis. Suurem osa reisijaist olid sõdurid. Tulevad ja minevad rongid hilinesid, sabad ulatusid tänavale — seesugune oli olukord. Mul tuli seista sabas terve öö, vahepeal põrandal istudes ja tukkudes, et saada oma pileti tembeldatud. Simferoopolisse minevas rongis rippus inimesi treppidel, akendel ja katustel. Mingisuguse ime kaudu pääsesin viimasel hetkel rongi. Vagun oli puupüsti täis nagu tikutoos. Olime lämbumas kuumusest ja õhupuudusest. Mõne aja pärast hakkasid jalad nõrkema ja pea ringi käima.

„Siia, preili!" hüüti kusagilt ja kaks tugevat kätt tõstsid mu teise korra pingile. Suur, tugev ja inetu tatarlane loovutas selle luksuskoha minule. Sel hetkel näis ta mulle otse inglina. Kui olin veidi toibunud, pakkusin kohta omanikule tagasi.

„Püsige aga kohal, preili! Küll mina jaksan seista." Hea meelega täitsin käsku. Ta ostis vaguniaknast puuvilja ja pakkus mullegi. Ka tema sõitis Simferoopolisse.

„Oh, missugune õnn!" rõõmustasin. „Siis te ju teate ka, kus asub sealne hobupostijaam."

„Loomulikult, küll ma annan nõu ja aitan teid. Ärasõidukoha lähedal on ka väike võõrastemaja, kus te võite peatuda."

Suvistepühadel jõudsime Simferoopolisse. Ometi viimaks! Raskused olid võidetud, siht lähenes! Väsimus oli nagu käega pühitud. Koos tatarlasega sõitsime võõrastemajja. Maja oli must ja ebamugav ja tuba, kuhu tatari poiss läbi sünge, hirmutava koridori kandis mu kraami, oli väike, pime ja must. Hirmus koht, siia ma ei või jääda, mõtlesin. Kuid et mul oli vaja end korda seada, läksin sisse.

Vaevalt olin pesemise lõpetanud, kui tatarlane sisenes, peatus uksel, vaatas mind imelikult ja — keeras ukse lukku.

Mu süda peatus. „Mis see tähendab? Avage uks ja otsekohe!"

Kuid tema ainult vahtis mind üksisilmi. Heasüdamlik ilme oli ta inetult näolt kadunud. Mu ees seisis himutsev elajas. Karjusin.

Mu hääl kuuldus mu enda kõrvus abitu piiksumisena, näitleja mu sisemuses elas ja pani sedagi tähele. Näitleja — missugune õnn sellel hetkel, et olin see!

„Kallike, tuvike, kuidas te võite olla nii rumal, ettevaatamatu ja lapselik?" kõlas mu kõrvus heasüdamliku koristajaeide hoiatus mu Kaukaasia reisult. Siis oli küsimus ainult kohvrist, kuid nüüd?

Aju toimis vägukiirusel. Nüüd ma näitlen. Ja ma näitlesin. Minu meelest oli see üks õnnestunum osa, mida ma kunagi olen mänginud.

Ma ei mõista enam, kuidas ma sellega hakkama sain, kuid igal juhul algul lasksin enda täielikult lõdvaks, naeratasin ja naersin ning edvistasin, et näida kergemeelsena. Tatarlane vaatas mind uurivalt.

Siis läksin üle tõsisemale toonile, hakkasin huvitunult küsima tema kodu, sealsete olude ja ta ema kohta. See mõjus. Nägu muutus loomulikuks. Ta hakkas mind uskuma ja usaldama. Vähehaaval sattus ta hoogu ja mina süvenesin kuulaja ossa. Ta jutustas kodust, ainsast lehmast, mis neil on, ja lõpuks oma emast, kes näis talle olevat eriti südamelähedane. Ta pruunid silmad hakkasid kõneldes niiskelt särama. See oleks võinud tõeliselt liigutada, kuid ma püsisin oma osas. Olukord oli mulle liiga hädaohtlik. Süda peksles ja aju töötas küsimuse kallal: kuidas pääseda sellest toast?

Kui ta lõpuks oli täiesti rahunenud, avas ta ukse. Rõõmsana kavatses ta minna veini ja puuvilja tellima, kuid peatus ja vaatles hetke mind kahtlevalt.

„Ega sa mind ainult ei peta?"

„Ei," kinnitasin.

„Suudle siis mind!"

See oli kole, kuid see oli teater.

Ta läks. Seisin hetke nõutult, katsusin orienteeruda.

Lipsasin siis piki pimedat koridori teise suunda kui tema, kusagilt väikesest uksest pääsesin õue ja sealt tänavale. Ja siis ma jooksin. Järele küsides leidsin hobupostijaama. Seal seisid mõned suured nelja hobusega reisuvankrid, minemas eri suundadesse. Leidsin Jalta vankri ja küsisin kutsarilt minekuaega. Kutsar oli pikk blond venelane.

„Pole päris kindel, kas pääseme täna minema. Kui tuleb veel kaks reisijat, siis läheme kahe tunni pärast."

Kutsusin teda võõrastemajja kaasa, kuhu pidin tagasi minema, et oma kohvrit ära tuua. Ta tuli ja oli kindel tunne kõndida koos selle suure mehega. Tatarlane seisis eeskojas koos peremehega. Tatarlase pruunid silmad lõid välku ja ähvardasid. Venelase käskiv hääl muutis nad aga kohe orjalikult alandlikuks.

„Kuidas te küll sellisesse pesasse sattusite?" imestas ta tänaval, kui tulime koos kohvriga tagasi.

Õnneks täitusid kohad reisuvankris ja sõit algas. Ma ei osanud küllalt Loojat tänada, et olin pääsenud sellest õudsest olukorrast.

Tatarlane polnud kindlasti mingi kriminaaltüüp, vaid lihtne ja primitiivne mees, kes pidas seda loomulikuks, et ta saab reisul osutatud rüütellikkuse eest soovitud tasu.

Alviinelt ja Johannalt, oma õdedelt, kes olid koduõpetajateks Bakuus varakate tatarlaste perekondades, olin kuulnud, et tatarlased on haiglaselt kättemaksuhimulised, eriti siis, kui neid on petetud. Seetõttu kummitas see tatarlane mul kogu tee meeles.

Ööbisime Alušta-nimelises mägestikukülas ja järgmisel hommikul läks vanker teele Jalta poole. Hommik säras, õhk oli kuum, läbipaistev ja selge. Tee keerles piki mägede rinnakuid. Vaateväljal vaheldusid Must meri ja mägede ülevad rinded. Ses võimsas looduses ringlev maantee tundus kitsana ja hirmutavana, eriti kuristikkude veergudel ja siis, kui mõni teine sõiduk — hobusevanker või auto — sattus vastu tulema.

„Vabandage," kõnetas mind mu vastas istuv hallipäine vene proua, „teie näolt peegeldub sellist rõõmu, et ma ei või jätta taktitult küsimata: kuhu te õieti sõidate?"

Naeratasin talle endisest õnnelikumalt. Ka tema naeratas ega küsinud enam rohkem.

Jaltas peatus hobupostvanker ilusa valge suvila ees, mida õitsevad ja lõhnavad oleandrid, akaatsiad ja muud lõunamaa puud ning põõsad lopsakatena ümbritsesid. Teenijatüdruk juhatas mu teisele korrale ja osutas üht ust: „Siin elab härra muusik."

Mu süda peksis kui haamriga. Peatusin hetke ukse taga, siis koputasin.

Raimund seisis keset tuba ja vaatas mind nii hämmastunud ilmega, nagu oleks ta näinud kummitust. Midagi kukkus tal käest.

„Sina? Kas see oled tõesti sina?“ suutis ta liigutuse tõttu vaevalt öelda.

„Kuid ma saatsin ju telegrammi.“

„Seda küll, kuid ma siiski kahtlesin ja kartsin, et tuleb mingi takistus. Ootamisaeg muutus juba nii pikaks. Kolisin just täna alakorrale ja olin asju korraldamas... Kas sulle meeldib meie tuba?“ küsis ta innukalt.

Tuba oli suur, valge ja mugavalt sisustatud. Peatusin kirjutuslaua ees.

„Mis see on?“ Laual seisis terve rida mitmevärvilisi siledaid kivikesi, igale kivile oli kirjutatud noote. Kõige suuremalt kivilt lugesin meie kaunist rahvalaulu: „Tule koju, kallike, kena, kaunis piigake, tule koju...“

Ta seisis süüdlasena, mahalöödud silmadega nagu häbelik koolipoiss.

Nutt tuli mul kurku. „Oh sa väike lõvipoeg!“

„Ei, suur lõvi!“ hüüdis ta rõõmsalt ja ma lendasin äkki õhku.

„Mis sa selle kohta ütled?“ küsis ta väikese uhkusega, kui me vaatasime rõdult alla.

Ma ei osanud vaimustusest midagi öelda. Läbi lopsaka roheluse avanes vaade avarale merele ja teises suunas joonistusid silmapiirile mägede sünged siluetid. Midagi ilusamat ei osanud ma siis kujutleda.

Oli esmaspäev, kontserti ei olnud. Raimundil oli vaba päev. „Täna sööme kodus, söögimajja me ei lähe.“ Ja ta lendas välja, korv käes, ja tuli tagasi, korv ääreni täis persikuid, viinamarju, kirsse, pirne. Puuviljad olid suured ja mahlased, nii nagu neid ainult lõunas võib saada. Ta tõi ka Krimmi veine ja mitmeid imelikke maiuspalasid.

Ja lisaks kõigele muule tuli veel kuuvalge öö!

Vaade rõdult oli nüüd otse muinasjutuline. Meri virvendas ja sädeles hõbedases valguses. Küpressid eraldusid muudest puudest salapärastena ja võimsatena nagu pidulikud sambad. Mägestik näis taustal nagu müstiline müür. Lõunamaa õitsevad põõsad levitasid joobnustavaid lõhnu. Kuulus Krimmi öö, kaunis ja soe! Kas armastajadki võivad midagi rohkem soovida ja unistada?

Jalta oma kuulsate sanatooriumide ja puhkekodudega on

Krimmi kuulus supellinn. Korvtoolid, paadid, supelmantlid ja -ülikonnad ning päikesevarjud annavad supelrannale värviküllase ilme. Lai prospekt läheb sirgelt piki mereranda. Selle vastas asetsevad toredad hotellid, kohvikud ja erasuvilad. Nendes elas Vene aristokraatia ja koorekiht ning arvukalt välismaalasi. Hiilgust ja üliküllust, sõjast polnud nagu jälgegi.

Elu tuikas päeval kõige tugevamini rannaprospektil. Supelvõõraste rannaelegants segunes siin Krimmi mägestikuelanike kirevate rahvariietega. Prospektil kõndides panin tähele rühmades seisvaid, ilusasti riietatud, kauneid tatari noorukeid. Nad naeratasid ja poseerisid eriti möödaminevatele elegantselt riietatud naistele. Need on mägestiku teejuhid, seletas Raimund.

„Miks nad naeratavad nii tähelepanu äratavalt?“

Ta jutustas siis nendest kuulsatest „teejuhtidest“.

On suvitusvõõraid, kes soovivad üürida teejuhi ja ratsahobuse mägestikuretke jaoks. Neid retki harrastavad eriti naised, blaseeritud, küllastunud, rikkad maailmadaamid. Nad otsivad värskendavaid armuseiklusi ja lähevad mägedesse nende tugevate tatari noormeestega. Mõni selline noormees võis olla ise õnnelikus abielus tatari tüdrukuga. Naine võtab rahuldatuna ja rõõmsana oma mägireisult tagasitulevalt mehelt väärtuslikke kingitusi vastu: sõrmuseid, käevõrusid, portsigareid jne., mida helded daamid lahkelt ja rikkalikult on jaganud. See väärtesemete kogu korraldatakse ja asetatakse kodus nähtavale kohale ja seda näidatakse uhkusega naabritele.

Ilusad päevad lendasid tuulekiirul. Hommikupoolikud kulusid supelrannal, õhtud kontsertidel, vabapäevad mägestikuretkedel. Tutvusime ka ühe Alliku-nimelise Krimmi eestlase perekonnaga. Nende külalislahkes ja südamlikus kodus veetsime tihti lõbusaid ja ilusaid silmapilke. Milline soe ja lähedane tunne ärkas, kui kohtasime siin võõra rahva hulgas oma kaasmaalasi!

Üks vene naisarst, Raimundi tuttav Peterburist, kes elas väikeses supellinnas Gursufis, kutsus mind külla. Veetsin seal päeva ja öö. Sellist pimestavat loodusilu olin varemini ainult piltidel ja maalidel näinud. Suvila asetses kõrgel järsul kaljul, all lainetas Must meri. Eriline elamus oli vaadata vahuste lainete tormlemist ühest süngest kaljukoopast mere ääres kuuvalge öö hõbedases valguses.

Kauni pargi keskel oleval väljakul, keset lopsakat rohelust, asetses Jalta kontsertlava. Seal veetsid muusikat harrastavad jaltalased oma õhtuid. Orkester oli suur ja esmaklassiline, kapellmeister asjatundlik ning külalistena esines kuulsaid soliste.

Ettekandeid oli igal õhtul, välja arvatud esmaspäev, ja kord nädalas peeti sümfooniakontserte.

Huvitav nende kontsertide juures oli ka see, et trükitud kavalehtedel tutvustati publikut helilooja ja tema esitatava teose sisuga. Sel kombel võis võhikki tükki süveneda ja nautida ka raskelt mõistetavat muusikat. Kontsertidel valitses täielik vaikus, mingit segavat lärmi ei kuuldunud kusagilt ja kõike ümbritses lõunamaine veetlev soojus.

Meenub üks pidulik kontsert, mida juhatas külalisdirigent, naine. Tugevate helgiheitjate valgusel astus majesteetlikult lavale heledajuukseline, tore daam, riietatud sügavasti dekolteeritud musta õhtukleiti. Kaelas ja kõrvades välkusid briljandid. Sõrmuse suur briljant heitis mitmevärvilisi kiiri tugevas valguses. Taktikepi otsas säras ka briljant. Pikk kleidisaba asetus dekoratiivselt poodiumile. Kuulajaskond kaotas seekord enesevalitsuse, liikus ja sosistas. Ilus käsi tõstis taktikepi, briljant kiirgas — hinge kinnipidav vaikus. Ja siis... Plastiliste käeliigutustega nõidus ta minu meelest taevalikke helisid esile. Publik oli vaimustatud. Kontserdi lõpul kanti lavale hiiglasuuri korve punaste roosidega. Majesteetlik maestro seisis nende keskel, naeratas ja oli võluv. Tormilised aplausid ja braavohüüded täitsid pehmet õhku.

Vaimustatuna ruttasin lava taha orkestrantide tuppa.

„Missugune suurepärane elamus!"

Raimund naeratas, kuid ei vastanud midagi. Hakkas nagu veidi piinlik. Kui keegi Raimundi kolleeg tuli meie juurde, proovisin ma temalegi oma veidi tagasihoidlikumaks muutuvat vaimustust väljendada.

Ta vaikis samuti, vaatas mind kaastundlikult ja ütles lõpuks: „Tema vehkis omaette, meie mängisime omaette." Ma ei saanud millestki aru. Kas siis terve kuulajaskond koosnes võhikutest? Või olid meesmuusikud naisele kadedad? Või oli see mingi hüpnootiline silmapete, mis pimestas publiku? Võib-olla kõike seda, kuid kõige enam ehk seda viimast.

Miski pole igavene, kõige vähem on seda õnnelik puhkus. Reisima pidin ma jälle üksi, sest Raimund vabanes alles augusti lõpul. Ta oli, tõsi küll, lootes oma sõprusele Linnamäega, katsunud saada puhkusele lisa, sest ma polnud kaastegev avanäidendis, kuid oli saanud eitava, mürgise vastuse.

Jumalaga, muinasjutuline Krimm! Võisin seal veeta oma elu muretuimad, õnnelikemad päevad. Nägemiseni, lõvilakk! Ja istusin jälle reisuvankrisse.

Peterburis läksin Gunsufis kohatud arsti õhutusel külla tema emale, kes oli ka Raimundi tuttav. See väike proua oli professori

lesk ja elas koos oma toreda pojaga, tuntud pianistiga. Nad olid liigutav paar, see ema ja poeg, tuletades elavalt meelde „Peer Gynti" Åset ja Peeri. Vahel tõstis Peer Åse õhku ja kandis teda süles mööda tube. Peer istus klaveri ette ja mängis. Klaver laulis ja lainetas. Siis äkki sündis midagi, mis mind vapustas. Åse langes mängiva Peeri ette põlvili, süleles tormiselt poja põlvi ja hakkas südantlõhestavalt nutma.

„Vabandust, see tundub teile kindlasti võõrana. Mu poeg läheb nimelt varsti sõjaväeteenistusse," ütles ta selgituseks.

Peterburi tänavatel valitses tugev sõjameeleolu. Sõdureid marssis ja laulis, trummid põrisesid, orkestrid mängisid võimsaid marsse.

Proua pakkus mulle esimese klassi hotellis lõunasöögi. Sellist luksuslikku lauda polnud ma hoolimata sõja ajast varemini näinud. Maitsevaid toite kanti kogu aeg lauale. Lõuna lõppes tassi teega, mille aroom oli nii haruldaselt tugev ja mõjuv, et terve ümbrus lõhnas sellest.

Ja see kõik toimus sõja ajal, mil valitses tarbeainete puudus ja nälg oli juba ukse taga!

Jälle kodus.

Olin jälle kodus, oma väikeses toas Liivalaia tänaval. Kõik läbielatu tundus nüüd ilusa unena, millest ma ei oleks tahtnud ärgata. Kuid ärkama pidi, sest tõelisus ootas. Kuidas nüüd korraldub mu elu ja mis toob algav hooaeg kaasa?

Arglikult astusin teatrisse, nüüd teistel põhjustel, kuid ehk veelgi aremana kui sügisel.

Rohkearvuline „Estonia" pere oli kogunenud lavale. Naiste kirjud, maitsekad suvekleidid ja heledad kostüümid tõid valgust ja päikest tühjale, üha alles suvises unes tukkuvale lavale. Sel iga-aastasel tööhooaja avamispäeval oli Tallinnas alati küljes suurejoonelisuse pitser. Kahju, et ma ei osanud ega julgenud täielikult sellesse sisse elada, nii nagu varem sellistel päevadel Tartus ja Pärnus. Tundsin nimelt kohe, et olin estoonlaste ühisest ringist väljapoole jäänud. Kel oleks nüüd olnud rohkem jutustada suvest, ilusast Krimmi reisust kui minul. Kuid keegi ei küsinud. Töökaaslaste pilkudes arvasin ma nägevat ainult jahedust, uudishimu ja kriitilist hinnangut. Linnamägi tervitas külmalt. Mu olukord polnud just kadestatav, tõmbusin kõrvale.

„Niiviisi poleks te suhtunud Raimund Kulli, oma Kulusse," mõtlesin kibedalt. See on vana lugu, nii oli see siis ega ole see

ka nüüd muutunud. Naisel tuleb kõige eest maksta, ka ilusa Jalta reisu eest.

Polnud siiski viga, mul oli ju paar südamlikku ja heatahtlikku töökaaslast teatris, oli Mohrfeldti perekond ja kuldne „tibikene", kellele võis oma südant välja puistata. Ja — fantaasia oli ju veel vaba! See lendas Jaltasse, käis lõvilaka mugavas koduses puuris, hüples Musta mere vahustes lainetes, seisis ilusal soojal kuuvalgel ööl rõdul või istus haaratuna puiestikus kontserdil. Elasin kogunisti mälestuste võlus.

„Seis! Nüüd pead mõtlema teatritööle, keskenduma ja koguma oma fantaasia ja jõu selle jaoks!" näitas „Vanemuine" hoiatavalt sõrmega ja väikevend „Endla" esitas südametunnistusele küsimuse: Kas teater polegi sulle enam nii armas kui enne?

Kuid „Estonia"? See seisis endiselt mõistatuslikult vaikivana.

Tammun paigal.

Tööaasta 1916—17 algusel tuli Erna Villmer teatrisse tagasi. Ta oli abiellunud doktor Juhan Luigaga ja veetnud aasta Soomes. Koosseisu oli lisandunud veel noor näitleja Hilda Hellas.

Igal näitlejal on kindlasti oma pikkade tööaastate jooksul tühje ja viljatuid perioode. Sellised perioodid võivad aga saada ka saatuslikuks. Halvimal juhul tuleb näitlejal teatrist lahkuda. Paremal juhul võib ta jääda lavale vedelema tühise mööblina, kui teater seda lubab. Õnnelik juhus võib siiski mõnikord tuua kaasa otsustava käänaku paremuse poole, loomulikult eeldusel, et näitleja püüab ja oskab oma andeid sihikindlalt, energiliselt ja õiges suunas edasi arendada. Üks sellistest juhustest on näiteks teise näitleja osa asendamine mõnedel erakordseil juhtumeil.

Kõige järgi otsustades olin mina nüüd jõudnud sellesse perioodi viieaastase tegevuse lõpuks. Jungholzi julge katse viia mind suurte traagiliste osade esitamisele, milliseid ei suudeta pidevalt esitada ainuüksi noorusvärskuse ja vaistliku sisseelamise abiga, jäi pooleli. Puudusid abinõud ja vahendid, peaasjalikult kõnetehniline kool ja vaba liikumine laval. Meie suurimas teatris, kus repertuaari kandsid sellised nimed nagu Rantanen, Erna Villmer ja Netty Pinna, puudus näitejuhtidel aeg ja huvi aidata ja tagant lükata üht aeglaselt arenevat noort näitlejat. Kui iseseisvalt ja omal jõul edasi ei pääse, siis jääd lihtsalt kõrvale. Jungholz katsus küll alguses jätkata „Endla" eeskujul,

kuid jättis siis hiljem minugi iseenda hooleks. Menningi lakkamatud rünnakud ta vastu olid arvatavasti ka teatud viisil mõjunud. Minus arenesid kompleksid, ebakindlus ja kartus.

Samal ajal meelitas elu mind oma romantilise poolega. Kindlasti põhjustas ka see mõnikord mu töö hooletusse jäämist. Jungholzile pean ma siiski olema tänulik ka „Estonia" aja eest. Ta nimelt andis mulle võimalusi ka teisel hooajal. Tähtsamad ülesanded sain ma ainult tema lavastatud näidendites ja neid ei olnud sugugi vähe. Tähtsamad olid: Kitzbergi „Kauka jumal", Mändmetsa „Neli päeva", Lutsu „Laul õnnest" ja Rosmeri „Hämarus".

„Kauka jumal" ja „Hämarus".

Kitzberg kujutab oma maa-ainelises draamas peategelast taluperemeest Mogri Märti ihnsana. Tema ainuke kirg on raha koguda ja saavutada raha abil võimu. See ahnus ei tunne mingeid inimlikke piire, ta nülib ja koorib töötegijaid ning naabreid. Ta on kõva ja südametu. Ka oma lapsed ohverdab ta mammonale. Kogu ümbrus vihkab ja põlgab teda, tütar jookseb kodunt koos oma armastatuga. Ainuke poeg, kellest ta ootab oma kavade jätkajat, abiellub kehva teenijatüdrukuga ja lahkub kodunt. Mogri Märt märatseb ja vannub, mingu lapsed, mingu kõik, temal on raha ja raha on võim. Ta kasutab seda võimu julmalt ja vääralt. Aeg kulub. Ta mõõt saab täis ning saatuse halastamatu käsi haarab ka tema. Lööke sajab ta peale. Ta tütar tuleb koju tagasi suures viletsuses sülelapsega ja surmani haigena. Mogri Märdi katuse all ei ole neile kohta. Mogri Märdi uus tore maja on valmis saanud. Ühel põuasel pühapäeval tuleb ta poeg koos oma naisega kirikuteekonnalt isa vaatama. Äikesepilvi koguneb taevale. Kassakapp on esimesena kantud uude majja aukohale. Varsti peale seda pidulikku toimingut müristab äike valjult ja välk lööb just sinna tuppa. Mogri Märdi ainus poeg jookseb põlevasse majja varandust päästma. Seest kostab tugev plahvatus, suur piirituspudel on kuumuses lõhkenud. See oli toodud kassakapi kandjatele kostituseks. Poeg ei tule enam välja. Mogri Märt on kõik kaotanud: maja, raha ja poja. Nüüd on ta puupaljas. Löök on tugevam, kui ta suudab välja kannatada. Ta kaotab mõistuse. Hullumeelse metsik naer kõlab õudsena. „Ratsapiitsaga löön teda vastu nägu!" karjub ta, meeletu. Selles on teose võti.

Ta ebainimlikul tegevusel ei ole niisiis olnud motiiviks ainuüksi kirg raha vastu ega ka võimu järele. Lõplik põhjus oli

kätte maksta sellele mõisahärrale, kes teda kord poisikesena oli löönud ratsapiitsaga vastu nägu. Ta siht oli olnud hävitada oma vihamees pankroti kaudu.

Mogri Märt on olnud meie meesnäitlejate kardetavaks jõuprooviks. Osa nõuab juba puhtfüüsiliselt peaaegu üliinimlikku ürgjõudu ja haiglast fanatismi. Tolle „põrguvürsti" sünge hinge sisemust: julmust ja irvitavat õelust ning muid pahelisi jooni psühholoogiliselt põhjendada, nii et ta oleks usutav ja inimlikult mõistatavgi, see on tõesti näitlejale kõva pähkel. Kas on Mogri Märdi kuju juba autori poolt liiga üle koormatud pahedega või milles viga seisab, aga ma ei ole näinud selle osa täielist õnnestumist.

Tartu ajal nägin seda näidendit Menningi lavastuses. Mogri Märdi osas oli Treumundt. Oma peaaegu gigantse koguga sobis Treumundt välimuselt sellesse osasse eriti hästi. Kuid sisemine panus ei ulatunud täiesti Mogri Märdi laiade mõõtudeni, kuigi saavutus oli üks Treumundti parimaid. Rängad ja rasked olid proovid ja seegi mehemürakas sai tõega higistada ning vingerdada Menningi piitsa all.

„Estonias" näitles Mogri Märti Paul Pinna. Kahjuks ei õnnestunud see osa isegi temal. Nii suur, rikkalik ja mitmekülgne talent, kui ta oligi, puudus tal ometi oskus esitada maainimest selle sügavamas mõttes. See õhkkond oli talle võõras. Artistlikkusega sai ta küll hakkama komöödiates mõningate maatüüpidega, kuid mitte draamas. Juba tema võõrarõhuline eesti keel ei sobinud maamehe suhu. Ja ka Jungholz ei suutnud Pinnast kätte saada seda, mis oleks vaja olnud. Pinna tundis vist seda isegi, mäletan teda proovidelt halvas tujus ja märtri ilmega.

Mina näitlesin Mogri Märdi miniat Leenat. Mulle meeldis see vaikne, alistuv ja südamlik naine. Sain vist osaga hakkamagi. Üldiselt olid aga arvustused selle etenduse suhtes tagasihoidlikud. Menning sai jälle põhjuse rünnakuks. „Kauka jumal" kaduski peatselt teatri kavast.

Nagu Kitzbergi „Kauka jumalat" võib iseloomustada sõnadega „sünge ja vägev", nii võib Rosmeri draamat „Hämarus" iseloomustada sõnadega „vaikne ja melanhoolne".

Leseks jäänud muusikaprofessori ainust tütart ähvardab täielik pimedaks jäämine. Professor teeb kõik, mis võimalik, selle õnnetuse vältimiseks. Ta saab oma tütrele asjatundliku silmaarsti, kes on naine. Esimesest silmapilgust süttinud usaldus ja sümpaatia arenevad vähehaaval arsti ja professori vahel armastuseks. Professor unistab temast kui naisest endale abikaasana ja

kui arstist ta tütrele võõrasemana. Mis oleks veelgi parem! Kuid kõik läheb teisiti. Tujuka, teravate vaistudega ja egotsentrilise tütre armukadedus oma isa pärast ärkab ägedana ja areneb sellise äärmuseni, et tütar ähvardab isegi enesetapuga. See vapustab armastajaid südamepõhjani. Nad loobuvad oma õnnest, nad ei leia teist teed. Isekas tütar võtab õnnelikuna isa ohvri vastu. Isa ja tütar jäävad jälle kahekesi, kolmas lahkub nende elust.

Peaosades olid Netty Pinna pimeda tütrena, Jungholz muusikaprofessorina ja mina arstina. Kindlasti oleks tulemus olnud parem, kui Jungholz oleks tervenisti andunud näitejuhi ülesannetele, kuid temaski kees näitleja veri. Kõik need kolm osa olid huvitavad ja tänulikud ülesanded näitlejaile.

Selle naisarsti iseloom tundus mulle uudsena ja erilisena. See tõsine ja tagasihoidlik inimene andub kogu oma hinge ja südamega arsti kutsele. Naisena ta on kinnine ja eluvõõras, nii nagu vist tihti sellised iseseisvad ja õppinud naised, kellel ei jätku enam aega eraelu jaoks. Kui nad siis kord ärkavad ja lasevad end kogu olemusega tunnetest juhtida, põletavad nad sageli tiivad. Nii juhtus sellegi vaese naisarstiga.

Professor on elus palju kogenud. Ta on vaimukas, humoorikas, peenetundeline ja õrn. Oma elu on ta pühendanud tütrele ja muusikale.

Näidend meeldis meile eriliselt, olime vaimustatud oma ülesannetest ja asusime suure õhina ja innuga tööle. Jungholz püüdis tabada näidendis kõigepealt seda „hämaruses" hõljuvat nukrat meeleolu õrnades ja intiimseis toonides. See haaras ja viis meid kaasa. Eriti huvitas teda näitejuhina psühholoogiliselt komplitseeritud pimeda tütre iseloom. Naisarsti tähtsamad dialoogid olid peamiselt professoriga. Kahjuks ei jätkunud temal näitejuhina sel korral küllaldaselt kontrolli ja kindlat kätt minu jaoks, kuna ta näitlejana oma professoriga maadles, otsis ja eksperimenteeris, nii et meie ei pääsenud teineteisega kontakti proovidel, küll aga vähehaaval etendustel.

Peaproovil paistis kõik olevat harmooniline ja mulle tundus, et me endiga rahul olime. Olen tähele pannud, et see ei ole just hea märk, kui näitlejad on näidendist liialt vaimustatud, eriti veel siis, kui nad hakkavad tundma endid kindlatena. Vastupidine olukord on tihti jälle heaks märgiks. Kummalised ja arusaamatud on mõnikord teatriinimeste vaistud.

Meile tundus, et esietenduse publik elas meiega kaasa, ja pärast etendust kostis mõnede tänama rutanud tuttavate hulgast eriti selgena Lulu Pappeli hääl: „Suurepärane, imekena!"

Arvustused ilmusid. Ja Menning? Armas aeg! Ta oli sattunud hoogu ja teinud ründavast mahategemisest otse oma bravuurnumbri. Siin see siis on omas täies hiilguses, laenatuna „Päevalehest“ nr. 238, 24. okt. 1916:

„Küll puudub tükil lai wälimine sündmustik ja suur traagika, mida saatuse rabaw ja surmaw hoop lööb, kuid tegelaste igatsuste õitsele löömine ja äkiline halla käes närtsimine ja see pikaldane werest tühjaks jooksmine, millega tükk lõpeb, on niisama põrutawad ja inimlikult liigutawad. Just hingeelu selge ja oma mõjus sündiw kujutus on tüki suurem wäärtus ja tasub wälispidiste sündmuste puudumise eest rikkalikult kätte. Tehnilise ülesehituse puudused ja wägivaldsused ei ole nii tugewad, et nad üleüldist kaasakiskuwad mõju suudaksid häwitada. Nii siis on tükk huwitaw ja wäärtusline töö meie näitelawal.

Selle järele, mis praegu öeldud, on selge, et tüki ettekandewiis naturalistlise dialogi läbi peab määratud olema. Ta peab igapäewasele, lihtsale konwersatsioonile wõimalikult lähenema, ei tohi mitte ükskõiksete rõhutamistega rütmiliselt ja kõlaliselt wäljatöötatud rääkimisega töötada, waid peab tähelepanemata libisema, selgust peaasjalikult loogilisest läbitöötamisest saama. Ja see just ei ole „Estonia“ mängu tugew külg. Peawad „Estonia“ näitlejad ilma otsekoheste trumpideta läbisaama, ainult warjatud ja seespidise dialektika läbi mõjuma, siis läheb ta kahwatuks ja igawaks ja ei suuda järjekindlalt kuju iseloomustamisest kinnipidada. Teiste sõnadega „Estonia“ näitlejad on liig wähe harjunud ka ilma teatraalsuseta dramaatilised olema. Ja nad teewad sellest põhjusmõtte, sest muidu ei ole arusaadaw, kuidas näitlejal nagu pr. Reimanil, kes nähtawasti kõige jõuga teisiti püüdis mängida, äkki ja ootamata kohad tulid, mis mängust wäljalangesid. Ja wastandiks wõib hr Jungholzi ja pr Pinna seada, kes ennast nähtawasti alles siis täiesti wabalt tundsid, kui nad natukene auru peale said lasta. See tüki põhjustooni walesti mõistmine tegi, et tükk igawaks läks ja tema iseloomule wõõras pathos ja sentimentalismus elupildi äramoonutasid. See kuri läks seda pahemaks, et osade jaotus imelikult õnnetu oli.

Tüki peakuju on isa, peen kunstnik ja esteet, eluwõõras, puhas, humori läbi pehmendatud tundmuste inimene, kuid oma kohustest arusaamises sügaw kuni eneseohwerdamiseni. Seda kuju mängis hr Jungholz, kellel nii umbes kõik puudub, mis selle kuju jaoks waja. See ümarguse kõhukesega, lühikeste, kõwerate jalgadega herra, alaliselt matsutawa suuga, naeru äratawa käiguga oli omas wälimuses liig naljakas, et tüki traagika kandja

olla ja tema mäng ei päästnud midagi. Tema ümber ei olnud waimukuse ja peene hariduse kunstilist õhkkonda, waid midagi wäikekodanlist, onulist astus asemele. Humor, mis ka ise enese üle naerab, puudus täiesti ja kui kuju erutuses wälja pahwatas, siis oli see otse labane ja jäme, kuna ta muidu isewärki intelligensiwaeselt mõjus. Ka seltskondlised kombed olid abitud (igawesed kumardused ja riided olid wõimatu õnnetud).

Peakuju täielise äpardamise läbi nihkus huwi enam kui hea teiste peale, kes wähemalt mitte nii silmapaistwalt ebakohased ei olnud. Wõib olla kõige õnnelikum kuju oli pr Reimani naisarst, kes iseäranis alguses väga kenasti põhjustooni tabas. Kahjuks nihkus mäng pärastpoole sellest eemale ja omandas jooni, mis juba teatraalse mõju pärast olid otsitud. Ka kaotas pr. Reiman pärastpoole liiga palju oma iseseiswast iseloomust, mis temale raske noorus ja arsti amet andnud. Ta andis liig naiselikult wastumängijatele alla ja sai selle läbi liig tähtsusetaks. Kahjuks ei saanud ma tükki lõpuni waadata, ja ma hoian sellepärast üksikasjalisematest harutustest kõrwale.

Pr. Pinna hüsterilise poolwalmi tütre osas töötas tehniliste abinõudega, ilma et tal korda oleks läinud elu ilusioni luua. Pr. Pinna on kujus, hääles ja liigutustes juba nii naiselik, et noore tüdruku kuju enam ilma sisemise sunduseta ja wägiwaldsuseta ei taba.

Lõpuks hr. Tondu, kes wiimasel silmapilgul hr. Liiki asemele astus, ei olnud suutnud ennast temasse sisseelada, wõib ka olla, et ta juba wälimuse poolest osanõudmistele ei wastanud. Näitleja jäi kuiwapoolseks ja ei pakkunud seda, mis see väga tänulik osa lubab.

Kuna wälimine regie kaunis korralik oli, osalt kenagi, jättis sisemine palju soowida. Jälle loogika wigu igal pool ja teksti mõistmine mõnel näitlejal (hr J-z) koguni nõrk.

Kui tükk meile mõjuta jääb, peab etendus seda suurelt osalt oma arwesse panema.“

Õudne! Kõik varises kokku! Meie „Hämarust“ kattis nüüd täielik pimedus. See rünnak Jungholzile ületas tõesti juba kõik piirid. Menningi lubamatu taktitus tundus toorusena ja oli isikliku maiguga.[51] Sellist ei võinud kujutleda Menningist. See puudutas mind tõesti valusalt. Need paar tema heatahtlikku

[51] K. Menningu vaenulikkus K. Jungholzi vastu oli isiklikku laadi. Tegelikult oli mõlema loomingulistes põhimõtetes palju ühist.

tunnustussõna minule oleksid küll võinud jääda tulemata. Need olid mulle ainult kahjuks, nagu õli tulle.

Jungholz kaotas seekord närvid. Järgmised etendused kannatasid selle all. Ja kui hakkasime sellest üle saama, kadus tükk repertuaarist, ja sellega lõpp.

Kibedaid katsumusi.

Sel sügisel tundsin valusamalt kui enne, et olin siin teatris vaeslapse osas. See segas ka mu tööd. Löök August Reimanile, mille põhjustajaks olin olnud, mõjus mulle endalegi masendavalt. Kord sõlmitud sidemeid ei saa siiski niisama kergelt läbi lõigata. Ainuüksi Raimundile võisin ma nüüd toetuda.

Ta tuli Jaltast lootusrikkana ja rõõmsana ja tema vastuvõtt „Estonias", kuhu ta kogu oma olemusega kuulus, oli samasugune. Nüüd unustasin ma kõik muu, ta täitis kogu mu elu ja kõik oli alguses hästi.

Kuid siis hakkas meie pühapäevameeleoludesse segunema vähehaaval ka argipäeva varje. Ta alustas oma tööd ja sukeldus sellesse terve oma jõuga ning tööd tal oli. See neelas kõik ta aja ja mõtted ning mina tundsin end varsti kõrvalejäänuna. Kui meie Jalta päevade õnnelikule „väikeabielule" oleks järgnenud siin ühise kodu asutamine, siis oleks olukord olnud teine. Kuid see ei olnud veel võimalik. Mina unistasin kodust nagu suurem osa naisi selles olukorras, kuid tema suhtus asjasse nagu suurem osa mehi: ei ole kiiret, küll jõuab. Takistused tema teelt olid kõrvaldatud, ta oli kindel ja rahul olukorraga.

Üleminek kuumast, võluvast lõunast jahedasse ning selgesse põhjalasse tundus mulle liiga äkiline. Pidasin kõigest hingest kinni Jalta päevadest ega suutnud kalendrilehti pöörates neid meelest pühkida. Nii oli siis... jne.

„Mis sul viga, et hakkad jälle nii süngeks muutuma?" küsis Raimund.

„Ma ei tea..." vastasin, kuigi ma seda õieti küll teadsin. Mind hakkas vähehaaval ärritama see „kulutamine" teatris, maestro punaste juuste silitamine ja muud hellitused, mille osaliseks ta sai laval klaveri juures ning mis näisid Kulule vägagi meeldivat. Ilmusin mõnikord lavale kui äikesepilv ja rikkusin loomulikult kogu idülli. Järgnes piinlik vaikus. See ärritas mind veelgi enam ja samal ajal pani ka häbenema.

„Ära nüüd hirmuta neid armsaid tütarlapsi, nad vaesekesed otse kahvatavad, kui sa ilmud," naeris tema.

„Oota aga, sa egoistlik mees, ära ole nii kindel, küll ma sulle veel näitan... Oskan minagi neid vigureid. Kas sa siis veel nii lõbusalt naerad?" mõtlesin kättemaksuhimuliselt.

Ja nõnda ma siis kadusin mõnikord salapäraselt kuhugi, ja kui ei olnud mingit muud kohta, siis kasvõi tibikese juurde. Hiljem jutustasin Raimundile tähtsalt ja innukalt oma uutest huvitavatest tutvustest, proovides nende ümber põimida igasugu variatsioone.

„See on ju tore, et hakkad vähe muudeski ringkondades kui ainult teatris liikuma. See mõjub värskendavalt," õhutas Raimund heatujuliselt.

Kas ainult värskendavalt ja mitte midagi muud? Oh seda naiivset vigurdamist! Ära näe vaeva, kui sa seda paremini ei oska! Ja ma lõpetasin need salapärased „värskendamiskülaskäigud".

Istusin taas oma väikeses toas mornina ja dramatiseerisin. Ta ei armasta mind enam! Armukadedus näris, kuigi ma ei teadnud, kellele ma õieti armukade pidin olema.

„Kuidas see nüüd enda nahal tundub?" sosistas mingi kahjurõõmus hääl.

Asja tegid halvemaks ka minu jätkuvad kurtmised raskustest teatris. Ta hakkas sellest väsima. Jälle kuuldus see tuntud: „Sa liialdad, sa dramatiseerid."

Vaidlused, isegi riiud kuulusid nüüd jalutuskäikude kavasse. Õppisin teisigi iseloomujooni tundma. Lõvi ei mõiranud alati ainult heatujuliselt.

Elasime läbi armastajate teise perioodi kõikide selle juurde kuuluvate hädade ja pettumustega. Alguses kannatasin mina, kuid temagi ei pääsenud nendest, kuigi ta neid kandis omal viisil.

Lõppude lõpuks kannatasime siiski vapralt välja kõik need vastuolud ja dissonantsid. Meid sidusid teineteisega tugevad sidemed.

Ajaloo leht pöördub.

Nii ma pöörlesin oma kitsas ringis ainult oma mina väikeste päevamurede ümber ega mõelnudki, et maailmas on muudki ja tähtsamat kui see. Ühel päeval tuli mu Adi-vend rindelt kõhnana ja kurnatuna. Ta oli sooritanud oma sõjaväeteenistuse kuski armeestaabis rinde taga. Tervislikel põhjusil ta oli vabastatud.

Adi jutustas suurtest rahutustest, mis rindel sõjaväe hulgas toimuvat. Poliitilised agitaatorid tegutsesid ka sõjaväes ja pea-

aegu avalikult. Neil näis olevat juba kindel alus ja selge suund. Midagi oli tulemas, midagi ähvardavat.

Ja varsti see tuligi. Märtsis 1917 puhkes Venemaal suur revolutsioon. Selle torm purustas nüüd võimu, mis aastasadu oli püsinud — Vene tsaarivalitsuse. Keiser loobus troonist.

Revolutsioonileegid sütitasid rahulolematud rahvakihid. Sõna „vabadus" joovastas inimeste meeli. Va-ba-dus! See äratas usu ja lootuse paremasse tulevikku, eriti just väikerahvaste hulgas, kes juba kaua olid tsaarivõimu alt vabanemisest unistanud.

Kogu Tallinn näis olevat liikvel. Sõdurid, madrused, töölised ja muud meeleavaldajad marssisid punaste lippudega tänavatel, orkestrid mängisid, trummid põrisesid ja Internatsionaal ning Marseljees lainetasid õhus.

Poliitilised vangid vabastati ja vangimajad pandi põlema. Ka üle politseijaoskondade käis see torm ja need jäid peale seda hävitatult maha, uksed pärani, aknad kildudeks löödud. Nägin, kuidas tuul kandis dokumente, mis olid Liivalaia jaoskonnast tänavale heidetud, kuhugi need keerlesid ja hävisid. Mõned politseiülemad, kes julgelt kohale oma ülesandeid täitma olid jäänud, lasti maha. Teised pääsesid põgenema. Kõikides nendes segadustes tegutsesid loomulikult, nagu alati revolutsioonide puhul, ka tumedad, kuritegelised jõud, kasutades olukorda.

Imelikust erutusest kaasa kistud, jooksin minagi tänaval rahvamurrus ringi. Põlev Paks Margareeta oli kui tuldpurskav vulkaan. Hirm valdas meeli, kuid samuti üles piitsutatud põnevus. Mis nüüd on tulemas?

Poliitilised sündmused arenesid kiires taktis. Algas sitke ja väsimatu võitlus meie maa iseseisvuse ja vabaduse teostamiseks.

Sellest ajast mäletan ka veel üht suurt revolutsioonilist koosolekut „Estonias", mida juhtis Vene ajutise valitsuse tähtsaim mees, Kerenski. Külalisena oli tal kaasas hallipäine Vene „revolutsiooni vanaema" Breško-Breškovskaja. Tollel poliitilisel meteooril Kerenskil oli tõesti hiilgav kõneanne ja ta mõju oli sugereeriv. Peale selle oli temas veel artistlikku võlumisoskust, arvasid naised, ühe sõnaga, ta võitis kuulajaskonna poolehoiu ja usalduse. Loodeti, et temagi toimib väikerahvaste kasuks.

Jumalaga, „Estonia"!

Nende suurte sündmuste kannul ruttas aeg kiirelt edasi ja oma isiklikud mured jäid vahepeal kõrvale. Kevadpoolaastal olid mu ülesanded teatris muutunud tühiseks ja lõpupoolel panin tähele, et jäin paarist näidendist järgemööda koguni vabaks. Mingi näriv rahutus hakkas mu meelt vaevama. Tundsin end peaaegu armuleiva sööjana. See on näitlejale kõige piinlikum ja rõhuvam tunne.

Kaebasin Raimundile. „Ära nüüd jälle muretse, see on ainult juhus," rahustas tema. Ja rahustada ta oskas.

Lepingute sõlmimise aeg lähenes. Mäletan selgelt seda päeva, mil ma pahaaimamatult läksin heatujuliselt teatrisse. Uksehoidja ulatas mulle midagi. See oli väike kiri „Estonia" ümbrikus. Võpatasin.

Saatuslik kiri taskus, ruttasin välja, et ainult keegi ei jõuaks hakata küsima ja haletsema. Masinlikult ja ilma sihita hulkusin tänavatel, ei tahtnud ka Raimundit näha, soovisin olla üksi. Üksi ja segamatult sain ma terve õhtu istuda. Lahti lastud. Lahkumine „Vanemuisest" siis ja lahkumine „Estoniast" nüüd. „Endla", jah, sinna oleksin ma võinud jääda kõndima, ilusasti käsikäes, — nii kõlas mul taas kõrvus üks mõistlik nõuanne.

Mis on tõeline põhjus, et mind vallandati? Kas on see mulle kui näitlejale lõplik otsus? Või peitub selle taga midagi muud? Mis nüüd ette võtta? Kuhu nüüd minna? Nii vaevasin end piinavate küsimustega. Isegi mitte kergendavad pisarad ei värskendanud mu kuumi silmi.

Järgmisel päeval ilmus Raimund mureliku näoga. Kas ta teadis?

„Mis nüüd, värvuke, ega sa ometi haige pole?" küsis ta hellalt, ja hellust ma just vajasingi. Siis see lõpuks tuli. Nutsin valusalt ja kibedalt.

„Vaeseke!" Ta laskis mul nutta ja see kergendas.

„Sellepärast siis see Linnamägi oli nii imelik ja hoidus minust kõrvale. Nüüd kargab minugi hing täis! Teatris kodjab ringi nii mõnigi puunui, kes millegagi hakkama ei saa. Aga näe, noored andekad jõud aetakse minema. Milles asi seisab? Kas mina olen seda põhjustanud ja muutnud su olukorra raskeks? Miks minuga pole keegi rääkinud?"

Ta seisis keset põrandat nagu võitlushimuline hiiglane. „Pagan võtaks, nad ei julge tulla, tulgu aga!" möirgas ta.

Olin liigutatud.

Vähehaaval ta rahunes ja jätkas tõsiselt: „Sellest peaksin

minagi küsimuse tõstma, kuid oma põhimõtete tõttu ma ei saa seda teha. Või tahaksid, et ma seda teeksin? Olen alati vihanud teatris näitlejate abielupaaride väljapressimisviise oma asjade ajamisel. Et kui minu naine... või kui minu mees... siis mina ka, ja nii edasi. Iga näitleja peab oma positsiooni saavutama oma annete abiga, mitte aga mõne kaitsja kaudu või armuga. See alandab ja pole püsiv. Olen kindel, et sinu päev veel kord koidab."

Ta kõndis edasi-tagasi ja peatus siis mu ees. „Kuidas on lood abielulahutusega? Oled selles suhtes olnud passiivne. Miks? Mina muidugi ei tähenda sulle midagi? Teater, ainult teater..."

Nii hea oli kuulata seda laadi märatsemist. Istusin vaikselt ja ainult kuulasin. Mu hinges hakkas vähehaaval selgima. Tõesti, selle väikese kirja pärast ei tule veel maailma lõppu. Olen noor, mu elu on ees. Kes teab, misjaoks see hea on?

Ja elu läkski edasi. Raimund oli nüüd tähelepanelik ja hell, see mure tõi meid üksteisele lähemale. Minagi püüdsin olla rahulik, kuigi see alati ei õnnestunud.

Maikuu valgetel õhtutel jalutasime jälle piki Kadrioru teid. Kadriorg virvendas nüüd õrnas roheluses. Kevad süütas meie südametes erilise soojuse ja erksuse. Olime jälle nagu äsja armunud.

Tegime õhinal kavasid suve veetmiseks ja rõõmustasime selle üle juba ette. Nüüd veedame puhkuse kodumaal, kohtki oli juba leitud Lõuna-Eestis, Sangastes, „Estonia" majandusjuhataja ja tema abikaasa lauljanna Helmi Eineri talus. Kuulduste kohaselt see oli ilus paik.

Teatri hooaja lõpp lähenes. Osa näitlejaist valmistus ringreisuks, suurem osa koosseisust aga suvepuhkuseks. Viimasel päeval koguneti veel väikesele lahkumiskoosviibimisele. Kartsin seda päeva, kuid sinna pidi minema. Talve väsimus tundus nüüd neil olevat kui ära pühitud, oldi lõbusad ja sooviti üksteisele head suve. Nad lahkuvad rõõmsalt ja tulevad sügisel väljapuhanuina uue jõuga ja uute lootustega tagasi. Kuid mina mitte. Minule oli see lahkumiskoosviibimine lõplikuks lahkumiseks „Estoniast". Masendus sai jälle võimust.

Töökaaslased, kes kindlasti teadsid mu lahkumisest, hoidusid õnneks peenetundeliselt küsimustest ja tühjadest fraasidest. Mõne pilgus panin siiski tähele kaastunnet. Endlalaste hulgast olin mina ja etteütleja Paula Andrekson ainsad, kes lahkusid. Majja jäävad endlalased tundsid veidi piinlikkust. Jungholz oli tõsine, surus mu kätt ja kadus kiiresti.

Niisiis, estoonlastega on jumalaga jäetud. Kuid üks jumalagajätt oli veel sooritamata — näitelavaga. Ootasin kannatlikult, kuni rõõmsad hääled vaikisid.

Istusin nüüd üksi kõige pühamas paigas. Sügav ja salapärane vaikus kattis kogu lava, vaikus, mis mulle siiski palju kõneles. Mitmesugused tunded virvendasid mu ümber: loova töö õnnelikkude ja romantiliste silmapilkude mälestused. Kuski pimeduses liikusid aeglaselt ka kannatuste ja raskuste hetked. Teiegi kuulute arengu juurde, õpperaha peab ju alati maksma.

Mu kibestunud meel loendas mitmeid ja mitmeid lahkumise põhjusi. Kuid mu teine mina, see, kelle häält ainult harva tahad kuulda, ütles selge sõnaga: Kas peapõhjus pole siiski see, et sa ei suutnud teha ennast teatrile tarvilikuks? Küllap see oli vist tõsi, pidin lõpuks tunnistama, kuid see oli valus ja tegi haiget.

Niiviisi ristlesid mõtted mu peas, kui ma seal nõnda üksi sündmusi läbi arutades ja sõeludes istusin. Lõpuks valdas mind siiski härdus.

„Suur tänu, „Estonia"! Suur tänu kõige eest! Jää jumalaga!"

„Nägemiseni!" kuuldus kusagilt mulle tundmatu, vaikne hääl.

Mis see oli?

Kas ma kuulsin valesti?

SISUKORD

Saateks 5

I peatükk 9
Mu isa Mihkel Põlde. — Mu ema. — Vennad ja õed mu isa esimesest abielust. — Mu isa teine abielu ja lapsed sellest. — Perekondlikke erijooni ja sündmusi. — Veel Karlist 1905. a. revolutsiooni keerises. — Valga, mu sünnilinn. — Mõningaid lapsepõlvemälestusi. — Mu lapsepõlve jõule. — Pühapäevakoolist algkooli. — Tütarlastekoolis. — Teater kutsub. — Esimene päikesekiir.

II peatükk 34
Valgast Tartusse. — Väikesest uksest sisse — Näitelava hõng — Kool ja distsipliin. — Minu suur saabumine Valka. — Õpilasest näitlejaks. — Mängiv Vanemuine. — Valge põll. — Ära arva endast palju! — Pääsuke põletab tiivad.

III peatükk 52
— Ühe tragöödia algus. — Ring tõmbub kokku. — Järelmäng. — Tagasi Tartus. — Sünge algus. — Reis Kaukaasiasse. — Reis mägedesse. — Veel kord kohtu ette. — Tiflisis. — Teekond koju.

IV peatükk 88
„Vanemuine“ ja tema minevik. — Uus „Vanemuine“ avab uksed. — Karl Menning. — Tartu teatriarvustajad. — Näitlejaid „Vanemuises“ 1910—12. — Eesti näitekirjandusest enne iseseisvusaega. — Tartu.

V peatükk 105
„Endla“ hõlma. — „Endla“ ja selle rahvas. — Luubi alla. — Töö algab. — Meeldivat tööd ja tundepiinu. — Võitlus raskemeelsusega. — August Reiman. — Kevadine Pärnu. — Pärnust ja pärnakate elust. — Kunstisündmusi Pärnus. — Üks vennastuspidu. — Ringreis Mulgimaal. — Abielu ettevalmistusi. — Otsustav samm. — Töökoorma all. — Aleksander Teetsov. — Frederike von Sadler-Grün, kehastunud musikaalsus. — Kuid kodu ja kodune elu? — Karl Menning loobub teatrist. — Sõda katkestab suve. — „Endla“ kava hooajal 1914/15. — Valmistumine uutele radadele. — Esimesed sammud kitsal teel. — Tükike Montparnasse'i Tallinnas. — Kameeliadaam „Endlas“. — Kunst ei elata. — Sudermanni „Kodu“ — Kas kõik või mitte midagi. — Pärast kriisi. — Lepingud sõlmitakse. — Lahkumine „Endlast“ — Hüvasti, Pärnu! — Kodune idüll.

VI peatükk 160
„Estonia“ teatri varasem ajalugu. — Kaks nurgakivi. — „Vanemuise“ ja „Estonia“ stiil ja suunad algaastail. — „Estonia“ uus teatrimaja valmib. — Tallinnas. — Lootused ja tõelikkus. — Tuleproov. — Lõvi.

VII peatükk 180
Sõda meenutab ennast. — Broomipudel. — „Püve talus“ ja August Reiman „Vanemuises“. — Mürgipisar ja patuoinas. — Tulen oma kestast välja. — Muusikaarmastus ärkab. — Üks jalutuskäik. — Tiina ja Tammaru rahvas. — Aug. Kitzbergi 60. sünnipäev. — Uuesti laulu õppima. — Üks sõbralik pastoripere. — Emajõe ööbik. — Intervallid, duurid ja mollid. — Armastuse vastuolusid.

VIII peatükk 212
Operetikatsetusi. — Üks Pinna draamalavastus. — Armastus. — Üks unistus on teostumas. — Moskva Kunstiteater. — Vastuvõtul. — Näitlejate Olympos. — Tagasi omaste keskel. — Saatuslikke kõnelusi. — Järeldusi. — Reis Krimmi. — Jälle kodus. — Tammun paigal. — „Kauka jumal“ ja „Hämarus“. — Kibedaid katsumisi. — Ajaloo leht pöördub. — Jumalaga, „Estonia“!

Tallinna Raamatutrükikoda. Tell. nr. 139

LIINA REIMAN

KAMBIVALGUS SÜTTIB

Fotod

Kodulinn Valga. „Foonil „Säde“ seltsimaja

Koolitüdruk Liina

Anna Altleis

Sajandialguse Tartu

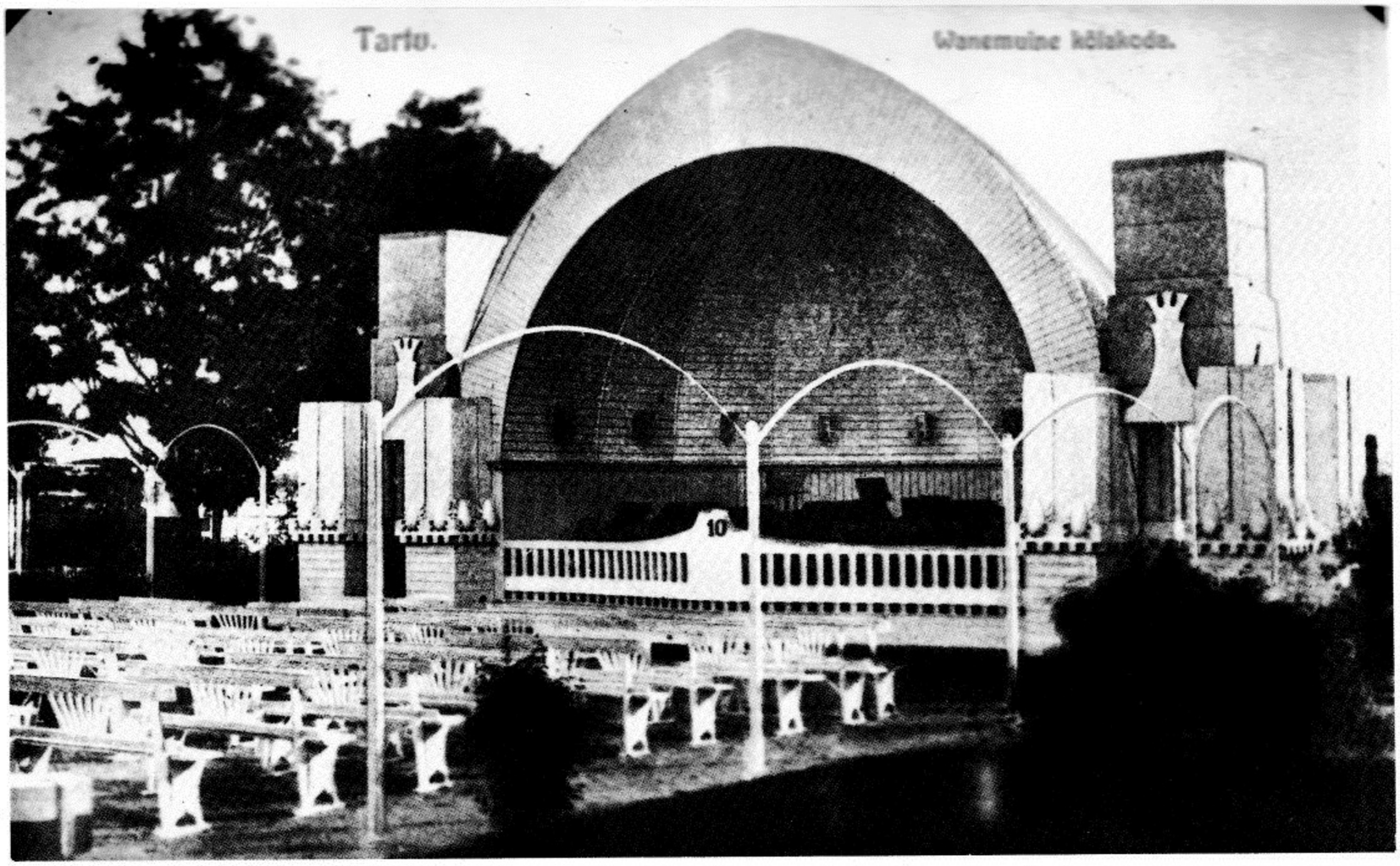

„Vanemuise“ suveaed

„Vanemuise“ teatrisaal

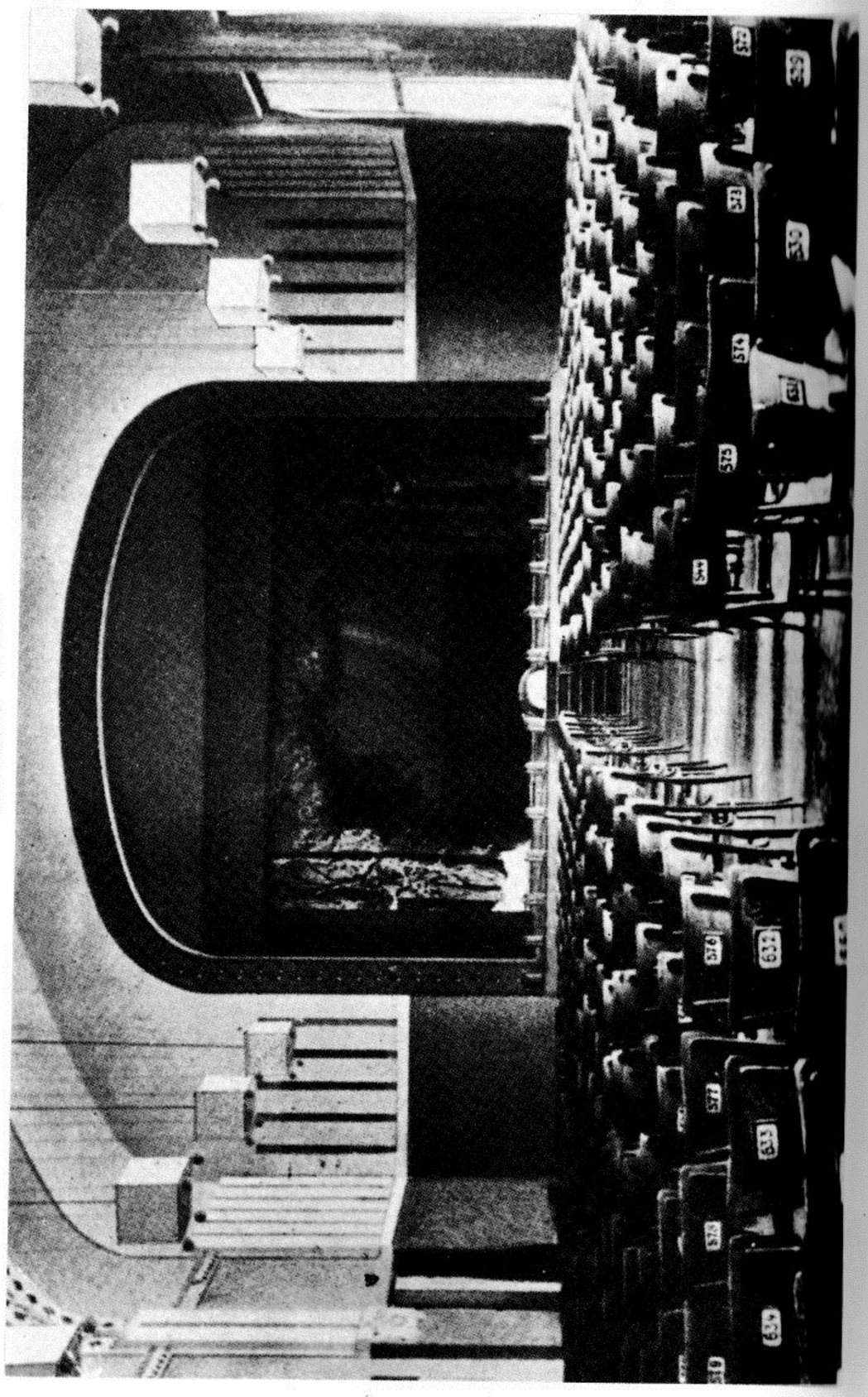

Irmgard ja Karl Menning

„Vanemuise“ näitlejad 1910. aasta paiku

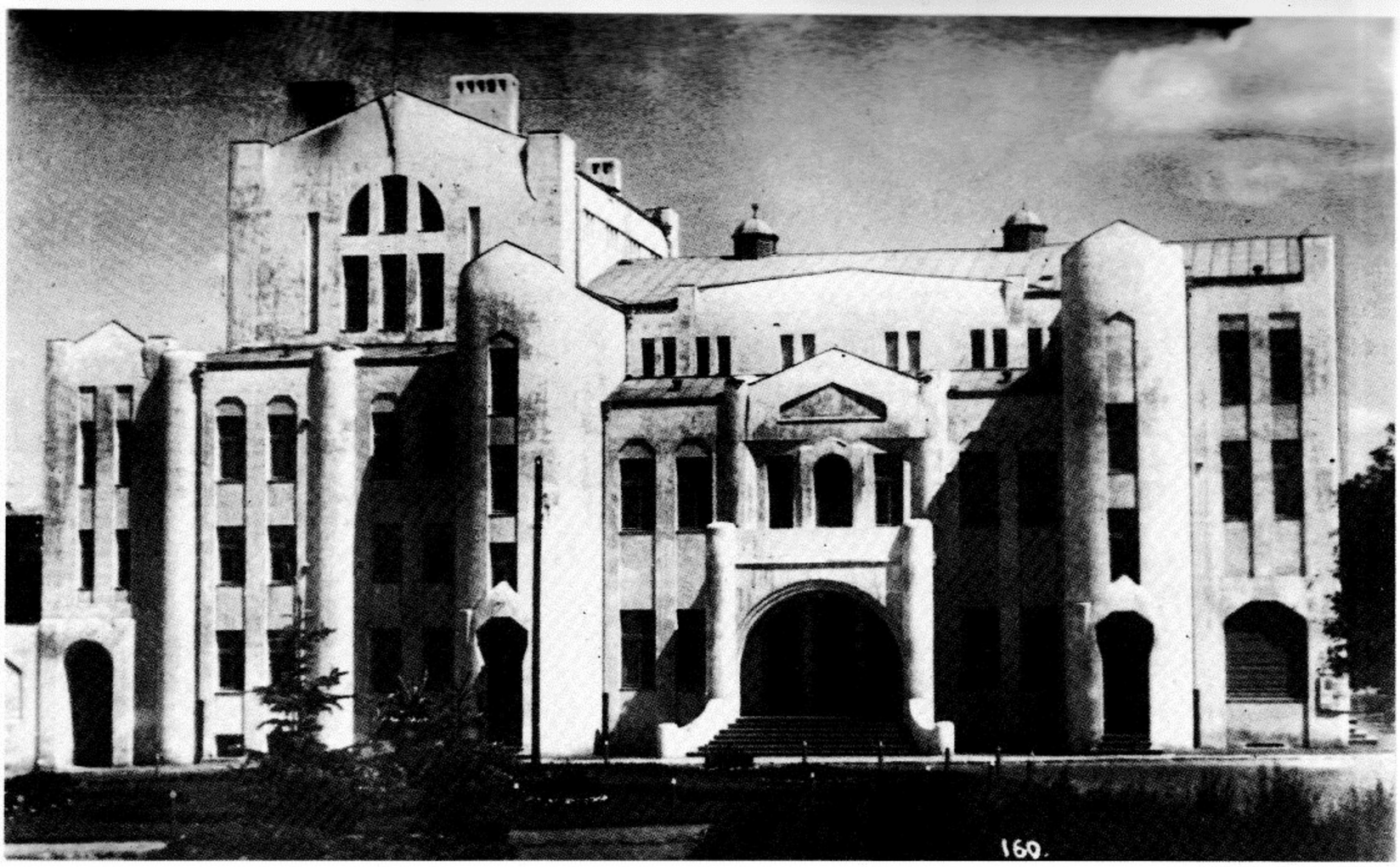

„Endla“ teater

Paula Brehm

Aino Tamm

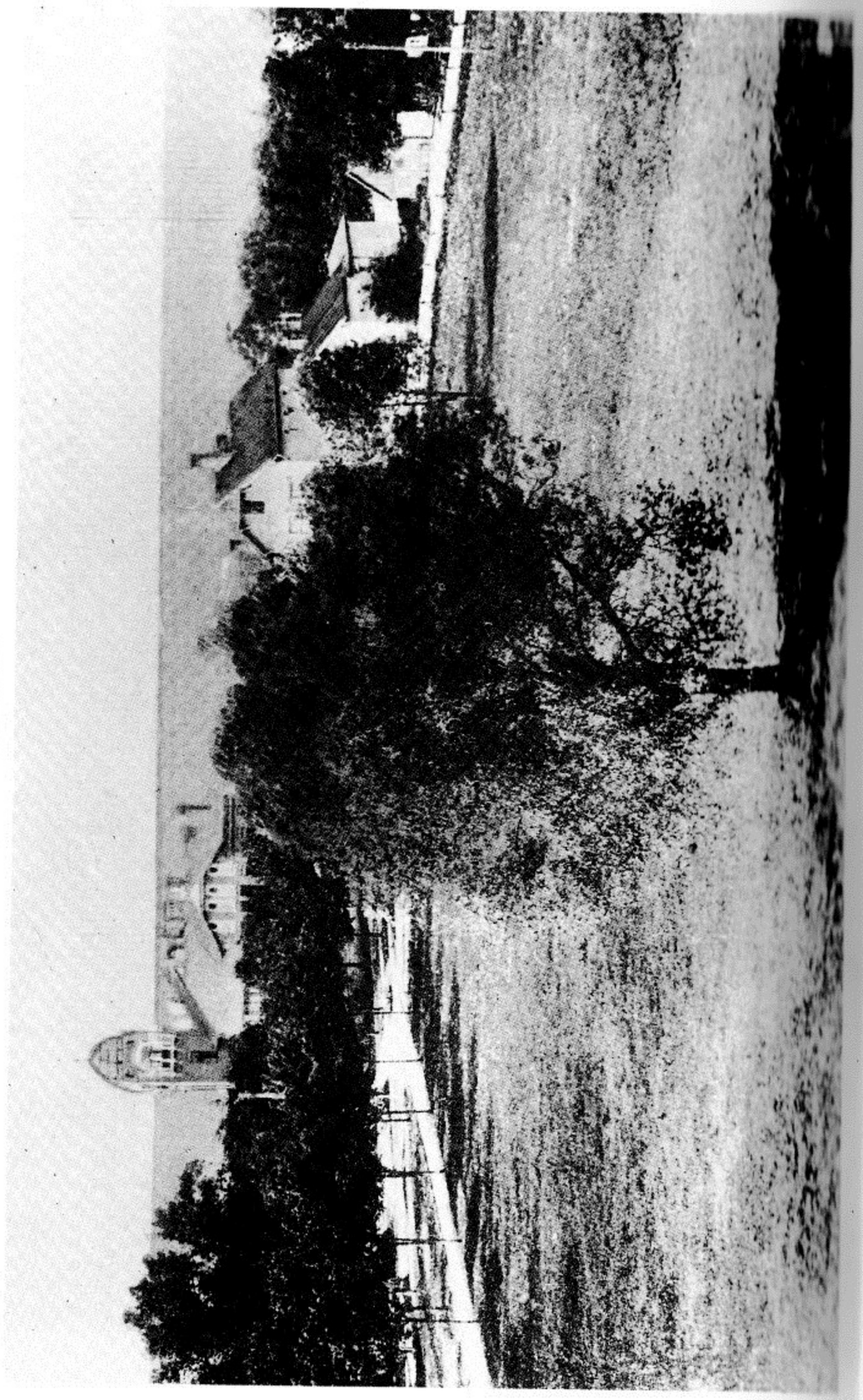

Pärnu vaade

August Reiman

Liina Reiman 1915. aastal

H. Ibseni „Nora“ nimiosalisena „Endlas“ 1914. aastal

G. Hauptmanni „Elga“ nimiosalisena „Endlas“1915. aastal

M. Lengyeli „Taifuun“ „Endlas“ 1915. aastal. Eleonore

H. Sudermanni „Kodu“ „Endlas“ 1915. aastal. Magda

Karl Jungholz

„Endla“ tegelasi 1915. aastal

„Estonia“, „Endla“ ja „Vanemuise“ kohtumine Pärnus

Paul Pinna Mattias Scheichelroitherina L. Falli operetis „Lõbus talupoeg“ 1909. aastal

Paul Pinna

Theodor Altermann

Betty Kuuskmann

Netty Pinna

Hilma Rantanen

Väinö Sola

Raimund Kull

J. Offenbachi „Orpheus põrgus“ „Estonias“ 1916. aastal. Avalik arvamine

A. Dumas' „Kean" „Estonias" 1916. aastal. Anna Danby

E. Rosmeri „Hämarus" „Estonias" 1916. aastal. Sabine Graef

„Estonia“ näitlejad 1916. või 1917. aastal aastal